Hasan Âli Yücel

Edebiyat Tarihimizden

İLETİŞİM YAYINLARI

HASAN ÂLİ YÜCEL • **Edebiyat Tarihimizden**

HASAN ÂLİ YÜCEL 17 Aralık 1897'de İstanbul'da doğdu. İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nü bitirdi. İzmir ve İstanbul'da edebiyat ve felsefe öğretmenliği, müfettişlik, genel müdürlük, İzmir milletvekilliği ve Milli Eğitim Bakanlığı (1938-1946) yaptı. Onun Milli Eğitim Bakanlığı döneminde Köy Enstitüleri kurulur ve 1940'ta Tercüme Bürosu çalışmaları başlar. Tercüme Bürosu'nun faaliyetleri dahilinde dünya klasiklerinden 496 eser Türkçe'ye çevrilir. Hasan Âli Yücel, 26 Şubat 1961'de İstanbul'da yaşamını yitirdi.

Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1957 (1 baskı)

İletişim Yayınları 91 • Araştırma-İnceleme Dizisi 13
ISBN-13: 978-975-470-024-4

1. BASKI 1989, İstanbul
2. BASKI 2008, İstanbul

KAPAK Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFI Emrah Türüdü
DİZGİ Nurgül Şimşek
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Ceren Kınık
DİZİN Özgür Yıldız
MONTAJ Şahin Eyilmez
BASKI ve CİLT Sena Ofset

İletişim Yayınları
Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

HASAN ÂLİ YÜCEL

Edebiyat Tarihimizden

i l e t i ş i m

İÇİNDEKİLER

Giriş

"Sanat, baskının verimidir. Onu, ne kadar serbestse o kadar yukarılara yükselir sanmak, uçurtmayı havalanmaktan alıkoyan şeyin ip olduğunu zannetmektir."

ANDRÉ GIDE

Yirmi beş yıl önce basılan *Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış* isimli kitapta, eserleri ve şahısları sosyal kurumlara bağlıyarak edebiyatımızın bu bakımdan basit bir taslağını vermeyi istemiştim. Mevcudu neşrinden birkaç yıl sonra biten ve yabancı dillere de çevrilen bu kitaptan sonra, ondaki terkipçi usul yerine tahlilci bir görüşle yine aynı prensibe dayanarak belli bir devri yazmağa heveslendim. Bizde tarih anlayışının çok kere olgulara inhisar edişi, eski devirler için böyle derinliğine bir incelemeğe imkân vermiyeceği için günümüze yakın zamanları seçmeğe mecbur oldum. Bu tasarlamam, 1935-1937 yıllarına rastlar.

Yakın bile olsa, meselâ yarım asırlık belli bir devri yazmanın güçlükleri beni korkuttu. Otuz kırk sene önce çıkmış bir dergiyi bulmak için kütüphane kütüphane dolaşmak zoruyla sarf edilen zamanı göz önüne getirdim ve yaptığım hesap neticesinde bu türlü bir incelemeğe bir ömür vermenin gerektiğini anladım. Mukadderin zaten omuzlarıma yüklediği vazifeler ve türlü olaylar, bütün zamanımı böyle bir işe vermeğe elverişli olmadı. Halbuki bu konu, zihnimi, günün etkileri ne olursa olsun, terk etmiyordu.

Nihayet düşündüm:

– Fikir ve sanat adamlarımızdan öyle birini alayım ki, onun hayatını ve eserlerini incelerken yaşadığı devir de meydana çıkmış olsun...

İkinci mesele şu soruda karşıma çıktı:

– Kimi alayım?

Böyle bir işi imkân nispetinde başarmak için çok cepheli bir şahsiyeti seçmem gerekiyordu. Uzun düşüncelerden sonra karar verdim:

– Yakup Kadri'yi alayım, dedim.

Sene 1937'ydi. Yakup, Ankara'daydı. Kararımı ona açtım. Bana yardım edeceğini vaad etti. Çalışmağa başladım. Eserlerini arıyor, tekrar okuyordum. İlk yazılarının bir kısmını eski dergilerde bulmam için aziz dostum rahmetli Hakkı Tarık'ın yardımlarını unutamam. Kütüphanesinden çok istifade ettim. Fakat her adımda bir mesele çıkıyordu. Bunları çözebilmek için merhum Rıza Tevfik'le, Yahya Kemal'le, Fazıl Ahmet'le, Refik Halid'le, Hamdullah Suphi'yle temaslar arayıp bu düğümleri çözmeğe uğraştım. Aradan, dile kolay, yirmi sene geçti. Bu yirmi yıl içinde benim ve Yakup'un durumu her ne olursa olsun münasebetlerimizi kesmedik. Bazan buluşarak, hattâ bulunduğu memleket dışı vazife yerlerine seyahatler ederek, bazan mektuplaşarak birbirimizi bırakmadık. Yazıp bitirebildiğim kısımları bu kitapta yayımlıyorum.

"Niçin Yakup Kadri?" denilecek. Onu, şunun için seçtim: Yakup Kadri, 1908 Meşrutiyeti'nden bugüne kadar, yaşadığı devrin olayları ve insanlariyle ilgilenmede ve ilgisini de söylemede –hastalık, vazife gibi engelleri bile durdurucu değil, fakat tahrik edici alıp– varlığını düşüncesiyle bize duyuran bir insanımızdır da ondan. Yakup Kadri'nin münferit veya kitap halindeki yazılarını okuyarak Tanzimat'tan bugüne adım adım gelebilirsiniz. Bu satırları yazdığım sırada *Tercüman* ve daha sonra *Ulus* gazetelerindeki yazılariyle onun günlük fikirlerini bile izlemek mümkündür. Onda çok bol, hayat ve hâdisat malzemesi vardır. Bu perâkende zenginliği bir araya getirmek benim için zevkli, sanırım okuyucularım için de faydalı olacaktır.

Bu kitaba "Yakup Kadri – Hayatı ve Eserleri" adını verebilirdim. Onun etrafında, yine onu incelerken toplanan şahıslarla olaylar hayli kalın bir çerçeve olunca fikir, sanat ve umumiyetle sosyal hayatımızın bir safhasını gösteren bu denemeğe (*essai*) "Edebiyat Tarihimizden" adını verip kesmeyi daha uygun buldum. Bu denemede hiç değilse tarihten ziyade edebiyat ve hayat vardır. Misal ve konu olarak alınan pek çok metinlerin yeni harflerle basılmamış olması, onları olduğu gibi kitaba almağa beni mecbur etti. Bu bakımdan kitap bir antoloji vazifesini de görecektir. Çağdaşlarımız tarafından anlaşılması, edebiyatımızdaki yürüyüşün metin takip edilebilmesi için

üslûp ve ifadeyi muhafaza kaygısiyle ilk yazılış şekilleri olduğu gibi bırakılmış, fakat sırasında gerekli açıklamalar verilmiştir.

Yakup, sükûn nedir bilmiyen bir ruh ve düşünce olgusudur. Onun iç gelişmesi bir şekil üzerinde derinleşmeden ziyade girintiler ve çıkıntılariyle hendesî düzenden kaçan eğri bir hat çizer. Bu eğri hattın birer parçası olan hayat safhalarını, düşünüş ve inanışındaki değişmelerde belirtmeksizin anlamak imkânsızdır. Zaman zaman kendisini zedeliyen, hırpalıyan beden yıkımları ve acıları, bu nârin vücut içinde, onun sinirlerini en korkunç sarsıntılara dayanır hale getirmiştir. Istırap, Yakup Kadri'nin bütün hayatında zekâsını ve duygusunu biledi. Hemen her eserinde, yer yer gözümüzü alan parıltılar, yıpranmış bir kın içinden sıyrılan, halis çelikten yapılmış bir ruh palasının iç savaşlarında sağa sola hamlelerinin akisleridir. Yakup Kadri, veliler ve azizler gibi kendine kıymaktan çekinmiyen bir gönül kahramanıdır.

Üç dört sene evvel Ankara Palas'ın küçük odalarından birinde yapayalnız, kırka yaklaşmış hararetle büsbütün küçülüp yatarken "Bıktım artık yaşamaktan; ölmek istiyorum, ölemiyorum!" diyen Yakup, ölüme yaşlı günlerinde bile meydan okuyarak hayatı kazanmıştır. 1955'in son gününde, yeni sene için kendisine ne istekte olduğu sorulduğu zaman "Gelecek yıla Allah canımı alsın!" demesi, sonradan bu sözünü yorumlamasına rağmen, canı istemiyerek, hattâ tiksinerek, fakat yaşamakta olduğunu; ölümü değil, ama hayatı yendiğini gösterir. Etrafındakileri beğenmemesi, pek az şeyden hoşnut olması, onu durmadan yaşamağa mecbur etmiştir. Eserlerinde ve hayatındaki şimşekler, daha çok menfi elektrik yüklü bulutların çakışlarıdır. Fakat bu hal, onu hiçbir zaman somurtkan bir insan yapmamıştır. Çünki içi hayat doludur, hareket doludur.

Yakup'un şahsiyeti pek çekicidir. Onunla konuşmağa başladınız mı, gövdesi yavaş yavaş ruhlaşır, hattâ maddi hüviyeti silinir; karşınızda dikkatli bir mühendis elinden çıkmış muntazam, gövdeye nispetle büyük bir küre görürsünüz. Bu, Yakup'un başıdır. Konuşmanız ilerledikçe bu baş da hafif hafif hayal olmağa, maddelikten çıkmağa koyulur ve kalın, siyah kaş yayının altında sizi kendisinden ayırmıyan iki siyah ve parlak nokta kalır. Bunlar, Yakup'un gözleridir. Bu başı Apis öküzününki gibi göstererek onu hicveden "Unutulan Adam" yazarı, farkında olmıyarak Yakup'u tanrılaştırmıştır. Muhakkak olan şudur ki, konuşmanızın bu devresinde Yakup'un gözleri gözlerinizden kaybolmaz. Onları hiç unutamazsınız. Bu gözlerin zeki karanlığını, sesinin kalınlığı dillendirir. Bu küçülmüş göğüsteki yarısı kalmış ciğerlerden

Mansur neyinin kaba demi nasıl çıkar, şaşmışımdır. Artık Yakup ne vücuttur, ne baştır, ne gözdür, hattâ ne sestir; sizi kendinde tutan bir ruh kaynağıdır.

Yakup'un elleri, mühim iki uzvudur. Üstü koyu siyah kıllarla örtülü bu eller, arslan veya kaplan gibi iri, heybetli bir cüssenin değil; küçük, fakat hareketli ve atılgan bir yırtıcı kuşun pençesini hatırlatır. Bu ellerde toplanan ruh kudretini *Serveti Fünun* sahifelerinde kendinden öncekilere çatarken, İkdam sütunlarında Millî Mücadele'ye karşı olanlara keskin hücumlar yaparken görmemiş miydik? Onun politikacı tarafını, elleri kadar hiçbir uzvu açıklamaz. Parmakları, sakin durmak için değil, sanki batmak için Yakup'a verilmiştir. Tırnaklarını daha da sivrilten, kaleminin ucudur. Romanlarında bile bu kalem ve onu tutan pençe, pek çok sahifelere devir ve şahıs hicvi resmetmiştir. Nefretleri bu hicivlerde, tiksintileri bu sahifelerde apaçık görülür. Yakup, kolları ve bacaklariyle değil, küçük ellerinde tuttuğu kaleminin ucuyla dövüşür. Dövüşür ve hâlâ da dövüşmektedir.

Bu dövüşken Yakup'tan başka, cana yakın, konuşkan bir Yakup daha vardır. O zaman varlığına doyum olmaz. Konuşması, tatlı bir anlatışla bilimden, felsefeden, sanattan, okuduğu kitaplardan, günlük olaylardan, başından geçmiş olgulardan, bazan bir ırmak akışiyle devamlı, bazan şimşek çakışiyle kesik, fakat aydınlatıcıdır. Bu küçük vücut, o zaman yerinde duramaz. Beyni gibi gövdesi, elleri ve kolları hareket halindedir. Olaylar ve şahısların gülünç taraflarını o kadar kolaylıkla, o kadar maharetle yakalar ki, dinliyenlerin kahkahalarını tutması kolay olmaz. Kendisi de dinliyenlerle beraber güler ve beyaz dişleri gözlerinizde şetaret parıldıyan bir çizgi olur. Gülüşünün bas tonu, bu neşe orkestrasının üstündedir. O zaman Yakup, yaşadığı yılların bunaltıcı yükünden sıyrılmıştır. Gençleşir, hattâ çocuklaşır. Abdülhak Hâmid, ona derdi ki:

– Yakup! Bu kadife gözlerin, bu çocuk dişlerinle hiç ihtiyarlamıyacaksın...

Onda bu sevimli hal, her zaman devam etmez. Memleket meseleleri ve ciddi politika davâları konuşmağa ve tartışmağa konu olduğu vakit, Yakup'un kaşları yaylaşır ve kadife gözleri bir ok gibi muhatabına saplanır. Amansız olur. Gerçek yaşının olgunluğuna ve öbür yandan gençliğinin atılganlığına döner. Kollarının ve ellerinin keskin hareketleri, omuzlarını arkaya alarak göğsünü ileri çıkarışı; ona âsi bir derebeyi pervasızlığı, bir sergerde davranışı verir. Artık karşınızda bir velî, bir aziz değil, şehirler basan, köyler yakan bir efe vardır. Aziz dost Yakup gider, Karaosmanoğlu Yakup gelir. Umulmıyacak kadar sertleşir, aksileşir. Kötü kelime kullanmaz, fakat beğenmediklerini eleştirmek için Türkçe'nin en saldırgan sözlerini kolayca bulup fırlatır. Bunları yazılarında bulamazsınız. Yazılı tenkidlerinde daha

ölçülü ve daha dikkatlidir. Onun bu coşkun halini görmek için Yakup'u söyletmeli ve susup dinlemeli.

Yakup'un bu iç fırtınaları bazan sakinler. "Erenlerin Bağında" saadeti sükûnda buluşu. Yorgun vücudunun dinleme isteğine; *Kadro* sahifelerindeki atılgan yazıları benliğinin savaş ihtiyacına cevaptır. Fakat o, ne kadar huzur ve sükûn isterse istesin, mukadderi, dışında ve içinde bitip tükenme bilmiyen dövüşmelerle yaşamaktan kendini kurtaramıyacaktır. Çünki bu çelişmelerin kaynağı beden varlığındadır. Yarısı kalmış akciğerleri kuvvetli besi isterken safra kesesi alındığı için karaciğeri kendisini en az yoran yiyecekleri yemesine müsaade eder. Ruhundaki bütün bu çarpışmalar, sanki bedenin içindeki karşıtlıktan çıkıyor gibidir. Eserlerine akseden çelişmeler, bugün altmış beşi geçmiş hayatında iki zıt kutup arasında yaptığı nöbetleşe çekişmeyi anlatır. O iki zıt kutup, ruh ve maddedir. Bir zamanlar "esâsız ve abâsız" kaldığını remzî bir mânada sesliyen mistik ruhu, Kadro'da "asâya ve abâya" gerçek ve maddeci mânasını verir. Fakat kesin olarak diyebilir miyiz ki, Yakup, artık belli bir fikir sisteminin içinde donup kalabilecektir? Ruha en hararetli demlerinin alâkasını veren bu dinamik zekâ, eski sevgilisinden büsbütün ayrılabilir mi? Esasen inanışı, olayların maddeye inanma zorundan gelmedi mi? Bu zorunluluk, kendisinin ve milletinin özündeki hayat dileğine kuvvetli ve sağlam bir kalıp yaratmak için değil midir? Tıpkı kendi uzviyeti gibi harap Türk vatanında, yine tıpkı kendi ruhu gibi saadete aç ve onu sağlıyacak maddeye muhtaç Türk milletini varlıklı ve bahtiyar görmek, Yakup'u bu maddeci fikirlere zorla alıp götürmüştür.

Yakup Kadri, *Yaban*'da tasvir ettiği içten ve dıştan yıkık Anadolu köyünü bayındır görmek istediği içindir ki, medeniyetin gözle görülür, elle tutulur unsurlarını da memlekette gerçekleştirmek amaciyle buna en uygun bulduğu bir görüşe zihnini vermiştir. Bence Yakup, ruhun devam ve bakası uğruna maddeci olmuştur. Bunda kaba anlamiyle "maddeye tapıcılık" yoktur. Tersine, sofiyâne bir feragat vardır. Maddeye kıymet vermek, bu derece ruh olmayı bilmiş bir insan için ancak bir özveri sayılabilir. Atatürk'ün ölümünden sonra yazdığı *Atatürk* kitabı, bu görüşün delilleriyle doludur. Kitabın neşrinden önceki bütün eserlerini, bu esere göre mânalandırmakta isabet bulurum.

Kitap basılmadan, hattâ yazılması bitmeden önce Prag'dan bana yolladığı 15.12.1938 tarihli mektupta şöyle diyor:

> "Atatürk'e dair bir kitaba başladım. Bunun ne şekilde bir kitap olacağını bilmiyorum. Yalnız kalbimle yazıyorum. Zaten bir takım ilmî ve objektif, hattâ ideolojik metodlarla ondan bahsetmek ne mümkün? O, hiçbir

çerçeveye sığar mı? Bizi vuran büyük elemin sadmesinde onu daha iyi anladığımı sanıyorum. Fakat bunu anlatabilecek miyim? Kalemi her tutuşumda güya onun huzuruna çıkmış gibi elim titriyor, yüreğim titriyor. Bazan başladığım yazıyı bir kenara bırakıp biraz daha beklemeyi düşünüyorum. Lâkin hep ondan bahsetmek, tekrar onun havasına girmek, benim için dayanılmaz bir ihtiyaçtır. Onu düşünmek ve ondan bahsetmek haricinde her meşgaleyi yavan, faydasız, değmez buluyorum."

Şu satırların arkasında maddeden gayrı bir varlığa inanışı sezmemek için insanın gönül gözüne perde inmiş olmalıdır. Ciddi bir materyalist için bu konuda söylenecek ancak şu olabilir: "Atatürk, büyük bir adamdı. Elli sekiz senelik ömrü içinde şu işleri gördü, şu hizmetleri yaptı. Öldü ve mesele bitti."

Yakup, ne kadar bunun zıddına düşünüyor? Atatürk, onun için ölmemiştir. Onu yazarken kendini, huzurunda hissediyor. Onu kalbiyle yazıyor. Böyle materyalist olur mu? Materyalist, soğuk ve objektif metodlardan kaçabilir mi?

Bu çabuk ve sadece kalın çizgilerini topluca göstermek düşüncesiyle yapılmış tahliller bile göstermiştir ki, Yakup'un ruhunun dokuması, bir iki ipliğin ilmiklenmesiyle ortaya çıkmış basit bir kilim parçası değildir. Bazan kendi omuzlarına bile ağır gelen kocaman başının içindeki beyin, nice sarsıntılar geçirmiş vücudunun ıstırabını çok sevdiği vatanının yıkım demlerinde ve ölüm tehlikelerinde ona çektirdiği azap ile aynı anda duymuştur. O kocaman baş, kendine ve etrafına tecessüsünün merkezleri yerleşmiş olan bir dimağ cevheriyle doludur. Yakup'ta zekâ, mânevi varlığının ancak bir kısmıdır. Eğer bu kadariyle yetinseydi, belki ince bir diplomat olup kalır, yahut metodlu ve sistemli bir bilgin olurdu. Halbuki ne öyle, ne böyle olmakla yetinememiştir.

Yakup Kadri, en doğru bir anlayışla tam bir gönül adamıdır da. Bu duyarlılığın merkezi ise kalbidir. Gerçek mânasında onun en sağlam yeri, bütün hayatında bu uzuv olmuştur. En buhranlı anlarında onu ölümlerden kurtaran, kalbidir. Geçirdiği tehlikeli bir ameliyat esnasında hayatından ümid imkânını doktorlarına o kalp vermiştir. Kendi iradesinin dışında mânevi bir emri yerine getirircesine teslimiyetle vazifesini gören bu kalp, onun bilinçaltı çalışmalarının da kaynağıdır, Zekânın, ışıkları dışa sızamıyan bu karanlık ruh derinlikleri, bize parıltılarını değil fakat seslerini

yankılattı. Yakup'ta zekânın renklerini gördüğümüz kadar kalbin sesini de duyuşumuz bu sebepledir.

Yakup'taki zıt hallerden bir başkası da kendi benliğine kapanan bir insan olması yanında geniş anlamı ile bir cemiyet adamı yaşatmasında görülür. Gençliğinde İbsen'e hayran olup azılı bir ferdiyetçi görünürken yazılarına ölümler, intiharlar sokan bu kötümser ve hayata hınçlı adam; bünyesinin nârinliğine rağmen, İstiklâl mücadelesi sıralarında karlı cephelerde dolaşmaktan çekinmedi. Onun münzevî varlığında daima cemiyet yaşamıştır. Bütün eserlerinde, içinde bulunduğu devrin yankılarını bulmamız, buna en inandırıcı delildir.

Bilinçaltında daima canlı duran kötümserlik hissi, onu niçin böyle kuvvetli bir idealist olmaktan alıkoyamadı? Niçin bu tekçi insan, eserleri ve hayatiyle yürekli bir topluluk adamı olarak kaldı? Neden, eserlerinde Türk hayatının kendince mühim gördüğü safhalarından birini yaratmağa uğraştı? İç araştırmalariyle beraber mümkün olduğu kadar objektif kalarak sosyal hayatımızı ve ekonomik durumumuzu anlamağa onu çeken sebepler nelerdir?

Bundan sonraki sahifeler, bu soruların cevabını aramakla dolacaktır ve bu cevaplar, Yakup'un yaşadığı devirlerin kişileri ve olayları içinden gösterilmeğe çalışılacaktır.

Maksadım, yarım asırlık hayatımızın –eksik de olsa– bulunduğum açıdan ve görebildiğim kadariyle bir tablosunu vermektir. Bunu yaparkenki durumum da şudur: Genç yaşımdan, hattâ lise öğrenciliğimden beri bazı şiir ve fikir adamlarımızın tenkid adına birbirlerini zaman zaman göğe çıkarmalarını, yahut yere batırıp kötülemelerini hoş görmemişimdir. Ne Tevfik Fikret'e "zangoç", ne Mehmet Âkif'e "yobaz" diyenlere ısınabildim. Ahmet Haşim, her zaman bana bir "Şair Türk" göründü. Abdülhak Hâmid'de hiçbir vakit "ratelik" sezmedim. Eski, yeni, ölmüş veya sağ, bütün kıymetlerimize saygı ve takdir duydum. Hepsiyle her zaman aynı düşünmedim, fakat hepsinden istifade ettim, hız aldım. Ters ve aşağılatıcı hükümlerde isabet bulmadım. Onlar bana ne put göründüler ne de put görenlerin yıkmağa kalkışmalarını tasvip ettim. Şahsî münasebetlerin her zaman bozulması mümkün müsbet, menfi tesirlerinden, medihte ve zemdeki ifrat ve tefritlerden, günün havası içinde kişiler ve olayların makbul veya merdud alınışlarından daima uzak kalmağa çalıştım. İşte bu kitap, böyle bir duygu ve görüş içinde yazılmıştır. Metodum budur. İlmi midir, değil midir, bilmiyorum. Fakat insanî olduğunun takdirini okuyucularıma bırakıyorum.

I

Gençlik Yılları

"Maksatsız bir ömür içinde çırpınıyordum. Tıpkı geceleyin bir ormanda yol arıyan yolcu gibiyim."

"Rahmet", YAKUP KADRI

Yakup Kadri'nin uzvî ve ruhî varlığında ana baba mirasının büyük bir hissesi var. Babası Manisalı Karaosmanoğlu Kadri Bey'dir. Bu aile, bir derebeyi sülâlesi halinde Yakup'a kadar geliyor. Kadri Bey, birçok çiftliklerin sahibidir. Fakat onun yaradılışı böyle çiftlik idaresiyle, alış verişle uğraşmaktan çok uzak. Kadri Bey hovarda ve babayiğit bir adamdır. Dağa çıkmış eşkıyalardan kendisine iltica edenleri evinde saklıyacak kadar gözü pek, kendisine dehalet edenleri devlete teslim etmiyecek kadar korkusuz bir yaradılıştadır. Kadri Bey'in bu halleri muhitinde büyük bir hayranlık uyandırıyor. Manisa'da ve dolaylarında onun için çıkmış türküler uzun yıllar illerde dolaşmıştır.

Yakup Kadri'nin babası Kadri Bey'i burada bırakarak dedelerine, Karaosmanoğlu ailesine dair biraz malûmat vereyim:

Karaosmanoğulları, 17. asır sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezî kuvveti zaafa düştüğü zaman yerlerinde şöhret ve kudret kazanmış ailelerden biridir. Menteşe sancağında Ellezoğulları, Yozgat'ta Çapanoğulları böyleydiler. Karaosmanoğulları hakkında, Osmanlı kaynaklarından Cevdet ve Lûtfi tarihlerinde yer yer bilgi verildiği gibi yabancılardan Hollandalı rahip Heyman, Choiseul Gouffier, Chishull, Hammer, Mac Ferlane, Charles

Texier'de ondan bahisler vardır. İngiliz müsteşriklerinden F.W. Hasluck'un Ragıp Hulûsi merhum tarafından tercüme edilen *Bektaşilik Tetkikleri* isimli kitabında (1928) Karaosmanoğlu'nun zuhuruna özel bir bölüm ayrılmıştır. Neşrine devam edilmemesi irfanımız için büyük bir kayıp olan *Tarih Vesikaları* dergisinin dokuzuncu sayısında genç bilgin Çağatay Uluçay'ın "Karaosmanoğullarına ait Bazı Vesikalar" isimli incelemesinde bu konu ve bu konuyu ilgilendiren kaynaklar hakkında esaslı malûmat mevcuttur.

Hasluck'un şu dikkate değer sözlerini nakledeyim:

> "18. asrın tamamı ve 19. asrın bir kısmı zarfında Anadolu'da Saruhan eyaletinde hükûmet sürmüş olan Karaosmanoğlu sülâlesi, yalnız Türk tarihine geniş bir mahallî hâkimiyet kazanmış ve bunu ele tutmuş değil; belki iktidar mevkiini muhafaza ettiği bütün müddetçe aile tesanüdünü ve hakîmane iareyi akletmiş olmak itibariyle de mümtaz bir mevki işgal etmektedir. Mevzuubahis asırlar zarfında Sultanın hâkimiyetine karşı isyan edip de istiklâl davâsında bulunanlar içinde pek azı bu iddialarını irsileştirebilmişlerdir. Ve içlerinden hiçbiri Karaosmanoğulları kadar, haklı bir surette, iareleriyle, malikânelerini fakirlik ve perişanlıktan, Roma İmparatorluğundan beri görülmemiş bir mamuriyet derecesine yükseltmiş olmakla iftihar edemezler.
>
> Bu büyük Türk hânedanının hakiki veya efsanevî tarihi, halk geleneğinin nasıl zuhura geldiği ve bunun tarihî vakıa ile münasebeti hakkında alâka verici bir misal teşkil etmektedir. Çünki burada hakikatle hayal arasındaki tezatları mukayese, hattâ efsanenin inkişafının izlerini bile takip edebilmek fırsatına malik bulunmaktayız. Bugün bile henüz sönmemiş olan sülâlenin zuhurundan sonra geçen yüz elli seneden az bir zamanda hakikî menşei tamamiyle meçhul kalmıştır; bunların gerçek tarihi yerine bir takım efsanevî vakalar, taslaklar konuyor ki, bunlar sayesinde sülâle, eskiden olduğundan daha aşağı kalmıyan bir itibar ve hürmete mazhar oluyor."

Aynı eserde şu kayıtlar da vardır:

> "Tarihen Karaosmanoğlu'nun taliinin esası, geniş mikyasta yapmış olduğu muvaffakiyetli haydutluklar sayesinde 17. asır nihayetlerinde kurulmuştu. İzmir'de Felemeng kolonisine mensup rahip Heyman galiba 1707'de Aydın'ı ziyaret etmiş ve orada asıl Karaosmanoğlu'nu rilâyetin valisi olarak yerleşmiş bulmuştu. Diyor ki: 'Bu Paşaya Osmanoğlu diyor-

lar ki, birkaç sene evvel dört bin atlıdan mürekkep bir eşkıya fırkasının reisi sıfatiyle memleketin her tarafını istilâ etmiş, zenginlerden vergi almış ve her nevi cebir ve zulüm irtikâb ederek bütün Anadolu'yu titretmiş olan adamdır. Bununla beraber Padişah nihayet kendisini, başka bir sebepten ziyade korku dolayısiyle affetmiş ve ona bu pek ehemmiyetli mevkii bahşetmiştir.'"

Choiscul Gouffier de 1809'da yazdığı Voyage Pittorcsque'de "Altmış sene önce Karaosman'ın mahallî ağanın hizmetinde bir nefer iken bir ordu ve bir fırka teşkil edip Bergama'yı ve git gide bütün vilâyeti zapt etmiş" olduğunu bildirmektedir.

Karaosmanoğlu ailesinin kaynağı hakkında bazı incelemeler yapılmışsa da bunlar konumuzu fazla ilgilendirmediğinden üstünde durmadık. Daha ziyade, ailenin zuhurundan sonraki durumu bize önemli göründü, Lûtfi tarihindeki (cilt 8, s. 367) şu kayıt da bu hususta aydınlatıcı bilgi vermektedir:

"Sultan Mahmud'un yevm-i cülûsunda mühr-i sadaret Alemdar Mustafa Paşa'ya itâ olundu. Bu zat ümmî ve genç olmakla beraber cerî ve cesur ve Hulki-selim ile meftûr bir merd-i metin olup Sultan Selim'i magfurun neticelendiremediği tanzimatı-askeriyeye yeniden başlıyarak mülga Nizamı-Cedid'in yerine Sekbânı-Cedit namiyle talimli asker cemine şurû eyledi ve eazımı-âyandan Karaosmanoğlu Ömer Ağa ve Cebbarzâde Süleyman Bey ve Siruzî İsmail Bey ve Kalyoncu Mustafa Ağa'yı İstanbul'a çağırıp bilcümle vükelâ ve erkân ve âyanı-devletten mürekkep bir meclisi-kebîr akdiyle meşhur Misaknameyi tanzim ettirdi. Her biri sekizer onar bin askere ve ona göre servetü kudrete mâlik olan âyanı-müşarünileyhimin, Alemdar'ın davetiyle İstanbul'a gelmesi, hasbez-zaman umur-i mühimmeden idi. Emniyet edip geldiler ve tarafı-saltanatı-seniyeden mazharı-ikram ve im'am oldular. Kağıthane'ye nisbetle maruf olan işbu Misaknâme hukuk-ı esasiyemize mukaddime addolunabilir."

Görülüyor ki, Karaosmanoğlu Ömer Ağa, mütesellimlikten başlıyan baba şöhret ve servetini on bin asker beslemeğe çıkaracak şekilde ilerletmiş ve devletin sıkıntılı zamanında ona yardıma hazır bulundurabilmiştir. Bu ailenin böyle devletle beraber olduğu gibi, sırasında ona karşı hareketleri de görülmüştür. Muhakkak olan şudur ki, Konya'dan sonra Mevleviliğin mühim merkezlerinden biri olan Manisa ve havalisi, hemen bir buçuk asra yakın bu ailenin askerî ve siyasî nüfuzu kadar mânevi tesiri altında da kalmıştır.

Karaosmanoğlu ailesinin son zamanlarda vakıf ve tevliyet işleriyle meşgul olan ve o sıralarda Manisa Milletvekili bulunan Kâni Karaosmanoğlu, ilk öğretim davâmıza yardım için toprak bağışları yapmış, Karaosmanoğlu ailesinden kalan çoğu kıymetli kitaplardan mürekkep çeşnigir kütüphanesini Milli Eğitim'e hediye etmiştir. Bu kütüphane Karaosmanoğlularından ve Kâni Bey'in annesinin büyük babası Eyüp Ağa'ya aittir. Hicrî 1247 Milâdî 1831 yılında kurulmuştur. Bu kütüphane 1944'te Murat III. Kütüphanesi'yle birleştirilerek Doktor Lûtfi Kırdar'ın valiliği zamanında yaptırılmış olan yeni binada umumî ve oldukça zengin bir kütüphanenin açılmasına imkân vermiştir.

Uzun zamanlar Manisa ve dolaylarına hâkim olmuş bulunan bu aile içerisinde adam akıllı kültür sahibi kişiler de yetişmiştir. Yakup'un babası olan Kadri Bey'in babası İzzet Bey Lâtince, Yunanca bilir, okur yazar, olgun bir zatmış. Bay Kâni'nin ana babası Sadık Bey'de öyleymiş. Esasen diğer aile efradı arasında bunlara Ağa denilmeyip Bey diye anılmaları da bu sebepten olacak.

Karaosmanoğlu ailesine ait dünya edebiyatlarında da akisler görüyoruz. Lord Byron, Yunanistan seyahati sıralarında İzmir'den geçerken hikâye tarzında yazdığı bir şiirde bu aileden bahseder. Rumeli Beylerinden birinin güzel kızını, babası Karaosmanlı Beylerinden birinin oğluna vermek ve böylece kendi kuvvetini Karaosmanoğlu kuvvetiyle birleştirerek padişaha meydan okumak düşüncesindedir. Kız, ona varmak istemez, çünki babasının adamlarından ve Rum aslından bir delikanlıyı sevmektedir. Babasının teklifini reddeder. Yunan hayranı İngiliz şairinin, bu manzumede Karaosmanoğullarına ait olan mısraları şunlardır:

But yet the line of Karaosman
Unchanged, inchangable hath stood
First of the bold tımaryat bands
That won and well can keep their lands.

Tercümesi: "Fakat Karaosman sülâlesi, topraklarını elde etmiş ve daima elinde tutabilmiştir. Yiğit timar alaylarının birincisidir. Değişmemiş ve değişmez olarak kalmıştır."

Yakup'un iki göbek yukarı büyük amcası Yakup Paşa serdarlık etmiş, Rumeli isyanlarının bastırılmasında bulunmuş ve Aydın valiliğinde vazife görmüştür. Bu vesile ile şunu söyliyeyim ki, Karaosmanoğlu ailesinden Hacı Eyüp Ağa, Sadık Bey, Yakup Paşa ile adaşı Yakup Kadri gibi devlet me-

muriyetinde bulunmuş kimseler vardır. Birincisi Meclisi Mebusan'da mebusluk için okur yazarlık şartı konuşulurken Yakup'un babasının büyük amcası hakkında Ahmet Vekif Paşa "Bir kimse okuryazar olur, umûr-ı devlete vâkıf olmaz; okuryazar olmaz, bunları bilir, ârif bir insan olur. Manisa taraflarında benim bir ahbabım vardı. Karaosmanzâze Hacı Eyüp Ağa ki okuryazar değildi amma ârif bir insandı. O mebus olmıyacak mı?" demişti.

Sicil-i Osmanide Hacı Eyüp Ağa için şöyle denilmektedir:

> "Karaosmanoğullarından Hacı Hüseyin Ağa'nın mahdumudur. Yakub Paşa'nın biraderidir. Aydın eyaletinde kesb-i teferrüd ile Saruhan mütesellimi olup 1253'de infisal eyledi. O senenin Zilhiccesinde Dırama muhassılı oldu. 1261 (1845) Muharreminde vefat eyledi. İstanbul'da Haydar camisini yeniden tamir etti. Vefatında rütbe ve nişanı mahdumu Sadık Bey'e ihsan olundu. Akrabasından Karaosmanzâde Ebu Bekir Ağa kapıcıbaşı ve Türkmen vayvodası olup bu senelerde fevt eylemiştir."

Aynı eserde Yakup Paşa hakkında da şu bilgi verilmektedir:

> "Yakub Paşa, Karaosmanzâde, o aileden olmakla 1242 (1826) kapıcıbaşı ve lağımcıbaşı olmuştur. 1244'de Serez mütesellimi oldu. 46'da vezaret ihsan buyurulup 47 Zilhiccede Preveze muhafızı ve 49'da Aydın valisi olup 53'de infisal eyledi. 57 Muharreminde Edirne Vali kaymakamı olup o sene Rebiülevvevinde Edirne valisi ve 58 Muharreminin sekizinde Rumeli valisi oldu. 59 Muharreminde Aydın ve 62 Zilhiccede Selânik valisi olup 68'de azledildi. 70 Seferinde Kudüs valisi olup 1271 (1854) de fevt oldu. Devlete sadık, müdebbir idi. 1250'de İstanbul'da Dülgerzâde camisini bina eyledi."

Yakup Paşa son mazuliyeti zamanında eski hanedanlığını bozmamak için, yaptığı sarfiyatı karşılamak üzere malını mülkünü satıp bunlarla geçinmek istemiş fakat hazır para, bu eli açık adama dayanmıyarak sıkıntılı bir duruma düşmüştü. O kadar ki, cariyelerini bile elden çıkararak yalnız kendine evlât edindiği genç ve güzel bir kızı yanında alıkoymuştu. Yakup'un anlattığına göre meşhur Hidiv Mehmet Ali Paşazâde İbrahim Paşa'nın oğlu ve Hidiv İsmail Paşa'nın kardeşi Ahmet Paşa evlenmek üzere bir cariye arıyor. O zamanın âdetince bir Çerkes halayık almak lâzım. Mısır, cariye alış verişinde o kadar zengin değil. İstanbul'a haberler ve adamlar gönderiliyor. Yakup'un büyük amcası Yakup Paşa'dan yanındaki evlâtlı-

ğı isteniliyor. Yakup Paşa "Zevce olarak aldığı takdirde kızı veririm, yoksa onu satmam," diyor. Prens Ahmet Paşa bu teklife razı oluyor ve kızla evleniyor. Yakup Paşa'nın cariyesi artık Prens'in sarayında Prenses Şemsi Hanımefendi ismiyle anılıyor. Kısa zaman sonra bir oğulları dünyaya geliyor: İbrahim Paşa. Eski büyük ailelerdeki âdete uyarak oğullariyle beraber büyüsün diye saraya bir küçük kız alıyorlar: İkbal Prenses Şemsi Hanımefendi bu küçük kızı kendi çocuğuna gösterdiği ihtimam ile büyütüyor. Zihninde, onu İbrahim Paşa'ya lâyık bir zevce haline getirme düşüncesi vardır. İkbal'e Arapça, Farsça öğretiyor. Biraz da Fransızca. Saray içinde genç İkbal, bu okur yazarlığiyle "Kâtibe Hanım" adını alıyor. Seneler geçmiştir. Kâtibe İkbal Hanım, kadın efendisinin istediği gibi büyümüş, yetişmiştir. Prenses, bu gözdesini oğluna veriyor. Artık İkbal Hanım, İbrahim Paşa'nın odalığıdır. Fakat iki sene içinde çocukları olmayınca İbrahim Paşa, Nevcivan isminde başka bir kadın alıyor ve bundan üç çocuğu dünyaya geliyor. İkbal Hanım kenardadır ve kocasızdır. Fakat Şemsi Hanımefendi onu yine evlâdı gibi tutmaktadır. İkbal'in saray içerisinde ikbali Kâtibe Hanım olarak devam ediyor.

Seneler sonra Arâbî Vakası çıkınca bütün Hidiv ailesine mensup prensler ve prenseslerin hayatları tehlikeye girmişti. Çünki Arâbî Paşa, millî bir ihtilâl şefi olarak ne Türkleri ve ne ecnebîleri istiyordu. Mısır, ancak Mısırlılarındı. Bu sebeple Hidiv hanedanından bir kısmı Mısır'dan kaçmağa mecbur oldular. Şemsi Hanımefendi de eski efendilerini hatırladı ve bütün saray halkiyle İzmir'e geldi. Orada da durmadı, Manisa'da Yakup'un babasının evine indi. Aylar süren bu misafirlik esnasında Prenses, Kadri Bey'in, karısı Behiye Hanımla iyi geçinemediğini, sefahat yüzünden dedelerinin büyük servetini yemekte olduğunu gördü. Esasen Kadri Bey'in hanımı koca evinden uzak, İzmir'de oturuyordu. Kadri Bey de Manisa'da bekâr bir hovarda hayatı yaşamakta idi. İçiyor, uygunsuz kadınlarla ömrünü, parasını ve sıhhatini hesap bilmez bir mirasyedi israfiyle harcayıp tüketiyordu. Prenses, efendisinin sevgili yeğenini bu halde görerek çok üzüldü. Onu zorla toparlayıp bu feci durumdan kurtarmak istedi. Kadri Bey'e kendisiyle beraber Mısır'a gelmesini teklif etti. Kadri Bey Manisa'da işleri olduğundan bahsederek önce memleketten ayrılmağa razı olmadı. Fakat zaten iflâs halinde idi; nihayet bu teklifi kabul etti.

Arâbî vakası sona ermişti. Prenses Mısır'a dönüyordu. Kadri Bey İzmir'deki karısını boşamadan bırakıp yalnız olarak gitti. Prenses, bir evlât gibi yetiştirdiği İkbal Hanımla Kadri Bey'i başgöz etmek istedi. Evlendiler. Önce bir kız, dört beş sene sonra da bir oğlan dünyaya geldi. 1889 senesin-

de doğan bu çocuk, Yakup Kadri'dir.[1] Prenses Şemsi Hanımefendi, Yakup adını ona efendisinin hâtırasına bir hürmet olarak vermişti.

Yakup Kadri'nin çocukluğu beş altı yaşına kadar Mısır'da geçmiştir. Mısır'da evleri Havlan istasyonu karşısında idi. Sonraları üstüne koskoca bir mahalle kurulmuş olan geniş bir arsa ve bahçe içinde o iklimin en güzel bitkileriyle bezenmiş, ağaçlar arasında muhteşem bir bina bir saraydı... Havlan istasyonundaki bu güzel binada Yakup, çocukluğunun dört senesini geçirdi. Babasının hususî arabası, haremin ayrı bir arabası, dadılar, lalalar; tam bir kibar yaşayışı. Beş altı yaşına kadar süren bu Mısır hayatı İbrahim Paşa'nın ve Prenses Şemsi Hanım'ın ölümü ile sona erdi. Fakat sona ermiyen şey, Kadri Bey'in sefahati, hesapsızca para sarf edişi idi. Artık bu israfın kaynağı kurumuştu. Bu aileyi himaye eden kimse kalmamıştı. Gırtlağa kadar çıkan borçları ödemek için konağı, elde avuçtakini satıyorlar. Fedakâr anne İkbal Hanım, iki çocuğunun istikbalini düşünerek mücevherlerini kocasından sıkı sıkı saklıyor. Ev eşyalarından bir kısmını alıyorlar ve Manisa'ya dönüyorlar.

Manisa'da Karaosmanoğlu ailesinin dallı budaklı oluşuna, onu bilmiyen ve Kadri Bey'i sevmiyen, iyiliğini görmiyen kimse bulunmayışına rağmen bu güç duruma düşmüş dört nüfuslu aileyi ancak Husûsi Bey ismindeki bir dostları karşılayıp evine götürmüştür. Bu yerli yabancıların Manisalı çocuklara benzemiyen giyinişleri, hattâ konuşmaları onları bu muhitte epey bir müddet garip bırakıyor. Başlıca tuhaf görünüşleri, kız ve erkek, her iki kardeşin de başlarında Mısır'dan getirdikleri geniş hasır şapkalarla dillerinin Arapça'ya çalmasıydı. Manisa çocuklarının beş altı yaşındaki Yakup'a "Araboğlu Araboğlu, ayakları Şam'a doğru!" diye bağırdıklarını, yarım asır sonra Yakup, gülerek hatırlamaktadır.

Bu evde altı ay kadar kalıyorlar. Hulûsi Bey onlara, içinden kiracılarını çıkardığı başka bir evini müstakil olarak bırakıyor. Böylece Manisa'ya yerleşen Kadri Bey, artık yataktan çıkmaz halde inmeli bir hastadır. Kadri Bey vücudu kadar ruhu da perişan bir halde Mısır dönüşünden sonra geçirdiği iki senenin sonunda ve otuz sekiz yaşında meflûç olarak ölmüştür. Yakup'un hâtırasında babası fena bir hayaldir. Zaten merhum da kızını oğlundan daha çok severmiş. Sebep olmak üzere kendi annesinin adını ve bu ad dolayısiyle hâtırasını onda bulduğunu söylermiş. Zahide Hanım babasının,

---

1 Yakup, bu hususta bilgi vermesi için yazdığım mektuba cevabında şöyle diyor: "Bana doğduğum yıla ve güne dair hâtıramı soruyorsun. O Allâhın belâsı yılın 1889 ve o meş'um günün 27 Mart olmasından başka bir şey bilmediğim gibi annemden de buna dair dikkate değer bir şey işitmiş değilim." Onun resmî sicilinde doğum yeri Mısır, doğum tarihi 1305 Rumî olarak tesbit edilmiştir. Bu hesaba göre doğum tarihi 8 Nisan 1889'dur. Bazı ansiklopedilerde ve edebiyat tarihlerinde bu tarih 1888 olarak gösterilmiştir.

Yakup anasının sevdiği çocuklardır. Babası Yakup için "Erkek çocuğa yüz verilmez," dermiş ve ona daima ciddi ve sert davranırmış. Bundan sonra da anlatacağımız gibi Yakup annesini çok sevmiştir. Onun yaptığı fedakârlıkları bütün hayatında unutmamıştır. Mis Calfri'nin albümünden aşağıya naklettiğim şu satırlar Türk anneleri ve kendi annesi hakkında Yakup'un düşüncelerini pek güzel açıklar:

"Analarımız Türk tarihini ezbere bilirler ve şifahen bize naklederler. Onlara da kendi anaları ve analarının anaları, bu tarzda tarihî terbiye verirdi. Bir takım Frenkçe kitaplar, süt emerken öğrendiğim bu hakikî ilmi benden nez ettiler. Bu tarih, bir takım küçük küçük masal parçalarından müteşekkildi, zannederim. Bu masalların eşhası peri kızları, padişah oğulları, bir kılıç darbesiyle dağları yaran kahramanlar ve esâsının vurduğu yerde hazineler açılan velîlerdi. Anam bana tarihin hiç zapt etmediği bir sürü harikulâde vakalardan bahsederdi. Hiçbir haritada görmediğim memleket isimleri söylerdi. Bazan de hiç yer ve şahıs ismi söylemezdi; bir dağ başında beyaz sakallı bir adam, derdi; veya pınar başında uzun saçlı bir peri kızı derdi. Acayip renkler anlatırdı; iç içe yüz tunçtan kapısı birer yumrukta kırılarak fethedilen kaleler tarif ederdi. Mislini, büyüdükten sonra hiçbir yerde görmediğim padişah sarayları ve saraylarda düğün tasvirleri yapardı. Anamın bana anlattığı tarihte âdil hükümdarlarla zalim vezirlere dair bahisler vardı."

1920'de bunları anlatan Yakup, 31.12.1937'de babamın ölümü dolayısiyle bana yazdığı mektupta şunları söylüyor:

"İki gözüm Hasan Âli,

Babanızı kaybettiğinizi bana gönderdiğiniz mektuptan öğrendim ve kaybın size ne kadar acı geldiğini de bugün aldığım *Akşam* gazetesindeki yazınızda görüyorum. Kaderinize bütün kalbimle iştirak ederim. Bu –elimde olmıyarak– gecikmiş taziyeti yaparken ben de kaybettiğim aziz vücutları düşünüyorum. Gerçi babamı pek küçükken kaybettim. Fakat, anam öleli henüz oniki yıl olmadı. O gözlerini dünyaya kapadığı gün sanmıştım ki, artık benim bu yer yüzünde yapacak hiçbir işim kalmamıştır. Zira ben onu memnun etmek için yaşıyordum. Ve onu müteessir etmemek için, faziletli, iyi bir insan olmağa çalışıyordum. Binaenaleyh o gittikten sonra bütün bu cehdin benim gözümde hiçbir hükmü kalmadı ve onun ölümü ile bende bir başka duygu daha hasıl oldu: Artık hiç

ölümden korkmuyorum ve kemali sükûnetle onun yanı başına gidip uzanacağım günü bekliyorum."

Yakup, bütün hayatında daima anasının minnetlisi ve hayranı kalmıştır. Onun hakikî öğretmeni, anlattığı gibi anası olmuştur. Zaten Yakup küçükken Mısır'da okula gitmemişti. Evde hususî hocalardan okumuştu. Arada babasının da onu okuttuğu olmuştur. Fakat ondan hafızasında ancak yediği baba tokatları kalmıştır. Mâneviyatı anasının yumuşak, şefkatli elleriyle yoğruldu. Son yıllarda yazmakta olduğu *Anamın Kitabı*'nda bu sevginin hikâyesini okuyacağız.

Mısır'dan Manisa'ya dönen Yakup, oradaki rahat, tantanalı, atlı, arabalı hayat yerine, kasvetli, baskılı, zor bir yaşayışın çevresinde, inmeli babasının kaba hallerini, hattâ konuşmasındaki zarafetsizliği tiksinen gözlerle seyretmiş; içine kapanmış, yaşının küçüklüğüne rağmen hayata küskün, kendi âleminde yaşar bir yetim olmuştu. Bütün ömrünce ruhunu saran kötümserlik, insanlara emniyetsizlik, bu küçük yaşların ezgin günlerinden kalma duygular ve ruh izleridir.

Annesi İkbal Hanım, kocasının ölümünden sonra iki çocuğunu geçindirmek için Mısır'dan getirdiği elmasları satmaktan başka bir şey yapacak halde değildi. Bilhassa Yakup'un terbiyesine dikkat ediyordu. Onu dört sınıflı Feyziye mektebine verdi. Yakup orada iki yıl okuduktan sonra İzmir İdadisi'ne giriyor. Şahabettin Süleyman ve kardeşi Memduh'la, kendisi daha küçük sınıfta olduğu halde edebiyat merakı dolayısiyle arkadaş oluyor. Yakup'un İzmir İdadisi'ndeki tahsil hayatından kalan hâtıralar içinde en canlı anlattığı, İslâm tarihine dair bir soruya verdiği cevap sonunda aldığı üç izinsizdir. Üç izinsiz demek, üç haftayı yatılı okulda kalarak geçirmek ve dışarı çıkmamaktır. Hâdise şöyle oluyor:

Bir gün tarih hocası, sevimli ve küçük Yakup'u derse kaldırmış ve Hazreti Peygamber'in ilk gazvesini anlatmasını ondan istemiş. Yakup da Müslümanların bir yerde pusu kurarak Müşriklere ait bir kervanı bastıklarını ve bunda muvaffak olup kervanı yağma ettiklerini söyleyince hocası fena halde kızmış "Sus, defol!" diye üç defa hiddetli hiddetli bağırıp onu yerine oturtmuş ve sınıf defterine üç izinsiz yazmış. Çalışkan ve uslu öğrenci bu cezaya pek üzülmüş. Ne gibi bir hatâ yaptığını bir türlü kendi kendine keşfedememiş. Dersten çıkarlarken hocaya gitmiş ve işlediği kusuru bilmediğini, bu cezayı affetmesini ona söyleyince, öğretmen kitabı bir kere daha ve dikkatle okuması ihtarında bulunmuş. Küçük Yakup, tarih kitabını bir kere daha ve pek çok dikkatle okuduktan sonra hocasının yanına gitmiş ve karşı

karşıya oldukları halde vakayı tam, fakat yine eskisi gibi aynı "yağma" tâbirini tekrarlıyarak anlatmış. Bu defa hocanın hiddeti öncekinden daha üstün olmuş ve bu inatçı öğrenciyi yanından kovmuş. Tabiî üç izinsiz de olduğu gibi kalmış. Yakup bu hikâyeyi anlatırken yarım asır önce yaptığı hatânın hâlâ ne olduğunu anlıyamadığını söyler, "Kervanı vurmamışlar mı, malları yağma etmemişler mi?" der ve tatlı tatlı güler.

Babası öldükten sonra Yakup'un Manisa'da kalışı, ancak üç dört sene sürebildi. İkbal Hanım'ın elmasları satıla satıla bitmişti. Para edecek bir şeyleri kalmamıştı. Bu akıllı, kadın, yine Mısır'ı ve Mısır'da, hanımının kocası İbrahim Paşa'nın oğlu Prens Mehmet Ali'yi düşündü. Prens zengindi, iyi yürekliydi. Aynı evde büyüdüğü bu baba ve ana yadigârı hanımı, çocukları ile Mısır'a geldiklerinde çok iyi kabul etti. İskenderiye'de kapalı ve boş duran sarayını onlara bıraktı. Rahattılar. Burada Yakup, *Frères*'ler okuluna devam etti. Kendisinden on-on beş yaş büyük olan Prens, Yakup'un hayatı kadar öğretimi ile de alâkadar oluyordu. Fakat Yakup burada çok kalamadı. İzmir İdadisi'ni ve oradaki arkadaşlarını rüyalarında görüyordu. Bu yürekten özlemenin asıl sebebi, Türkçe konuşulan ve Türk olan bir çevrenin içinde yaşamaktı. Yakup, İskenderiye'de ancak bir sene kalabildi. 1905'te İzmir'e döndüler. İmtihan vererek İzmir İdadisi'nin beşinci sınıfına girdi. Bu sınıfı bitirince tatildi, Mısır'a gitti. Orada Abdülhamit istibdadından kaçmış Jön Türklerle temasa başladı. Bu sebeple de Mısır'ı bırakmak istemiyordu bu defa tekrar imtihanla *Frères*'lere girdi. İki sene sonra orada Bakaloryası'nı vererek orta öğretimini bitirmiştir. Yakup'un bu Fransız papaz okulunda hocalar ve arkadaşlarından kalan hâtıraları siliktir. Ehemmiyetli bir şey hafızasında yer tutmamıştır. Oradaki talebelik durumu, okul usul ve kaidelerine uymamazlıktan notlarının kırık oluşunda, buna karşı kompozisyonlarda daima birinci gelişinde hülâsa edilebilir. Buraya ait hâtıraları kendinde ne kadar sönük olursa olsun Rousseau ve Voltairelerin adını bile söyletmiyen bu mutaassıp Hıristiyan öğretim muhitinde dindar Fransız ediplerinin ruhanî havasının Yakup'un varlığındaki mistik tarafları uyandırdığından ve ona geniş bir duygu sahası açtığından şüphe edilemez.

Yakup'un çocukluğunda arzu ve istidatları şu iki küçük olguda pek güzel görülür:

Ona demişlerdi ki, yaz geceleri gökte yıldızlar uçup kayarken ne dua edilirse Allah onu geciktirmeden kabul eder. Bir gece Manisa'nın Karaosman konağı bahçesinde oturmakta olan küçük Yakup, gökte bir yıldızın nurdan izler bırakarak kaydığını görünce hemen yerinden fırladı, ufacık vücudu o yıldızın sanki yerde gölgesi olmuştu. Telâşla ve heyecanla bağırdı:

– Allah, beni...

Fakat cümleyi bitiremedi. Yıldız akıp gitmişti. Devam edebilseydi şunu söyliyecekti:

– Allah beni paşa yapsın...

Mısır'dan dönüşlerinde evlerinde misafir kaldıkları Hulûsi Bey'in yeğeni Osman Bey bir kurmay okulu talebesiydi. Osman Bey, Yakup'u çok sever, onun zeki konuşmalarından haz eder, beraberine alıp gezdirirdi. Yakup, bu genç subayın yakasındaki sırmalı bayrakla silâh eşlemelerine, kollarındaki parlak şeritlere hayrandı. Onun gibi olmak isterdi. Bu arzusunu bilen aile kızları ona "Sen bu küçük ellerle zabit, kumandan olamazsın," derlerdi. Biçare Yakup, bu mini mini ellerin cılız ve kısa parmaklarını uzatmak için onları yatağında, kendi kendine iken çekiştirir dururdu.

İkinci hikâye şudur: Kitabet hocaları İzmir İdadisi'nde aynı zamanda matematik de okuturmuş. Mehtap tasviri, tulû ve gurup tasvirleri, vazife olarak verilen diğer konular Yakup için zevkle yazılan yazılardı. Yakup bunlarda hep birinci gelirdi. Fakat aritmetikte, geometride çok yayaydı. Bir gün geometri dersinde öğretmen kendisine basit bir şey sorduğu halde beceremedi. Küçük Mehmet Yakup Efendi kara tahtanın önünde sorulan bu basit suale cevap veremeyişin utanması içinde önüne bakarken hocası ona seslendi:

– Yakup Efendi oğlum, ellinin yarısı kaç?

Zavallı Yakup, ister misiniz bunu da unutsun. Bir türlü zihnini toparlayıp yirmi beş diyememişti. Fakat kadir bilen öğretmen, onun öbür kıymet ve meziyetlerini yakından tanıdığı için imtihanlarda matematikten ona yeter numara verir ve daha yüksek sınıfa geçmesini sağlardı.

Yakup'un Mısır'da Jön Türklerle teması; onun, onyedi-onsekiz yaşında bir genç oluşuna rağmen uyanık, hareketli ruhunun alâka ve tecessüsünden doğmuştur. Babasının eski arkadaşı firarî miralay İsmail Hakkı Bey, Mithat Paşa'nın kızının oğlu Kemal Mithat Bey, Ali Kemal, Ahmet Saip, Abdullah Cevdet ve İsmail Gaspirenski'yi, hattâ oraya uğrayıp giden Sami Paşazâde Sezai Bey'i de hep orada tanımış, onları can kulağiyle dinlemiş, Osmanlı devletinin fena idaresi, Abdülhamit'in istibdat ve zulmü hakkında ilk acı feryatları bu vatanperver insanlardan işitmişti. Yakup Kadri'nin ruhuna politika tohumları burada ve böylece ekildi. Namık Kemal okulunun hürriyet aşkı ve istabdat düşmanlığı onun ilk siyasî ve vatanperver duygularının çekirdeği olmuştur.

Jön Türklerin pirlerinden Şerefettin Mağmumi Kahire'de 1902'de *Türk* adlı bir gazete neşretmişti. Burada hürriyetseverler yazı yazarlardı. Merhum Tevfik Fikret'in "Bir Tutam Odun", "Sis", "Bir Lâhza-i teahhur" ve "Tarihi

Kadim"i ilk defa ve imzasız olarak *Türk*'te neşredilmiştir. Bunu edebiyat tarihimiz de galiba benim gibi ilk defa duyuyor. Bu gazetede Yakup Kadri'nin Fransızca'dan yaptığı ilk hikâye tercümeleri yayımlanmıştır.

Prens Mehmet Ali'nin vefatı, bu ailenin artık Mısır'da kalmasına imkân bırakmadı. 1908'de iki kardeş anneleriyle beraber İstanbul'a geldiler ve Kadıköy'e yerleştiler. Yakup, İstanbul'u yavaş yavaş tatmağa başladı. Tahsilini tamamlamak için de hukuka girdi. Üçüncü sınıfa kadar okudu. Fakat buradan hukuk mektebini terk etti. Yüksek tahsillerinin sonuna kadar gelip de onu terk eden birini daha tanırım: Bayezit Umumî Kütüphanesi müdür merhum müderris ve Profesör İsmail Saip Efendi. Eflâtun kadar ilahi olan bu mükemmel insan, tıbbiyeyi doktor olup ilmin tatbikatiyle iştigale mecbur olmamak için bırakmıştı. Yakup'da "Muharrir" olarak adı duyulmağa başlamış bulunduğu için hukuk tahsiline ihtiyaç hissetmemiş olacak. Bu üç senelik öğrenimden mevzu ve şahıs olarak bugün Yakup'un hâtırasında, o zaman Devletler Hukuk Profesörü Cemil Bilsel, Yusuf Kemal ve Mahmud Esat. hocalarla devletlerarası münasebetler, ekonomik konular ve mecellenin umumi hükümleri kalmıştır. Esasen ne avukat ne memur olmayı zihninden geçirmemiş olan Yakup, serbest yazı hayatına bu sıralarda girmiş bulunuyor.

Yakup'un edebiyat merakı, babasının Manisa'daki evlerinde çocuklarına bıraktığı kitaplarla başlar. Bunlar arasındaki tercüme romanlar Yakup'u çok çeken kitaplar olmuştur. Genç yaşında dul kalan annesi, küçük ve zeki yetimine daha yeni ibare sökmeğe başladığı zamanlarda romanlar ve hikâyeler okur ve okuturmuş. Yukarıda Miss Chalfri'nin albümünden naklettiğimiz parçada görüldüğü gibi ona masallar söylermiş. Uzun kış gecelerinde mahallenin kadınları da toplanarak teşekkül eden büyük bir dinleyici önünde annesi bu okuma ve anlatmaları sık sık tekrar edermiş.

Bunu, yazmakta olduğunu söylediğim *Anamın Kitabı*'ndan alınmış şu parçada Yakup'un kaleminden dinliyelim:

> "Annem bize, arada bir *Ekmekçi Kadın* adlı bir roman okurdu. Bu, cefâkeş bir işçi kadının hikâyesi idi. Onun Piyer diye bir lânetleme kocası ve Jak diye bir sevimli oğlancağızı vardı. Jak aşağı yukarı ben yaşta bir çocuktu. O da benim gibi babasından ziyade annesine bağlıydı. Piyer bir nemrutluk etti mi –ki daima ediyordu– ana ile oğul sarmaş dolaş olup ağlaşıyorlardı. Annem okuduğu romanın buna benzer acıklı yerlerine gelince ben de ağlardım. Ömür dinliyenlere de bir acâyip hüzün çökerdi. Her şeyi alaya alan Vehibe Hanım (bu Vehibe Hanım, hoş sohbet bir Manisalı kadındır. Evimizin gedikli konuklarındandı. İsmo adlı bir ka-

badayının karısıdır) bile üzüntülü bir tavır takınır ve işin asıl tuhaf tarafı, İsmo'dan çektiklerini unutup ve Piyer'i İsmo'dan daha zorba bulup 'Allah belâsını versin, ne meymenetsiz herifmiş bu!' diye söylenirdi. Hepimiz gibi o da hikâyeyi ciddiye alarak bazı iyi anlamadığı noktaları annemden sorardı. Annembütün bir kışın geceleri bize *Ekmekçi Kadın*'ı okuduktan sonra ertesi kış *Montekristo* diye daha büyük bir romana başlamıştı. Bu, *Ekmekçi Kadın* gibi beni yalnız kalbimin köklerinden kavrıyan bir acıklı hikâye değildi. Onda varlığım sanki sonsuz bir hayal deryasına kapılıp gittiydi. Öyle ki gerçek hayatın kıyıları artık bana görünmez olmuştu. Görünse bile başımı çevirip bakmıyordum. 'Montekristo' adasının yanında Manisa neymiş? Oradaki mağaranın yanında bizim evimiz neymiş? Her gün gidip geldiğim mektep neresiymiş? Oradaki dersler, insana ne öğretebilirmiş? Oradaki döğülmelerin, çekişmelerin ne ehemmiyeti varmış? Bütün bunlar bana, küçük küçük şeyler gibi görünüyordu. Artık imrendiğim kişiler birer birer gözümden düştü. Ne Mevlevi şeyhine, ne Erkânıharp zabitine benzemek istiyordum. *Montekristo*'nun kahramanı benim için yegâne ideal örnekti ve yegâne emelim onun gibi bir adada bir define bulmaktı. *Montekristo* hayat telâkkime ve dünya görüşüme böyle bir sınırsız genişlik vermekle kalmamıştı. Bana üç yıldan beri bir türlü beceremediğim 'Kraet' dersini de öğretmişti. Mektepten döner dönmez ilk işim, o kocaman kitabı açıp heceliye heceliye okumak oluyordu. İlk günler, kelimeler, sanki, bir büyük muskasının hiyeroglif işaretleri gibiydi. Beni ürkütüyordu. Sonra yavaş yavaş, birer birer açılmağa başladılar."

Yakup, 17 Mayıs 1957'de bana gönderdiği bu satırların altına şunları yazmıştı:

"İki gözüm Hasan Âli,
Sana kitabımın birinci kısmının son faslından şu parçayı gönderiyorum. Benim romancılık *vocation*'umun nasıl başladığını belirtmek bakımından enteresan olsa gerektir. Yalnız, kuzum, işaretlere dikkat et. 110. sahifenin başından alayım deme ve bu iki kâğıdı kullandıktan sonra bir zarf içinde bana iade et!"

Yakup'un ilk okuma zevkini aldığı kitaplar, görülüyor ki, *Ekmekçi Kadın* ve *Montekristo* gibi romanlardır. Yakup bunları okurken onlara benzer kitaplar yazmak arzusuna düşmüştür. Diğer taraftan ara sıra Manisa'ya gelen

Rum tiyatro truplarının oynadığı piyesler de onun üzerinde çok etkili olmuştur. Bu dili bilmediği için sözlerini anlamadığı halde şahısların hareketlerinden kendince mânalar çıkararak bunlara benzer piyesler yazmağa başlamıştı. Bu denemeleri akraba çocuklariyle beraber Manisa'da oynamışlardır.

Yakup Kadri, annesinden dinlediği *İçli Kız* için üzerinde yaptığı büyük tesirlerini bana başka bir defa da şöyle anlatmıştı:

> "*İçli Kız*'ın elime geçmesi benim için yeni bir âlemin keşfi gibi oldu. Akrabamdan Suat ile beraber odanın birine çekilirdik. Bu kitabı bağıra bağıra, ağlıyarak okurduk. Onu bitirinceye kadar her günüm göz yaşı dökmekle geçmiştir. Geceleri bu kitap rüyalarıma girerdi. Üzerimde o kadar büyük tesir yapmıştır."

Yakup Kadri İzmir İdadisi'nde talebe iken Serveti Fünun edebiyatı ile temasa başlıyor ve onlarınkine benzer romanlar yazmağa çalışıyor. Neşredilmemiş olan *Garam-ı Şebab: Gençlik Aşkı* bu ilk denemelerinden biridir. Bu esnalarda onun edebî hayatı üzerinde şiddetle müessir olmuş bir arkadaşı vardı ki, Yakup'un fikrî oluşmasında ehemmiyetle belirtilmesi lâzımdır. Yakup bu hususta bana şunları söylemiştir:

> "Abdullah Rahmi'yi İzmir İdadisinde tanımıştım. Akhisarlı idi. Ora Malmüdürünün oğlu. Aramızda epeyce yaş farkı vardı. Veli merhumla (Profesör ve Dışişleri Bakanlığı Baş Hukuk Müşaviri idi. Paris'te yaptığı tahsilden döndükten sonra Selânik'te ilk defa Durkheim'i Türk münevverlerine ve hattâ merhum Ziya Gökalp'e tanıtan Türk mütefekkiri) beraber aynı sınıfta bulunuyorlardı. Şahabettin Süleyman'ı da unutmıyayım. O zaman ben Muallim Naci, Mehmet Celâl, Vecihi gibi mediocre adamları okurdum. Abdullah Rahmi, bunlarla hiç meşgul olmamamı bana tavsiye etti. Hattâ o, Türkçe okumama bile razı değildi. Mektep dışında Fransızca dersi almamı ve bu dilde yazılmış eserleri takip etmemi istiyordu. Bizim edebiyatımızın kaynağı Fransız edebiyatıdır, onları okuyarak ancak edebî bir kültürümüz olabilir, diyordu. Edebiyat-ı Cedide'yi okumama sebep olan da Abdullah Rahmi'dir. Halid Ziya'yı, Mehmet Rauf'u, Fikret'i bana tanıtan o olmuştur. Vecihilerden, Nacilerden beni alıp bu yola sevk eden odur. Onda harikulâde edebî bir istidat vardı. Bende mektupları hâlâ durur. Neşredilse onlarda bugünün dili ve bugünün düşüncelerini bulursunuz. Aşağı yukarı bugünün Türkçesini yazardı. Şahabettin Süleyman'ın ifadesine üslûbu ne kadar benziyorduysa el yazısı da onunkini andırır. İzmir gazete-

sinde yazıları çıkmıştır. Terütaze, fikir dolu bir üslûbu vardı. Sarışın, mavi gözlü bir gençti. Galiba aslen Rumelili idi. Abdullah Rahmi, zevklerime yol göstermiştir, diyebilirim. Zavallı Mülkiyeyi bitirmeden öldü."

Yakup, artık Zola, Maupassant, P. Bourget, Balzacları okumaktadır; diğer taraftan da Edebiyat-ı Cedide'yi... Edebiyat-ı Cedideciler arasında Yakup'un en çok sevdiği ve beğendiği Mehmet Rauf'tur. *Eylül*, Yakup'un bütün hayatında en hoşlandığı ve tesiri altında kaldığı kitaptır. Bunu bugün de kabul ediyor. Bana şu anlattıkları o kanaatin yeni bir belgesidir:

"Onaltı, hattâ onbeş yaşlarında iken *Eylül* elime geçti; İzmir'de... Bu romanda bulduğum hassa şudur: *Eylül* bizde yazılmış tek analiz romanıdır diyebilirim. Edebiyatımızda bunun kadar tahlilci roman yoktur. Sonra tekniği itibariyle tam Avrupalıdır. Bizde Avrupaî romanın babası olarak Halid Ziya tanınmıştır. Halbuki onun romanlarında lüzumsuz konuşmalar, yorucu tasvirler, bunaltıcı tafsilât vardır. Mehmet Rauf'un *Eylül*'ünde bu kusurların hiçbiri yoktur. *Eylül*, bugünün roman tekniğine de uygundur. *Eylül*, Suat isminde bir kadınla Necip adında bir genç arasındaki sessiz ve itiraf edilmemiş bir aşkın, bir aşk mücadelesinin analizidir. Bu romanda baştanbaşa bir necabet vardır. Mehmet Rauf'un hikâye ettiği aşkta hiç charnel (cismanî) taraf yoktur. Bir misal vermek için, ne bileyim meselâ roman tarihinde B. Constant'nın *Adolphe*'u nasıl bir merhale ise bu *Eylül* de Türk romanında öyle bir merhaledir. Ne yazıktır ki bu, sade bir merhale olarak kaldı. Bu neviden psikolojik roman yazılmamıştır. Bizde psikolojik roman tecrübesini yapan ve bir Avrupalı kadar muvaffak olan Mehmet Rauf'tur. Ondan sonra kimse bunu denemedi. Bu romanda seçkin iki insanın, etraflarındaki basit ve bayağı mahlûkların hareketleri ve kasvetli muhitleri içinde sürgün iki ruhun duyduğu aşk vardır; o aşkın ıstırapları vardır. Eylül o kadar derin bir kitaptır ki, Suat'la Necip'in etraflarına duydukları müşterek nefret, bu iki insanı birbirine yaklaştırıyor hissi gelir okuyana... Bu roman, ince, suptile izahlarla doludur. Bu izahlar yerli yerindedir, fazla ve doldurma değildir. Mehmet Rauf Farsçalı ve Arapçalı cümlelerle tumturaklı ifade ile yazmaz. Bunun için Halide Hanım'ın Précurseur'ü bellenebilir. Bir çok romanlarımızda basma kalıp fikirler içine sıkıştırılan aşk ve hayat telâkkileri vardır. Halbuki *Eylül*'de bundan sıyrılmış bir aşk anlayışı buluruz. Onda ananesi bizden gelmiyen bir roman yapılışı vardır. Mehmet Rauf o kadar kuvvetli bir tip yaratmıştır ki, ben o yaşlarda bunun tesirini ve kudretini bütün benliğimde duy-

dum. Zamanında Werther, nasıl taklit edilen ve benzenilmek istenen bir enmûzeç olmuşsa Necip de benim için öyle bir modeldi. Hayatımın ve istikbalimin Necip gibi olmasını ister ve bunu uzun uzun düşünürdüm. Necip, benim gibi bir mektep çocuğu için tavsiye edilecek bir tip olmamakla beraber işte böyle tesiri altında kalmıştım. Ben de Necip gibi etrafımı, muhitimi yırtarak yaşamak; âdiliğe düşmeden derin bir aşk ile sevmek istemişimdir. Ondaki ince detaylar bana çok tesir etmiştir."

Yakup'un bu derece övdüğü, fakat Halid Ziya'nın o zamanlar "olduğu yerde dönen bir burgu" gibi gördüğü *Eylül*'den ve onun kahramanı Necip'ten kendinde ve eserinde neler kaldığını burada inceliyecek değilim. Kalp kalbe karşıdır, derler; takdir de takdire karşı olmak gerek. *Cumhuriyet* gazetesinde N.S. (galiba Nahit Sırrı) tarafından neşredilen "50 yıl önce Türkiye'de yapılan ilk edebî anket" arasında Mehmet Rauf'un da cevapları var. Anketi yapan merhum Muhiddin'in:

– En sevdiğiniz yerli romancı?

Sorusuna Mehmet Rauf'un cevabı şudur:

– Yakup Kadri.

Şurasını söyleyip bu bahsi keseyim:

Suat'la Necip, nasıl etraflarına duydukları nefret tesiriyle birbirlerine yaklaşıp sevişmişlerse Yakup da bu romanı aynı his kalıntısı ile gençliğinin örnek kitabı bilmiştir. Çocukluk ve ilk gençlik devresinin özü bu menfi duygularda toplanabilir. Kim bilir Yakup, Necip'in şu sözlerini *Eylül*'den okurken ne derin bir tasvib heyecanı geçirmiştir:

"Riyâ, istihzâ, kendini beğenmek, hodgâmlık... Bu aç kurdun elinde bütün çehreler morarmış, bütün gözler bulanmış, herkesin muvaffakiyeti öbürlerinin ayakları altında ezilmesi ile husul bulacak gibi bir hased, bir kin... Zaten hep sahtekârlıktan ibaret olan bu paskal yüzünde göz dudağa, dudak çeneye güler... İğrenç bir şey hasılı..."

Bu tiksinti, Yakup'tan, olgun çağlarında bile silinip gitmemiş, onu hiçbir zaman bırakmamıştır. O, çirkin şeylere karşı daima gönül bulantısı duymuştur. Zaten insanın iç hayatı, gençlik yıllarında yoğurulmağa başlıyor. İçgüdülere atalar kalıntısı olarak kendini veren türlü eğilimler, içine düşülen çeşitli çevrelerde, terbiye dediğimiz etkilerle şekilleniyor; fakat asıl hamur, özünü değiştirmiyor. Yakup'ta da aynı hali görmekteyiz.

II

Yazarlığa Başlayış

"Haddinden fazla uzun yazarlık kariyerim boyunca hem çağdaşlarım hem de genç meslekdaşlarım tarafından nice tenkidlere ve serzenişlere uğramış ve kanıksamışımdır. Çok defa yine her iki taraftan lâyık olmadığım derecede şımartılmışımdır."

"Sohbet", YAKUP KADRI

Yakup Kadri'nin ilk neşredilmiş yazısı, "Nirvana" isimli bir nesirdir. Yakup Kadri Kahire'de bulunduğu sıralarda Lungé Poë oraya gelmiş ve İbsen'den birkaç parça piyes oynamıştı. İbsen, Yakup'u sardı ve Yakup insan ruhunun en korkunç yerlerini keşfetmiş bulunan bu kanı soğuk şimal adamının etkisi altında kaldı. Meşrutiyetin ilânı ile İstanbul'a gelen Yakup'ta bu etkiler tazeydi, canlıydı. O zaman Yakup, İbsenci görünüyor. "Nirvana"da bu izleri bulabiliriz.

"Nirvana"yı ilk gören, İzmir İdadisi'nden tanıdığı arkadaşı Şahabettin Süleyman olmuştu. Çok beğendi. Onu Yakup'tan aldı ve *Resimli Kitap*'ta neşretti. Görülüyor ki, Yakup, edebî hayata "Nirvana"yla başlamıştır.

"Nirvana", tek perdeli mansur bir konuşmadır (*Resimli Kitap*, no. 9, Haziran 1325/1909). Bu şekil, o zamanlar revaçtaydı. Bilhassa Şahabettin Süleyman, böyle diyalog tarzında piyesimsi yazılar yazıyordu. Konuşma üslûbu bu yazılara hâkimdi. Kırık, hattâ bitmemiş cümleler, hitaplar, sorular, bu denemelerde birbirini takip ediyordu. Noktalama işaretlerine çok dikkat ediyorlardı. Bu üslûp sayesinde belki de bilmiyerek Türkçe'nin tabiî dehası-

na yaklaşılıyordu. Çünki klâsik cümle kuruluşu bozuluyordu. Yakup'un bu tarzda bir yaziyle ve içinin bütün Garplılığına rağmen "Nirvana" gibi Şarklı bir hâtıra merkezini uyandırarak girişi dikkate değer.

Üslûbun böyle yeni bir Türkçe libasiyle kısvelenmiş olması ne Şahabettin Süleyman'ı ne de Yakup Kadri'yi kendilerinden önceki Edebiyat-ı Cedide dilinden büsbütün kurtaramamıştı. Meselâ "Nirvana"da: "Bu senin için öyle cennet-iktiran bir sinây-ı saadet ii ki...", "Sizi bir mestî-i suud içinde uyutarak samây-ı sanatın bütün tabakatında gezdirir", "O mühlik sükûtun ruhunuzda açtığı cevf-i sergerdanî içinde evvelkinden daha zayıf, evvelkinden daha âciz olarak..." cümlelerinde olduğu gibi.

"Nirvana"nın konusu, biri gece yarısına kadar uyumamış, öbürü o zamana kadar içmiş ve evine sarhoş dönmüş karı koca (Mihriban ile Necdet) arasında, aşka, hayata ve sanata dair bir konuşmadır. Necdet, kötümser, her şeyi mânasız ve sonsuz gören bir gençtir. Mihriban, yirmi üç yaşında genç ve güzel bir kadın. Zihni meşgul, dalgın, sinirli. Kocasını bu sinirli haliyle, dudaklarını kemirerek beklemektedir. Necdet kapının eşiğinde görünür. İlk konuşmalar şöyledir:

"N. – Ooo... Sen bu saatte uyanık!.. Lâkin niçin?.. Yoksa beni mi bekliyordun?

M. – Hayır Necdet... Seni değil, seni değil. Uykuyu bekliyordum.

N. – Uykuyu mu? Ha... Evet... O bazan hiç gelmez; uyku...

M. – (*Dudaklarının istihkara benziyen acı bir tebessümiyle*). Evet...

N. (*Yaklaşarak*) – Uyku... Hasta ruhların, Hummâ içinde yanan, çırpınan ruhların ondan başka nesi var? Uyku, o insanı âdileştirir, hayvanlaştırır. Fakat aynı zamanda teselli eder.

M. (*Aynanın önünde saçlarını toplıyarak, arkası Necdet'e dönük*) – Evet...

N. – İşte o bazan bizden o kadar uzaklaşır, bizden o kadar kaçar ki... Uyku...

M. – (*Onu göz ucuyla tetkik eder*) Necdet. Odana çekilsen artık... Görüyorsun ki, nerede ise sabah olacak...

N. (Dalgın) – Evet, vakit o kadar geç, o kadar geç ki...

M. – O halde?

N. – ...

M. (*Kocasının müphemiyet-i etvârından şüphelenerek*) – Necdet. Necdet... Bana baksana (*Bakışırlar*). Gene içtin. Gene İçtin değil mi?

N. (*Asabi*) – Evet Mihriban. Gene, gene içtim...

M. (*Asabi*) – Lâkin ben sana kaç defa söyledim. Kaç defa sana bu halde eve gelme dedim.

N. – Hakkın var, Mihriban. Fakat bu gece; bu gece yalnız kalmaktan o kadar korktum ki... (*Zevcesinin merhamet saçan nazarları altında*) Bu gece senden, evimden uzak bulunmak beni o kadar titretti ki... Bütün bu akşam, ben, anasını kaybetmiş bir çocuk melâliyle gezdim, gezdim...

M. – Peki, peki... O halde haydi, yat... Görüyorsun ki, ben uykusuzluktan ölüyorum.

N. – Yok, yok, Mihriban... Bu akşam seninle uzun bir mükâleme zemini açmak istiyorum. Bu akşam senin ve benim istikbalimiz hakkında... Senin ve benim hayatımız hakkında bazı şeylere karar vereceğim. İstiyorum ki, bu kör düğüm... Hayatımız..."

Genç kadının onu yatırmak isteğine rağmen Necdet, söylemeğe devam eder. Necdet'in fikirlerinde o günkü Yakup görünmese "Nirvana"nın metninde bu kadar ısrar gerekmezdi. Şüphe yok ki, Necdet yüzde yüz Yakup değildir. Fakat onun hayatı ve eserleri dikkatle takip edilecek olursa Yakup'un yaratığı olan Necdet'te, yaratıcısından epey şey olduğu muhakkaktır.

Necdet musiki için şöyle düşünür:

"Musiki... Ha, bak. Musiki hayatta, o da bir şeydir. Fakat musiki insanı aldatır. O vefâsız bir kadına benzer. Musiki, hâin ve zâlim bir ilâhedir. Musiki öyle ellerdir ki, sizi bulunduğunuz yerden alır, yükseltir, yükseltir. Sizi bir mestî-i Suûd içinde uyutarak semây-i sanatın bütün tabakatında gezdirir. Öyle zannedersiniz ki, artık bir daha arza avdet etmiyeceksiniz; o sefil arza... O kadar yükselirsiniz... Fakat o eller, sizi tutan, sizi yükselten eller, musiki elleri sizi birden bırakıverirler. O zaman...

...O zaman, siz, tekrar sizi yerde bekliyen melâllerinize kavuşursunuz. Fakat, nasıl? Ne halde? O mühlik sukûtun ruhunuzda açtığı cevf-i sergerdanı içinde evvelkinden daha zayıf evvelkinden daha âciz olarak..."

Necdet musiki için ve musiki dolayısiyle insan için beslediği bu kötümser düşüncelerin benzerlerini şiirden de esirgememektedir:

"Şiir. O da musikinin hemşiresidir. O da zâlimdir. Şiir, öyle sihr-âmiz bir altın burgudur ki, sizin beyninizi tatlı tatlı oyar, deler, deşer. Orada öyle mini mini, hurdebinî, yaldızlı uçurumlar açar ki, onları doldurmak için bütün bir edebiyat kifayet etmez... Hülâsa sanat... Bütün aksamında sa-

nat... Ooh, ondan nefret ederim... O, Mısr-ı kadîmin, bir busesini vermek için bir can alan melikesine benzer. Evet, sanat bir Kleopatra'dır... Halbuki... Ben, ben Mihriban, görüyor musun?.. Ben Cleopatralar eteği dibinde, zehir şişelerinin arasında ölmek istiyenlerden değilim."

Mihriban onu bu korkunç düşüncelerden çekmek, kurtarmak için şakacı, işveli bir kadın görünür. Kollarını onun boynuna sararak kulağına:

"– Yalnız bir şey var, unuttun, bir şey. Necdet... Bütün bu acı boşluklar içinde bir şey var. Tatlı bir doluluk: Aşk ve Bûse..."

Necdet oralı değildir. Çünki musikiden, şiirden ve sanattan nefret eden Necdet, aşkı da âdi bulur, bayağı görür:

"– Ben sevdiğim zaman bir hayvan gibi mânasız olurum. Topal, sakat, yaralı bir hayvan gibi... Kamçı ve gem, şehvetin elindedir. Daima onun elindedir. O vurmaktan ve ben vurulmaktan haz alırız... Yok. Bu çok âdi şey: Aşk... Aşk, hissiyatın, ıstırabatın en âdisi, Mihriban... Aşk, kelimelerin en mülevvesi. O, bütün çirkinliği, çıplaklığiyle bizi hırpalıyan şehvetten, bu kelimeden daha kirlidir. Çünki, çünki Mihriban, aşk demek, mürâyi şehvet demektir. Baksana, kamusu beşerde en ziyade, en ziyade nazarı ürperten, nazarı iğrendiren şey nedir? Hodgâmlık... Cinayetleri, şirkatleri, tüyleri ürperten bütün haksızlıkları ruh-ı beşerin mülevvesatını kusan bu şey... İşte aşk bundan da... Bundan da şüflîdir, Mihriban. Çünki o hilekâr bir hodgâmlıktır. İşte... Bütün bu çamurdan da bûse doğar. Aşkın piçi, bûse..."

Necdet hayatın kendisi olan sevgiyi dahi bu kadar siyah ve kötü gördükten sonra yaşama hakkındaki fikrini tahmin etmek güç değildir. Onun için yaşamak alçaklıktır. Korkaklıktır. Yaşamak esir olmak, daima ve daima tenezzül etmek ve kirlenmektir. Yokluk onu sorar, cevabını tamam söyliyemez. Burada Necdet'in "Nirvana"sı başlamıştır. Yalnız karanlık ve o karanlığın içinde yalnız Necdet.

Mihriban, sabahın olduğunu söyler ve güneşi gösterir. Necdet, karanlık istiyen bu insan, güneşi levslerin, âdiliklerin, çamurun, iğrenç hayatın dostu olarak vasıflandırır. Her şeyin perdesini kaldıracak ve hayatın bütün taaffünlerini meydana çıkaracak olan güneşin çıkmaması için Mihriban'a yalvarır yalvarır; "Söyle güneş çıkmasın söyle güneş çıkmasın!.." Mihriban

korku içinde dışarı çıkmak ister, çıkamaz; kapının eşiğinde düşüp bayılır. Bu tek perdeli piyes burada biter. İmza: Karaosmanzâde Yakup Kadri.

"Nirvana", tahlil edildiği zaman onda varlıkla yokluğun çetin savaşı görünür. Necdet, varlığı ile benliğini baskı altında tutan her şeyi, hayvanî ve beşerî her şeyi, aşk da dahil olmak üzere silmek, yok etmek ister. Karanlığı onun için sevmektedir. Çünki kendi, sade kendi var kalmak arzusundadır. İspirto kendini unutturacağı yerde şuurunu bilemiş, parlatmış, aydınlatmıştır. O kadar aydın ve ışıklıdır ki, sevdiği güzel kadın bile onun gözleri önünde sönüktür. Kaçmak istediği şey başkası değil, kendisidir. Yalnız kalmaktan korkması ise kendinden korkmasıdır.

Yakup'un ruhunda ve hayatında bu mücadele daimidir. Onun ruhu hayat ve ölüm tezadının zehriyle doludur. Onu Necdet'e söyletmiş olması, birkaç damlasının boşalmasıdır. Bütün hayatında bütün eserleri, bu doluşun ayrı hacimlerde boşalmalarıdır. Zaten sanat, dolabilen engin ruhların renk gibi, şekil gibi, kelime gibi vasıtalarla boşalması değil midir?

Bu yazı o zaman dikkati çok çekmişti. Nitekim "Nirvana"nın yayımlanmasından pek az sonra Yakup'a bir mektup geldi. Genç yazardan Meşrutiyet'in birinci yıldönümü için o devrin en iyi dergilerinden biri olan *Musavver Muhit*'ten bir yazı istiyorlardı. Derginin edebî müdürü Celâl Sâhir'di. "Kadınlar olmasa öksüz kalırdı eş'ârım," diyen bu ince, uzun boylu, boynunu örtecek kadar çok saçlı gözde şair, her halde "Nirvana"yı okumuş, beğenmiş, yazarında üstün bir liyakat ve istidat görmüştü. Yirmi altı yaşındaki ağabey Celâl Sâhir, yirmi yaşındaki Yakup Kadri'yi *Resimli Kitap*'tan *Musavver Muhit*'e çekmek istemişti.

Yakup'un gönderdiği yazı 10 Temmuz 1325 tarihli ve 36-37 numaralı *Muhit*'te çıktı. Şudur:

> "10 Temmuz...
>
> Aziz Türkiye'den uzak geçen iki senelik bir ömr-i hüsran ve gurbetin sonu bütün ruhumu kaplıyan derin bir maraz-ı vatanî, geçen sene, haziran iptidalarında beni İstanbul'a sevk etmişti... Oralarda, başkalarının memleketinde teneffüs ettiğim havây-ı hürriyet benim ciğerlerimde bârit cereyanlar yapmıştı. Bir sürü yeis ve elem yükleri altında ağırlaşan başımın dayanmak için bir kardeş göğsüne ihtiyacı vardı; bikeslikten kararan gözlerim, şark'ın, bizim ulvî şarkımızın şefik, mavi semâsını arıyordu; gülen ve teganni eden mesut kavimler arasında ben, öksüzlüğümün siyah melâllerini, mevcudiyet-i milliyemin kanıyan cerihalarını taşımaktan yorulmuş ve fuhş-u maâsi içine sürüklenen bir vâlidenin çamurlu

ağuşuna koşan hasta bir evlât zâfiyle, bütün nefret ve muhabbet dolu bir kalple, her türlü gurur-ı vicdâniye rağmen burada, o zaman Abdülhamit'in hükümran olduğu bu memlekete gelmiştim.

Çamurlu bir yaz günüydü. Marmara'nın suları beni bir neşide-i matemiyle karşılıyordu. Şefik nazarlı Mâi Şark semâsını toprak renginde bulutlar örtüyordu. İstanbul, bir Bizans harabesinden başka bir şey değil gibiydi!.. Haliç bana kirli, riyakâr bir ağuş açıyor ve tâ uzakta, Boğaziçi'nin yeşil başlı tepelerinden meçhul, korkunç bir heyulâ sanki kan ve alev saçan nazarlariyle bana bakıyordu. O zaman ben, bu ilk günün meş'um tesiriyle iki kat yaralı ve hasta, üzerlerinde yaşlarımı dökecek sîneler aramağa başladım; gizli hıçkırıklarla sarsılan kardeş sineleri...

Halbuki yoktu. Onlar yoktu. Burada çarpan sîne yoktu. Burada sadece sırıtan ve rakseden kuklalar vardı. Ve ben muhtac-ı teselli, muhtac-ı şifa idim ve ben gece yarısı sokak ortasına atılmış, kimsesiz, melgesiz, alil bir küçük çocuk gibi metrukiyetten, bikeslikten titriyordum...

Bir sabah –bu tatlı bir yaz sabahiydi– fecrin ilk pembe ziyalariyle beraber, bu mariz ve mecruh öksüz çocuğun yanına ana tebessümlü bir pembe peri yaklaştı, ona sıcak samimî kollarını uzattı, eğildi, onun hummâ içinde yanan başını tesliyetkâr, şifabahş, ilâhi, bir bûse ile öptü; ve cılız, harap vücudu göğsüne çekerek, onu, şimdiye kadar işetmediği billûr bir sesle daima uhuvvet, müsavat, adalet, hürriyet kelimeleriyle başlıyan sihrâmiz, behiştî bir ninni ile salladı: ve çocuk, bütün acılarından, bütün sefaletlerinden tecerrüt ederek bu muattar, mutarrâ peri sînesi üstünde fecre benzer bir rüya ile uyudu. Ufukta üzeri bir beyaz hilâl ile müzeyyen lâ'lin bir örtüye bürünmüş muhteşem, şaşaadar bir güneş yükseliyordu. Bir de, kubbeleri, minareleri, burç ve babûlarile büyük bir şehr-i mehîb, bir musiki aleti şekline girerek, tâ orada, üzeri beyaz hilâl ile müzeyyen lâ'lin bir örtüye bürünüp yükselen güneşe bir neşide-i semâ-çak yolluyordu...

Çocuk, bu rüyadan gözleri kamaşmış, ruhu büyümüş ve yaraları şifa bulmuş bir hale uyandı. Kendini hâlâ bir ana tebessümüyle okşıyan pembe perinin yüzüne baktı: Onun alnında altın huruf ile yazılmış şu kelimeler vardı: On Temmuz..."

Fazla "edebî" ve özentili bir kitabet vazifesine benziyen "10 Temmuz" yazısı, Yakup'un hâlâ elden bırakmadığı bir temayı göstermesi bakımından bizi ilgilendirir. O tema, memleket meseleleri ve onda Yakup'un duyarlılığıdır. Meşrutiyet veya hürriyet, onun için ön plânda bir ehemmiyet taşımaz.

Önemli olan "mevcidiyet-i milliye", millî varlıktır. Bunun misallerini ileride sık sık vereceğiz.

Onun üçüncü yazısı gene *Resimli Kitap*'ta (no. 11 Ağustos 1325) yayımlanmış olan ve altında 25 Mart 1324 tarihi bulunan "Vedâ" isimli iki sahnelik bir diyalogtur. Bu piyesciğin şahısları şunlardır:

Ziya – 27 yaşında

Tevfik – Otuz beş yaşında: Ziya'nın büyük biraderi.

Kristin – Otuz yaşında: Ziya'nın metresi.

Ziya, zengin bir babanın oğludur. Avrupa'da ve Paris'te yaşamış, paralarını kadınlara yedirmiş; yorgun, bitkin bir sefihtir. Montmartre'da tanıyıp memlekete getirdiği Kristin isminde bir Fransız kadını ile yaşamaktadır. Ağabeysi Tevfik, Ziya'yı tabiî hayata ve aile ocağına çekmek maksadiyle onu ziyarete gelir. Birinci sahnede iki kardeşin konuşması vardır. Tevfik'in onu bu kadından ayırmak için sarf ettiği bütün gayretleri Ziya terslikle karşılar. Ağabeysini dinlemez. Onu biz dinliyelim:

"– Dinlemez misin? Lâkin sen işte bunun için bu hale geldin. Kimseyi dinlemediğin; herkesi, her sözü istihfaf ettiğin için böyle felâketten felâkete yuvarlandın... (gittikçe hararetli) düşün, senin bu son üç senelik hayatın bir kasırga idi, Ziya. Öyle bir kasırga ki, sende insanlığa, gençliğe, servete, saadete dair ne varsa hepsini aldı götürdü. Sürükledi süpürdü. Sen artık o eski sen değilsin. Sen, on bin lirâlık bir servetin bahşettiği mesut bir kuvve-i hayatiye ile mütebessim, gayur, evc-i ikbal-i beşere doğru koşmağa hazırlanan o büyük emeller vâlidi Ziya değilsin... (Acı) sen artık, düşün, sen artık, hiçbir şey değilsin. Hiçbir şey... Şimdi seni böyle, bu halde gördükçe –emin ol– bir uçuruma bakar gibi başım dönüyor."

Ziya sinirli sinirli ağabeysine sus sus! diye bağırır. Tevfik devam eder:

"– Benim ağzımı tıkama, beni boğma. Üç senedir, ben, senin kardeşin, senin büyüğün, senin baban ben, bütün çılgınlıklarına karşı, yabancı bir adam lâkaydisiyle seyirci kaldım. Sen Boğaziçi sahillerine, Beyoğlu caddelerine, Adalara, nehir kıyılarına avuç avuç paralar serperken ben bütün hırslarımı, yeislerimi, kudurmalarımı kalbime gömdüm. Sükût ettim. Bağırmamak için ağzımı tıkadım ve geçecek, geçecek, diye bekledim... Halbuki geçmedi, bu hâin fırtına... Sefil bir kadının..."

Ziya, ağabeysinin bu ağır ithamlarına, susmasını rica etmekle cevap verir. Fakat Tevfik devam eder:

"– Mülevves eteklerinin, riyakâr savrulmalarından hasıl olan bu fırtına...

Ziya – Yetişir.

Tevfik – Yetişir... Evet, yetişir. Ben de onu diyorum, yetişir, artık bu girdapta yuvarlanmaların. Şimdi sen böylece kapına hücum eden, etrafını saran, yakandan yapışan, boğazını sıkan dâyinler arasında; artık seni hiç, hiç sevmiyen ve seni hiç sevmemiş olan – seni boşalttıktan sonra artık senden uzaklaşan, senden kaçan bir kadının peşinde zelil ve hakir sürüklenerek çırpınırken tamamiyle, tamamiyle, denize düşmüş ve boğulmasına ramak kalmış bir adama benziyorsun. (Birden yumuşıyarak, büyük bir merhametle) Sana elimi uzatıyorum Ziya... Kardeşinin elini, onu tut. Bak o seni nasıl kurtaracak, o seni hangi sahil-i selâmete işâl edecek, Ziya, ailemizin, Şefik Sakfı altına, orada samimiyete, şefkate, sükûna, rahata avdet etmek istemez misin?

Ziya hâlâ o kadını sevdiğinden bahsetmekte, bu candan gelen kardeş öğütlerine kulak vermemektedir. Tevfik, Kristin'in başka bir adamla olduğunu söyler. Ziya hâlâ kadına inanmaktadır. O adamın, Kristin'in kardeşi olduğunu iddia eder. Tevfik, kızmıştır. Ağabeysinden ümidi kesmiştir. Kapıyı vurur çıkar gider.

İkinci sahnede önce Ziya yalnızdır. Durmadan sigara içer. Bıyıklarını kemirir ve salonda dolaşır. İçeriye Kristin girer. Çok süslü, levend, zarif bir genç kadın. Âdeta aylı bir gece gibi. Ziya onu görmekten memnundur. İçeri girince kadın onu kucaklar. Fakat hareketleri soğuktur. Ziya yalvaran bir sesle ayrı kaldıkları son üç gecenin acılarını anlatmağa çalışır. Kristin fazla kalamıyacağını ve ona vedâ için geldiğini, kardeşiyle beraber gideceğini söyleyince Ziya heyecanlanır, yalvarmağa başlar. Bu sahne onun ricaları ve ecnebi kadının üç sene beraber yaşamış olduğunu hissettirmiyecek kadar soğuk mukabelesi ve gitme mecburiyetinde olduğunu söylemeleriyle doludur. Nihayet "Adiyö!" der ve Ziya'nın alnından öpüp kayıtsız adımlarla salondan çıkar.

Ondan sonraki "sessiz" sahneyi Yakup, şöyle anlatıyor:

"Salonu akşamın ilk karanlığı istilâya başlar. Ziya bir müddet aynı vaziyette, kanepede gömülü, hareketsiz kalır, Sonra yavaş yavaş güyâ bu esmer ve hazin sükûneti ihlâlden korkuyo gibi ayağa kalkar, kapıya doğru

gider. Orada bir müddet durur. Düşünür. Sonra yavaşça kapıyı kitler. Orada odanın köşesinde duran bir dolaba yaklaşır. Onu açar, içinden bir şey alır ve sahnenin ortasındaki masaya kadar ilerler. O zaman onun elinde bir rovelver tuttuğu müşahede olunur. Kendisi bu tabancayı tetkikle meşguldür. Kurşunları birer birer çıkarır, sonra yine yerlerine kor ve tabancayı masanın üzerine bırakır. Bir hayal sâmit, korkunç bir hayal gibi, bir heyulây-i ye's-ü elem gibi dolaşmağa başlar. Bu çok devam etmez, bir azm-i kat'î ile tabancayı tekrar alır. Birden şakağına yaklaştırır. Bu esnada perde iner. Bir silâh sesi. Perde tekrar açılır ve artık kâmilen kararan sahnede kanepenin üzerinde kollar ve baş sarkık, Ziya'nın cesedi."

"Vedâ", görülüyor ki, konu olarak sosyal bir meseleyi seçmiştir. Ziya genç, eline emeksiz para geçmiş bir mirasyedi. İstanbul'un müreffeh ve iyi bir ailesinden. O zamanki Türk cemiyetinin, her cephesinde hürriyetsiz olan havasından fırlayıp Avrupa'nın, Fransa'nın, Fransa'nın Parisi'nin ve Paris'in Montmartre'nın göbeğine düşmüştür. Sanki bizim kapalı ve hareketsiz muhitimizden ayrılırken gözleri kapatılmış ve bu sefahat merkezinin ortasında gözünün bağları çözülmüştür. Rastgeldiği ilk Fransız kadını onu, ormanından dışarı kalmış bir ceylan yavrusu gibi avlamıştır. Sezmiştir ki, zengindir. Paralarını beraber yiyerek keyifli bir hayat geçirecektir. Sevgiye değil, fuhşa ve menfaate dayanan bir hayat... Ziya, masumdur. Çünki tecrübesizdir. Hattâ kültürsüz ve bilgisizdir. Memlekete döndükten sonra onunla ölünceye kadar yaşıyacağını zanneder. Bu derece aldanmıştır.

"Nirvana"dan sonra Yakup'un bu konuyu seçmesi mânasız görülemez. Çünki, bu konu bir cemiyet davâsını ortaya koyuyor. "Nirvana"dan Necdet, nasıl ve ne kadar Yakup Kadri ise "Vedâ"da da Tevfik, o kadar Yakup Kadri'dir. Yakup, beceriksiz ve millî ruhu uykuda kalmış Ziya'da kişileşen o devir zübbeliğini tenkid eder. Ona verdiği ceza, çok ağırdır: Ölüm. Bu ağırlığı kendi kendisini öldürerek, daha doğrusu kendini kendisine öldürterek iki kat yapar.

Yakup'un bu ilk yazıları bütün ömründe ve eserlerinde üstünde durduğu esaslı temalara işaret etmektedir. Fert ve Cemiyet, Tek ve Topluluk. Yakup, daima kendini ve kendinden başka fertleri, millet ve insanlık içinde, durmadan gözlem altında tutmuştur. Yerinde inceliyeceğimiz ilk küçük hikâyeleri ve "İstimdad", "Erenlerin Bağı"ndan nesirleri hep bu temaların gelişmesi, açılması ve yayılmasıdır.

Bu iki piyesle Yakup, edebî zaferin ilk zevkini tatmıştı. "Nirvana"yı, o zaman pek rağbette olan aktör Burhanettin, "Vedâ"yı da, tiyatro tenkidinde

çok kuvvetli olduğu kadar bizzat aktörlük de eden merhum Müfit Ratip oynamıştır.

"Vedâ", Yakup'a yazısının, beyin ve el emeğinin ilk parasını ve onların para etmesinin ilk heyecanını da getirdi. Bundan bahseden muharrir diyor ki:

> "'Vedâ'nın *Resimli Kitap*'ta neşrinden birkaç gün sonra idi. *Tercüman-ı Hakikat*'te mütercimlik eden bir arkadaşımla konuşuyordum. Übeydullah Esat Bey'in (*Resimli Kitap* Sahibi) bir adamı geldi ve bana hikâyenin ücreti olarak yarım İngiliz lirası getirdi. Yarım İngiliz lirası o zaman hiç de fena bir para değildi. Tabiî teşekkür ederek aldım ve bu, beni teşvik eden ilk hamle oldu."
>
> (*Yeni Kitap*, no. 15, 1928)

Bu para, Yakup'un meslekî ve maddi hayatı bakımından mühimdir. Yakup, bugüne kadarki bütün yaşama imkânlarını fikir ve kalem sahibi olmasının karşılığı olarak buldu. Yazıcılık dışında her ne olduysa ne olduğu şeyde daima düşünen ve yazan bir insan kalmıştır.

Bunlardan başka aynı yıl içinde onun başka bir yazısına daha rastlıyoruz ki, bu, Yakup Kadri'nin sanat üstünde zihin yoruşunun bir misalini verir. Bu da bütün hayatı boyunca bırakmadığı temalardan birisidir. Edebiyat üstüne olan bu konuşma, ancak iki nüsha çıkmış, sonra o zaman pek çokları gibi kapanmış *Şiir ve Tefekkür* adlı derginin 20 Ağustos 1325 tarihli birinci numarasında neşredilmiştir. Bu söyleşi olduğu gibi alıyorum. Yazıda iki kişi konuşur:

> "MUSAHABE-İ EDEBİYE
>
> – Niçin, bizim de, bizim edebiyatımızın da, bizdeki şâhika-i edebin de Hugo'lar, İbsen'ler, Flaubert'ler gibi Haşmet Per, şanlı kartalları yok?
>
> – Çünki bizde edebiyat, bizde şâhika-i eder yok! Çünki bizim edebiyatımız, ateşin, fütur-âver bir güneş altında yanan üryan, yeknesak, vâhasız bir çölden ibaret... Hiç çölde kartal uçar mı? Oradan bazan yolunu şaşırmış isimsiz büyük bir kuş, –Bir Hâmit– siyah, yorgun kandalarını çırparak ve yere firarî gölgeler bırakarak, derin bir feryad-ı semâçak ile geçer. Orada bazan tüylerinin Kehkeşan asâ tezyinatını yerin tozlarından, semânın ateşlerinden sakınarak, bitap ve melâlcu çırpınan bir tavus, bir Fikret dolaşır... İşte o kadar... Onun için –size rica ederim– bana bizim edebiyatımızdan, bana Ademden, gölgeden, buluttan, bana çölden bahsetmeyiniz...

– Bedbin!

– Bedbin mi? Hiç değil. Eğer ben, dediğiniz gibi sadece bir Bedbin olaydım, bugün siz birer Buda rahibi sabır ve tevekküliyle bu çölün, müphem ve karanlık âmâkına doğru ilerliyen bedbaht bir kafilenin, sefil ve sergirdan bir sürünün efradı meyanında benim bu taab ve meşak ile buruşmuş alnımı göremezdiniz. O zaman ben bu edebiyat kelimesinden kaçardım. Bu edebiyat kelimesi o zaman, benim üzerimde zehirli bir ok tesirini yapardı. Onu işitmemek için kulaklarımı tıkar, onun sehâm-i taarruzundan masun kalmak için yüzümü miğferler, göğsümü zırhlarla örterdim. Bedbin olaydım, böyle hasta olmazdım. Çünki bedbinlik her şeyi pembe gören mâtuh, deli gözler için bir az devâ sayılır. Hayatta bazan üzeri ezhar-ı şiir ve hayal ile örtülü mühlik uçurumlar vardır. Bedbin olan o çiçeklerin cenneti altında siyah bir ölümün saklandığını görür. Halbuki ben öyle değilim. Ben hâlâ ümit ediyorum. Benim başımda hâlâ lâtif bir dönme var. Edebiyat deyince kalbim çarpıyor.

Sarâba –hâlâ– vâha diyorum: Görüyorsunuz ki hiç bedbin değilim... Ötekiler de bedbin değildirler. Fikretler, Cenaplar, Halid Ziyalar... Onlar da bir şeye inanmışlardı. Onlar da bu feyfayı tâ nihayetinde bir menhil, bir mehbit tasavvur etmişler, senelerce yürümüşler, koşmuşlardı. Onların bu mut'ıb seyahate çıkmazdan evvel, her açılıp kapanışında büyümeğe, genişlemeğe ve tâ evc-i sanat, ve tâ şâhika-i dehâya kadar yükselmeğe müstait sihrâmiz kanadları vardı. Umk-ı mevcudiyelerinde, ulvî bir kartal ruhu nâimdi. Onlar, işte bu ulviyet-i ruh ve bu efsun-u cenah ile sermest-i hayal, mübhem ufuklara doğru yola çıkmışlardı. Fakat bir sürü afacan çöl çocukları yarı yolda bu garip kuşlara tesadüf ettiler ve bir hırs-ı vahşiyane içinde ucu sivri demirler atan biaman sapanlarla onlara hücuma başladılar. Kuşlar şeci ve mezahim-berendâz-ı dil hücumun bîinsaf şiddetine rağmen devam etmek istediler. Bir müddet daha uçtular. Bir müddet daha ilerlediler. Lâkin bu çok devam etmedi. Zavallı büyük kuşlar, çölün tozları, ateşleriyle gittikçe büyüyüp derinleşen yaralarının iltiyam-nâpezir kanamalarına tab-âver olamıyarak meftur ve bî-mecâl yere indiler. O zaman, birden çölün vahşi, afacan çocukları onları mehîp kanatlarından sürükliyerek çadırlarının siyah bir köşesinde büyük bir kafesin içine koydular. Zavallı garip kuşlar kuru boğazlarının bütün kuvvetiyle bağırıyorlardı: –Bırakın bizi... Biz şâhika-i dehâya, evc-ı sanata çıkmak isteriz. Bizim gayemiz büyüktür. Ve çocuklar çılgın bir tuğyan-ı istihzâ ile gülüyor: –Şâhika nedir, dehâ nedir? Sanat nedir? Biz bunu bilmeyiz. Bunlar bizim için pek mevhum. Orada, orada kalın ve bizi

eğlendirin! Diyorlar ve ellerindeki deyneklerle onların gagalarına müzic, muttarid darbeler indiriyorlardı. Kuşlar artık fazla ve ağır bir yük halini alan kanatlarının naşmet-i mecruhası altında inliyerek: 'Bırakın bizi bari bağıralım...' dediler. Çocuklar cevap verdiler: 'Peki bağırın. Fakat uçmayın!' Ondan sonra artık bu kuşlar ve bu şahane kuşlar bu fezâlara hâkim olmak istiyen, kartal ruhlu kuşlar, kafeslerinin daire-i mahdudesi içinde, öyle sefil çöl çocuklarının çılgın, mânasız, aptal heveslerine, zevklerine, Charles Baudelaıre'in kanatları yolunmuş deniz ördekleri gibi sünepe, beceriksiz, sersem birer bâziçe oldular. Bademâ onların her kanat kımıldatışında küçük canavarlardan biri kafesin önüne gelir ve ellerindeki deynekle onları tehdit ederdi: 'Bağırın, fakat uçmayın!'

'Bağırın, fakat uçmayın.' İşte bu feyfay-ı edepte ensâl-i hazıra ve âtiyenin de işiteceği söz bu ve daima bu olacaktır.

– İstikbal ölüm kadar müphemdir, bana ondan bahsetmeyin. Kim bilir?

– Ben istikbalin ölüm kadar müphem olduğuna itikad edenlerden değilim. Kâinatta hiçbir şey tesadüfe atfolunamaz ve kâinatta, tesadüfün bile kavanini vardır. Bu gün, bir müneccim size bundan bir sene sonra vuku bulacak bir küsûfu dakikası dakikasına nasıl haber verir, bir jeolog, bir tünel açılır veya bir maden kuyusu kazılırken ne gibi tabakat-ı muhtelife-i arziyeye tesadüf olunacağın evvelinden nasıl keşfederse, bir ilm-i içtima mütehassısı da bundan elli sene sonra bir kavmin hayat-ı içtimaiyesinde zuhur edecek inkılâbata dair size şimdiden itây-ı malûmat edebilir. Ve der ki: Semâdaki yıldızlar gibi yerdeki ruhlar da lâyetegayyer ve mihanikî bir takım kavanine merbuttur.

– Bahsin haricine çıktınız. Bana bir kartal olmak için doğup kanatları yolunmuş bir deniz ördeği gibi olanları anlatıyordunuz. Bunun sebebi?

– Bunun sebebi muhitimizde bir hayat-ı edebiyenin fırkanıdır. Bir kartal uçup büyümesi için nasıl vus'at-ı mesâfe ve ulviyet-i irtifa lâzımsa bir arslan piç ve sakat kalmamak için nasıl büyük ormanların, azametli vâdilerin haşmet-i vahşiyanesine muhtaçsa, bir edip ve bir şair de tekâmül ve teâli için bir şiir ve tefekküre, bir hayat-ı edebiyeye arz-ı iftikar eder. Onun için, onun saadeti, onun irtikası, onun tenemmuv-ı dehâsı için ya Hugo'nun büyük salonu, ya Malarme'nın samimî sanatnüvaz odası veya Mendès'in sefil, fakat hâr tavan arası lâzımdır. Şair ve edibe şiir ve edebiyat muhiti lâzımdır. Halbuki bizde bir şair daima şiirden uzak yaşamağa mecburdur. Hayatın, derd-i maişetin bin türlü zincirleri cebbar ve muannit onu kendiliğinden ayırır, riyâh-ı bi insaf kadar onu

bazan bir mektep müdürünün hesap defterleriyle dolu bir odasına, veya târid bir daire-i resmiyenin küf kokan ev rakı arasına ve bazan de... Ah bilseniz. Şiir ve sanatın medit ve mutantan saraylarından çıkıp da simasız birer hayal halinde kitle-i içtimaiyenin muzlim efradı meyanına sürüklenen ve orada isimsiz ve ruhsuz bir şey gibi, bir hiç, bir bulut gibi yaşamağa mahkûm olan büyük cephelerin teşkil ettiği levha-i inkıraz, ne matem alûttur? Gidiniz, onlara bakınız. Onları seyrediniz. Görürsünüz ki, onlar artık hiçbir şey değildir. Çünki onlar perî-i şiir ve edebin başlarına vaz ettiği tac-ı şaşaadan kaybetmiştir.

Dâr ve diyarlarından matrud bir takım edib, serseri prensler, kalblerinde ne bir ümit-i ikbal, ne bir hırs-ı saltanat kalmıştır.

Gidiniz, devair-i resmiyeden birinin yüksek veya hakir bir odasına giriniz; orada, tâ köşede üzeri mürekkep lekeleriyle dolu yeşil örtülü bir masanın başında bir sürü kâğıt kitleleri arasında eğilmiş, solmuş, buruşmuş bir alın görürsünüz. Bu alın nedir bilir misiniz? Bu alın bir mezardır. Bu alnın hüzn-u melâli altında ölmüş bir dehâdan muhteşem bir nâaş yatar. Şurada gördüğünüz memur, büyük bir edib; orada tesadüf ettiğiniz bir mektep müdürü büyük bir şair, beride nazarı dikkatinizi celbeden bir matbaacı büyük bir sanatkâr, tâ orada sefil, bimâna dolaşan bir serseri, bir dâhinin iskeletidir. Fakat, hayat onları...

Ah bunlardan daha ziyade bahsetmek istemem. Fakat... Emin olun bizim muhitimiz hep böyle zavallılarla, böyle yarım kalmış, böyle heyulâlarla, böyle adamlarla doludur. Bizde hiç kimseye tesadüf edemezsiniz ki, kendi ehliyet ve istidadiyle mütenasip bir mesleğin muakkibi olsun! Bizde kuvve-i nutkiye ve kuvve-i hafızan mahrum bir adam bir avukat; tembel, dalgın, beceriksiz bir şahıs bir siyasî; elleri titrek, gözleri zayıf bir kimse bir cerah, bir bakteriyolog olur, ve bir şairi de çarub-ı kader mesleki hendesiyeye sevkeder.

İşte azizim, onun içindir ki, bizde daima bir fark-ı ekmeliyet, kaht-ı dehâet hükümfermâdır. Bizim muhitimiz öyle serseri ve âvâre ruhlarla doludur ki, bana, daima kuvây-ı câzibenin alicenap revabıtından kurtulup ve mihverlerinden çıkıp, fezây-ı bîintiha içinde mühlik bir şuriş-i harekât teşkil eden bir sürü yıldızlar tahayyül ettirir. Hayır, hayır, bizim edebiyatın hiçbir vakit Hugoları, Flaubertleri, İbsenleri olmıyacak. Biz daima...

– Yeter! Kabahat kimde?

– Kabahat hiç kimsede değil, veyahut herkeste... Kabahat sizde, bende ve onlarda... Kabahat zamanda ve mekânda... Kabahat anlamıyanlar-

da ve hiç anlamamağa mahkûm olanlarda... Bana yaklaşınız, size gizli bir şey, bir sır tevdi etmek isterim ve ondan sonra artık susacağım: Dostum, bazan öyle muhitler vardır ki, meş'umdur, mezardır. Orada ne zekâ, ne dehâ ve ne istidat yaşar. Orada diriler yatar ve ölüler dolaşır..."

Bu söyleşi, genç Türk aydınının bundan yarım asır önce, sağır ve dilsiz bulduğu sosyal çevreye bakışını gösterme yönünden ehemmiyetli ve ibret vericidir. Bütün o neslin hürriyet dersini aldığı Namık Kemal de Boğaziçinde görüp yazdığı ve gönlünden memlekete duyurduğu "Rusya"sını Hürriyet timsaline, etrafını alan dirileri uyandırmak için –aynı şikâyetçi ruh haliyle– sert, tekdirli feryatlar ettirmişti. Çevremizin geç tepki verdiğinde şüphe yoktur. Yığın uyanması için uğraşmış olanlar, bizde hemen her zaman, onun alâkasızlığına –her iki anlamda– çatmışlardır.

O günün edebiyatını ve geleceğini görüş itibariyle de bu parça dikkati çeker. Edebiyatımız, o zamanki Yakup'un gözünde bir çöldür. Hâmit, Fikret, yolunu şaşırmış birer kuştur. Bununla bizde bir edebiyat çevresi olmadığını, bu olmayınca da edebiyat olamıyacağını anlatmak ister. Çünki bizde edebiyatla uğraşanlar, günlük hayatlarını kazanmak için sanat nisbetle âdi işlerle zamanlarını ve kendilerini harap etmektedirler. Bütün bu düşüncelerle Yakup, ümidsizdir; bizim muhitimizin üstün kıymette bir varlık çıkaramıyacağı üzüntüsü içindedir.

Burada eksik bırakılmış nokta, niçin bunun böyle olageldiğidir. Tanzimattan beri bizde aydınların şikâyetleri hep aynıdır: muhitsizlik, anlaşılmamak. Sebebi üstünde durmak akla gelmez. Genç Yakup da zihnini bu yöne çevirmemiştir. "Bir millet içinden yetişecek aydınların muhatap bulabilmesi, o millette halkın ve yığınların toptan yükselmesine bağlıdır" hakikatı gözden uzak tutuldukça bu feryatlar sonsuzluğa kadar gidecektir ve nitekim gitmektedir. Bu gerçek, 1908'de anlaşılsaydı 1958'de durumumuz şimdikinden daha başka olurdu. Eğitim kirizması yapılmamış topraklarda yemişli ağaç nasıl yetişir?

Fecr-i Âti ve Yakup Kadri

"Sanat, şahsî ve muhteremdir"
Fecri Âti beyannamesinden

Resimli *Kitap*'taki yazılarından sonra *Serveti Fünun* sahifelerinde imzası görülmeğe başlıyan Yakup, bu sıralarda (1909) edebî hayata tam olarak Fecr-i Âti ile girmiştir. Edebiyat tarihimizin ehemmiyetli bir sahifesini aydınlatacağına emin olarak bu mevzuda bana anlattıklarını buraya nakledeceğim:

"Fecr-i Âti; onu biz tesis ettik. İlk müteşebbisleri Şahabettin Süleyman ile Müfit Ratip'ti. Bu ikisi piyes yazma dolayısiyle birbirlerini tanıyorlardı. Her ikisinin de edebiyata meraklı arkadaşları vardı. Tanıdıklarını topladılar. Celâl Sâhir ve Refik Halid, Müfit Ratip'in dostlarıydı. Beni de Şahabettin Süleyman İzmir'den tanıyordu. Şahap, Faik Âti'yi pek severdi, onun gibi vasf-ı terkibî yapmak ve başkaca iki kelime arasına trait d'union koymak merakındaydı. Şah-eser tâbiri onundu; *chef-d'oeuvre* gibi. Faik Âli'yi bize o reis yaptı. Fecr-i Âti ismini bulan, Faik Âli'dir.

Biz, bir arada toplanır ve neşredilecek eserlerimizi birbirimize okurduk, arkadaşlar tenkid ederlerdi. Yazılarımız ancak heyetin tasvibine iktiran ettikten sonra neşredilirdi. Daha sonraları akademik bir hale geçtik. *Serveti Fünun*'u bize verdiler Yeni bir âzâ alındığı zaman resmi-kabuller yapılır, kabul nutukları verilirdi. Böyle mühim günlerde inleyici-

ler de gelirdi; Cenap Şahabettin, Halid Ziya gibi. Bizim dövizimiz buydu: Sanat sanat içindir. O vakit Raif Necdet, yazılarımızda içtimaî ceşni yok diye bize itiraz etti. Ben de Fecr-i Âti'nin avukatlığını aldım. *Serveti Fünun*'da çıkan tenkit makalelerim onlardır."

Fecr-i Âti adı altında bir araya gelen bu gençler *Serveti Fünun*'da neşrettikleri beyannamede böyle diyorlardı:

"FECRİ-ÂTİ ENCÜMEN-İ EDEBÎSİ BEYANNAMESİ

Şimdiye kadar memleketimizde edebiyat kelimesinin hâiz olduğu ehemmiyet ve ciddiyeti anlıyan ve bu ehemmiyeti halka ifham eden, tereddüt etmeden söyliyebiliriz ki, pek az kimse gelmiştir. Tarih-i edebîmizi tetkik edersek en parlak devirlerde bile edebiyatın bütün ihâta-i mânasiyle anlaşılıp anlatılmadığını görürüz. Onun için bizde sanat ve edebiyat, daima boş vakitlerin bir hemdem-i lâtifi olmaktan fazla bir ahemmiyet alamamış ve bunların nasıl terbiye-i hissiyenin tekâmülüne hizmet etmek tarikiyle bir milletin pişivâ-yi tarakkiyâtı olduğu takdir edilememiştir. Edvâr-ı kadîmeden ayrılıp asr-ı hâzıra doğru gelince yavaş yavaş suret-i telkinin bir istihaleye uğradığını görüyoruz. Kemal Bey ve hem zamanları bir çok münasebetlerle bu husustaki fikirlerini söylemişlerdir. Kemal Bey'in "Edebiyatsız millet, dilsiz insan ve kabilindendir" sözü meşhurdur. Fakat efkâr-ı umumiyenin anlamamaktan ve anlamak için hiçbir rehber-i hayırkâr ve ciddî bulamamaktan mütehassıl lâkaydisine böyle bir cümlenin devasâz olması elbette mümkün değildir. Bu zamana mahsus edebiyatların da bu hususta hidemâtı görülmekle beraber Osmanlı efkâr-ı umumiyesinin bu rehberi kat'i surette bulduğu tarih, itiraf etmeli ki, Edibayatı Cedide'nin genç ve faal zekâlarının *Serveti Fünun* sahifelerinde ilk tesir-i meslek ettikleri zamana tesadüf eder. Bu heyet-i edebiyenin erkânı, o mecmuanın sahifelerinde muhitini tenvir eden bir manzume-i muzîe vazifesini görüyordu. Fakat hükümetin gittikçe artan zulmü onların kalemlerine ilk darbe-i anîf ve kahhârı indirdi. Ve bunlar ilerde tekrar toplanmak ümidi ile dağılıp gittiler. Hürriyetin ilâniyle yeniden ziyalarına intizar edildiği zaman ise pek az istisna ile artık onlar eski melîke-i hayalleri olan sanat ve edebiyata karşı bir sehâb-ı lâkaydiye bürünmüştüler. Bunu söylemekle bizden evvel gelenlere itiraz arzusunda değiliz. Zira onların edebiyatımıza ettikleri hizmeti takdir etmemek herhalde kadir-nâşinaslık olur. Biz onlara mâz-i meslekleri için teşekkür ile hal ve istikbale atf-ı nazar edeceğiz.

İşte bu istikbale bakmak azim ve niyetiyle Fecr-i Âti teşekkür ediyor. Fecr-i Âti âzâsı, kendilerine herkesten ziyade edebiyatperest ve azimperver olmaktan fazla bir kıymet ve ehemmiyet atfetmek cesaretini almamakla beraber temelini attıkları müessesenin bu beyabân-ı ilim ve edep içinde bir sayezâr-ı zümürrüdin olmasına intizaren şimdilik Avrupa'daki emsalinin küçük bir nümunesini temsil ve irâe etmesine çalışacaklardır. Lisanın, edebiyatın ulûm-ı edebiye ve içtimâiyyenin terakkisine hizmet etmek, ayrı ayrı şurada burada tenemmüv eden istidatları sinesinde cemederek ittihat ve içtimaın hasıl edeceği kuvvetle tekemmüle, müsademe-i efkârın parlatacağı bârıka-i hakikatle tenvir-i efkâra çalışmak: işte Fecr-i Âti'nin Gaye-i azim ve merâmı!

Fecr-i Âti âzâsının semerât-ı mesâisini ihtiva edecek bir kütüphane, tessüs etmek üzeredir. Edebiyat-ı Cedide'nin parlak zekâlarına matla-ı envâr olmak meziyetini hâiz olan *Serveti Fünun* mecmuasi nâşiri efkârıdır.

Bundan başka memleketimizin terakkiyât-ı Fikriye ve hissiyyesini temin edecek âsâr-ı mühime-i garbiyyeyi kendi âzasına ve mükâfatlı müsabakalarla hariçten intihap olunacak zevâta tercüme ve neşrettirmek, umumî konferanslar vererek halkın seviye-i zevk-i edebîsinin ilâsına, hususî malûmatının tevsiine çalışmak, memâlik-i-Garbiyyedeki müessesat-ı mümasile ile Tesis-i Revabıt ve münasebat ederek memleketimizin tenevvuat-ı edebiyyesini garba, garbın envarını âfâk-ı şarka nakledecek metin ve ulvî bir nâkil vazifesini görmek, Fecr-i Âti'nin cümle-i-âmâlindendir.

Tanzim ve hükûmete itâ olunan nizamnamenin bir sureti yakında neşrolunacaktır.

Efkâr-ı münevvere esılabının bu teşebbüs-i hayrı bir nidâ-i-teşçi ve takdir ile karşılanacağına eminiz. Çünki acı bir itiraf olmakla beraber söylemekten çekinmeyiz ki, memleketimizin ilme, sanata ihtiyacı pek şedittir. Bu ihtiyacı telâfi için atılacak en küçük adım, rehâyâ, itilâya doğru atılmış demektir; ve bundan mahrum olmak muazzez vatan için elîm bir öksüzlüktür.

Fecr-i Âti Encümeni Edebîsi Namına
Kâtibi
Müfit Ratip"

Beyannamenin altında şu imzaları görürüz:

Ahmet Samim, Ahmet Haşim, Emin Bülend, Emin Lâmi, Tahsin Nâhit, Celâl Sâhir (Reis), Cemil Süleyman, Hamdullah Suphi, Refik Halid, Şahabet-

tin Süleyman, Abdülhak Hayrı, İzzet Melih, Ali Cânip, Ali Suhâ, Faik Âli, Fâzıl Ahmet, Mehmet Behçet, Mehmet Rüştü, Köprülüzâde Mehmet Fuad, Müfit Râtıp, Yakup Kadri (*Serveti Fünun,* cilt 38, no. 977, 11 Şubat 1325).

Bu beyanname, 1908 inkılâbının hürriyet havası içinde 20 ile 30 yaş arasındaki yeni bir aydın gençliğin hudutsuz bir dilek ve sanat vatanseverliği ile bir araya geldikleri, "Sanat şahsî ve muhteremdir" sözüyle bir nevi ferdiyetçiliği benimsediklerini, sanatı sanat olarak alıp güzeli ifadede kendilerini tam serbest bildiklerini, geri kalmış Osmanlı cemiyetinin ancak ilim ve sanat yoluyla ilerleyip yükselebileceği hakkındaki imanlarını göstermektedir. Onlardaki hürlük ve eşitlik fikrinin kuvvetini, aralarında fark görmiyerek isimlerinin baş harfleri sırasiyle (tabiî Arap harflerine göre) beyannameyi imzalayışlarında da görürüz. Anlaşılıyor ki, bu gençler Académie Goncourt gibi Fransız modeline göre bir kurum vücuda getirmek istemişlerdir.

Fecr-i Âti hakkında ilk habere *Serveti Fünun*'un ilave kısmında rastgeliyoruz:

> "Şubban-ı Hâzıradan bir kısm-ı münevver, genç üstat Faik Âli Bey'in risayet-i edebiyesinde Fecr-i Âti namiyla bir ancümen-i-şiir ve tefekkür tesis etmiştir. Âti için ümitlerle mâlâmal olan edebiyatımızın seyir-i-batîsine, ihtiyaç ve istidad-ı-vatanla mütenasip bir cereyan-ı feyz ve tekâmül vermek üzere teşekkül eden bu heyetin düştûr-ı esasî-mesleki şudur:
>
> **Sanat, Şahsi ve muhteremdir.**
>
> **Ruhları şiir ve bedâiye karşı bir ihtizaz-ı samimî-i** meftuniyetle lerzan ve meşhun olan bu gençler, yakında meslek ve âmâl-i sanat- perestânelerinin ma'kesi olmak üzere Fecr-i Âti namiyle bir de risale-i mevkuta neşredilecektir."

Bu haber, *Serveti Fünun*'un cilt 36, no. 930, 12 Mart 1325 (1909) tarihli nüshasında neşredilmiştir. Şu halde Fecr-i Âti'ye başlangıç olarak –bu hususta Yakup Kadri 1909 Mayıs ve Haziran aylarında toplanmalara başladıklarını söylüyorsa da– matbuattaki şu ilâna göre daha önceki bir tarih olan Mart 1909'u almak daha doğru olacaktır. Müfit Ratip, *Serveti Fünun*'un 990 numaralı ve 13 Mayıs 1910 tarihli nüshasında yazdığı makale ile toplanmalarına işaret ederken söylediği tarih de aşağı yukarı bunu tutmaktadır.

Bu gençler, yaptıkları heyete önce Sinâ-i Emel ismini vermeyi düşünmüşler. Allahtan bundan daha hafif, daha az koyu bir tâbir olan Fecr-i Âti'de karar kılmışlar. Refik Halid'in zevkli, neşeli üslûbu ile bu hususta anlattıklarını dinliyelim:

"Çoğu kimse bilmez, bilenler de belki unutmuşlardır: Fecr-i Âti'nin ismi, az daha Sinâ-i Emel olacaktı. O cemiyete şayet bu ad takılsaydı, yazılışı sevimsiz, telâffuzu güç, mânası karışık olduğundan, zannederim, kolayca unutulduğu gibi edebiyat tarihinde de daha az yer tutacaktı. Morfolojinin psikolojik tesirleri vardır.

Sinâ-i Emel? Bu terkibin başındaki kelimeyi, şimdiki nesil değil, bizimki ve bizden evvelki de birdenbire kavrıyamaz. 'Sinâ'yı lûgat kitabında da bulacağınız şüphelidir. Ancak 'Kaamûsül Â'lâm' gibi bir tarih ve coğrafya ansiklopedisine müracaat lâzımdır. O zaman anlarsınız ki, bu isimde sizin de bildiğiniz yarım adadan başka Sinâ yoktur. Sinâ nesiyle meşhurdur? Tûr denilen yüksek dağı ile... Bu dağa şöhret nereden geliyor? Peygamber Musâ'nın randevu yeri olmasından... Din tarihini öğrenememişler randevu kelimesine bakarak İsrail kavminin büyük liderinin o dağa bir lepiska saçlı, mavi gözlü Yahudi kıziyle buluşmak için gittiğine zâhip olmasınlar. Tûr'da ne Uludağ gibi kayak eğlenceleri tertip edilirdi, ne de ot, ocak, otel vardı; ıssız bir yalçın kaya idi. Musâ o tepeye Yaradan ile konuşmak şerefine nâil olmak için tırmanmıştı; hattâ çok zahmetle tırmanmıştı. Amma kabahat yalnız dağın sarp oluşunda değildi, çıkmağa uğraşanın ayakkabılarını fena seçmesinde, pratik hareket edemeyişinde idi. O kadar ki, Yaradan, Resûlün bin meşakkatle, düşe kalka, kan ter içinde çıkışına bakınca, –Kur'anı-Kerimde de zikri geçtiği veçhile– şöyle bir ihtarda bulunmuştu:

– Fahlâ' na'leyke ya Musa!

Bu Arapça sözün Türkçesi şudur:

– Nalınlarını çıkar, ey Musâ!

Anlıyorsunuz a, Musâ, Tûr dağına kocaman, kaba nalınlarla çıkmağa kalkışmıştı. Filvaki o zaman henüz alpinist kunduraları icat edilmemişti, ama, herhalde nalından daha pratik bir ayakkabı bulunurdu. Kavmine akıl hocalığı eden, kanunlar, kaideler koyan ve hakikaten de onu hayret verici bir sosyal inkılâba, medeniyete eriştiren o yüksek adamın bu derece basit bir şeyi düşünememesine şaşmayınız. Büyüklerin hayatı güçlüklerle doludur. Hem meseleyi tevil de mümkündür: Çoban veya köy ağası ile görüşmeğe gitmiyor; Hâlık ile karşılaşacak bir Âdem oğlu, peygamber de olsa elbette heyecandan müvazenesini kaybeder. En demokrat idarede bile, meselâ bir cumhur resisiyle sarayında mülâkata çağırılan bir şahsın halinde şaşkınlık görebiliriz. Nerede kaldı ki, Sinâ ıssız bir yarım adadır. Tûr korkunç bir dağdır ve tepesinde ona görünecek olan kudret, dört sene için millet vekilleri tarafından seçilmiş bir beşer

değildir, kâinatın yaradanı, misilsiz bir kudret ve heybettir. Musâ'ya insaf etmeli ve şaşkınlığına hak vermeli.

İşte, bundan tam otuz bir sene evvel, Bâbıâli mescidinin karşısındaki Hilâl isimli matbaada, bir cemiyet kurmak için Faik Âli reisliğinde toplanan gençler bu edebî teşekküle isim ararlarken, ilk önce ileri sürülen kelime 'Sinâ-i Emel' olmuştur.

Ne münasebetle, diyeceksiniz...

'Emel'in asıl Türkçesi 'umma'dır. Yukarıdaki terkip bu itibarla anlatması epeyce uzun bir mânaya geliyordu; daha doğrusu bu ismi bulanlar onda böyle bir mâna olacağı vehmine kapılıyorlardı: Musâ yeni cemiyetin remzidir; o, nasıl Sinâ yarım adasında Tûr'un tepesine çıkarak Rab ile buluşmak suretiyle mesleğinin son haddine erişti ise bizim edebî teşekkül de öyle bir dereceye yükselme ümidini taşıyarak, bu ümitle çalışacak, Uzun iş, zor iş, karışık iş... Ayrıca Yahudice bir havası, bir Tevrat çeşnisi, şekil cihetinden değilse de medlûl ve mâna itibariyle bir "Salamon Levi ve Şerikleri" ticaret firması acayipliği de var. En doğrusu Edebiyat-ı Cedide'ye has bir kelime, hayal ve fikir tuhaflığı var.

Edebiyat tarihi, 'Fecr-i Âti' için başlangıçta Serveti Fünun edebiyatının devamıdır hükmünü verir; doğrudur. Doğru olduğunun bir ispatı da 'Sinâ-i Emel'in mecliste kendisine taraftar bulmasıdır. Fakat kabul edilmeyişi de gençlerin o tesirden çabuk kurtulacaklarına bir işaret sayılabilir.

Sinâyi teklif edenler arasında Ahmet Hâşim'in bulunması ihtimali çok kuvvetlidir. Zira şairin:

Firâz-i-zirve-i-sinâ-i-kahra yükselerek,
Oradan,
Oradan düşmek, ölmek istiyorum!

Mısraları bu kelimeye karşı muhabbetini göstermektedir.

Sinâ-i Emel'i beğenmeyip mırıldananlardan biri de bendim. Ama ben kimdim? Sarı çizmeli Mehmet ağanın henüz çizmesi bile olmıyan bir ufacığı... Galatasaraydaki arkadaşlarca tanınmış da olsam daha matbuatta tek satır yazım bile çıkmadığı için meclistekilerin çoğunca zayıf, solgun, çıt kırıldım bir çocuk... Tahsin Nâhit, o zaman 'Jön Türk' piyesini oynatmış bir yarı şöhretti; Hamdullah Suphi kendisini yazılariyle hemen hemen tanıtmıştı; hoş, yazmamış olsa da fıtrî bir kabiliyetle, zarif kıyafetiyle, büyüksü vaziyetleriyle kendisini yine tanınmış şekle sokabilir, tanıtırdı. Müfit Râtıp, çoktan sahneye çıkmış, 'Zor Nikâh'ı muvaffakiyetle oynanmış ve tiyatro tenkitleri yapmıştı. Emin Bülend sporcu, Ahmet

Hâşim kavgacı, Şahabettin Süleyman coşkun, Ahmet Samim, Celâl Sâhir ve Faik Âli *Serveti Fünun*'dan yadigâr, binaenaleyh üçü de nüfuzlu idi. Mecliste, zannederim, dostum Ali Süha, Cemil Süleyman, Mehmet Behçet, Köprülüzade de bulunuyordu. Bu henüz meçhuller arasında Yakup Kadri ile ben de karışmıştım ve öyle hatırlıyorum ki Sinâ-i Emel'i o meçhuller grubunun müşterek homurtuları yere çarpmıştı.

'Fecr-i Âti'nin isim babası kimdir, bu teklifi kim yaptı, un' tmuşum. Fakat 'Sinâ-i Emel' gibi bizi hem terkip, hem muhayyile yükü altında ezen ismin arkasından 'Fecr-i Âti', aramıza bir demet çiçek gibi, renkli ve hafif düşüverince üzerine koşuştuk. Öteki, sırık hamallarının hınk diye yere attıkları bir balya gibi ortada kalakaldı.

Fecr-i Âti'yi, istihza olsun diye bazıları, din işleri derslerinde tarifi geçen 'Fecr-i Kâzip'e, yani sabah olmadan evvel tanyerinin yalancıktan biraz ağırıp yine kararması, tekrar karanlığa gömülmesi hâdisesine benzetmişlerdi. Doğru değil. Zira fecir, lûgat bakımından güneş, ufkun altında 18 dereceye vâsıl olduğu zaman tanyerinde hâsıl olan hafif kızıllık demektir; güneşin doğuşu mânasına gelmez. Nitekim şafak da, batıştan sonra garpta görülen aynı renge denir. Fecr-i Âti terkibinde, bu itibarla bir kendini küçük görme ve gösterme nezaketi vardır, sonraya vaat ediyor.

Bence isminin delâlet ettiği sözü tutmuştur: Edebiyat tarihimizde Millî edebiyat –Bugünkü edebiyat diye anılan oldukça feyizli devreye o kızıllıktan gittikçe nurlaşan birkaç keskin şûle dökülmesiydi, o devre daha sönük kalacaktı, belki de göz gözü görmiyecekti. Karanlığa uzanan mumun kadrini gece yolcusuna sormalı."

Anlaşılıyor ki, hem *Serveti Fünun*'dan yukarıya aldığım habere hem de Yakup Kadri, Fazıl Ahmet, Dr. Ali Süha ve Hamdullah Suphi'den aldığım bilgilere göre ilk reisleri Faik Âli Bey'dir. Aynı meseleyi Faik Âli'den de sormuştum. Kıymetli (ne yazık şimdi bu sıfata rahmetli sözünü ilâve ediyorum) şairimiz bana, kendisinin ancak bir veya iki toplantıda bulunabildiğini, Midilli'de Mutasarrıf olduğu için memuriyet yerine gitmek zorunda kaldığından toplantılara devam edemediğini söyledi. Bundan sonra Fazıl Ahmet Reis olmuş. Bunu Eşrif'de "Yeniler" başlığı altında Refik Halid pek güzel anlatır. Nitekim 13 Mayıs 1326 (1910) tarihli *Serveti Fünun*'da görüldüğüne göre yine başkanlıktan bir inhilâl olacak ki, reis seçimi için âzâ o tarihin ilk pazar günü toplantıya davet olunuyor. Aynı nüshada "Fecr-i Âti Hakkında" başlıklı makalesinde Müfut Ratip'in "Bundan takriben bir sene mukaddem memleketin birkaç mütefekkir genci bir cemiyet-i edebiye teş-

kiline karar verdi," dediğine göre de biraz önce söylediğimiz tarihler doğru çıkmaktadır.

Faik Âli'den sonra reis olan Fazıl Ahmet'i Refik Halid (*Eşref* dergisi, 28 Şubat 1325) şöyle anlatır:

"Fecr-i Âti heyet-i edebiyesinin ilk reisi olan muhterem Fazıl, bir zaman kaleme gidip geldi... Fazıl Ahmet daha henüz Maarif Nazırı olmadığından şimdilik Dar-ül-Muallimin muallimlerinden ve şair-i nezih Celâl Sâhir Beyefendinin rüfekasındandır. Fecr-i Âti makam-ı riyasetini ilk defa işgal eden zat da işte bu zattır. Nesl-i cedit, kendisi gibi en mütefekkir bir genci arasında görmekle iftihar eder."

Bu satırlar tamamiyle o devir içinde ve hafızalar genç, taze iken yazıldığı halde bir veya iki toplantıya gelebilmiş olan faik Âli'yi, Refik Halid, reis olarak hatırlamıyor bile.

O devre ait hâtıralarını Fazıl Ahmet'ten sordum. Bana şunları anlattı:

"– Meşrutiyet ilân edilmişti. İstanbul'da bir gazete feyazânı başladı. O zaman Celâl Sâhir *Seyyare* isminde bir siyasî gazete baş muharrir almak istedi. İlk çıkan makalem, Halid Ziya'nın *Sabah*'ta neşredilen 'İtidal' başlıklı bu ilk makalem, beni matbuata tanıttı. Ufacık bir gazeteydi, *Seyyare*. Sürümü de çoktu. Fakat kapandı. Celâl Sâhir bundan sonra *Demet*'i çıkardı. Ben Fransızca şiirler, nesirler, hikâyeler tercüme ediyordum. 'Ölümüm' diye bir yazımı Cahit Bey'le Halide Hanım pek beğenmişler. Bir gün Celâl Sâhir'le Sirkeci'de lokantada yemek yiyorduk. Cahit Bey de oraya gelmişti. Beni lokantada yüzümden de tanımış olan Hüseyin Cahit, *Tanin*'e aldı. Hilâl Matbaasında da Ahmet Samim ile tanıştık ve pek seviştik. Sonra yine de Hilâl matbaasında Muhtar Bey'i (Şeyh-ayb'ı, Faik Âli'yi, Süleyman Nazif'i tanıdım. Yaşlı muharrirlerin dikkatini çekiş: Fransızcam, umumî malûmatım, felsefeciliğimdendir diyebilirim. P.C.N. bakaloryasını yapmıştım. Epey şey biliyordum. İşte bu tanışmalardan sonradır ki, Celâl Sâhir ve Ahmet Samim vasıtasiyle Fecr-i Âti'ye girdim. Ben o zaman Darphane'de Hakkı Halid Bey'in maiyetinde yevmiyeci idim. Refik Halid'in büyük kardeşi olan bu zat bende bir ilim adamı vasfı da görürdü, beni takdir ederdi. Fecr-i Âti'ye girdiğim zaman beni başkan yapmalarında mütenevvi malûmat sahibi oluşum müessir olmuştur sanırım."

31 Mart İsyanı'nda Hilâl Matbaası'nın basılmasına dair Fazıl'ın söyledikleri de tarihimizi ve edebiyat tarihimizi ilgilendirme bakımından mühimdir. Onları da nakledeyim:

"– Matbaanın basılışı şöyle oldu; o gün Matbaada Ahmet Şuayb, Celâl Sâhir, Şefik Esat ve daha bazı arkadaşlar vardı. Ahmet Samim Ayastafanos'a kaçmış bulunuyordu, Hareket Ordusuna gitmek üzere... Zihni Paşa torunu kimyacı Neyir Bey de vardı.* Ben Abdülhamit'e hitaben yazdığım fevkalâde sert mektubu onlara okudum. Başta Şuayb olmak üzere bu arkadaşlar onun katiyen neşredilmemesini, çünki askerler tarafından öldürülmesem bile kanunî takibat neticesinde canıma okunacağını söylediler. Ben ısrar ettim. Makaleyi dizdirdim. Matbaaya hücum, makale makinede iken oldu. Tabiî neşredilemedi. Çünki âsî askerler makineleri ve mürettiphaneyi darmadağın etmişlerdi. Matbaadan çıkışım tıpkı Refik Halid'in anlattığı gibidir. Bu doğru, fakat Refik Halid bir yerde yanılıyor. Fecr-i Âti o gün bu evde toplanmıştı. Ev Şehzadebaşı'ndaydı. Müfit'in babası İbrahim Ratip Bey Adliye erkânından ve mütemevvilândan (mal sahibi) bir zattı. Güzel bir konağı vardı. Konuşmalar hemen aynile Refik'in anlattığı gibi cereyan etti. Ben o günün gecesini merhum Selâhaddin Çam'ın Koska'daki evinde geçirdim. Ertesi gün kendi evime, İstanbul'dan uzaklaşacağımı söylemek için uğradım. Ayastafanos'a (Yeşilköy) gidecektim. Yenikapı'dan trene bindim ve oraya gittim. Meskûkât müdürümüz Hakkı Halid Bey'in evinde kaldım. Küçük Sait Paşa, Ayân ve Mebusandan bir kısım zevat, hep buraya gelmişlerdi. Ferdâsı sabahı İstanbul üzerine Ordunun hareketi başlamıştı. Yeşilköy'de Samim'i göremedim. Halid Ziya Bey'i gördüm, her nasılsa matbaanın basılması onlara da aksetmiş. Hakkı Halid Bey bana dışarı çıkma diye tenbih etmişti, tren filân işlemiyordu. Fakat ben duramadım, çıktım. Matbaanın basıldığında değil, asıl o günü başka bir ölüm tehlikesi geçirdim. Yürüye yürüye Ayastafanos'dan Bakırköy'üne gidiyordum. Çayırlar ortasında bir nöbetçi karşıma dikildi, sordu:

– Nereye gidiyorsun?

– Bakırköy'üne

– Yasak!

Döndüm. İstikametimi değiştirdim. Tersine gidiyordum. Bu defa başka bir nöbetçi:

(*) Bütün öğrenciliğim süresince hiç unutmadığım pek az hocalarımdan biri odur. Vefa İdadisi'nde iken, madde ve tabiat tecessüsünü bende ilk uyandıran bu üstün zekâlı insanı her zaman minnetle anarım.

– Nereye?

– Ayastafanos'a

– Yasak!

Bin belâ ile ileri geri Bakırköy'üne gelebildim. Oradan da Meskûkât muhasebecisinin evinde kaldım. Zaten cebimdeki bütün para yirmi beş kuruştan ibaretti. Nereye gidebilirdim?

Bize bu idealist hareket cesaretini veren, hiç unutmam Süleyman Nazif olmuştu. 31 Mart'ı hemen takip eden günde Selâhaddin Çam'la beraber Meskûkat idaresinden çıktık. Öğle tatiliydi. Alemdar kapısından geçtim, Süleyman Nazif'e rastgeldim; suratı sapsarı, saçı sakalı birbirine karışmış. Ne var ne yok gibi bir istifsara mahal kalmadan bana şöyle bağırdı:

– Böyle boş boşuna dolaşmaktan utanmıyor musun?

– Emredin, üstat!

– Elbet de emrediyorum. Öğleden sonra Hilâl Matbaasına gel." (Konuşma tarihi: 15 Aralık 1949)

Fazıl Ahmet bunları anlatırken, aradan geçen kırk yıl içinde onda görmeğe alıştığımız alaycı yüz, öyle ciddi, öyle heyecanlı bir hal almıştı ki... Süleyman Nazif'in meşhur makalesini düşünerek bu sözlerinin ne mânada ve ne kıymette olduğunu anlıyordum. İşte Fecr-i Âti'nin ikinci ve fiilî olarak birinci reisi böyle reis olmuş; bu korkunç irtica hareketi sırasında aralarında bulunduğu bir avuç genç gibi o da böyle korkusuz ve tehlikelere atılır şekilde hareket etmişti.

Fazıl Ahmet'ten sonra Hamdullah Suphi Reis olur. Onu yine *Eşref*'in 28 Ocak 1909 tarihli nüshasında Refik Halid'in şu yazılarından öğreniyoruz:

"Nehafetini vesile ederek istifasında ısrar eden büyük Fazıl Ahmet'in yerine reis intihap olundu (Hamdullah). Nehafet kelimesini duyan Reis-i Cedit, Kelâm-ı içtimaı jimnastik hakkında bir konferansla küşat ederek nezaketten esnemelerini elleriyle, gazeteleriyle, fesleriyle gizliyen âzaya İsveç usulündeki terbiye-i bedeniye kavaidini anlattı. Ve yana bükülerek, sola dönerek ve bazan yere kapanarak rükûun vaziyet-i muhtelifesine kadar tatbik etti. Bu sırada borç-harç yaptırabildiğimiz çürük masaya ufak, fakat gürültülü bir yumruk indi. Reis-i Cedit Hamdullah Suphi:

– Kıvırın, bükün şunu...

Dedi. O zaman Tahsin Nahit gibi şair olmadan evvel esir almaca oyununda mümaresat yapmış, Emin Bülend gibi şair olduğu halde futbol müsabakalarında dişlerini lüzumsuz bir uzuv gibi döküp parçalıyarak

Galatasaray kulübünün namını ilâ etmiş, çıkmaz sokak müellifi gibi borçlandığı dükkânlar önünden geçmemek için arka sokaklardan gide gele herkesten on defa fazla yürümüş kahramanlar, bu yumrukçuğu kırarcasına bükerken Müfit Ratip, Köprülüzade Mehmet Fuad (ne tezat!) gibi fırtınalı havalarda Beyazıt meydaniyle köprüden geçerken bir istinat noktası arıyan muharrirler birer köşeye saklanmış; Yakub Kadri vesaire gibi bir fırka ortasında kalanlar edebiyat celsesinde hasıl oluveren tortop olmuş bir yumruk destesini fecrin Âtisine bir kasırga alâmeti ad ve farz etmişlerdi."

Refik Halid'in tahmini doğruydu. Önceden sezdiği bu kasırga, o günlerin matbuatında ve sonradan Fecr-i Âti'nin içinde bütün şiddetiyle kopmuştu. Raif Necdet başta olmak üzere hücumlar birbirini kovalıyordu. Yakup'un cevaplarını bundan sonraki bölümde göreceğiz. İşte bu kadarla da kalmamıştı. Fecri-Âticilere –emsali misillû– küfredenler de çıkmıştı. Artık mahkemelik olmuşlardı. *Serveti Fünun*'un no. 989 nüshasında (6 Mayıs 1910) şu fıkrayı okuyoruz:

"*Hande* ismindeki mizah gazetesinin Fecr-i Âti encümen-i edebîsi hakkında yazdığı bir farka-i tahkiriyyeden dolayı mezkûr *Hande* gazetesi aleyhine encümen-i mezkûr tarafından ikame olunan kadih dâvâ evvelki gün İstanbul'da Birinci Ceza Mahkemesinde rüyet olunmuştur. *Hande* gazetesinde münderiç âdab-ı matbuata gayrı muvafık olan fakrı mahkeme-i mezkûrece müstehakkı ceza görülmüş ve müdir-i mesulü Cevat Müştak Efendi masarif-i muhâkeme ile üç lira *Cezai Nakdiye* ve *Sabah* ve *İkdam* gazetelerinde hükm-i mezkûru ilân ettirmeğe mahkûm olmuştur. Adâb-ı lisaniye ve matbuata riayette müsamahakâr davranan gazetelere bu bir ibret olmalıdır."

İbretliğini, ne yazık, çok zaman muhafaza eden bu hâdise şöyle çıkmıştı: Yakup Kadri'nin tenkid makalelerinden bahsederken nakledeceğimiz Refik Halid portresinde, onun Beyoğlu'na geçtiği zamanlarda bir "papas kadar afif ve bâkir" kaldığını söylemesi üzerine *Hande* gazetesinde bu cümle ağır bir telmihe konu olmuş, "Gecri-Âticiler şimdi de bekâretlerini isbata kalkışıyorlar," diye hücumlar yapılmıştı. Bu yazının yayımını kovalıyan günlerde Emin Bülend, Tahsin Nahit gibi pazısına güvenen Fecr-i Âticiler *Hande* gazetesi idarehanesine arkadaşlariyle beraber gitmişler ve bu yazının sahibini bastonla dövmeğe teşebbüs etmişlerdi. O yazı, Fecr-i Âticiler; bu dayak

da *Hande*ciler tarafından birer davâ mevzuu oldu. Mahkemeye İstanbul'da bakılmıştı. Vaka tanıklarından biri olarak mahkeme önüne çıkan Baha Tevfik, kendisinin de mensup olduğu *Hande*cilerin davâyı kaybetmelerine sebep oldu. Baha Tevfik, Meşrutiyet'in ilk yıllarında Bâbıâli'nin yazı şöhretlerinden biriydi. Acayip yaşayışı, müstehzi konuşması, saldırıcı yazı ve üslûbu ve bilhassa keskin, buruk zekâsiyle dikkati çeken, o zaman *Eşek*, o kapatılınca *Malûm* adiyle alay gazeteleri çıkaran; felsefeye, bilhassa maddecilere dair yazılar ve kitaplar yayan bir gençti. Mahkemede yemin ettikten sonra tanıklığını şöyle yaptı:

> "Efendim, sorduğumuz mesele hakkında şahadette bulunmadan önce heyet-i âliyeye bir şey arz etmek istiyorum. Muhtelif emraz arasında bir de maraz-i edebiyat diye bir hastalık vardır. Buna müptelâ olanlar hakikati hayalden ve hayalâtı hakikatten fark edemezler. Hâdiseleri, tıpkı rüyalarda görülen vakalar gibi mantıkî bir teselsüle bağlıyamazlar. Bendeniz de bu illetle malûl olduğum için o gün bizim gazete idarehanesine gelenler (sanık Fecr-i Âti'cileri göstererek) bu zevat mıdır, yoksa başkaları mıydı, ellerinde baston mu vardı, yoksa silâh mı tutuyorlardı; hiç birini şahadete değer bir vuzuh ile hatırlamıyorum. O günkü ahval, Hâkim Beyefendiler, şu anda beynimin içinde birbirine karışmış, dans ediyor."

Baha Tevfik bunları söylerken mahkemede, o sıralarda Manisa'da olduğu için dâvet edilip İstanbul'a acele dönen Yakup Kadri de bulunmak üzere mütecaviz ve eli sopalı Fecr-i Âticiler bir sıra teşkil etmiş, oturuyorlardı. Hâkimler bu alaycı şahidi dinledikten sonra müzakereye çekilmişlerdi. On dakika geçince tekrar heybetli yerlerini alan mahkeme heyetinin başkanı, kararı şöyle tefhim etti:

> "– ... Şahidin şahadetiyle de hâdisenin hayalâttan ibaret olduğu anlaşılmakla Hamdullah-i Şuphi, Yakûb-i Kadrî, Tahsin-i Nâhit, Emin-i Bülend... Bey'lerin beraatlerine."

Bu hikâyeyi, Yakup, bana Bern'de sefaretin hususî, küçük bir odasında ve bir öğle tatilinde anlattı. Ay temmuz, hava loş ve yağışlı, hattâ soğuk ve kasvetli. Bu kadar elverişsiz bir dışın, içimize, hele gurbette aksi, pek de ışıklı ve sıcak değildi. Fakat Yakup, siyah ve çocuk gözlerinden bütün bu mekânı silip yirmi yaşının genç ve güneşli havasına, onun doyulmaz hararetine dönmüş, öyle neşeli, öyle içinden güle güle anlatıyordu ki, onun gibi

ben de Bern'i, kasvetli havayı ve sefaret odasını unutmuştum; Ayasofya'da, mahkeme salonunda, yargıçlar önünde, bu zeki hükmü dinliyor ve şahısları görüyor gibi oluyordum. O zamana göre de eski üslûp ile konuşan reisin, devrin yeni modası olan çift isimlere alışmadığı için sanıkların adlarını Farisî kaidesiyle terkip yaparak ve Arabî tecvidine uyarak okumasını Yakup'un ağzından tekrarlanmış duydukça birleşip kuvvetlenen gülmelerimiz odadan dışarılara taşıyordu.

Fecr-i Âti hakkında böyle tafsilâtlı bilgi vermeme sebep şudur; şimdiye kadar ne edebiyat tarihlerimizde ne de müteferrik yazılarda genç edebiyat tarihçisi Nihad Sami'nin *Yedi Günde*'ki makalesi de dahil olmak üzere tam sayılabilecek toplu bir bilgi göremedim. Bugün için pek o kadar ehemmiyetli görünmiyen bilgiler ve olaylar çağdaşlarca zapt edilmeden kalırsa fikir ve sanat tarihimizin bilhassa yarın için lüzumlu ve ehemmiyetli noktaları unutulup gidecektir. Tarihimizi ve kültürümüzün geçmiş günlerini bu olaylar bilinmeksizin canlı olarak kavramağa imkân olabilir mi?

Fecr-i Âti'ye başkanlık edenlerden Hamdullah Suphi'ye de bu topluluk hakkındaki fikir ve hâtıralarını sordum. Bana şunları anlattı:

> "Bizde edebiyat mektepleri teessüs etmiştir. Müddeti pek uzun olan klâsik edebiyatımız romantik bir ihtilâl edebiyatiyle nihayet bulur. Bu son devir, bilhassa çok mücadeleci ve çok sâri bir ruhu olmak dolayısiyle Namık Kemal arkadaşlariyle beraber mütalâa edildiği vakit en büyük şair değildir. Büyük bir irtifa farkiyle bu nesle hâkim olan Hâmit'tir. Bence bu bir devler neslidir. Eski Yunan'ın ilâhlara makar olan Olymp'i gibi bu devlerin bir Çamlıca tepesi vardır. Ben gençliğimde ruhumun bütün sevme ve hayran olma kabiliyetiyle bu şairleri, bu son derece nâdir bir ruh kudretine malik olan kalem ve fikir adamlarımızı takip ettim. Muayyen sualinizden dolayı bunun üstünde daha fazla durmak istemem. Bu son cümleyle bu faslı kapatayım.
>
> Namık Kemal birinci ve ikinci genç Türk ihtilâllerimizin Baş Kumandanıdır. Ben ölümünden bir hayli sene sonra Namık Kemal'i ikinci Jön Türk ihtilâlini idare ederken kendi gözlerimle seyrettim. Her kürsüde o konuşuyordu, her sahnede o oynuyordu, her gazete ve mecmuada o ihtişar ediyordu. Ve nihayet sokaklarımızda, camekânlarda büyütülmüş resimleriyle ayağa kaldırdığı ihtilâli o seyrediyordu. Bu bir fasıl... İkinci fasıl alıştığımız tabir ile Edebiyat-ı Cedide dediğimiz devir yahut mekteptir. Başka edebiyatlar hakkında tam bir kanaatle hüküm vermek fazla cesarete muhtaçtır. Fakat kendi edebiyatımız için bütün bir hayat

ve müşahedelerden doğmuş hükümlerimiz vardır. Namık Kemal ve arkadaşları bir istihale devri teşkil etmez. Onlar bizi klâsik edebiyatımızdan bir uçurumla ayırırlar. Edebiyat-ı Cedide ise her şeyden evvel bir Garplılaşma devridir. Roman, hikâye, şiirde sonnet ve çok incelmiş, çok nev'e girmiş güzel bir lisan, bizi doğrudan doğruya Fransız edebiyatı ile ve onun muhtelif mevzulariyle temasa getirir. Bu devirde eskilerle kıyas edeceğimiz kadar yüksek sanat kabiliyetlerine rastgelmeyiz. Fikret, şair olarak Hâmit'ten çok küçüktür. Cenap Şahabettin, muhakkak kuvvetli bir şairdi. Fakat düşününüz, bugün lisanı bir asır evvele kadar aitmiş gibi eskidir. Belki onların çalışma devrinde siyasi iklim, çok geniş ufuklara bakmalarını men eden sebepler arasındaydı. Galatasaray'da her hafta yeni edebiyatçıların mecmuası olan *Serveti Fünun*'u bir bayram gününü bekler gibi beklerdik. Bu neslin bizim üzerimizde tesiri büyüktü. Bunlar sadece sanatkârdır. Evvelkiler yeni devirlerin mübeşşiri olan engin ruhlu ve kudretli fikir, ihtilâl ve sanat adamlarıdır. Demek, tercihi daha evvelki nesle veriyorum.

Benim mensup olduğum nesil üzerinde her iki mektebin bir mürebbi vazifesi gördüğünü kaydetmek borcumdur. Her iki mektepten bir çok şeyler aldık. Bir çok şeyler öğrendik. Fecr-i Âti'ye üçüncü bir mektep demek mümkün müdür? Buna fikirlerimiz alışık değildir. Fakat tereddütsüz itiraf edeyim, Yakub'u ve Refik Halid'i hikâyeci olarak, romancı olarak bütün evvelkilere tercih ederim. Hâşim, bazı lisan zaafları olmakla beraber nev'i son derecede yeni olan bir şairdir. Vaktiyle kullandığım bir tarifi onun için tekrar etmek isterim; onun şiirine giren kelimelerde bir mevsimin güneşlerini, renklerini, kokularını toplıyan bir damla balın zevk kesâfeti vardır. Evvelki iki mektebin mensupları karşılıklı meth-ü sitayiş şirketleri kurmuş gibi birbirlerini ömürlerinin sonuna kadar övmeğe sadakatle devam ettiler. Fecr-i Âti mensupları bir arada oldukları halde teker teker yaşadılar. Bizim cemiyetimizde üzerine dikkati celbeden edebiyat tarihçisi, nihayet Şark'ın ilk Türkiyatçısı unvanına liyakat kazanmış olan Köprülü Fuad'dır. Cemiyetimizin çalışmaları neticesiz kalmadı. Müşterek bir isim altında olmasa bile Fecr-i Âti'ye girmiş olan genç kalem adamları zamanla ehemmiyeti derece derece farklı, fakat edebiyatımızda yer tutan eserler vücuda getirdiler.

Reis, bir aralık Faik Âli'ydi. Aradan otuz sekiz sene geçmiş sırası pek hatırımda değil, galiba bir aralık Celâl Sâhir Reis oldu; zannederim. Ondan önce Fazıl Ahmet'di. Sonra beni intihap ettiler. Benim Manastır'a kadar uzıyan bir seyahatimden sonra yerime Celâl Sâhir'in intihap edil-

diğini tahmin ediyorum. Zavallı *Serveti Fünun* yavaş yavaş tükenen *Edebiyat-ı Cedide*'nin boş bıraktığı sahifeleri bize tahsis etmişti. Belki bilmiyorsunuz, belki biliyorsunuz, devlet hizmetinde tekanütlüğüm bundan dört sene evvel benim bir müracaatım üzerine kabul edildi. Halbuki şairlikten tekaüt olalı pek uzun seneler geçti! Uykusuz kaldığım bir gece kendime sordum; Yahya Kemal'le, Hâşim'le kendini mukayese edersen şiirde birinciliği kime verirsin? Cevabım kendi kendime çoktan hazırlanmış olmalı ki, Yahya Kemal ve Hâşim, senden çok daha iyi şairdirler, dedim. Tekrar düşündüm. Üç sene, beş sene sonra onları geçeceğini umabilir misin? Sarahatle onları geçemiyeceğimi kabul ettim. O halde karar vermeliydim, şiirde ikinciliğe, üçüncülüğe tahammül edilir mi? Benim ilk istifam budur. O zamandan beri de hâtıramda şiire yarıyabilecek ne kalmışsa bazan hitabelerimde kullanıyorum." (Konuşma tarihi: 22 Aralık 1948)

Yakup Kadri-Raif Necdet ve Mim Rauf tartışmalarını göreceksiniz. Bu olaylar davâdan da evvel Fecr-i Âti içinde ihtilaflara sebep olmuştu. Hemen her polemikte olduğu gibi bunda da yazışma tartışmağa, tartışma söğüşmeğe, söğüşme döğüşmeğe dönmüştü. Cenab'ın tâbiriyle "müşateme müşacereye incirar" Suphi etmişti. O sırada Fecr-i Âti heyetinin başkanı olan Hamdullah bir toplantıda edebiyatta ahlâk münakaşasını kesmenin lüzumunu ortaya atmıştı. Yakup'un anlattığına göre son hücumlar Refik Halid'e yöneldiği için geri dönemiyecek bir durumda olan Zend-Avesta yazarı, yapılan bu tecavüzlere cevap vermekte ısrar ediyordu. Ve bu husustaki bir makalesinin neşrini istiyordu. Bu yüzden reis ile Celâl Sâhir ve Yakup'un dahil olduğu birkaç âzâ gurubu arasında görüş ayrılığı oldu. Münakaşa pek şiddetli bir hal almıştı. O kadar ki, neticede Refik Halid'le Yakup Kadri, Fecr-i Âti'den istifalarını verip çekilmeğe mecbur oldular. Bu çekilme birkaç ay sürdü. Sonunda arkadaşlarının teşebbüsü üzerine zaten mevzuu da kalmamış olan ihtilâf dostça halledilerek her ikisi de Fecr-i Âti'ye döndüler. Bunun üzerinedir ki, Hamdullah Suphi reislikten ayrılmış ve yerine muarızlar tarafını tutmuş olan Celâl Sâhir getirilmiştir. Nitekim yukarıya aldığımız beyannamede de reis olarak Celâl Sâhir'in imzası vardır.

Gerek bu münakaşa ve onun konusu, gerek Yakup'un anlattığına göre istifasının tarzı hakkında hâtırasını sorduğum Hamdullah Suphi bana şöyle cevap verdi:

"– Hafızamın Yakub Kadri'ninkinden daha kuvvetli olduğunu sanırım. İstifa ettiğimi hatırlamıyorum. Ben Balkan seyahatinde geciktiğim için yerime Celâl Sâhir seçilmiş olacak. Dediğiniz gibi böyle bir münakaşa olmuştur. Edebiyat muayyen bir maksadın hizmetinde midir, değil midir; bunun etrafında fikirlerimizi söyledik. Bundan dolayı bir istifa vukua gelmedi. Bence maksat için sanat, sanat için sanat, her ikisi de sanattır. Büyük Sanat; milli veya beşerî bir muradın hizmetine girdi mi, o muradın kıymetiyle kendi kıymetini arttırır. Yoksa hiçbir maksat takip etmiyen bize mevsimleri anlatan, bize bir şafakı söyliyen, gençliği temsil eden, doğrudan doğruya tabiatı veya hayatın manzaralarını muvaffakiyetle gösteren eserler de sanat eseridir. Benim önünde durup hayran olacağım, seveceğim eser, Sakız Kıtâli değildir. (Türklerin Rumları nasıl öldürdüğüne dair Louvre'da bir tablo) Milli marş olarak kabul edilmiş güfte veya bestelerin kıymetleri yalnız sanatlarında değil, aynı zamanda hatırlattıkları tarihî andadır. Ben bu fikri müdafaa etmiştim."

Her iki dostun hafızalarındaki kuvveti ölçmeyi tecrübî psikoloji uzmanlarına bırakıp o zamanlar Fecr-i Âti'nin muhasebesini en toplu şekilde yapan, Müfit Râtib'i dinliyelim. Pek genç ölen bu kıymetli, çalışkan Türk edibinin hâtırasını hürmetle yâd ederek şu sözlerini ("Fecr-i Âti hakkında", Müfit Ratip, *Serveti Fünun*, no. 990) buraya alacağım.

"İlk zamanlarda adedi beş altıyı geçmiyen bu münevverler, henüz şimdiden birer şahsiyet-i edebiyat sahibi olmağa başlamış birkaç genci daha davet ederek Fecr-i Âti altında hepsi sanatlarının şahsiyet ve hürriyetini muhafaza etmek şartiyle toplandı. O zaman suret-i hususiyede mevcudiyetini ihsas etmeğe başlıyan bu heyetin bir sene zarfında yirmi beş âzâsı oldu. Bu adet bu gün belki yüze çıkabilecekti, fakat Fecr-i Âti lâalettayin her geleni, âzâsı meyanına kabul etseydi belki bugün hedef olduğu bîesas ve garezkâr itirazâta hedef olmazdı; lâkin müstahak olurdu. Fecr-i Âti bu suretle arasına kabul etmediği beyinsiz ve budalalardan müteşekkil bir sürü düşman kazandı.

Diğer taraftan Fecr-i Âti'nin ciddiyet ve muvaffakiyetine itimat edemiyen ve bunda bir dereceye kadar haklı olan bir sınf-ı mümtaz da mevcuttu. Bunlar, edebiyata, edebiyatımıza, lisanımızın şekil-i hâzırına hizmetler etmiş, eserleri pek çokları tarafından lezzet ve hürmetle okunmuş zevattı ki, muayyen bir programı olmıyan Fecr-i Âti'nin devam ve muvaffakiyetinden şüphe etmekte hakları vardı. Encümen bunu düşün-

dü ve bu noksanının telâfisi için muntazam bir program, bir nizamname-i dahilî ve hükümetçe tasdike iktiran etmek üzere bir beyanname kaleme aldı. Fecr-i Âti bu suretle bir çocukluktan, bir özentiden ibaret bir şey olmadığını ispat etmiş olunca itirazlar başka bir şekle girmeğe başladı. Fecr-i Âti âzâlığına manzet olmaktan artık bırakarak Edebiyat-ı Cedide'nin hâiz olduğu hürmet-i lâyıkanın cenâh-ı şöhretine sığınan birkaç çömez, muttasıf oldukları bir dalkavuk ruhiyle bizi Edebiyat-ı Cedide aleyhdarlığiyle itham ettiler. Böyle alelitlak verilen hükümler sayesinde Fecr-i Âti encümeninin efkâr-ı umumiyede mevkiini tenzil etmek istiyerek hakikati, bizim söylediklerimizi tahrif ettiler. Onlar hâlâ riyâ ve tabasbustan kendilerini kurtaramamışlardı. Onların fikrince Fikret gibi, Cenap gibi büyük şairlerin kusurları olamazdı. Halid Ziya'nın pek cüz'î olduğunda şüphem olmıyan noksanları havsala-i idrâklerine sığamazdı. Onlarca gençlerin yaşlılara, rütbe ve nişanlılara yaklaşması kabil değildi. Onlar El'an münekkitlerin sahib-i eserden ziyade sahip-i şöhret olmasını istiyorlardı. Halbuki ruh-ı hakikat öyle değildi. Kendilerinde mevcut olmıyan hiss-i temyiz ve idrâkin başkalarında mebzuliyetini inkâr etmek, ruhlarının bir ihtiyac-ı mukavemetsûziydi.

Bununla beraber biz Edebiyat-ı Cedide aleyhdarı değildik. Onları lâik oldukları veçhile, hürmet ve takdir ile telâkki ettik. Yalnız artık onların vazifelerini bitirmiş, yahut bitirmek üzere olduklarını söyliyecek cesareti kendimizde bulmuştuk. Şimdi kendimizin tamamiyle tayin-i şahsiyet etmiş birer hüviyet-i edebiye sahibi olmadığımızı itiraf ediyorduk. Fakat zannediyorduk ki, üzerinde bulunduğumuz geçit, nokta-i emele yaklaşıyordu. Ve artık Edebiyat-ı Cedide erkânının, erkân-ı muhteremesinin tarih-i edebiyatımıza ait bir nâm-ı Bülend olarak kalmağa mecbur olduklarını, Parnas Efkâr ve hissiyatını geçememiş bulunduklarını, halbuki her devrenin, her batnın kendi ihtiyacatına göre hissiyat ve temayülâtı bulunduğunu ve Edebiyat-ı Cedide mektebinin bugünkü dimağların neşvünemasına büyük hizmetler etmiş olmalarına rağmen bugün onların ihtiyacatı fikriyelerini tatmine gayr-ı Râfi bulunduklarını iddia ediyorduk. Nokta-i müfarekat bir olabilir. Fakat takip ettiğimiz gâyelerin müteferrik olması bizim istiklâl-i fikrimizi ilân etmemiz için bize bir hak kazandıramaz mı? Edebiyat-ı Cedide erkânı bunu itiraf ettiler. 'Âti Gençlerindir' dediler. Biz halin şöhretiyle kanaat etmemeğe karar verdik. Biz bu Âti'yi ileride kendimize şanlı bir mazi yapmak için çalışmanın hem kendimize, hem de memleketimize karşı vazifemiz olduğunu düşündük. Bu suretle Edebiyat-ı Cedide aleyhdarı olmadığımız teslim

olunduktan sonra bu zevat Fecr-i Âti'ye başka bir şekilde savlet gösterdiler: Encümen şimdiye kadar mahiyet-i edebiyesini izhar edecek ne payda etti? Şüphesiz Fecr-i Âti bu kadar az zamanda şayan-ı ehemmiyet bir şey yapamazdı. Bu adamlar, iyi bir eserin birkaç ay zarfında yazılamıyacağını bilmiyenlerden ibaretti. Fecr-i Âti, beyannamesini neşrettiği zaman iki üç ay içinde ciltlerle enafis-i âsâr meydana getireceğini vaat etmedi. 'Edebiyatımıza hizmet etmek için bütün iktidarını sarf edecektir' dedi. Encümenin Âti de –Mucib-i iftihar olmasa bile– her halde yüzünü kızartmıyacak üç cilt kitabı çıktı. Garb'ın lisan ve edebiyatımızda Mucib-i istifade olacak enafis-i âsârını nakil ve tercümeyi vaat etti. Bittabi böyle şayan-ı takdir bir teşebbüs derhal neticepezir olamazdı. Bir seneye kadar Encümen onbeş kadar ulûm-ı hâzıra-i içtimaiyenin en bedî, en hâiz-i şeref numunelerini lisanımıza nakledecek idi. İşte bunlardan biri: Celâl Sâhir'le Fazıl Ahmet'in 'Mesail-i Bedîyye ve Ahlâkiye' tercümesi bir küçük isbatıdır. Âzadan her biri buna mümasil birer taahhüt altına girmiştir. Bundan fazlasını vaat etmek en büyük ciddiyetsizlik olurdu.

Fecr-i Âti'nin hedef olduğu itirazlardan biri de en denî bir maksatla icra edilenidir. Encümen âzâsının âsârına bazı menâbiden iltizamî bir ahlâksızlık isnad olunuyor. Bazıları, meşbû oldukları riyâ ve haset hislerinin şâikiyle iftira etmekten çekinmiyorlar. Edebiyatın bir Gâye-i Ahlâkiyesi de olabileceği hepimizce müsellemdir.

Fakat fikrimizce hiçbir zaman yegâne vazifesi terbiye-i ahlâkiye, neşr-i ahlâk değildir. Edebiyatın her şeyden evvel vazifesi temin-i zevk-i bedîdir. Vatanperver neşideler, nutuklar her yerde lâzımdır. Lâkin daima bunlarla iştigal, bu asrın ihtiyacat-ı dimagiyyesini tatmin edemez. Bu muterizler bizim bu iddiamızı tahrif edecek kadar alçalmakta devam ettiler, –belki de maksatları hâlâ devamdır–. Biz hiçbir zaman ahlâk-ı umûmiyeye nişan alan âsar-ı süfliye vücuda getirmedik. Sanatta ahlâk nazariyesinin aldığı eşkâl-i hâzırayı bilenler, hiçbir zaman onlar gibi idare-i lisan etmezler. Şüphesiz en gayrı ahlâki muharrirler muarızları aleyhine bir sereyan-ı efkâr temin etmek için halkın taassub-ı cahilânesini okşıyacak isnadât ve müfteriyatla bu memlekette en korkulacak bir istibdad-ı mutaassıbâne ceryanına meydan verenlerdir. İşte bu bizi gayrı ahlâki yazılar yazmakla itham edenler, bile bile müraî ve hain bir maksatla, memleketimizin muhtaç olduğu hayat-ı fikriyyesini mahva çalışanlar, maatteessüf boş, beyinsiz, tahsilsiz binlerce zavallı dimağlarda bir cây-ı takdir buluyor; ve erbab-ı vukûf ve gayrete karşı bir cereyanı itiraz kesb-i kuvvet ettikçe ediyor ve işte benim kani olduğum bir şey varsa bu memlekette adedi kesir olan âcizle-

rin en mümeyyiz bir sıfatı olan hased ve bunun tevlid ettiği ihtiyac-ı inkâr burada her türlü muvaffakiyetin husulüne mani oluyor. Bu böyle devam ettikçe bu memlekette selâniyettar olmıyan kimselerin itirazatı, hasutların müfteriyatı, bunlara atfedilen itimad-ı avam devam ettikçe burada her şey böyle topal ve alîl kalacak: Ne edebiyat, ne sanayi, ne siyaset, ne fünun, memleketi kurtaracak derece-i liyakate yükselebilecektir.

Mamafih Fecr-i Âti bütün edebiyatların tarihini nazar-ı dikkate alarak bunların birine ehemmiyet vermiyecektir. Dünyanın her tarafında teceddüde, terakkiye düşman olan sefil yürekliler, mürteciler görülmüştür. Her yerde, her edebiyatta terakkiyat-ı fikriyyenin önüne geçerek birer şöhret-i sefîle-i muvakkate teminine çalışanlar çok olmuştur. Kemâl Bey'in lisanımıza getirdiği tecüddüdün aleyhinde bulunanlar olduğu gibi bu memleketin şüphesiz en büyük edipleri olan Ekrem ve Hâmid'in şuâ'ı dehâ ve sanatlarını söndürmek istiyenler de vardı. Sonra Edebiyat-ı Cedide erkânının da duçar olduğu hücumlar onların şehrâh-ı tekâmüle doğru ilerlemesine mâni olmadı. Bütün bunların pek az yaşıyan muterizleri elbet bizimkilerden daha ziyade sahib-i kuvvet idiler. Hayatta ve edebiyatta namus ve hayâyı inkâr eden âdi muharrirlerle cehaletlerini erbab-ı taassubun dest-i siyânet ve himayesiyle örterek vezaif-i içtimaiyesini bilmiyen ahlâk irtica-ı fikrî savleti addetmekten başka bir ehemmiyet atfeylemez."

Fecr-i Âticiler arasında sıkı bir disiplin vardı. İki toplantıya üst üste mazeretsiz ve habersiz gelmiyen üyeyi cemiyetten çıkarıyorlardı. O zaman Fecr-i Âti'de bulunan rahmetli İbrahim Alâaddin şöyle bir tezkere aldığını anlatmıştı:

"Fecr-i Âti
'Sanat şahsî ve muhteremdir.'

23 Nisan 325

Efendim,

Fecr-i Âti kulübünün nizamnamesi madde-i mahsusunda beyan olunduğu veçhile üç hafta isbât-ı vücud etmiyen âzâya müstafi nazariyle bakılacağından ve zatı âlilerinin de uzun müddetten beri devam eden gayrubetinizden dolayı tezkeremizin vürudunu takip eden ilk içtimada bulunmadığınız takdirde heyetçe istifa etmiş addedileceğiniz maruzdur.

Fecr-i Âti Kâtibi
Müfit Râtip"

Refik Halid, 31 Mart Vakası'nda Hilâl Matbaası'nın basılıp da Fazıl Ahmet'in oradan kaçarak Fecr-i Âti'ye nasıl kapağı attığını anlatmakta; tasvir ettiği toplantı, müzakere ve konuşma, hakikaten o gençlerin böyle bir zamanda ve günde her şeyi unutup sanat vecdi içinde nasıl coştuklarını da bize duyurmaktadır:

"Fecr-i Âti heyet-i edebiyesinin ilk reisi olan muhterem Fazıl, bir zaman kaleme gidip geldi. Mamafih bu seferleri yalnız yapmadı: Kitaplariyle beraber. 31 Mart Hâdisesini takip eden günler, Fazıl Ahmet'i beş veya altı nüsha için gazeteci gördü. Bilmem hatırlıyor musunuz? Hilâl'de. Filhakika bu cesur ve vatanperver gazete, bir avuç cevher-i Sebaptan mürekkep bir heyet-i tahririyeye mâlikti. O kadar çok satıldı ki, sahibi, halkın her gün on parasını alarak idare etmekten çekindi, terk-i neşriyat etti. Hareket Ordusu Ayastafanos'ta idi. Fazıl Ahmet, gazetenin mürettiphanede son tashihlerine bakarken koca daireyi bir gırîv-i isyan ve ihtilâl kapladı, bir şimşek çaktı; âsiler matbaayı basıyor, muharrirleri arıyorlardı.

Hayat-ı Cerâide adımını yeni atan genç gazeteciyi bir ra'şe-i mevt sarstı. Hâtırasından, kitaplariyle bir hayli zamandır alayın arkasını kesen mahalle çocukları geçti: Ömrünün iki mühim meşgalesi. Sonra bir kahraman gibi neferlere doğru yürüdü, kimse aldırmadı; aralarından geçti, yine kimse ses çıkarmadı; kapıdan çıktı, soran olmadı; kurtulmuştu, kurtulmuş!

– Nasıl?

Kimse onu muharrir zannetmemişti ki... Fazıl, bir nefeste Fecr-i Âti'ye geldi; cemiyet hâlâ içtima ediyor, kurşunlar, ölümler ortasında Catule Mendès'in şiirlerinden, maupassant'nın hikâyelerinden bahsediliyordu.

– Hilâl basıldı, dedi. Kimse aldırmadı, cevap bile vermedi, işleriyle meşgul oldular. O bir çok sualler bekliyor, vaka hakkında tafsilât istenileceğini ümit ediyor ve suret-i firarını anlatamamaktan mütevellit bir asabiyetle kendi kendine "Bunlar benden kayıtsız, benden filesof" diyordu. Nihayet sabredemedi, tekrarladı:

– Size Hilâl basıldı, diyorum.

Müfit Râtip (Zor Nikâh) komedisini oynıya oynıya âdet halini alan ateşli hiddeti arasında söylendi:

– Tabiî değil mi canım, elbette basılacak. Bir nüshasını beraber getirmedin mi?

Sonra Fazıl Ahmet'in beş dakikadır, tesir-i hayretle açılarak artık kü-

çülmekten başka çare bulamıyan gözlerinden ürktü, hemen (Zor Nikâh) rolünden (Padova Zalimi) faciasına geçerek:

– Gazete değil mi? diye haykırdı.

– Hayır, matbaa; hainlere lânet!

Tesir-i Savtla camlar zangırdadı, ayna sarsıldı, kapı kendiliğinden örtüldü."

Bu canlı levha, 31 Mart İsyanı içinde matbaa basıldığı halde bu gençlerin kendinden geçmiş durumlarını gözlerimize bütün hareket ve tabiîliğiyle seriyor. O zaman Hilâl'de 31 Mart İsyanı'nın bir irtica hareketi olduğunu Ahmet Halim ve Ali Süha (Delilbaşı) bir ateşli makale ile halka bağırmışlardı. Meclisi Mebusan'da da İttihat ve Terakki mebuslarından Nesim Mazliyah Danton-vâri bir nutukla aynı fikri milletvekillerine haykırıyordu. Bu nutku, Hilâl'de basmak bir cesaretti; bastılar. Bunun üzerinedir ki, âsi askerler muharrirleri aramak için matbaaya hücum etmişlerdi. Ahmet Halim, soluğu Ayastafanos'ta aldı. Çünki Mahmud Şevket Paşa'nın hürriyetperver Hareket Ordusu oraya kadar gelmiş bulunuyordu.

30 Eylül 1326-1910'da Fecr-i Âti'de bir çatışma oluyor. *Serveti Fünun*'un no. 1010 nüshasında Fecr-i Âti Encümen-i Edebisi'nden verilmiş şöyle bir ilân görüyoruz:

"Fecr-i Âti Encümeninin mesleki ve hedef-i hareketi hususunda zuhura gelen ihtilâf neticesinde âzâsından bazıları istifa etmiştir. Bu sebepten Encümenin âzây-ı hâzırasının isimlerin behveçh-i zîr ilâna mecburiyet hissediyoruz:

Ahmet Hâşim Bey, İsmail Suphi Bey, Emin Bülend Bey, Tahsin Nahit Bey, Celâl Sâhir Bey, Cemil Süleyman Bey, Hayrettin Bey, Refik Halid Bey, Süleyman Fehmi Bey, Şahabettin Süleyman Bey, İzzet Melih Bey, Faik Âli Bey, Fazıl Ahmet Bey, Mehmet Ali Tevfik Bey, Köprülüzâde Mehmet Fuad Bey, Müfit Râtıp Bey, Neyir Bey, Yakub Kadri Bey."

Bu tarihten hemen onyedi-onsekiz sene sonra Yakup, Fecr-i Âti hakkında şunları söylemişti:

"Fecr-i Âti'ye ait hâtıramı soruyorsunuz. Geçmiş zaman... Bilmem etrafiyle hikâye edebilecek miyim? Yalnız pekâlâ hatırlıyorum ki, reisimiz Faik Âli Bey'di. Babıâli'de, Hilâl matbaasının üstünde bir odada toplandık. Sonra Nuruosmaniye'de köhne bir konak bulup oraya yerleştik. Tabiî bunlar

Serveti Fünun'a iltihak etmeden evvel oluyordu. Müfit Ratıp, zavallı genç, o zaman bu Fecr-i Âti'nin en fedakâr uzuvlarından biri idi. 31 Mart Hâdisesi'nde bir vesile ile bizim konağı bastılar. İşte tam o sırada Serveti Fünun imdadımıza yetişti. Bizi himayesi altına aldı. Akdettiğimiz içtimalar, bir aralık her tarafta o kadar alâka uyandırmıştı ki, Edebiyat-ı Cedide erkânından bir çokları sâmi sıfatiyle içtima salonuna girer, bizim hararetli müzakerelerimizi dinlerlerdi. Fakat daha sonraları ve bilhassa içimizde bulunan Ahmet Samim'in katlini takip eden günlerde ağzımızın tadı kaçtı. Şüphe altında kaldık. Zaten İttihat ve Terakki'ye aleyhdar bir vaziyette idik. Cemiyet devam edemedi ve bir gün kendi kendine infisah etti, gitti.

Şurasını da söyliyeyim ki, İttihatçılar, bu esnada bazı arkadaşlarımızı para ile satın almışlardı. Kimine muallimlik verdiler. Kimini mühim memuriyetlere tâyin ettiler. Geriye kalanlar da Serveti Fünun'u bırakıp nim resmî mahiyette bulunan *Halk* gazetesine hücum ettiler. Ahmet Haşim, ben ve bir de Refik Halid, üç kişi inat ettik. Onlara katılmadık."

("Nur Baba Müellifinin hayatını dinleyiniz",
Yeni Kitap, no. 75, Temmuz 1928)

Bizde her yeniliğin, hemen başka yerlerde de misalleri görülen yadırganmaları; bilhassa bu yeniliğe teşebbüs edenler gençler olursa fikir ve hareketlerinin türlü türlü tefsirlere uğratıldığı çok görülmüştür. Bu karşılanışta Fecr-i Âticiler de aynı kaideye konu teşkil etmişlerdi. Bunlardan bir tanesini anlatayım:

Bir gün Fecr-i Âticiler, Serveti Fünun'daki adalarında tatlı, fakat hararetli bir münakaşaya dalmışlardı. Birden kapı vuruldu ve hemen açıldı. İçeriye koskoca bir küp yuvarlanır gibi bir adam girdi. Bu şişko ve iri yuvarlağın üstüne çok ufak düşen başı, kırmızı fesinin altında o derece ter sızdırmıştı ki, onun girişiyle beraber bir duman hâlesi de bu gülünç cüsseyi takip ediyordu. Tokça bir ses:

– Çocuklar, burası Serveti Fünun mu?

– Evet efendim, ne arzu ediyorsunuz?

– Siz Fecri Âti misiniz?

– Evet, buyurunuz.

– Ben Raşit Tahsin; Tıp Fakültesi Emraz-ı Asabiye Müderrisi!

– ...

Raşit Tahsin, bu beklenmiyen ziyareti ve şu anlattığım acayip hal ve kıyafetiyle hayretlere düşürdüğü Fecr-i Âticilerin şaşkınlıkları devam ederken geçip bir koltuğa yerleşti. Hemen cebinden bir tomar kâğıt çıkardı:

– Çocuklar, ben sizin şiirlerinizi okudum, tetkik ettim; bunların şairlerine teşhis koydum. Meselâ şu şiir (okuyarak) Celâl Sâhir Bey'in; bunda "Firar-i hayal" var. Malûm a, bu bir maraz-ı ruhîdir. Acık daha ilerledi mi adam çıldırır. (Başka bir şiir okuyarak) bu da Hamdullah Suphi Bey'in. Bunda hakayik-i eşyaya intibaksızlık var. Çok tehlikeli bir hastalıktır. Ekseriya nevrozlarda tecelli eder. Sonu berbattır. İnsan bu hastalığa uğradı mı, mühim fikirler söylediğini zannederken adamakıllı saçmalar.

O böyle teşhis koymalara devam ederken oda, sekiz-on gencin taze ve teravetli kahkahalariyle dolup boşalıyordu. Halbuki bu meşhur akıl hastalıkları profesörü pek ciddi idi:

– Ne yapıyorsunuz, çocuklar? Ben size ehemmiyetli bir şeyden, hastalıklarınızdan bahsediyorum; siz âsâbınızı iradenizle zapta muktedir olamayıp kıkır kıkır gülüyorsunuz. Bilin ki, bu da cinnetin başka bir alâmetidir. Teşhisimde ne kadar isabet var, bunu bana ispat ediyorsunuz.

Bu keyifli günü Yakup (11 Temmuz 1948) bana anlatırken o zamanki kahkahalardan sekizini onunu kendini tutamayıp arka arkaya tekrarlıyordu. Fakat hemen ilâve etti:

> "– Raşit Tahsin hep şiirden ve şairlerden konuştu. Nesirden ve nasirlerden bahsetmedi. Ve onlara teşhis koymadı..."

Zavallı Raşit Tahsin. Onu hayatının son zamanlarında, son halleriyle tanıdım. Ne fena bir huyumuz var. Adamlarımızın kıymetini ancak öldükten sonra anlıyabiliyoruz ve unutuyoruz.

Fecr-i Âti'nin başkanlığını yapmış olan Celâl Sâhir'in hemen o tarihlerde Mehmet Akif merhuma dair Safahât'ı dolayısiyle yazılmış makalesinden şu satırları alıyorum:

> "Nesl-i Ahîr nâmı altında tanıdığım Fecr-i Âti erkânına gelince bunların da hiçbir zaman bir meslek-i edebî teşkil ettikleri iddia olunamaz. Vaktiyle mânasını anlamakta güçlük çektiğim Sanat Şehsî ve muhteremdir, cümlesini düstur-ı edebileri olmak üzere kabul eden gençlerin hepsinde sanatı az çok –ekseriya çok– farkla hususî bir nokta-i nazardan müşahede ve telâkki meyl-i mütebârizi vardır. Ve fikrimce Fecr-i Âti'nin müttehit ve mütecanis bir heyet-i edebiye şeklinde devamını imkânsızlaştıran muvaffakiyetsizliğinin de sâik-i yegânesi olmuştur." ("Safahat hakkında", Celâl Sahir, *Serveti Fünun*, cilt 41, no. 1052)

O zaman *İçtihat* dergisinde Köprülüzâde Mehmet Fuad'ın Ruh-ül Cemaat isimli tercümesindeki darbı mesel olmuş çevirme hatâları vesilesiyle yazılmış bir tenkid makalesine karşılık olmak üzere Ahmet Haşim'in *Serveti Fünun*'da neşrettiği mektubun Fecr-i Âti'ye dair şu satırlarını da okuyalım:

> "Ahmet Şevket Bey'in makalesine Fecr-i Âti'ye bir darbe ismi veriliyor. Sinîn'nin sütünlarında münasebetsizce tecavüzata hedef ittihaz edilen Köprülüzade Mehmet Fuad Bey, Fecr-i Âti'nin ve bütün bir memleketin şerefli erfad-ı mümtazesinden biri olmakla beraber hiç şüphe yok ki, onun namı Fecr-i Âti'ye alem değildir. Hürriyet-i fikir ve sa'yi en iyi anlıyanlardan biri olan bu genç, makalelerinin birinde, Fecr-i Âti'nin nasıl serbest hüviyetlerin mütekabil muhabbetlerinden vücut bulmuş bir müessese-i mâneviye olduğunu söylemişti. Bu müesseseye mensup olanlar, kefâlet-i müteselsile ile birbirine bağlı değillerdir. Onların her biri başka bir âlemin fecrine doğru yüz çevirmiş ve istiklâl içinde o tarafa bakıyor." (*Serveti Fünun*, no. 1047)

Ahmet Hâşim'in Fecr-i Âti hakkında fikirlerini anlatırken öğerek söylediği Köprülü tarafından yazılan şu kıta, o sıralarda arkadaşlarının dillerinde bir latife konusu olarak dolaşıyordu:

Edebiyatımızın seyir-i batısin görerek
Anı tesrîe şitab etti gürûh-ı şubbân.
Fecr-i Âti'deki hizmetleri meşkûr olsun,
Merkeb-i şi'r ediyor sürat ile tornistan.

Bu kıta o zamanlar dilden dile olduğu gibi kulaktan kulağa da gezmiş olacak ki, onu bana rahmetli dostum İbrahim Alâaddin ezberden okumuştu.

Fecr-i Âti, Meşrutiyet'in ilânı olan 1908 yılı ile Balkan Harbi'ne takaddüm eden 1911 tarihleri arasında başlayıp bitmiş bir genç edebiyatçılar topluluğudur. Bu gençler, henüz 20-25 yaşlarında oldukları halde ve çoğunun tahsilleri derme çatma; ya ortada bırakılmış bir yüksek okul, ya da bir idadi; yüksek öğretimi bitirmiş olanlar ise o devrin ansiklopedik ve basit tercüme tedrisatından başka bir şey olmıyan Mekâtib-i âliyesinde okumuş bulunmalarına rağmen cüretli ve bir nevi bilgi ile silâhlı olarak meydana atılmışlardı. Bir kısmının öğretim kaynağı, ya Galatasaray'da yahut *Frères*'lerde öğ-

rendikleri Fransızca'ydı. Garp ile temasın bu kadarı bile onları o devrin cemiyetinde üstün ve ileri insan yapmağa kafi geliyordu. Bazılarının Fransızcası da pek sudandı. İçlerinde "moment critique: tehlikeli an"ı "ezmine-i tenkidiye" diye tercüme edenler bulunduğu gibi erkek arkadaşına "vous étes folle" diye hitap edenler de vardı (bunu bana Dr. Ali Süha Delilbaşı anlatmıştır). Esasen hemen hepsi kendi kendini yetiştirmişti. Bu diplomasızlar, bir gün pek haklı olarak Ahmet Hâşim gibi Güzel Sanatlar Akademisi'nde Sanat Tarihi, Darülfünunda Hamdullah Suphi gibi Bediiyat ve Fuad Köprülü gibi Tarih-i Edebiyat kürsülerini işgal ettiler. Yakup Kadri'nin edebî bilgisine, bilhassa Fransız edebiyatına vukufuna hayran olmamak kabul değildir. Refik Halid geniş bilgisi ve görgüsü ile günlük yazılarına hâlâ ilgi çekici bir mevzu bulmaktadır. Onun Türkçe hakkındaki malûmatını, diplomalı bazı ana dili bilginlerin çoğunda bulmak güçtür.

Bu gibi topluluklar, Celâl Sâhir merhumun zannettiği gibi birbirinin aynı insanlar için değildir. Ne bizde ne de başka yerde böyle olmamıştır. Tıpkı bunlar gibi genç yaşta Şinasi'nin mânevi varlığı etrafında toplanan Namık Kemal, Recaizâde Ekrem, Abdülhak Hâmid; 19. asır sonlarında Serveti Fünun'da birleşen Tevfik Fikret, Halid Ziya, Cenap Şahabettin, Mehmet Rauf, Hüseyin Cahit, Hüseyin Siret...; ne bileyim, 1926-27'de yine Serveti Fünun'da bir araya gelen Yedi-Mesale'de Sabri Esat, Yaşar Nabi, Vasfi Mahir, Cevdet Kudret, Ziya Osman, Muammer Lûtfi, Kenan Hulûsi; tıpkı Goethe etrafındaki grup gibi, Goncourtların müdavimleri veya Mallarmé'nin çevresindekiler gibi birbirinin aynı insanlar olmamışlardır. Olsalardı sanatkâr olamazlardı. Bunu pek iyi sezen Ahmet Hâşim, Fecr-i Âti'nin serbest hüviyetlerden karşılıklı sevgiyle kurulmuş bir topluluk olduğunu yazarken istikbali söylemiş oluyordu. Onun dediği gibi, Fecr-i Âti'yi yapan gençlerin çoğu, başka bir âlemin fecrine doğru yüzlerini çevirdiler. Kendi varlıkları içinde edebiyatımızın ve umumiyetle hayatımızın birer ilerleme unsuru oldular. Tarihimizin içindeki her ınkılâp hamlesinin başında olduğu gibi Meşrutiyet iptidalarında da bu gençler büyük bir hürriyet aşkı ve hararetiyle, sanat sevgi ve iptilâsiyle ortaya atılmışlardı. Fakat her türlü hürriyete can atıp da fikre ve fikir hürriyetine bir türlü tahammül edememek, yazı ile ve yazarlık etmekle hayat kazanmağa engel olduğu için onları da günün siyasî iktidarına eninde sonunda bağlanmağa mecbur etmişti. Fecr-i Âticilerin bir kısmı muallimlik vesair resmî vazifelerle, yahut İttihat ve Terakki'nin himayesindeki gazetelerde muharrirliklere alınarak doyurulmuşlardı. Ancak bir ikisi, bu arada Yakup'da olmak üzere maddî istiklâllerini mâneviyetleri gibi muhafaza etmiştir.

Müstebit Abdülaziz'e kafa tutan Namık Kemal, despot Abdulhamid'e ubidiyetler yazmağa bu kaidenin iktizası olarak mecbur olmuştu. Paris firarisi Ziya Paşa, bir sürgündü; fakat vali olarak. Böyle yapmıyanlar ya vatanda garip oldular veya gurbetin acılarını uzun ömür parçalarında ve senelerce çektiler. Tevfik Fikret, Amerikan Koleji'nde Türkçe öğretmeni olarak öldü. Mehmet Akif, ömrünün en olgun senelerini güneşinin şiddetine bir türlü alışamadığı Mısır'da öldürdü. Kim bilir nasıl güzel bir Türkçe ile tercüme ettiği *Tanrı Buyruğu*'nu, olsa olsa yeni harflerle bastırmamak için, ölümünden sonra yakılmasını vasiyet edecek kadar küskünlük gösterdi. (1945'de uğradığım Kahire'de kendisiyle görüştüğüm Hafız İbrahim Efendi bana, Mehmet Akif merhumun bu vasiyetini yerine getirdiğini katiyetle ifade etmiş ve Allah kelâmının yakılması hakkındaki bir vasiyeti yerine getirmenin caiz olup olmadığı sualimi nazik ve kibar bir tebessümle cevapsız bırakmıştır.) Fikir ve sanat adamlarımızın günlük ve şarkvari siyasete girmiyerek sırf fikir ve sanatta kalıp cemiyetimizi, hattâ siyasi konularda fikrin ve umumiyetle sanatın hürriyetine alıştırmaları ve halkımızı müsamahalı bir duyguya yükseltmeleri, bugün de candan dilemeğe zorunluluk duyduğumuz ülkülerden biri olmak kıymetini muhafaza ediyor. Mesleğinde samimi surette tutunamamışların, yahut tutunup da bununla yetinmiyenlerin, bulundukları mesleğin kanunû emniyet ve maddî nimetlerine sımsıkı sarılarak, fikir perdesi ve ilim maskesi altında günlük politika hareketlerine kalkışmaları bu temenniye hak verdirmektedir.

Fecr-i Âti, karargâhını Ahmet Samim'in dayısı Âsım Bey'in delâletiyle Babıâli'nin karşı köşesindeki Hilal Matbaası'nda kurmuştu. *Serveti Fünun* sahibi Ahmet İhsan'ın dostlarından ve şeriklerinden olan bu lûtufkâr zat, Fecr-i Âti'nin Serveti Fünun'a geçmesinde de amil olmuştur. Fecr-i Âti tarafından çıkarılan birinci nüshasının intişarı münasebetiyle Ahmet İhsan bir toplantı yapmıştı. Buna, o günün matbuat adamlarını, Serveti Fünun'un eski mensupları Edebiyat-ı Cedidecileri de çağırmıştı. Gazetecilerden kimse gelmedi ve Edebiyat-ı Cedidecilerden yalnız Halid Ziya vardı. Bu alâkasızlığı gören Ahmet İhsan "La presse locale va biriler par son abcense" demişti. O zaman *Serveti Fünun* sekiz yüz kadar basılıyordu. Fecr-i Âticiler bunu ele alınca üç yüz-dört yüz nüsha kadar artmıştı. Ahmet İhsan, bu gençlere ayda önce sekiz altın verirken sürümün çoğalması dolayısiyle iki altın daha artırarak yazı ücretlerini on altına çıkarmıştı. Fecr-i Âticiler bu parayı aralarında bölüşüyorlardı. Bunları bana o zaman Fecr-i Âti'de bulunmuş olan Dr. Ali Süha Delilbaşı anlattı.

Ali Cânip tarafından yazılıp Selânik'ten *Serveti Fünun*'a (cilt 38, no. 988) gönderilen, "Fecr-i Âti ve Muarızîni" isimli makalede Fecr-i Âti hakkında

dikkate değer mütelealar vardır. Bunu alan ve basan *Serveti Fünun*, makalenin altına şunu kaydetmişti: "Bu makalenin neşri münasebetiyle tekrar izah ve beyan ederiz ki, Fecr-i Âti azası efkâr-ı edebiyesinde hür ve müstakildir. Ve hiç kimsenin kanaat-i hususiyesi Encümenin şahsiyet-i mâneviyesine tercüman olmak mahiyet-i şâmilesini haiz değildir."

Asıl makale şöyle başlar:

> "Haklı haksız bir çok târizâta hedef olan Fecr-i Âti Encümen-i edebisî sanat-perestâne iki ziyâfet-i edebiye itâsiyle infilâk-ı müstakbeli hakkında bir ümit bahş etti: Timsâl-i Aşk ve Ruh-i bi kayıt. İşte iki eser-i bedi-i şebab ki, bütün kusurlarına rağmen –çünki inkâr olunamaz, bunlar birer eser-i kemal değildir– muhiti edebimizde 'işte Türkiye'nin henüz neşvü nemâya başlıyan şairlerinden size iki bedia-i ihtisas...' yolunda bir terâne-i mübahat husule getirdi; ve emin olmalıyız ki –fakat çalışmak, daima çalışmak şartiyle– Osmanlılar bir edebiyat-ı müstakbeleye namzeddir. Timsal-i Aşk'ı, Ruh-ı bikay-ı okuyunuz, görürsünüz ki ihtivâ ettikleri eserlerin kâffesi büsbütün birer şahsiyet-i kalemiyeyi hâiz değildir; bazılarında bizden evvel gelenlerin şumus-ı efkâr ve ihtisasatından mün'akis şuaat mer'idir; lâkin yalnız bir şeye, bilhassa nazarı dikkatinizi celb ederim. Bu iki eserde bütün bu tesirât-ı eslâf rûnümâ olmakla beraber teslim edilmek lâzım gelir ki müessirleri bütün bir kabiliyete maliktir. Nundan maadâ bu iki gençte, hususiyle Tahsin Nâhid'de henüz tekâmül edememiş kalemlere mahsus müsamâhat-ı lâfziye ve maneviye vardır. Vakıâ inkâr olunamaz, biz kavâidi lisandan istihraç edeceğiz; ananât-ı sarfiye ve mahviye, mevzuât-ı tahririye elbette birer hayat-ı ebediyeye mâlik değildirler. Lâkin kavâid-şikenlik ve daha doğrusu teceddüdât-ı kalemiye bir esas-ı fikrîye ibtinâ etmelidir; işte bu noktai nazardan ekser gençlerde (dostum Canib bunu yazdığı zaman yirmi dört yaşında idi!) gördüğümüz şeylerin bir az acemilik olduğunu söyler ve iddiâ ederim ki; dikkat, işte âti-i sanatımız için bize lâzım olan, bize ehliyeti temin edecek şart!.."

Bundan sonra Ali Canib, son neslin eserleriyle Edebiyat-ı Cedidecilerin sönmeleri fikrine iştirak etmediğini söylüyor. Eskiler içinde ölenler olduğu gibi Tevfik Fikret cinsinden kalanlar bulunduğunu da açıklıyor. "Bize ciddi bir ümid bahşeden Fecr-i Âti etrafında bir bâran-ı gıpta ve muaheze yağıyor ki bu, bütün yeni şeylere karşı her zaman gösterilen hâlet-i ruhiyeden başka bir şeyle kabil-i izah ve tefsir değildir," dedikten sonra ileride anlatacağı-

mız, sanatın ahlâkla münasebeti meselesi dolayısiyle çıkmış kavgaya işaret ediyor, "İstikbal-i edebîmizin mübeşşir-i hakikîsi" gördüğü Şahabeddin Süleyman'ı savunuyor ve o da, bundan önceki bahiste metnini verdiğimiz edebî söyleşide Yakup Kadri'nin düşündüğü gibi "Mülkümüzde belli başlı bir edebiyatın teessüs" etmediğine inandığını açıkça ifade ediyor.

Üstünde "Fecr-i Âti kütüphanesi" yazan kitaplardan görebildiklerim şunlardır:

Ruh-ı bî kayt, (şiir mecmuası), Tahsin Nahit 1326.

Timsâl-i Aşk, (nesirler), Cemil Süleyman 1326.

Hayat-ı Fikriye, (tetkikatı edebiye ve felsefiye), Köprülüzâde Mehmet Fuad 1326.

Bu kütüphanede neşredileceği bildirilen ve bir kaçı sonradan başka vesilelerle yayımlanmış olan eserler de şunlardır:

Hikâyeler, Yakup Kadri; *Bir Başka Hayat*, Refik Halid; *İnhizam*, Cemil Süleyman; *Fırtına*, Şahabettin Süleyman; *Mezar* (piyes) Tahsin Nâhit; *Şebap* (mensur şiirler) Fazıl Ahmet; *Bir ihtilâl* (piyes) Müfit Ratip; *Talâk* (piyes) Müfit Ratip; *Tezat*, İzzet Melih; *Kırık Mahfaza*, Şahabettin Süleyman; *Mesây-ı Melâl* (şiirler), Köprülüzâde Mehmet Fuad; *Kırlar ve deniz*, Tahsin Nâhit; *Gölgeler ve Hakikatler*, Şahabettin Süleyman; *Mezâmir-i elem* (mensur şiirler) Ali Suha; *Hayata doğru*, Cemil Süleyman; *Kadın sesi*, İzzet Melih; *Felsefi sahifeler*, Fazıl Ahmet; *Kadın Ruhu*, Cemil Süleyman; *Zandavesta*, Refik Halid; *Bir Mücadele-i Hissiye*, Tahsin Nâhit; *Toprak* (piyes), Celâl Sâhir ve Müfit Ratip; *Osman-ı Sâni*, Tahsin Nâhit ve Şahabettin Süleyman.

Fecr-i Âti, Meşrutiyet cemiyeti içinde kısmen Edebiyat-ı Cedide'den gelme müphem, amaçları belirsiz bir fikir ve sanat yıldızlar bulutuydu. Fakat gerçek olan şuydu ki, ondan muhtelif sahalarda devrini yapacak, muhtelif parçalar koptu. Her biri kendi başına bir varlık oldu. Bir kısmı da tamamiyle söndü ve bir daha görünmemek üzere kayıplara karıştı. Bunlar arasında Emin Bülend ve Müfit ratip gibi, biri unutulmaz bir mısrâla (Türküm ve düşmanım sana kalsam da bir kişi), öbürü yazısız bir isimle, hâlâ ışıklarını aldıklarımız varlıklardır. Yakup Kadri, Fecr-i Âti sahabesinden kopup ayrılan ve sönmiyen yıldızlardan biridir.

IV

Yakup, Tenkidci

"Ben daima anlaşmak taraftarıyım. İtilafı pek severim ve daima müttehit, mürtebit yaşamağa muhtaç insanların kalbi arasında birer uçurum açan uzun münakaşalardan iğrenirim..."

YAKUP KADRİ

Yakup Kadri, "Nirvana" ve "Vedâ" isimli nesirlerinden sonra devamlı olarak *Serveti Fünun* sahifelerinde görülür. Diğer taraftan Fecr-i Âti kurulmuştur; o da bu edebî teşekkülde bir üyedir. Her yerden bu genç topluluğa hücumlar başlar. Bu defa Yakup, genç neslin ve bu yeni edebiyat zümresinin sözcüsüdür, ilk savunmasını o yapar.

Mesele şöyle çıkmıştır: *Resimli Kitap*'ta Raif Necdet (Kastelli 1881-1936) genç ediplerin "Sanat, sanat içindir" düsturunu ele alıp tenkid eder. Halbuki onun görüşü bunun aksidir. Ona göre; "Edebiyat, hayat-ı içtimaiyyenin fotoğrafını almak, bînihaye ıstıraplar, sefaletler, mahrumiyetler içinde pûyan olan beşeriyete bir nefha-i sükûn ve teselli, bir reşaşe-i itimat ve emniyet serpmek sanatıdır." Bir de makalesinde, davâsına delil olmak üzere Şahabettin Süleyman'ın *Çıkmaz Sokak* isimli piyesini alır ve onu tezsiz, iddiasız bir piyes olmakla itham eder.

Yakup, gerek esas fikre, gerek verilen misale tam karşıttır. Tenkid makalesine, karşısındaki meçhul yazarın kim olduğunu sormakla başlar:

"Evvelâ karşımda kim var, onu iyice anlamak isterdim."*

(*) "Resimli Kitap Musahabe-i edebiyyesi münasebetiyle", *Serveti Fünun,* cilt 37, no. 359.

Tenkid makalesinin bu ilk cümlesi, Manisa efesinin edebiyat dağına çıkıp genç, kalın, gür sesiyle ilk isyan haykırışıdır. Ondan sonra onun kim olduğunu yine kendisi bize anlatır:

"Uslûbun tarz ve edasına dikkat edilecek olursa, insan muharrirde gizli bir hüviyet-i askeriye hissediyor. Çünki pek aşikâr olarak görülüyor ki makale baştan aşağıya 'Bu böyledir. Böyle olmalıdır. Böyle yapacaksınız...' gibi kat'i, mütehakkim ve âmir bir takım cümlelerle doludur. Ve bu müsahabe değil, baştan aşağıya bir nasihat, bir emirdir... Diğer taraftan muharrir şiiri bir marseillaise, bir vatan şarkısı ve âsar-ı edebiyeyi birer mirabeau nutku telâkki etmesindeki taassub-ı fikrisine bakılırsa bu askerin hüviyet-i mâneviyesinde bir de danton ruhu mevcuttur. Sâhib-i makalenin öyle şiddetle, ateşle bir 'İnsaniyet!' 'Adalet!' deyişi var ki, fikr-i kaari'de uyanan bu ikinci zannı –yani kendisinin biraz da danton olduğunu– bütün kuvvetiyle tekid ediyor."

Yakup, devam eder ve anlaşmak arzusunda olduğunu söyler:

"Raif Necdet Bey'de biraz da rahiplik var. Aşktan, kadından fart-ı teneffürü ve pek yanlış anlaşılan kavânin-i ahlâkiyyeye karşı gösterdiği hummây-ı muhabbetle karilerinde, kendisi hakkında bu üçüncü fikrin doğmasına pek çok yardım ediyor. Hülâsa o bana biraz her şey gibi görünüyor. Biraz asker, biraz Danton, biraz râhip, cenin-i sâkit halinde kalmış bir Tolstoy: Meflûc bir Rousseau... Biraz her şey... Fakat hiçbir zaman bir edip değil.... Ve niçin bir edip değil?.. Ve niçin bir edip olmadığı halde ondan, edebiyattan bahsediyor? İşte beni düşündüren, beni hüviyeti hakkındaki bütün zanlarımda, hislerimde, fikirlerimde yanıltan, beni şüphelere düşüren bir şey... Ve ne yazıktır ki, bu meseleyi halletmeden –yani muhatabım olacak kimsenin– ne ve kim olduğunu bilmeden, karanlığa, meçhulâta doğru haykırmak, benim için biraz müşkül olacak... Zira korkuyorum ki, kendisiyle bir Bâb-ı münakaşa açmak istediğim bu zat – Râif Necdet Bey– aramızda meslek ihtilâfatına mebni beni hiç anlamıyabilir... Belki o Vâdi-i İlm-ü fende koşan bir muharrir ve ben şahrah-ı sanat ve edepte yuvarlanan bir adamım. Ve yollarımız pek ayrı olduğu için birbirimizi anlamak pek güçtür. Halbuki ben daima anlaşmak tarafdarıyım. İtilâfı pek severim. Ve daima müttehid, mürtebit yaşamağa muhtaç olan insanların kalbi arasında birer uçurum açan uzun münakaşalardan iğrenirim. Hiç şüphesiz Raif Bey de bu fikirdedir. Fakat acaba mesleklerimiz de bir midir?"

Raif Necdet, Yakup'un da söylediği gibi bir asker, belki bir din adamı duygusuyla, belki biraz mutasallif, fakat her halde samimî bir düşünüşle istibdat devrinin baskısından kurtulduktan sonra bağsız, dayanıksız görünen Türk cemiyetini tutacak, birleştirecek bir vahdet noktası aramaktadır. Yakup'un keşfettiği gibi daha sonraları Tolstoy'dan *Anna Karenin* ile *Bir izdivacın romanı*'nı tercüme eden, diğer yazıları gibi bu tercümeleriyle de sanatta ahlâk ve sosyal bir ülkü arıyan Raif Necdet, 1908 İnkılâbı'nın hemen ilk senesi tam bir hürriyet içinde yaşıyan bu gençlere, yürekleri ümid ve emel dolu bu sanat idealistlerine daha yumuşak seslenebilir, daha tatlı bakabilirdi. Meselâ Yakup'un "Vedâ" isimli piyesi böyle sosyal bir mevzu ele almış mıydı? Görülüyor ki, fikirlerini söylerken Raif Necdet de pek tarafsız bir halde değildir.

Temas ettiğimiz serbest olma konusunda Yakup Kadri, gençlerin elde ettikleri sanat hürriyetini şöyle anlatıyor:

> "Nihayet bütün eski, köhne fikirlerin ölümüyle beraber sanat da bu emeline nail oldu. Yani –dikkat edin Raif Bey– sanat da hürriyetini ilân etti ve dedi ki:
>
> 'Ben, bazı şekiller, renkler, sadalar ve hayaller karşısında bir zevk-i müstesna duyan bir kısım şerzeme-i güzide-i beşerin zâde-i tab'ıyım. Ben rengim, rayihayım, âhengim... Sanatkâr denilen insanın –âsar-ı hilkatin, sathı semenfam ve efsunkâr raşelerle müstetir sihr-âmiz bir göle benziyen garip bir ruhu vardır. Bu gölün üstüne doğru uzanan başlar, orada bütün bir kâinatın aksini görürler. Çünki bu göl aynı zamanda o kadar saf ve berraktır. Orada semalar yıldızları ve güneşleri; arz gülleri ve dikenleri; insanları ve melekleriyle birer birer geçerler. Fakat daima gölün minimini dilferip dalgalarının, gölün gümüşlü raşelerinin arasında uzıyarak, kıvrımlar peyda ederek ve dilferip şekiller alarak geçerler... İşte ben bu sihrâmiz gölün, bu efsunkâr gümüşlü raşelerinden başka bir şey değilim. Ben kuyud ve kavanin-i mevzua fevkinde yaşarım. Ben ufuklardan esen nevazişkâr nesimlere ve çılgın rüzgârlara tâbiim...'
>
> Sanat kadar sanatkâr da hürriyet-i kâmileye muhtaçtır. Bir şaire: Sen şunuteganni edeceksin demek, bir romancıya: Sen filan ve falan muhitleri, falan ve filân insanları tasvir et! Emrinde bulunmak; mavi gözlü bir kimseye 'senin gözlerin siyah olacak, öyle yap!' demek kadar gülünç, abes, gayrı tabiî bir istibdad-ı fikrîdir.
>
> Sanat şahsi ve muhteremdir. Ben denizleri teganni ederim, siz vatanı... Fakat hiçbir vakit sizin bana ve benim size 'Benim gibi yap! Benim gibi terennüm et!' demeğe hakkımız yoktur."

Bundan sonra Yakup, esaslı bir noktaya dokunuyor. Raif Necdet Bey'i, gençlere aşktan ve kadından bahsettikleri için kabahat bulup da aşık ve kadını iyi terennüm etmemiş olmaları için tenkid etmesi lâzım geldiği halde bunu yapmamakla töhmetlendiriyor. Kadın ve aşk da bir içtimaî tema değil midir? Hele bu gençlerin o zaman kadından bu kadar fazla söz açmaları, soysal bir sebepten doğmuyor mu? Raif Necdet Bey, hemen her devrimizin ahlâk davâcıları gibi, bu soruların cevabından habersiz görünüyor. Haberdar olmadığım bu münakaşaların olduğu yıllarda, babamla annem ve ben fayton arabayla Beyazıt Meydanı'ndan geçerken polisin babamı arabadan nasıl indirdiğini çocuk hafızam, o andaki tazeliği ile şimdi de hatırlamaktadır. O devirde kadın kapalıdır. Kendisi kafesin, yüzü peçenin ardındadır. Ona her şey, insanın en tabiî hakkı olan hava ve ışık bile yasaktır. Bu kadarına apaçık isyan etmek için cüret bulamıyan gençler, bu Bab-ı meşihatli, softalı, vâızlı devrin baskısı altında mücerret kadını dillerine dolıyarak bu kördüğümü çözmeğe, Türk kadınına hürriyetini duyurmağa çalışıyorlardı. Yakup'tan ancak yedi yaş büyük olan Raif Necdet'in yaşı kadar başı da, bu esaslı noktayı görmeğe perde olmuştur.

Bu günün gençleri, hele eski harf bilmiyenleri için Meşrutiyet yıllarının sosyal bir teşrihi olan bu satırları dikkatle okumalarını tavsiye ederim. Çünki tarih gibi, sosyal davâlar da kendilerine göre tekerrür ederler.

Yakup, R. Necdet için diyor ki:

"'Edebiyatı hep kadın ve aşk teraneleri mi dolduracaktır? Hiçbir içtimai eser yazılmıyor...' diye feryat ediyor. Fakat mademki kadın ve aşk mevcuttur ve bu etrafımızdadır ve bu bizdedir, bizim ruhumuzdadır. Onu niçin terennüm etmiyelim? Sonra eğer muharrir gibi düşünecek olursak bile niçin aşk ve kadın –oh, filvaki bu pek gülünç!– evet niçin aşk ve kadın mesâil-i içtimaiye ve hâdisât-ı hayatiyeden hariç addedilsin?

İçtimaî eser, içtimaî eser... Lâkin Raif Bey'e kim dedi ki edebiyat, içtimaiyattır; edebiyat diğer mesâlik-i fikriyenin bir oyuncağıdır? Eğer bu böyle olmuş olsaydı, bugün kamus-u beşerde edebiyat kelimesinin ayrıca mevcudiyetine ne lüzum vardı? Mademki edebiyat içtimaiyattan ve felsefeden ibarettir; rica ederim; bu kelimenin ayrıca bir yer işgal etmesine ne lüzum vardı? İnsan Raif Necdet Bey'in makelesini okurken her cümlenin nihayetinde fena ve acıklı bir raşe-i şüphe ile titriyor. İnsan, ancak, diyor, acaba, Raif Bey, edebiyatı sadece 'Güzel yazı yazmak'tan mı ibaret sanıyor? Acaba (Raif Necdet Bey'in kavlince!) edebiyattan maksat sadece kitabet midir? Eğer bu böyle ise ben şimdi kendisine (edebiyatın nağşı üzerinde ağlıyarak) bütün kalbimle hak veririm."

Bundan sonra Yakup Kadri, sanatın kendi ve özü üstünde durmakta, Emile Faguet'den (1847-1916) Anatole France'dan deliller getirmektedir. Onların sanat hakkındaki fikirleriyle davâsını ıspata çalışmaktadır. Fakat bence asıl mühim olan Yakup'un kendi fikirleridir:

> "Sanatın gayesi (eğer mutlaka bir gaye bulmak lâzımsa) bence bir kavmi, bir milleti hissetmeğe, iyi hissetmeğe, büyük hissetmeğe alıştırmasıdır. Çünki hissetmesini bilmiyene kavimler yaşamasını bilmezler, aynı bizim gibi... Ve yaşamasını bilmiyen bir kavme ulûm-ı içtimaiyyeden bahsetmek bana bir az abes görünür. Bu tamamiyle bir topala veya henüz yürümeğe başlamış bir çocuğa raks usulleri talim etmeğe benzer.
>
> Bahsin haricine çıkmak korkusuyla Raif Bey'e avdet edelim: Raif Necdet Bey: 'Sanat için sanat nazariyesi artık ölmüştür' diyor. Onun bu fikirlerine iştirak ederim. Fakat bunun yerine 'İnsan için sanat-hayat için sanat' nazariyesi kaim olmuştur. Teessüf edilir ki ölenlerden haber alan Raif Bey, doğanlardan pek bihaber kalıyor. Binaenaleyh kendilerine bundan sonra bu kadar garip ve gülünç bir girive-i mütalâaya düşmemeleri için biraz asr-ı hâzır münekkid ve üdebasını okumalarını ve eğer hakikaten edebiyatı seviyorlarsa biraz da edebiyatla meşgul olmalarını rica ederim."

Bu sert tenkid makalesinin sonunda Yakup'un belki de dostluk ve arkadaşlıktan gelme bir duygu ile fazla mübalağalı verdiği hükme de işaret edeyim. Şahabettin Süleyman'ın *Çıkmaz Sokak*'ı, yeni bir şekil, yeni bir muhtevaya delâlet edebilirdi. Fakat bizde ilk piyes, zannederim v e bugün Yakup'un da tasdik edeceğini ümid ederim ki, *Çıkmaz Sokak* değildir. O zaman Yakup şöyle yazıyordu:

> "Ne yazıktır ki, ben, bir tiyatro münekkidi olmadığım için kendimde bu piyesten bahsetmek hakkını bulamıyorum. Fakat öyle düşünüyorum ki *Çıkmaz Sokak* bizde yazılan ilk piyestir. Bu Osmanlı edebiyat-ı hâzırasının ilk ve yegâne tiyatro kitabıdır; ve şahabettin Süleyman Bey bize –şimdiye kadar kâmilen mechulümüz olan yeni bir lisan getirmiştir. Lâtif ve zarif bir tiyatro lisanı..."

Bundan sonra, hemen ertesi hafta çıkan *Serveti Fünun*'da Mim. Rauf Bey'in "Sanat ve Ahlâk" başlıklı ve Yakup Kadri Bey'e cevap olduğu üstünde yazılı bir makalesi çıktı. Mim. Rauf, o devrin birkaç yabancı dil bilen,

Mülkiye mezunu, okumuş bir genç yazıcısı idi. Bu makale de çok terbiyeli, o zamanın tabiriyle söyliyelim, edibane yazılmıştı. Fakat bugün tam bir tarafsızlıkla görebileceğimiz bu yazı, fikir bakımından çok zayıftı. Raif Necdet'in makalesine cevap verileceğini duyduğunu, fakat bu kadar bedihî fikirlerle dolu bir yazıda itiraz edilecek bir satır, hattâ bir kelime bile bulunmadığını söyledikten sonra Mim. Rauf diyordu ki:

"Fakat bir hafta mürurunda nihayet *Serveti Fünun*'daki satırlarınızı okuyup bitirdiğim zaman, –emin olunuz, Yakub Kadri Bey!– Bana ağlamak, ebediyen ağlamak ihtiyacını ilhâm ettiniz!.. Mebhut nazarlarım kelimeleriniz arasında uçuşup dururken, bilmem nasıl bir hisse tâbi, ben, hâlâ inanmıyor, inanmak istemiyorum.

Arzın küreviyetine, güneşin münevveriyetine itiraz edilseydi müteaccip olmıyacaktım. Lâkin milyonlarca halkın, yüzlerce hakîmin: 'Beşeriyet!.. İştirâkiyet!..' diye haykırıştığı bu asr-ı insaniyette kabiliyet-i fıtriyesi henüz münkeşif, cereyan-ı istidadatı henüz gayrı muayyen, garb'ın tüyleri ürperten o gizli redaetlerinden azâde saf ve sade bir memlekette 'Ahlâki ifsat etmiyelim!' nidasına karşı (alenen) isyan edileceği hiç hatırıma gelmezdi."

Yakup'un makalesinde, iddialarına tanık olmak üzere zikrettiği fikir ve sanat otoriteleri kendisine çok dokunmuş olacak ki, Mim. Rauf, subjektif bir ruhî unsur olan vicdanı ele almıştır. Bundan sonraki tartışmaları, bu cepheden yürütülmüş göreceğiz.

Mim. Rauf, üzerinde durduğu "Vicdan" meselesini, bu başlıkla ayrı bir makalede, bunu takip eden *Serveti Fünun* nüshasında açıklamağa mecburiyet duymuştu. Yakup'un makalesini bu kibar tenkidci, kelimelerin dış yumuşaklığına rağmen çok ağır vasıflarla töhmetlendiriyordu:

"Her türlü nekbetleri, mağlûbiyetleri hâvi, elîm ve dilsûz bir ihtihar-ı fikrî ve mânevi olduğu için en küçük bir kelime-i cevabiyyeden bile vâreste olan makalenize ben işte yine cevap veriyor, ve bu hareket-i zâide ile haysiyet-i kalemiye arasında münasebet bulan fikr-i cihanîye teabbut ediyorum.

Daima insanlara perestişkâr, daima onlar için çırpınan, yalnız onlara hizmetkâr olan zavallı kalemim!.. Ulviyet ve fazilet-i beşeriyenin müdafaasına hasr-ı vücut etmek için ahd ü peyman ettiğimiz halde bugün sen ne müthiş uçurumlarda dolaşacak, gayenden, emelinden ne kadar uzak-

> laşacaksın!.. Elim titriyor. Çünki biliyorum, ve halen şimdi eminim ki yazacaklarım muhatabımın gittikçe peydayı dehşet ve garabet eden efkâr-ı bâtıla ve nazariyat-ı mudillesinin neşv-ü nemasına hizmet edecek, ve sevgili Serveti Fünun'un sine-i ihtiramında cây-gib-i ikbal olabilmek için ebediyen yazılacak!.. Keşke müdafaa-i hakikatten feragat ederek mağlûp olmağa razı olaydım, evet olaydım a muarızım sükût edeydi, halk da istifade..."

Bu sözlerde tiyatro sahnesine çıkmış, bizim Meşrutiyet aktörü Burhanettin merhumun sesini ve üslûbunu taklit eden bir insanın coşkun ve taşkın edası vardı. Niye? O belli değil. Mim. Rauf Bey, *Çıkmaz Sokak*, "Nirvana", "Vedâ" gibi o sıralarda neşredilmiş yeni eserlerin içinde galiba *Çıkmaz Sokak*'da, çünki diğerlerinde buna benzer söz yok "bir lisan-ı galiz ile dulluk ve bekâret arasındaki fark-ı hûnini" izah eden ifadelerin bulunmasını, "kudret-i sanatkâranenin memleketimizde inhitat ve tedennisine" delil saymaktadır. Yakup'un garaz ve kin dolu olduğunu ileri sürdüğü yazısına başka şeyler ilâve etmek istediğini söyliyerek tenkidci, vicdan meselesini ele alıyor. Bunda uzun uzun vicdanının muhtelif devirlerde, muhtelif büyük adamlar tarafından nasıl telâkki edildiğini anlatıyor. Bunların sanatla ilgisi, Mim. Rauf'un şu cümlesinde toplanmaktadır:

> "Her memlekette ve her tarihte olduğu gibi bizde de âhere muzir olan şey, vicdana münafidir. *Çıkmaz Sokak* tarzında yazılmış eserler, iffetimizi kirletir; vicdanımızı körletir. Henüz sâf ve nâb olan şebabımız, onları yırtacak ve görmiyecektir."

Merhumun tahmini doğru çıkmamıştır. Ne gençlerin bu eserden vicdanları körlenmiş ne de *Çıkmaz Sokak*'a fazla ehemmiyet vererek onu alıp yırtmışlardır. Yalnız gerçek olan bir taraf var: O satırları görenler küçük bir zümreden ibaret kalmıştır. Bunun da sebebi şüphesiz, vicdan değildi. Asırlar süren bir istabdat ve tahakküm idaresinin göz açtırmıyan havasında gençliğimizin İstanbul'a ve birkaç büyük şehre munhasır olan pek küçük bir kısmı, bu mevzulardan haberdar olabiliyordu. Gençliğin ahlâkını bozmağa *Çıkmaz Sokak* nereden muktedir olabilecekti?

Yakup Kadri, *Serveti Fünun*'un ertesi nüshasında (19 Teşrinisani 1909, no. 965) "Vicdan makalesi münasebetiyle..." başlıklı yazısında buna cevap vermiştir. Mim. Rauf'un kızgın, fakat hıçkırıklı edasına karşı Yakup'da kızgın, fakat gülen, kendine güvenen bir hal var:

"Şimdi daha sâkinim ve etrafımı daha iyi görüyorum. Cemiyet-i beşeriyede cereyan eden hâdisat, benim için şimdi âdi birer komedyadan başka bir şey değildir. Ve boğazımda hıçkırıktan ziyade kahkahaya istidat var... Bunun için Mim. Rauf Bey kendisindeki şiddet-ü hiddete rağmen şu satırların biraz şaka ile karışık olmasını mazur görürler sanırım. Mamafih biraz aşağıda daha ağır başlı olmağa çalışacağımı vaad ederim. Çünki aramızda her nasılsa vesile-i münakaşa olan şey, pek mühim ve ciddidir: Düşününüz, efendiler, 'Vicdan'dan bahsedeceğiz!.."

Bundan sonra Yakup, münakaşanın ne konuda olduğunu ve nasıl sürüp gittiğini anlatır.

"Geçen ay *Resimli Kitap* mecmuasında Raif Necdet imzalı bir musahabe-i edebiye intişar etmişti. Bu müsahabe, sanat hakkında pek garip bir takım fikirler, nazariyelerle meşbu ve mâlâmal idi. Meselâ orada, edebiyatın felsefe-i içtimaiye ve ahlâkiyeden ibaret olduğu iddia ediliyor, güzellikten tabiattan, kadından, aşktan bâhis âsar-ı edebiye hudud-ı sanattan ihrac olunuyor ve genç şairler pek az vatanperver, pek az ciddî olmakla müttehim tutuluyordu, ve ilâh... Bunun üzerine şu satırları yazan adam kalktı, hiç üstüne farz değilken, sırf edebiyata olan hürmet ve muhabbeti sâikasiyle bunun aksini iddia etti ve dedi ki: Felsefe-i içtimaiye ile edebiyat arasında bir münasebet yoktur. Âsar-ı edebiye hissiyat-ı beşeriyenin bir ifadesidir ve vatanperverlik başka bir haslet, ediplik başka bir meziyettir.' Şüphesiz her iki taraf da, gerek yalan ve gerek doğru, fikirlerini söylemekte hür ve haklı idiler. Çünki her iki taraf için de bu iki aksi müddea bir kanaat-ı akliye idi. Fakat bilinemez, nasıl? Ve neden? Nâgihan ortaya biri daha atıldı. Bu sonuncu, bir büyük baba kadar eski ve mutaassıptı; daha çabuk mütahassis olan zinde muhitlerde oldukça mühim bir galeyan-ı âsab tevlid edebilecek sert, gürültülü bir sesle bağırdı: 'Vicdan, vicdan, dedi. Ey ahmaklar, bütün âlimlerin, mütefekkirlerin ilimleri, fikirleri hiçtir. Nazariyelerinizi ispat için vicdana müracaat ediniz! Edebiyatın gayesi nedir? Bunu vicdana sorunuz."

Makalenin son parçası Yakup'un fikirlerini, devamlı ve yerinde olan fikirlerini, daha doğrusu Yakup'u anlattığı için buraya olduğu gibi alıyorum:

"Mim. Rauf Bey'in müstehakk-ı tetkik yalnız bir itirazı var. O da kendisine tavsiye ettiğim akıl ve muhakemenin de vicdan gibi fertten ferde,

kavimden kavme değişen bir şey olmasıdır. Bunu teslim etmekle beraber derim ki, insanlar daima 'iyi'yi hisleriyle ve hakikati de akıllariyle bulmak itidadındadırlar. İnsanlar tâ âdem'den Mim. Rauf Bey'e kadar hep bu suretle hareket etmişlerdir. 'Cenab-ı Hak insanları sair mahlûkattan akıl ile mümtaz eylemiştir.' Tabiî Mim. Rauf Bey bunun da aksini iddia eder. Fakat ben artık susacağım. Mim. Rauf Bey, vicdan-ı mahsusu, mantık-ı zatisiyle, büyük kelimeleriyle, hiddet ve şiddetiyle, bürkân ve feveranlariyle tâ ebed muammer olsun. Çünki bizim muhitimizde Mim. Rauf Bey gibi âlimlere ve onun makaleleri misillû nutuklara daha bir çok zaman için; belki ilelebet muhtaç ve müştak kalacaklar var. Ve bunlar, heyhat! O kadar çok, o kadar çok ki..."

Mim. Rauf Bey bundan sonra *Çıkmaz Sokak* tenkidini ele alarak bunu kovalıyan nüshada "Nirvana" yazarına kendi fikirlerini, zımnen olsun kabul ettiğini söyliyerek teşekkür ediyor. Kendisinin karşısındakini böyle bellemesi, işi tatlıya bağlamaktan başka bir mâna ifade etmiyordu. Sonunda, Yakup'a hitap ederek: "Yazınız, kaleminiz milletin kalbine dayansa da yazınız ve sanat hâlesini başınıza takarak bir müddetcik daha parlayınız!.. Bugün değilse herhalde yarın inkişaf edecek... Ve şimdi firîfte-i fürug-ı nâz (bu ne demekse!) olanlar o zaman eserlerinizdeki sahte ışıkların –en meşhur ve en yeni Fransız münekkidinin dediği gibi– 'tefesfüri mezbeli'den (galiba çöplüklerdeki fosforlaşma demek olacak) başka bir şey olmadığını görerek, anlıyacaktır," diyor.

Mesele bir müddet daha lehte aleyhte yazılara sebep oldu. Müfit Ratip, Emin Lâmi, Cevdet Maşuk, Köprülüzâde Mehmet Fuad, hücumda ve savunmada bulundular. Sonuncu yazarın şu sözleri o devrin ilim anlayışı bakımından dikkate değer:

"Yakub Kadri ile Refik-i tahririmiz Mim. Rauf Bey arasında cereyan eden bir münakaşa esnasında, Raif Bey sizim müsahebat-ı edebiyenizden birinde dermeyan ettiğiniz 'Edebiyat, hayat-içtimaiyenin fotoğrafını almak' tarifini ziyadesiyle medih ve itra, ve bu tarifin ruh-ı edebiyatı hâvi olduğunu katiyen iddia etmişti. Bunun üzerine o âna kadar bu gibi münakaşata girişmekten katiyen müteneffir olduğum halde hakayık-ı ilmiyenin artık bu kadar aleni ve serbest bir surette tahrifine razı olmadığım için 'Taine' ve 'Eugène véron' gibi ulemay-ı meşhurenin efkâr-ı ilmiyelerine istinaden sanat ve taklit hakkındaki birinci makaleyi yazmağa kendimi vicdanen mecbur addettim. Bu makale, hikmet-i bedayiin âdeta mebadisi addolu-

nabilecek hakayık-i basite ve katiye-i ilmeyiye muhtevi olduğu için, tarafınızdan serd-i itiraz edileceğine bir türlü akıl erdiremiyordum."

Münakaşa Yakup cephesinden bitmişti. Fakat meseleler o kadar derindi ki, bundan sonraki hemen otuz sene içinde türlü vesilelerle, türlü eserler ve şahıslarla dirildi ve canlandı. Hüseyin Rahmi'nin meşhur "müstehcen" davâsı, Afrodit meselesi; aynı meselenin cemiyet, hattâ adalet sahnesine yeniden çıkışından başka nedir?

Bu münakaşaya Fazıl Ahmet'in de şöyle bir yandan karıştığını görüyoruz ("Tenkid ve Tefelsüf: Bir arkadaşın mektubu", Müstensihi: Fazıl Ahmet, *Serveti Fünun,* cilt 39, no. 899). Fazıl Ahmet'in bu hayalî arkadaşı, mektubunda yeni tanıdığı imzaları ikiye ayırıyor. Biri irfanının kaynağını Şark'tan; diğeri Avrupa'dan, Garp'tan alanlar. Birinci bölüme girenleri hiç kale almıyor. İkinciler için düşündüğü dikkate değer:

"Fakat ben ırk nazariyelerine pek fazla değilse de hayli ehemmiyet veririm. Ve bizim ırkta henüz bir zekây-ı mübdi zahibi tanımadım. Bunu tabiî de buluyorum. Filhakika fikren merahil-i ibtidaiyye-i tekâmülde bulunan akvam, mütemeddin nâmı verilen ve birincilere nazaran cidden daha müterakki bulunan kavimlerle temas-ı fikrîde bulununca iptida bir adem-i itilâf, saniyen yeni fikirleri hazım ve mass devresi başlıyor. Ve millet, bu ecnebi gıday-ı kemâle iyice alıştıktan, ciddî, bir şahsiyet-i zinde ve mütefekkireyere mâlik olacak kadar tekemmül ve inkişaf ettikten sonra muhit-i hususîsinin, mevrûusât-ı nesliyesinin, kendi umk-ı mevcudiyetine ihfa ettiği hususiyet-i hissiye ve fikriyeyi görmeğe ve bunları âsar-ı edebiye üzerinde teksif ve tesbit etmeğe muvaffak oluyor. Ve o vakit görüyoruz ki o milletin şairleri, edipleri, romancıları ve diğer sanatkârları kıymet-i bediiyyesi itibariyle cihanın en müstesna eserleri kadar yüksek, fakat aynı zamanda sırf yeni bir takım evsaf-ı hususiyeye mâlik measir meydana koyuyorlar. Buna en güzel bir misal olarak Rus edebiyatını irae edebilirim. Bize o havassı gösteremiyen Edebiyat-ı Cedide'nin az çok bir istitâlesi olmak üzere irâe edilen asâr-ı hazırada bu hususu müşahede edebiliyor muyuz? Bence hayır! Şahabettin Süleyman'ın, Yakup Kadri'nin, Hamdullah Suphi'nin, Refik Halid'in, Mehmet Rauf'un, Ahmet Haşim'in, Emin Bülend'in, Tahsin Nahid'in kalemlerinden yarın için böyle bir vaid alabilir miyiz?

Gönlüm istiyor ki evet diyeyim; Fakat dimağımın kat'i bir cevap için bana selâhiyet ve cesaret-i kâfiye veremediğini itiraf ederim. Lâkin ede-

biyatımızı bu kalemlerin cidden bir fasl-ı teceddüd açmağa başladıklarını katiyen zannediyorum."

Fecr-i Âti dolayısiyle Müfit Ratip'in de uzaktan bu münakaşalara temas ettiği görülür. Fakat artık Yakup Kadri tartışmayı kesmiştir. "Yıldızların Bikesliği" gibi nesirler, "Bir Kadın Meselesi" gibi hikâyeleri intişar ediyor. Fakat "Vicdan" makalesine cevabından on ay sonra yine onun kalın, tok sesini *Serveti Fünun* koridorlarından duyuyoruz. Bu defa hücum, Hüseyin Cahid'edir. O sıralarda Yakup, Hüseyin Cahid'in yeni yayımlanmış olan *Hayat-ı Hakikiye Sahneleri* isimli kitabını görüyor. Mektepte iken tanıdığı bir arkadaşının, Anadolu kasabalarından birine gittikten sonra tamamiyle değişmiş ve o muhite noktası noktasına uymuş haliyle Cahid'i mukayese ettikten sonra şöyle diyor:

"Bu hakikati ifşa ettiğim için eski refikimle Hüseyin Cahit Bey'den beni mazur görmelerini talep ederim. Zira bacağı kırılan, vücuduna iğne batırılan bir kimse bağırmakta ne kadar haklı ise ben de zevk-i edebîmi tahriş ve ta'zib eden fena yazılara karşı bağırmakta kendimi o kadar haklı buluyorum." (*Serveti Fünun,* cilt 39, no. 1005)

Bunu takip eden satırlarda Yakup'un sanat hakkındaki fikirlerini açık olarak öğreniyoruz:

"Fena yazılar, dedim. Fakat benim için fena yazılardan maksat nedir? Bunu anlatmadım. İzah edeyim: Benim için o yazılar fenadır ki içlerinde ne bir nezâket-i hissiye, ne bir asalet-i fikriye vardır ve hiçbir şahsiyet-i mümtazeye cilvegâh olmamıştır. Her sanatkâr bir şahs-ı mümtazdır ve pek basit bir hakikattir ki bir şair ve bir sanatkâr demek, muhitinde hissen herkesten ziyade incelmiş ve fikren herkesten ziyade yükselmiş bir kimse demektir. Her cemiyette her kafile-i beşer önünde teâli-i ruh-ü-fikrin meşalesini tutan eller bunların elidir. Bunlar diğer insanların tâ önünde giden, büsbütün başka insanlardır ve bunları tâ öne sevkeden şey de hislerinin nezaket, fikirlerinin necabetidir. Evet, onlar tâ önde giderler ve her adımda yeni bir şarkı icad ederler. Her adımda aşağıdakilerin, arkadakilerin ruhunda yeni bir kapı açarlar.

Herkes gibi üşenen, herkes gibi hisseden ve düşünüp hissettiğini herkes gibi anlatan bir şairin eseri bana hiç istifade bahşedemez. Gezmeden avdet eden valdemin hikâye-i müşahedatını dinlerim; büyük pederimin

menâkib-i hâtıratını dinlerim; vapurda yanıma tesadüf eden iki adamın bilmem neye dair olan bahislerini dinlerim ve bu bana kâfi gelir. Bu aynı şeyleri (aynı mahiyette) bir kitap sahifelerinde aramağa lüzum görmem.

Tekrar ediyorum ki mümtaz, ince şahsiyetlere cilvegâh olamıyan eserler benim için fena eserlerdir. Ve bu gibi eserleri âdi, hiç derecesine inmekten yalnız bazı kuvvetler, bazı muavin kuvvetler kurtarabilir. Onlar da hayalde kuvvet, tasvirde isabet, üslûpta vuzuh ve ziynettir."

Yakup, bu esaslara göre *Hayat-ı Hakikiye Sahneleri*'nde aradığı meziyetlerin hiçbirini bulamadığını söylüyor. Bu kitaptaki bazı parçaları kısmen "hassas ve mümtaz" buluyor. Fakat bütünü için vardığı hüküm, tamamiyle menfidir. Sözün kısası Yakup, bu eserinde Cahid'i ince duyguya ve yüksek düşünceye varamamış saymaktadır.

Bu şiddetli hücumundan kendisi de gocunmuş olacak ki Yakup, şöyle bir teminat vermeğe mecburiyet hissetmiştir:

"Sizi temin ederim ki, ben bedhah bir münekkip değilim. *Hayat-ı Hakikiye Sahneleri*'ni elime ne büyük bir tehalükle aldığımı, oradan Hayat-ı Muaylel muharririnin pür şiir kalemini, hassas ve necip ruhunu nasıl aradığımı tasavvur edemezsiniz. İhtimal o zaman bu eser hakkında bir takım hayalâta kapılıp sonradan aldanışım, beni şimdi bu kadar haşin ediyor. Fakat her halde hissiyatıma kapılmadığıma ve muhakematımın pek samimi olduğuna eminim. Biaenaleyh kemâl-i cesaret-i fikr ile söylüyorum ki, bu eser baştan aşağıya kadar ekseriya basit ve bayağı ve yine pek çok defa sun'i ve cebrî hislerle doludur. Bütün elemlerin, yeislerin ve bütün bedbinliklerin orada birer maske kadar cansız ve gayrı tabiî olduğu görülür.

Muharrir sahneye gayet melûl bir çehre ile girmeğe azmetmiştir. Fakat bu öyle acemi bir aktördür ki bazan rolünü unutur ve size gayet neşe bahş olması lâzım gelen hikâyeler nakline başlar. Sonra birden kendini toplar, hemen her komedyanın nihayetinde bir dram gelir. İşte sembolizmin bir özentisi demek olan Hasta Çocuk'tan sonra Bayram Sabahı... Bayram Sabahı, herkes giyinir, camiye gider, herkes neşelidir. Fakat ne yazık ki muharrir, Schopenhauer serpuşunu takmıştır, bir mecburiyet-i kat'iyye altındadır. Size tebessüm edemez. Hemen ölen bir ana, öksüz kalan çocuklar icat edilir: Ağlamalar, teellümler... Vapura binilir: Hemen bir facia olur, ateşçinin oğlu denize düşer, geride ölenlerin arkasından saçlarını yolan bir valde vardır: ahlar, oflar... Ve hep böyle Hüseyin

Cahit Bey melûl olmak için muhakkak bir ölüme muhtaçtır. Ve seriettessür bir kalp..."

Hüseyin Cahit vesilesiyle o günün edebiyatı hakkında Yakup'un toplu görüşünü de bu satırlarda bulabiliyoruz:

"Hüseyin Cahit Bey'in, Hayat-ı Muhaylel'in o pürhis ve pürhayal şairi Hüseyin Cahit Bey'in bu son eserinde fakrüddem var: Fakrüddem-i Hayal, Fakrüddem-i his, fakrüddem-i tefekkür... Devri Meşrutiyette olan o dört beş senelik mevtaî sükût-ı edebiden sonra meydan-ı matbuata böyle ne kadar hasta eserler geldi. Böyle ne kadar benzi solmuş, nefesi tıkanmış, sakat şahsiyetler gördük ve böyle ne çok üfûl-ı edebilerin seyircisi olduk. Bu hal artık hiç hayretimi celbetmiyor, fakat tecessüsümü tahrik eyliyor: Çünki Hâmit ve Ekrem'ler devrinden beri Türk üdebasında garip bir hal-i marazî müşahede olunuyor. Bunların hepsi otuz, otuzbeş yaşlarını tecavüz eder etmez artık yazamıyorlar, hissedemiyorlar, kekeliyorlar. Hassasiyet ve hayal namına adale-i fikriye ve kuvve-i icad namına onlarda artık hiçbir şey bulamıyoruz. En ümidbahş olanların bile, bir an geliyor ki soğuğa maruz kalmış kış çiçekleri gibi bağteden solup boyunlarının büküldüğünü görüyoruz. Bazıları da –Cenap ve Fikret gibi– bize daha tekâmül etmiş ve daha süslenmiş bir lisan ile avdet ediyorlar. Fakat bu lisan, üstü işlenmiş, sırmalı kadifeden ağır bir manto gibi ancak bir çok zayıf bünyelerin meâyib-i teşekkülâtını örtebiliyor. Biraz yaklaşıp elinizle dokunduğunuz vakit o sırmalarla kadifelerin altında sivri iki omuz kemiği ile çökük bir göğüs hissediyorsunuz.

Bütün bu hakikatler emin olun ki mensup olduğum milletin mukadderatına dair bana acı düşünceler veriyor ve esbabını arıyorum. Bunun için de derin bir takım tetkikat-ü mühâkemata hacet yok sanıyorum."

Artık Yakup, etrafını, muhitini nasıl gördüğünü en kötümser ve ümidsiz bir duygu ile anlatmaktadır:

"Zerratı hiçbir musiki ile titremediği bu her gün teneffüs ettiğimiz durgun havada, meydanlarının hiçbir hayalle süslenmediği, bu hergün tozlarında ve çamurlarında bocaladığımız sokaklarda, geceleri kahvehanelerde 'Çiftetelli' nağmesi kusan gramofon boruları karşısında renkli basma entarileriyle bağdaş kuran, gözleri her türlü nefasete, kulakları her türlü zerafete mesdud insanların çehresinde ben bu illetin tohumlarını

buluyorum. Hepimiz o adamların evlâdı değil miyiz? Hepimiz onların vâris-i hissiyatı değil miyiz? Ve hepimiz daimî bir surette, müthiş bir bayağılık, bir basitlik nehrinde yüzmüyor muyuz?"

Bundan sonra Yakup, kuvvetli adam istiyor, ancak onları takdis ettiğini söylüyor ve ne güzel söylüyor:

"Muhitin kavi tabiatlar, pelenkten şahsiyetler üzerindeki tesirinin pek nâçiz olduğuna kaniim. Ben fevkalmühit ve fevkazzaman yaşıyan ruhları takdis eder ve ancak onlara (büyük) derim. Ne yazık ki memleketimizin daima siyah kalan ufk-ı edebîsinde hâlâ bir şule bize sabahı müjdelemedi. Karanlıkta sendelemeden bîtabım."

Bu feryatlarda yirmi yaşın ateşli, özden gelme istekleri ne açık okunmaktadır. Bunları *Serveti Fünun* sahifelerinden buraya naklederken Bernard Shaw'ın şu sözlerini hatırladım:

"Makul insanlar, içinde yaşadıkları âleme uyarlar. Makul dışı yaşıyanlar ise âlemin kendilerine uymasını istemekte ısrar ederler. Onun için terakki, ancak makul dışı insanların eseridir."

Onun ateşli ve âmansız tenkidlerinden biri de Celâl Sâhir hakkındadır. Celâl Sâhir'i ikinci bir Muallim Naci olarak tasvir eder. (Ateşpare) ne kadar ateşsizse (Siyah) da o kadar renksizdir. Aşk ve kadın şairi olarak o devirde şöhret yapmış olan Celâl Sâhir'i ne aşk ne de kadını anlamamak, söyliyememekle töhmetlendiriyor. Onun duyuşlarını gayri insanî, ca'lî ve sun'î, havaî buluyor. Onu daima olduğu yerde sayan ve ilerlemiyen ebedî bir edebiyat müptedisi addediyor:

"Evet, derler ki bu bir aşk ve kadın şairidir. Halbuki bence Celâl Sâhir Bey, aşkı hiç terennüm etmemiştir. Onun aşk diye terennüm ettiği şeyler, hepimizin her gün müsadif olduğumuz güzel kadınlar nispetinde kalbimizi ziyarete gelen âni, geçici ve mükerrer arzilardır, sadece bunlardır. Hattâ şairin kendisi de *Büyük ve Hakiki Aşka* serlevhalı bir manzumesi ile benim bu fikrimi tekit eder:

En serîüzzevâl emellerimi
Senin isminle yâdedip durdum.

Ve şairin bütün eş'arında yegâne doğru söz ve yegâne doğru his, ihtimal sadece bu iki mısraın müthevi olduğu itiraftan ibarettir.

Aşk insanın yüreğini aydınlatan güneştir. Aşk, âlemde her mihneti sefa yapan büyüdür. Halbuki diğer şiirlerinde aşk onun için bir elemdir. Hep bunlar, bütün bunlar insanî, samimî, şahsî olmamak demektir. Ve insanî, samimî, sahsî olmıyan bir şair hiçbir zaman hakikî aşkı, bizim aşkımızı, biçare, bivaye kalb-i beşerin asıl aşkını tarif ve tasvire kadir olamaz ('Siyah İnciler ve Celâl Sâhir Bey', *Serveti Fünun*, cilt 40, no. 1032).

Mamafih yeni nesil şairlerinin (Bir kaçını kemali şiddetle istisna ediyorum) evet, yeni nesil şairlerinin hepsine umumiyetle şâmil olan bu nekais-i hissiye ve fikriyyeye mukabil Celâl Sâhir Bey'de, onun simasını oldukça mümtaz bir mevkie is'ad eden bir hassa vardır ki, o da lisanına, evzan ve kavafisine diğerlerinden daha fazla hâkim ve vakıf oluşudur. Hatta bu hususta Celâl Sâhir ismini Fikret, Cenap ve Faik Âli'ler meyanında zikre kendimde cesaret ve kanaat bulabilirim."

Recaizâde Ekrem'in pek beğenip çok methettiği "Siyah İnciler"i Yakup şu cümleleriyle bu fikrin tam zıddına olarak menfi bir hükme bağlamaktadır:

"Ah; eğer Celâl Sâhir Bey biraz etrafına bakaydı; benliğinin mesdud kapılarını biraz hayat-ı hariciyeye, mevcudat-ı hakikiyeye açaydı ve bu müfrit romantizmin kesif sisleri altında fersiz ve revnaksız kalan cevheri teneffüs ettiği muhitin etrafında gezdireydi işte o zaman garip ve müphem bir hevesle meftun ve meclûp olduğu 'Siyah'ı, beyaz rengi ve bunun tezammun ettiği manây-ı elemi, belki, orada pek canlı, pek hakikî bir halde aksetmiş bulurduk."

Hayat-ı Hakikiye Sahneleri ve Siyah İnciler için yazdığı tenkidlerden sonra tenkidci Yakup Kadri, beğendiği tek muharrir olarak Halide Salih'den bahsediyor ve onun için Harap Mâbetler vesilesiyle fikirlerini söyliyerek, edebiyat âleminde bulduğu karanlık içinde onu tek ışık olarak görüyor. O zamanın okuyucuları, Yakup'un yazmayı vaad ettiği bu makaleye kavuşmak için sekiz ay beklemeğe mecbur olmuşlardır. Yakup'un o sıralarda ilk eserlerini neşretmiş olan Halide Salih ve eseri hakkında hükümlerini şöylece sıralıyabiliriz:

1- *Harap Mâbetler*, Türk edebiyatının en güzide kitaplarından biridir. Belki bundan da fazla bir şeydir.

2- *Harap Mâbetler*, "yektâlığı ile mümtaz bir çerçevedir ki bize içinde, alnı düşüncelerle parlıyan, gözlerinde derin hülya denizleri dalgalanan, ağzı hislerin vüs'ati ile mütekallis, başı sanatın tacı ile şaşaadar yegâne bir Türk kadınını, bütün erkek muasırlarından yüksek bir Türk kadınını" gösterir.

3- Halide Salih, ne bir şair ne de bir hikâyecidir. O sadece bir nâsir ve bir münşidir. Türkçe edebiyat lisanında birçok keşifler yapmıştır. Kendine mahsus bir üslûbun sahibidir.

4- Fakat Halide Salih'teki bu meziyetlere mukabil esaslı kusurları da vardır: Duygu tarzı pek erkekçedir. Şiirlerinde bir kadına yakışacak derecede romantik olmakla beraber isyanında huşunet, tevekkülünde azamet tezahür eder ve bu iki tahassüs kutbunun birinden diğerine geçmek için mutlaka en fena bir yol intihap eder: Felsefe ve içtimaiyat yolu...

5- Halide Salih tahayyül tarzında pek çocuk ve pek mübalâğacıdır. Birinci kusuru çok, fakat fena okumuş olmasından, ikincisi Anglosakson ve İskandinav edebiyatları ile lüzumundan fazla meşgul bulunmasından.

6- Onun üçüncü kusuru Türkçe'ye bigâne oluşudur. "Türkler Türkçe bilmezler. Bizde muharririnin kendine mahsus Türkçesi, kavaidi, imlâsı vardır."

7- Bununla beraber Halide Hanım bu kusurundan istifade etmesini bilmiştir. Üslûbunun ve beyan tarzının sadeliği letafeti bu kusurdan doğmuştur.

8- Yakup Kadri ümid içinde *Harap Mâbetler*'in kenarında bütün azamet ve şaşaasiyle bir edebiyat fecrinin doğacağını beklemektedir ("Harap Mâbetler", *Serveti Fünun*, cilt 40, no. 1040).

Yakup, Halide Hanım'a kadın olarak da büyük bir mevki ayırmaktadır:

> "Bu bir hârikadır; asırların sinesinde pek seyrek, pek nâdir vuku bulan hârikalardan biridir. Telâş etmeyin! Fikrimi ispata çalışacağım: Bu bir hârikadır, evvelâ içinde bulunduğumuz muhite ve o muhitin kadınlarına nazaran... Saniyen, alelumum, bir'Kadın'ın bir nesl-i edebin serefrâzı olabilmesine nazaran. Çünki hiçbir memlekette, âsar-ı şiir ve sanatın hiçbir devresinde, hiçbir kadın erkek meslekdaşlarından bu kadar vazıh, bu kadar kat'i bir surette temeyyüz ve teferrüd etmemiştir. İhtimal gençler arasında Halide Salih Hanımın kıymet-i edebiyesini bir çok cihetlerden pek dûn bir mertebede bırakacak kadar hissen, fikren ve hayalen yükselmiş bir takım şahsiyetler vardır. Hattâ buna 'İhtimal' kaydının lüzumu bile fazladır; bu bir muhakkaktır ki Halide Hanım hiçbir zaman bize, meselâ ne bir Ahmet Haşim kadar vüs-at-i şiir-ü hayal, ne bir Ham-

dullah Suphi derecesinde vuzuh-ı his ve beyan göstermiş, ne de hikâyelerinde, meselâ Refik Halid kadar hassa-i tetkik ve tahlile malik olabilmiştir."

Bundan sonra Yakup, Halide Hanım'ın dilde ve edebiyattaki yeniliklerini de bu hayran satırlarda ifade ediyor:

"Halide Salih Hanımı, bana da ilk defa tanıtan şey, tarz-ı beyanındaki müşkil hususiyet oldu. Filvaki en basit, en âdi tahassüsat ve tefekküratın bu lisanla ifadesinde dilfirip ve derin şekiller aldığını gördüm. En solgun, en rayihasız, en bimâna kelimelerin, yalnız usul ve kavaid-i mevzuanın mahkûm ettiği mevkilerini değiştirmek suretiyle, müsiki-i kalbin en hayaldâr, en ahenkdâr işaretleri haline geldiğini hissettim. Meşum bir mutavaatla daima zulm-i nüfuzlarına esir kaldığımız, Arabî ve Farisî terkiplerin tard ve ilgasiyle, hislerimizin zindegî ve teravetine mukabil, daima ölü ve bârit kalan cümlelerin donmuş damarlarında birdenbire, nasıl mucizekâr bir hareket-i hayat geldiğini yine, Halide Salih Hanımın eserlerinde gördüm. Ne derseniz deyiniz. Halide Salih Hanım; kuru bir sahraya benziyen ve her hatvemizde çoraklığı ve kuraklığiyle dizlerimizi büken Türkçe edebiyat lisanında bir çok keşifler icra etti ve bize bu sahranın bir çok merahilinde serin, seyedâr ve ıtırnâk bir çok vâhalar buldu. Senelerden, senelerden beri sadeliğe susamış olan lisana, menbaları değilse bile, menbaların yolunu gösterdi. Sonra asıl en mühimi, bu nev'i şahsına münhasır üslûbiyle, 'sanatta şahsiyet' nezariyesini yegâne düsturül'amel ittihaz eden yeni nesl-i edepte şahsiyetine, hususiyetlerin en mutlakını ve en kat'isini veren bir sanatkâr oldu ve mazinin tesirlerinden en büyük bir cesaretle, en kat'i bir tarzda silkinip çıkan, bize üzerinde hiçbir yabancı, eski çehrenin aksi görülmemiş bir aynı gibi halis ve zatî (original) bir sima gösteren, yine bu muharrir, yine Halide Salih Hanım oldu."

Kâh överek, kâh kusurlarını sivrilterek kendisinden bahsettiği Halide Salih Hanım'dan tenkidci Yakup affını şöyle dilemektedir:

"Bütün bunlardan bahsettiğim için Halide Salih Hanımın affını talep ederim. Çünki devr-i hâzır üdebâsı içinde kendisine en ziyade medyum-ı şükran kaldığım ve eserleriyle en müstesna sanat dakikaları geçirdiğim Halide Salih Hanımdır. Ben, şimdi, pür ümit, Harap Mâbetler kenarında,

bütün dârât ve şaşasiyle bir fecr-i edebin infalâkına muntazırım. Binaenaleyh böyle bir kuvvet addettiğim bir müellifden, nâçiz bir meslekdaş sıfatiyle tekrar taleb-i affetmek mecburiyetini hissediyorum. Bu geniş ruhlu sanatkâr, içinde yuvarlandığımız bu memlekette, her köşeden duçar-ı kahr-ü tehdit olan (samimiyet-i fikir) gibi mukaddes bir şeyin, hiç olmazsa edebiyatın emin ve salim sahasında yaşamasına müsaade eder sanırım."

1908 Meşrutiyeti'nin ilânını takip eden yılda yayımlanan dergiler arasında ismi, Abdülhamit devrinde "Heccâv-ı Şahîr" diye anılan *Eşref*'in şöhretinden alınmış biri vardı ki, benzerleri içinde ömrü bir seneyi geçmeğe muvaffak olduğu zaman sevincini okuyucularına kalın yazılarla bildirmiş, ikinci yılını bu sevinci ifade maksadiyle *Hande*'ye kalp ederek karşılıyacağını önceden ilân etmişti. Eski harfleri bilmiyen gençlerimize bu derginin ilk nüshasından şair Eşref'in iki kıt'asını nakledeceğim: Biri edebî, diğeri hikemî'dir:

Edebiyat-ı atikayla cedîde bir mi?
Eskilerde, ne kadar olsa, tekellüf çoktur.
Gerçi ben bitarafım, sorsalar amma ki derim:
Bizde şimdi yeniler, eskilerden ...ktur.

Noktalarla işaret ettiğim bu pis kelime, *Eşref*'e eski harflerle tamamı yazılarak dercedilmişti. Ne edepli edebiyat, değil mi?

Bununla beraber, *Eşref* dergisinin sağı solu olmıyan sermuharriri, insanlık için de şöyle demektedir:

Benî Âdem esasen müttehittir, cism-i vâhittir,
Budur saff-i ibadetten murâdı varsa Allahın.
Müsavîdir nazargâh-ı Hüdâda cümle mahlûkat,
Hukukan bir çobandan farkı yoktur bir şehinşahın.

İşte bu dergidedir ki, Müfit Ratip ve Refik Halid ile Yakup Kadri gibi Yeniler'in de imzalarına tesadüf ediyoruz. Burada Refik Halid, "Yeniler" başlığı altında Şahabettin Süleyman'ı, Fazıl Ahmet'i ve Hamdullah Suphi'yi yazmıştır. Aynı başlık altında Yakup Kadri de Refik Halid'i anlatır. Bu yazıya Yakup'un neşredilen külliyatı arasında rastlamadığım için o günkü görüş ve gösteriş tarzını görmemize yarıyacağı için buraya olduğu gibi alıyorum:

"Yeniler:

Refik Halid

Onu ilk gördüğüm gün: 'Aman Yarabbi!' dedim; bu ne hırçın, ne şımarık, ne cılız bir çocuk! Görüşmeğe cesaret edemedim.

'Fecr-i Âti' yeni teşkil ediliyordu. O zamana kadar *Resimli Kitap'ta*, *Musavver Muhit*'te, *Âşiyan*'da imzaları okunan gençlerin hiç birini tanımamakla beraber, hepsinin hüveyit-i edebiyesi esasen bence pek malûm idi. Meselâ Faik Âli dediler. Fâni Teselliler'i hatırladım. Emin Bülend dediler, gözümün önüne Çöller geldi. Tahsin Nâhit dediler; Kış Gecesini düşündüm. Hülâsa Müfit Ratip, Köprülüzâde, Ali Süha, Bütün bu isimlerde bence bir mâna mündemicti. Bütün isimler bana hiç yabancı değildi; fakat cismi ile beraber ismini de hiç tanımadığım yalnız bir kişi vardı: Refik Halid... Yavaşça Şahabettin Süleyman'ın kulağına eğildim: Bu kim? Bu çocuk, Refik Halid mi? dedim. O dudaklarını büzdü, gözlerini açtı ve sualimi ehemmiyetli telâkki ederek 'Hâ, o...' dedi. O gayet fanteziler! yazar, hele Kadın Ökçeleri namında bir şeyi var ki... Mabadini dinlemedim. Çünki muhatabımın bu Gayet Güzel'inden emin değildim. Şahap için gayet fena yazan yoktur. İkinci cümle Kadın Ökçeleri ise bana bir şey ifade etmiyordu. Memlekette yeni yapılan evlerin kapılarına Nazar Değmesin diye bazı mavi boncuklarla, kaplumbağa sırtlariyle beraber, eski ayakkabı ökçeleri asarlar. Kendi kendime: Acaba dedim; bu şımarık, cılız çocuğun püskülüne, veya başka bir yerine annesi nazar değmesin diye eski ipekli terliklerinin yaldızlı bir ökçesini takmış olmasın! Ve bunun üzerine, artık onun yüzüne hiç bakmaz oldum.

Bir gün Fecr-i Âti'de ehemmiyetli, gürültülü bir celse vardı. Mevzu-ı münakaşa olan şey: 'Fecr-i Âti' namiyle bir risale-i edebiye tesisi idi. Bu fikre taraftar olanlar tervic-i maksad için muttasıl şu sözleri söylüyorlardı: İçimizde öyleleri var ki, şimdiye kadar ortada münasip bir risale-i edebiyenin fıkdanından hüviyet-i edebiyelerini izhar edemiyorlar. Bır takım âsar-ı nefise kûşe-i nisyanda kalıyor. Öyleleri ki meselâ: Refik Halid ve Yakup Kadri... Evvelâ benim ismimle onunkinin bu kadar yan yana gelişlerine şaştım. Sonra heyet tarafından nam-ı âciziye karşı gösterilen bu teveccühe mukabil makam-ı teşekkürde başımı eğerken bir de baktım ki benim büyük ve ağır başımın yanında Refik Halid'in küçük ve âsabi başı da aynı sebepten dolayı ve aynı maksatla eğiliyor. O vakit düşündüm ki, bu çocukla benim aramda garip bir münasebet, bir karabet; yok, yok, bir müşabehet-i taliiyye vardır. Bu müşabehet sonraları bir çok

sebeplerle daha ziyade teeyyüd etti. Meselâ: ikimiz de ilk eserlerimizi aynı zamanda, aynı nüshada neşretmiş bulunduk ve daha garibi o (Zend-Avesta)yı ve ben de (Nirvana)yı yazdık. Herkes dedi ki bu Zend-Avesta ve Nirvana kelimeleri yekdiğerine hemşiredir. Halbuki biri Acemistan'a, diğeri Hindistan'a mensuptu. Fakat her ne olursa olsun, ikisi de birbirine komşu ve yakındı.

Yine bir gün bize –ikimize hitaben dediler ki: 'Siz Maupassant'a benziyorsunuz!' O bana baktı, ben ona!.. Halbuki bu sıfata mazhariyetten evvel ben ona Loti'nin muakkibi nazariyle bakıyordum. O da beni 'İbsen'in şâkird-i irfânı sanıyormuş. Fakat iş berakis imiş. O 'Ayşenin Tali'ni ve ben 'Baskın'ı neşreder etmez, hakikat anlaşıldı. O günden itibaren, Refik ile artık, ister istemez dost olduk.

Filhakika Refik Halid'in bütün hamûle-i edebiyesi Maupassant'ın romanlarından ibarettir. Loti ile hiçbir münasebeti yoktur. Çünki onu tanımaz ve sevmez bile. O zaten Fransız ve Osmanlı Muharrirîni ve üdebâsı içinde hiç kimseyi sevmez. Onun için sadece bir 'Maupassant' mevcuttur. Çünki Maupassant'da hayat ve cinnet vardır. Refik Halid ise deli olmadan ölen kimselere akıllı diyemez. Hugo'yu âdi, Musse'yi budala bulur. Daudet'den çekinir, Zola'dan iğrenir, Goncourt'lardan nefret eder, bilhassa Goncaurt'lara karşı pek kindardır. Çünki, çünki... Goncourt'lar Maupassant'ın aleyhine yazmışlardır.

Refik Halid Edebiyat-ı Osmaniyede kendi yazılarından maada okunacak hiçbir şey bulamaz. Mai ve Siyah-ı can sıkıcı bulur; Aşk-ı Memnû'un isminden iğrenir; Hayal İçinde'ye bîmâna der. Hülâsa... Az daha unutuyordum; Refik Halid Türkçe yazılan Asâr-ı Cedide içinde yalnız birini beğenir. *Salon Köşelerinde*... Bilmem hatırlar mısınız? *Salon Köşelerinde*. Bu, Safvetî Ziya Bey'in bir romanıdır. İşte Refik'in mağrur ve mutaazzım nazarlarını kendi üzerine celbe muktedir, yalnız budur. Bu eserciktir. Çünki bunda, salon kelimesi vardır ve Refik 'Salon Adamı' olarak geçinenlerdendir.

Her gün bir Soirée'ye gidiyormuş gibi süslenir; Beyoğlu'nda kalacağı akşamlar mutlaka bonjur giyer. Otuz liralık kronometre saatini; (Bunu kaç defalar kendisinden işittim) altın kordon ile inci kravat iğnesini hiç unutmaz. Saçları daima gayet iyi taranmıştır ve mendilinde daima menekşe kokar.

Bütün bu mezâyay-ı telebbüs, şıklığı ve bütün bu 'Mondanité'siyle, o Perapalas Otelinde verilen balolara davet olunmadığına kızar. Tokatlıyan'ı âdi bulur; İsketing Palas'ta canı sıkılır. Beyoğlu'nun bütün öteleri, restoranları onun için pistir, mülevvestir. İstanbul içinde yalnız bir... 'İyi

yer' vardır; o da. Erenköy'ünde Kozyatağı'nda kâin olan köşkü, kendi köşküdür.

Bununla beraber o köşkünde haftada ancak birkaç gün kalabilir. Hayatının kısm-ı âzamı bütün nefretlerine, adem-i tenezzülüne rağmen, yine Beyoğlu'nda geçer, fakat daima bir papas kadar afif ve bâkir olarak...

Bir gün birden bire, eşyasını topladı; cebine bir çok paralar koydu ve herkese, bildiklerine ve bilmediklerine, ayrı ayrı: Avrupa'ya, Amerika'ya gidiyoruz! diye haykırdı. Niçin? dediler. Cevap vermedi ve Refik Halid birkaç ay kadar İstanbul muhitinden kayboldu. Avdetinde onda fazla olarak müstahkir bir tebessümle, bol bir çift eldiven gördük. Ona Amerika'yı sorduk, o bize Avrupa'yı anlattı, Avrupa'yı sorduk, Paris'ten bahsetti. Ve Paris sorulunca: 'Azizim, öyle bir kadınla peydâ-yi muârefe ettim ki...' diye başladı ve günlerce, haftalarca, aylarca bize bunu, daima bunu anlattı.

Herkesi kaba, vahşi buluyordu. Hepimizi bir şeyi görmemezlikle itham etti. Bu hal böyle devam edemezdi. Bereket versin ki, bir gün 'Fecr-i Âti'de reis olan ve *Resimli Kitap*'ta terbiye-i etfâle dair makaleler yazan bir zat bu şımarık çocuğa iyi bir terbiye dersi verdi ve onu 'Deli'likle tavsif eyledi. Refik Halid o günden itibaren akıllılar âleminden teraütle köşküne çekildi ve 'Maupassant'ı ile baş başa, sade Maupassant'iyle ve bir de sevgili köpeği (Bobi) ile yaşamağa başladı.

Önce şair imiş; uzun saçları varmış. Sonra gazeteci oldu. Bir vakitler de onbeş gün kadar şimdi ismi Kâmilen unutulmuş bir gazetenin müdürlüğüne suud etmişti. Her tarafta, hepimize paralar dağıttı. Ve Noradonkyan Efendi ile beraber mevkiinden sukut etti. Şimdi haled ediptir. Kalemi de tebüssümü kadar iğneli bir edip.

Her büyük muharrir gibi Refik Halid'in de hususî bir takım tarz-ı meşâgili vardır. Meselâ 'Zend-Avesta'sını yazarken kalemini daima 'Nektar' suyuna batırır ve eşyaya ruh verir; hikâyelerini ise daima zehirle yazar ve kahramanlarının ruhunu kabzeder. Aramızda 'Estetik' kavaidine aşina olmıyan yegâne zat kendisidir. Fakat onun ruhu serâpâ canlı, beliğ bir 'Estetik' kitabıdır." (*Eşref*, cilt 51, 18 Şubat 1909)

Bu portrede dikkate değer taraf: Yakup'un bir menekkid olarak, Refik Halid'deki satirik tarafı göstermesi, karakterini tahlil ederek de onun istikbalini keşfetmesidir. Bazı iğneli noktaları olmakla beraber Yakup Kadri, onunla edebî ikizliklerini kabul etmekte ve netice olarak Refik Halid'i beğenmektedir. Aradan oniki sene geçtikten sonra Ankara'da Ruşen Eşref'le konuşurken onun için Yakup'un söylediklerini de dinliyelim:

"Evet, zâhirperesttir. Daha doğrusu zevahirperest oldu. Benim bildiğim adam, hiç böyle değildi. Fakat herkes kendisinde bu hassayı tevehhük ettiği içindir ki bu hale girdi. Muhit gibi münekkidlerin de üdebâ üzerinde fena tesirleri oluyor. Belki Refik Halid'e hayatın iç yüzünü tasvir ediyorsun diyeydiler, o suretle aklışlıyaydılar o da gözlerini hakikî hayat olan derunî âleme çevirirdi. Çünki pek yakından bildiğim ruhunun samimî hareketleri onu böyle bir âleme doğru sürüklemesi lâzım gelirdi. O vakit Refik Halid'in Memleket Hikâyeleri, Anadolu'nun içyüzünü ve İstanbul'un içyüzü ve İstanbul'un bir kısım dış yüzünü anlatmış olurdu. Ve böyle olsaydı kimbilir daha da iyi olurdu! Bununla beraber Refik Halid, hayatın dış yüzünü tasvir edeyim derken mütemadiyen kendi içyüzünü tasvir ediyor. Refik Halid'in iç yüzü ise, biçimsiz, dar, hazır veya iğreti esvap giymiş bir adamın rahatsızlığı ve sıkıntısiyle doludur. Bir türlü kendine göre hayata vasıl olamıyan bu adam, gitgide hayata düşman kesilmiştir. Bütün yüksek ve güzel şeyleri âdi ve çirkin görüyor. En biçimli, en levend insanları eğri büğrü zannediyor..." (*Dergâh*, no. 17, 30 Aralık 1921)

Refik Halid'in Yakup hakkındaki düşünceleri de ilgi çekicidir. "Minel-bâb il-el-Mihrab"ın 58. tefrikasında Darülbedâyi Meclisi'ne seçilmesi vesilesiyle ondan bahsederek şöyle diyor:

"Benimle beraber Yakub Kadri de intihap olunmuştu. Yakub'la aramız son günlerde pek iyileşmişti. Geçen kış Piyer Loti Cemiyetinin bir içtimaında atışmıştık; ondan sonra görüşmez olmuştuk. O Yakub ki, senelerce içtiğimiz su ayrı gitmezdi ve günlerce baş başa sıkılmadan değil, yanlış, ters söyledim, pek eğlenerek oturur, söyleşir, susar, okur, yazar, gezer, tozar, zevkyab olurduk. İkinci defa Postaya gelip de muhalif muharrirlerin vaziyetini endişeli görünce kendisine bir mektup yazdım, konuşalım, görüşelim, dedim.

Buna cevaben 'Etrafındaki adamları beğenmiyorum' demişti. Şimdi o dahi fırkacı, politikacı, hükümet taraftarı oldu; ben de etrafındakilerden bir kısmını ona lâyık bulmuyor ve beğenmiyorum. Mamafih mektubundaki adem-i iltifata rağmen evvelâ fasılâlı, sonra pek sık, hattâ her gün buluşuyor, akşamları, beraber Kalamış körfezi etrafında gezintiler yapıyorduk; ama gençliğimizdeki zevki bulmuyorduk."

Aradan bir neslin seneleri geçtikten sonra Ankara'daki bir buluşmamızda (28 Mayıs 1957) Refik Halid, Yakup'la yine buluştuklarından, onun yaş-

lılığında da canlı kalışından (Biz de kendisi için aynı görüşte olduğumuzu isabetle söyliyebiliriz) eski günlerin delikanlılıklarından bahsettikten sonra şunları söyledi:

> "Yakub, o gençlik çağlarımızda fazla içip keyifli oldu mu polislere, zaptiyelere çatardı. Ben de zamanın hükûmetine, Onu karakola götürmüşlerdi, beni sürgüne yolladılar. Tâlie bakın ki, o sefir oldu, ben de bu sebepten sürgün."

Her ikisi de ne olursa olsunlar edebiyatımızı ve dilimizi bir yerden alıp daha ileri bir yere getiren iki kıymetimizdir. Bugün yalnız kafasının ve elinin emeğiyle hayatını kazanan çilekeş Refik Halid, yanlış girdiği politika hayatına bir daha dönmemek azmindedir ve eskisinden daha keyifli, yaşıyarak kaderden intikam almaktadır.

Edebiyatımız ve ediplerimiz hakkındaki hükümlerini yerlerinde söylediğimiz ve söyliyeceğimiz Yakup Kadri'nin tenkidçi tarafını göstermek için buraya aldığımız bu portreler ne kadar canlıdır. Fakat ne olursa olsun *Serveti Fünun*'daki tenkidleri bizim gibi kendisine de göstermiştir ki Yakup isabetli fikirler ortaya atmış, eserler ve sahipleri hakkında bazı doğru keşiflerde bulunmuş olmakla beraber bizzat ateşli bir sanatkâr olduğu için tenkidlerinde kâfi derecede soğukkanlılığını muhafaza edememiş ve tarafsız kalamamıştır. Tenkid için Hüseyin Cahit'le Celâl Sâhir'i neye seçmiş olduğunu Yakup'a sormuştum. Aldığım cevapta, bu iki zatın İttihatçı olduklarını ve o zaman kendisinin İttihat ve Terakki'ye muhalif ruhta bulunduğunu, onun için bunları tenkid ettiğini itiraf etmişti. Nitekim Refik Halid hakkında *Eşref*'ten naklederek yukarıya aldığım yazı ile sonra *Dergâh*'da çıkan konuşmasındaki hükümler arasında görülen ayrılıklar da böyle siyasî bir kanaatin onu ne derece taraflı kılabileceğini gösterir. Esasen hangi şey insanı politika kadar tarafsızlıktan ayırır, bilmem. Bu bakımdan Yakup, muvaffak bir münekkid olmakta kendisi de bizimle hemfikir olacak ki, bu vâlide ısrar etmemiştir.

Yalnız şurasını hemen belirteyim ki, Yakup Kadri, içindeki tenkid eğilimini, tenkid makaleleriyle açığa vurmada devam etmemişse de, başka bir şekilde, bugüne kadar zekâsının iyiye ve fenaya hükmeden tarafındaki atılgan kudreti geliştirip açıklamaktan kendini alıkoymamıştır. Yakup, romanlarında şu veya bu eseri, şu veya bu müellifi değil; fakat içinde yaşadığı ve romanında yaşattığı cemiyeti, onun türlü sahalardaki mümessillerini tenkid etmiştir. Bütün eserlerinde, daha doğrusu bütün hayatında Yakup'un "Tenkidci" tarafını kolayca bulabiliriz.

V

Küçük Hikâyeler: Bir Serencam

"Her şey unutulup geçer, diyenlere inanmayınız: Bizim şimdiki ruhumuz, dünkü hâdisâtın muhassalasıdır."

YAKUP KADRİ

Yakup Kadri'yi, hikâyeci olarak ilk tanıtan ve okuyucularının dikkatini çağıran, "Baskın" isimli küçük hikâyesi olmuştur. O zamana kadar İstanbul surlarını aşamıyan; güç belâ Adalar'ı, Kartal'ı veya Gebze'yi dürbünle görebilen hikâye ve roman okuyucusunun gözü, "Baskın"la Manisa'yı bulabiliyor, onu görüp anlamağa muvaffak oluyordu.

1. "Baskın", tahrirat kâtibi Hilmi Efendi'nin başına gelen bir faciadır. Zavallı Hilmi Efendi, Manisa'ya geldi geleli iki yılı geçtiği halde bir tek kadın yüzü görmemiştir. İki aydır kafes ardından hayalini veya hayaletini gördüğü Esma Hanım'a bir gece kol kulluk çekildikten sonra kavuşacaktır. Kadının evinde erkek yoktur; Esma Hanım duldur. Hilmi Efendi bin korku ile eve gelir. Esma Hanım'la biraz konuşup yarenlik ettikten sonra ikisi de müthiş bir gürültü ile uykudan uyanır gibi yerlerinden fırlarlar. Bir takım hiddetli erkek sesleri:

– Açınız, kapıyı açınız.

Tabiî, kapı açılmaz. Kırılır ve bu kükremiş cemaat evden içeri dalar. Biçare Hilmi Efendi, elbiseleri koltuğunun altında, yarı soyunuk, pencereye koşar, süratle camı açar. Üstü baştan başa karla örtülü bir asmanın üzerinden kendini boşluğa bırakır.

Baskıncılar, evin içinde erkek bulamayınca bahçeye saldırırlar. Öndeki fenerli adam, asmanın altına yanaşır. Fenerin ölü ışığında bir tümsek görürler; anlıyamazlar. Yere eğilirler; orada taş yığınlarının üzerinde beyaz karlar içinde, başından siyah bir mayı sızan ve sol kolunda inatçı tekallüsleriyle koyu bir kumaş yığınını sıkan, donmuş, kaskatı kesilmiş uzun bir vücut bulurlar. Adamlardan biri ayağının ucuyla cesedi dürter ve yavaş bir sesle:

– Herif ölmüş be... der. (Bu hikâye, Refik Halid'e ithaf edilmiştir.)

2. "Bir Kadın Meselesi": Hikâye şöyle başlar:

– Duydunuz mu, efendim, Osman Bey'in oğlu için İzmir'deki kapatmasını vurmuş diyorlar.

Bunu söyliyen, eşraftan Sarıoğlu Veli Bey'in evinde, beş altı kişilik rakı meclisinde bulunan Hoca İhsan'dır. Hoca İhsan, rakı kadehini eline alacağı zaman sarığını başından çıkaracak kadar dikkatli ve pişkindir. Veli Bey, sedire bütün beyliği, beyliğinin bütün azametiyle oturur. Verilen bu haber üzerine vuranı takdir edecek sözler söyler. Kadının kim bilir ne aşiftelikler yaptığını, bu cezayı nasıl hak ettiğini ağır deyişi ve kalın sesiyle ifade edince misafirler, birer birer onu tasdik ederler. Hava kıştır, bir tarafta odunlar ocakta çatırdarken öbür yandan rakılara devam edilir. Veli Bey, filozof ve ağır edasiyle anlatır. Gençliğinde ve bekârlığında, uçarı hovarda olan bu Beyzade, bir zamanlar bir Şamlı dilbere âşıktır. Onunla birkaç sene beraber yaşamıştır. Bir yaz, çiftliğinde ahbapları ve akrabalariyle içip eğlenirken gözü yeğeni Ali ile kızın gözlerine ve yüzlerine rastlar. İçini derhal yırtıcı bir kıskançlık kemirmeğe başlar. Zaten gündüzden beri bunu sezmekte, hissetmektedir. Kızın orada olmasını hiç istemez. Fakat olan olmuştur. Üstelik, meclistekiler, Arap kızı bize bir oynasın da derler. Hayır diyemez. Kız oynar. Hep, Ali'nin önündedir. Veli Bey, yavaşça arka cebinden tabancasını çıkarır, onu ihmal ettiğini anlamış da gönlünü almak istiyormuş gibi önüne gelip civelek vücuduyla kıvrıla kıvrıla oynıyan Cemile'nin iki meme arasını nişan alır ve rövelveri boşaltır. Ertesi günü hükûmete teslim olur. Üç sene hapis yer. Meclistekiler tarafından verilen hüküm:

– İşte bu gibi kadınlar insanın başını daima belâlara sokarlar.

Etraftan tasdikler:

– Ne ise, siz yine hafif kurtulmuşsunuz, canı cehenneme kahpenin...

3. "Bir Ölünün Mektupları": Bunlar, Prenses Beyzâ Hanımefendi'nin yirmi beş yıl kadar önce ümidsizliğe düşerek Elcize Bahçesi'nde kendisini bir ağaca asarak öldüren âşığının yazdığı mehabbetnâmelerdir. Onları meclisin-

de bulunanlara okur. Muharrir de dinliyenlerden biridir. Her halde sonra prensesten asıllarını almış olacak ki aynen bize nakletmektedir. İlk mektup tesadüf üzerine yazılmıştır. Muhatap, mükellef arabasında, muhteşem bir prenses; yazan, ondokuz, yirmi yaşlarında mânasız, sefil, yaya bir genç, fakat cesur. Çünki bu mektubu onun arabasına atacaktır. İkinci mektup, onun bir gülüşüne bile razı oluş ve âkibetin vahametini seziştir. Çünki prenses çok güzel ve çünki kendisi bir çılgındır. Çünki onun gururlu ve şaşaalı bir tebessümü vardır; bunun hasta, zayıf bir kalbi. Çünki o şiir, çünki bu şairdir. Üçüncü mektup, sevginin ve beraberinde de korkunun başladığını haber verir. Dördüncü mektup, üçüncü mektubu prensesin eliyle almasının saadetini anlatır. O sırada parmakları prensesin parmaklarına dokunmuştur. Bütün gece kendi parmaklarının ucunu ondan bir şey kalmıştır vehmiyle öpmüş ve koklamıştır. Beşinci mektup, artık serserileştiğini anlatır. Beş mektuptan sonra prenses, birbirlerine benzediği için bunları okumaz, yere atar. Altıncı mektup hiddetlidir, hakaret edicidir. Onun elmaslarına, mücevherlerine tükürür. Kendini ondan yüksek gördüğünü söyler. Onun bakışlarını Özbekiyye Meydanı'ndaki âdi kadınların davetine benzetir. Çünki o, saray kapısına çağırılmış, sonra uşaklar tarafından kovulmuştur. Bu hâdise, aşkının başladığı tarihten onbeş gün sonradır. Yedinci, sekizinci, dokuzuncu, onuncu mektuplar kısadır; birkaç, hattâ bir cümle. "Bitti" diye başlıyarak biteni bile vardır. Ve nihayet, mektubun birinde "deli" oluşunu itiraf eder. Ona câni olacağını haber verir. Son mektup zavallı âşığın bir davetidir. Prensesi sabah erkenden Elcize Bahçesi'ne çağırır. Bu davetin sebebi, ona gülünç, tuhaf bir şey göstermektir. Prenses korkar, fakat o kadar merak eder ki, sabahleyin, bir türlü kendine hâkim olamaz ve onun dediği yere gider. Korku içindedir: Onu asılı olarak görür. O vakitten beri hâlâ hatırına geldikçe tüyleri ürpermektedir. Üstelik de ölümlerin en âdisi kansız olanlardır, diye âşığının intiharı, gözünde bir alçalış vesilesi sayılır.

4. "Şapka": Matmazel Claire Cortiso, İzmirli bir tatlı su İtalyanı'nın kızı ve Meşrutiyet'in ilâniyle Abdülhamit paşalarından birine yakınlığı bahanesiyle memuriyetinden atılmış, paralı, genç, Rousseau ve Michelet'yi okumuş Fazıl Bey'in nişanlısıdır. Fazıl, kızın evinde, bir akşam, kayın biraderinin nefti şapkasını lâtife etmek üzere başına kor. Kız, müstakbel kocasının bu haline bayılır. Onu bir İtalyan prensine benzetir. "Haydi bununla sokağa çıkalım: Göztepe'ye gidelim," der. Kayın baba, "Hürriyet, hürriyet ama ruhunda değişiklik olmıyan millet için bu bir boş kelime," der ve Fazıl'ın şapka ile dışarı çıkmasını doğru bulmaz. Fazıl istipdat yarânı sayılarak memu-

riyetinden atılmasına rağmen millete ve inkılâba hürmetkâr ve bağlıdır. Kayın babasının bu hükmü, gururuna dokunur. İnadına nişanlısı ile beraber sokağa çıkar. Tramvaydan tramvaya Göztepe'ye kadar giderler. Fakat yolda iki bıçkın tramvaydan itibaren bunları takip eder. Kızın teyzesinin evine gitmek için girdikleri karanlık yokuşta tenhalığı fırsat bilen bu iki adamla Fazıl kavgaya tutuşurlar. Neticede Fazıl yere serilmiştir. İtalyan nişanlı onun başucuna gelip "Fazıl, Fazıl!" diye bağırır. Fazıl, yüzündeki yaraların altından korkunç ve acı bir gülüşle ona bakar, bakar ve hiçbir ses çıkarmaz.

5. "Nebbas": Üsküdar'da kılığı kıyafeti acayip, kırmızı sakallı, korkunç bir adam otururmuş. Bir konak arabacısı olan Rüstem Ağa'dır ki, ilk defa bu adamla tanışır. Bakır sakal Mehmet, açtır, bir akşam ondan ekmek ister. O da ahırı temizlemek ve arabayı yıkamak şartiyle dileğini yerine getirir. Bu hâdise deli Mehmet'te dilenme yerine çalışarak kazanma sevgisini uyandırır. Fakat onun iki kusuru vardır. İki küçük kusur: ara sıra hırsızlık ve geceleri Karacaahmed Mezarlığı'na giderek ölülerle beraber yatmak. Birinci kusurunu arabacı, gözüyle görmüş, ikincisini evin küçük hanımı kulaklariyle işitmişti. Bir defasında arabacı, ikincisinde küçük hanımla damat bey onu kovdular. Üstelik arabacı ona ağır hakaretler eder.

Bakır Sakal bu hakaretten kederlidir. Mezarlıkta yatmalarına devam eder. Bir ay kadar arabacının yanına hiç gelmez. Sıcak bir yaz günü Bakır Sakal mezarlıkta iken bir cenaze gelir. Süslü bir tabut. Cemaatin arkasında siyah redingotlu bir adam, nefti setresi parlak düğmeli birinin kolunda ağlıyarak yürümektedir. Bunları tanır; biri kendisine hakaret eden damat, öbürü mahut arabacı Rüstem Ağa. Anlar ki, bu ölü, kendisine eşek herif diyen hanımdır. Bunu öğrenince oraya gömülen bu genç vücudu beklemek için Karacaahmed'den o akşam hiç ayrılmak istemez. Gider, ihtiyar bir kadının her akşam taşıdığı suyunu götürür ve para yerine ekmek yemek ister. Yer, karnını doyurur. Hava kararmıştır. Bahçede gördüğü bir çapayı aşırıp Karacaahmed'e döner. Bu çapa ile genç ve yeni ölünün mezarını açmağa başlar. Toprak boşalmıştır. Tabutu dışarıya çıkarır. Kapağını açar, kefeni sıyırır, ölüyü şiddetle kolları arasına alır, elleri bütün bu vücudda çılgın, yırtıcı bir temas ile dolaşır. Sonra tekrar onu mezarın içine atar. Deli Mehmet koltuğunda tahtalar ve birtakım beyaz bezlerle mezar taşlarının arasında kaybolur.

6. "Bir Tercümei-Hal": "Müderriszâde Elhaç Necdet Efendi, 1278 senei hicriyesinde, Muharremül-haramın onuncu gecesi, Anadolu'nun oldukça müterakki fakat mukassi bir livasında ve gayet meş'um şartlar içinde dün-

yaya gelmiştir." Meş'um, çünki doğumu anasının ölümüne sebep olmuştur. Babası liva müftülüğünden azledilir. Herkes bunları, Necdet'in uğursuzluğuna vermişti. Çocukluğu üvey ana elinde, hasta babasının sık sık yaptığı seyahatler dolayısiyle baba muhabbetinden de uzak geçer. Necdet çalışkan ve zeki bir talebe idi. İki defa hıfzı dinlendi. Necdet küçük cübbesi ve sarığı ile mini mini bir molla olmuştu. Nihayet tek dayanağı babası da öldü; zevcesinin kendisinden olması ihtimali olmıyan bir çocuğunu dünyaya gelmiş görerek yüreğine inmek suretiyle... Çocukluğu şeametli görülen Necdet, bu defa üvey anasiyle gayri meşru münasebette bulunuyor diye dedikodular başlar. Bir yıl kadar da miras davâlariyle uğraşır. Becerikli amcazâdesinin yardımiyle davâyı yoluna kor. Fakat etrafın bitip tükenmiyen tazyikiyle içkiye vurur. Külhanbey arkadaşlar edinir. Bir gece bir umumhaneye zorla girme esnasında silâhlar patlar, arkadaşlarından biri vurulur ve Necdet hapislere düşer. Mahpustan çıktıktan sonra kendi halinde yaşar, uslanmıştır. Cami derslerine devama başlar. Bu da uzun sürmez. Amcazâdesinin kızı ile sevişir. Kızın babası bunun farkına varınca Necdet'i tahsilini tamamlatma bahanesiyle İstanbul'a gitmeğe zorlar. Altı sene burada kalır. Bu uzun zaman zarfında birkaç hâdiseden başka bir şey olmamıştır. Evlenir, evlendiği gecenin ertesi gün kadını boşar; bu bir. Sonra icazet alır; bu iki. Üçüncüsü de Hicaz'a gitmesidir. Artık Hafız Necdet Efendi, Elhaç Müderris Hafız Necdet Efendi olmuştur. Memleketine döner. Görür ki amcazâdesine bıraktığı bütün zatî işleri berbat bir haldedir. Bütün şiddetiyle harekete geçer. Davâlar açar. Nüfus sahibi amcazâde, bu defa Elhaç Necdet Efendi'yle mahkeme dışında anlaşmağa mecbur olur. Necdet Efendi 27 yaşında camide dersiamdır. Tatlı ders verir, talebesi sever: Güzel vaaz eder, dinliyenler memnundur. Fakat halindeki lâubalilik yine Necdet Efendi'yi dedikodudan kurtulmamağa mahkûm etmiştir. Bir gün "Allah güzeldir ve güzeli sever" âyetinin tefsirinde biraz açıkça konuşması üzerine camide gürültüler, kavgalar olur. Bir de bir Ramazan gecesi, hocanın don paça medresedeki odasından sille tokat sokağa atıldığı duyulur. Bunun üzerine Necdet Efendi kasabayı terk eder ve gidip vilâyet merkezinde, galibâ İzmir'de üç sene oturur. Necdet Efendi burada bir kitap yazar: *Hilâfet ve İslâmiyet*. Bunda vesile bulup o günün halifesi Abdülhamit'i methetmiştir. Kitabından büyüklere gönderir. Elli lira padişah ihsanına nail olur ve kendisine büyük bir ilmî rütbe olan İzmir Payesi verilir. Bundan sonra tekrar memleketine döner. Mâbeyne intisab ettiği söyleniyordur. Artık büyük küçük bütün hemşerilerinden hürmet ve riayet görmektedir. Bu sırada yine bir miras belâsiyle karşılaşır. Amcazâde ölmüş ve büyük bir servet bırakmıştır. Eski şımarık yavuklusu-

nun kocası çaçaron bir avukat. Haklılığına rağmen Necdet Efendi hasmının karşısında kaybedeceğini anlar. Bu sıralarda Liva'ya gelen bir genci kendine avukat tutar. Necdet Efendi davâyı kaybeder, fakat bu genç avukatı kazanır. Onu seviyor, ilmini ve fikirlerini pek takdir ediyordu. Onun teşvikiyle bir mektep açmağa karar verir. Avukatın gösterdiği sebep, onun memleketi seven ruhuna çok uygun gelmiştir. Liva mutasarrıfı da iyi bir insan. Mektebi açarlar, her taraftan bu güzel mektebe talebe gelmeğe başlar. Jimnastik ve musiki dersi de vardır fakat istiyen talebeye. Tabiî, ne olur, ne olmaz. Fakat Fransızca mecburidir. Nihayet sene sonunda güzel bir tören yapılır. Her taraftan takdirler yağar. Ne yazık ki törenin gecesi mektep binası çatır çatır yanar. Oyunlar, şarkılarla gâvurca öğretilen mektep, taassubun kasıtlı eliyle bir kül haline gelir. Tetkikat, tahkikat; faili bulamazlar. Memleketten mahzun uzaklaşan Necdet Efendi vilâyet merkezinde genç avukatın ısrariyle *Fikir* isminde bir gazete çıkarır. Satış iyi gidiyor. Bir gün padişah hakkında bir tertip hatâsı yüzünden gazete kapatılır ve Necdet Efendi Bitlis'e sürülür. Onun için memleketinde söylenmedik kötü şey kalmaz. Necdet Efendi, ümidini kaybetmiyor, canlılığını muhafaza ediyordur. Nitekim 1908'de Hürriyet ilân edilince, neşe ile döndüğü memleketinde Necdet Efendi'ye görülmedik bir istikbal yaparlar. İttihat ve Terakki'nin en nüfuzlu bir âzası olur. Onu belediye reisi bile seçerler. Fakat o günlere rastlıyan seçim esnasında bazı âza ile arasında ihtilaf çıkınca durumu yeniden sarsılır. Necdet Efendi...'nin yerine mebus olmak istiyormuş propagandası onu halkın gözünden düşürmeğe kâfî gelir. Kulüp, ondan istifasını ister. Çünki İttihat ve Terakki'den ayrılmış, muhalif Ahrarlarla birleşmiştir. Nihayet başına istifa etmemekte ısrarı mutat belâlardan birini, fakat sonuncusunu getirir. Aleyhine miting yaparlar; belediyeyi basarlar, Necdet Efendi'yi bin hakaretle döverek söverek, perişan bir halde başını gözünü yararak makamından atarlar.

"Müderriszâde Elhaç Necdet Efendi, bu vakadan dört gün sonra 1326 (1910) senesi Şubatı'nın beşinci günü, dik ve yorucu hayat merdiveninin kırk sekizinci kademesinde yorgun, kalp sektesinden vefat etmiştir."

7. "Yalnız Kalmak Korkusu": Macit, birkaç arkadaşiyle beraberdir. Israr ederler, onlarla kalamaz. Çünki Paris'ten yanında getirdiği kadın onu beklemektedir. O kadın, çirkindir, âdidir, sevilecek, takdir edilecek bir tarafı yoktur. O halde neye buna bu derece bağlıdır? Arkadaşları onu bu sualin altında ezerler. Cevap verir: Paris'e memleketten kaçıp gittiğinde yalnızlık bir sis gibi onun ruhunu sarmıştır. Hastadır. Uyku uyuyamaz. Odasında

kendi adını kendi çağırarak teselli bulmak ister. Olmaz. Nihayet yalnızlık korkusuna deli olmak endişesi de katılır. Bir gece bu iki korku ile odasından fırlar. Yürür, yürür, gider, gider. Yapayalnız düşünürken bir el, koluna dokunur. Bu, Paris sokaklarında dolaşan gece kuşlarından biridir. Onu alır, bulamadığını söylediği oteline getirir. O gece beraber kalırlar. Adını öğrenir ve onu adiyle çağırır. İşte o andan beri bu kadına bağlanmıştır. Ne sevdiği, ne beğendiği için... Bazan ondan nefret ettiği bile olur. Ne olursa olsun onu yalnız kalmaktan o kurtarmıştır, ondan ayrılamaz.

8. "Bir Serencam": Hikâyeci bir akşam, Nil kenarında yaşlı bir arkadaşiyle gezinmektedir. Kahire'nin mehtaplı gecelerinden biri. Gezerken o yaşlı arkadaşına binbir gece masallarından birini yaşadığını söyler. Onun üzerine bu arkadaş, ona gençliğinde ve Mısır'da geçirdiği bir aşk hikâyesini, binbir gece masalı çağırısiyle anlatır. O vakitler İstanbul'la Kahire arasında, yükte hafif pahada ağır mallar getirip götürerek ticaret yaparmış. Amcası onu bir Mısırlı paşaya tanıtır. Kahire'de onun sarayında kalır. Bir sefer İstanbul'dan İskenderiye'ye gelirken kamarasının penceresi altında bir genç kıza gözü ilişir. Bu, yine güzel bir kız arkadaşiyle güverte yolcusudur. Onların başında da sakallı, kırk beşlik bir adam vardır. Kız hastalanır. Rüzgârda, fırtınada ve açıkta yatmasına gönlü razı olmaz. Onu kamarasına alır. Kendi dışarıda yatar. Bu makara misafirliği esnasında evvelâ göz, sonra gönül arkadaşlığı başlar. Kız, Mısır'dan, satıldığı insanlardan, hele Araplardan, daha görmeden nefret içindedir. İskenderiye'ye varmadan bir gün evvel, gideceği paşa yerine ona kendisini satın almasını söyler. Halbuki satıldığı paşa, onun misafiri olacağı paşadır. Bir şey demez, yahut diyemez. İskenderiye'ye bir aylık bir yolculuktan sonra varırlar. Artık kızlar da, o da Kahire'de, paşanın sarayındadırlar. Bir gece, o harem yakınındaki odasında yatarken, kapı açılır. Levend vücudu, güzel yüzü ve gözleriyle genç Çerkes esiri karşısında görür. Şaşırır, korkar. Kız, arkadaşiyle beraber o gece kaçacağından ve falan yere gelip onu oradan almasını istediğinden bahseder ve durmayıp çıkar, gider. Fakat bu kaçma hâdisesi anlaşılınca ona bağlı ve paşanın tamamiyle emrinde yaşıyan baş ağası Arap, hükûmete haber verir; Kahire sokaklarında münadiler bağırır, zaptiyeler gezer; nihayet kaçak kızları bulurlar ve alıp saraya getirirler. Asıl felâket bundan sonra başlar. Yüreksiz ve zalim Arap, kızların, hele onun sevgilisinin üstünde kırbaçlar kırar. Çünki ona "Uğursuz, meymenetsiz Arap," demiştir. Kendisinin de yemek yediği sofraya bu terbiye verme ve dayak atmadan sonra gelen baş ağa, ertesi günü o kızları yok edeceğini söyler. Bu, dayanamaz, Arap'ın üstüne

yürür. Fakat heyecandan bayılmıştır. Orada paşanın ağalarından bir Çerkes kendisine haber verir ki, bu gece kızları Nil'e atacaklardır. Bahçede bekler, hakikaten sabaha karşı iki kadın hayali, iki simsiyah erkeğin gölgesinin izinde, Nil'e gelirler ve müthiş bir çığlık ile Nil'e atılırlar. Bu çıldırır. Kendini kaybeder. Artık hastalanmıştır. Kendisine geldiği zaman amcasının evinde olduğunu görür. Uzunca bir sinir hastalığından sonra biraz iyileşir. Amcası onu teselli için anlatır ki sevgilisi ölmemiştir. Nil'e atılma bir sahne oyunudur; saraydakilere gözdağı vermek için. Şehirde ve bahçelerde yavaş yavaş dolaşmağa başlıyan o, bir gün bir arabanın içinde sevgilisini, elmaslar, debdebeler ve tantanalarla oturmuş görür. Sevinir. Demek hakikaten ölmemiştir. Bu tesadüfler arada sırada tekerrür eder. Öğrenir ki bir başka paşanın hanımıdır. Bir gece, mevlût gecelerinden biri, bütün Kahire halkının camileri, tekkeleri doldurmağa koştuğu bir gece, o da sokaktadır. Bir tümsek üstünden şeyh bilmem kimin yapacağı kerameti seyretmek üzere bir araba gelip tam onun önünde durur. Bir de bakar, sevgilisi. Tümsekten iner, arabaya sokulur. Bütün âlem Şeyh ile meşgul olduğu için iki sevgili serbesttirler. Kadın arabanın camını indirir. Bu, ellerini cama, kadın da kendininkileri onun ellerinin üstüne kor. Konuşurlar. Keramet faslı bitince ayrılırlar. Araba gider. Kadın ona bu defa gayet tertibatlı bir karardan bahseder. O da buna razı olur. İstanbul'a, sevgili İstanbul'a gidecekler. Ertesi günü bir mektup alır. Falan istasyonda, falan saatte onu şu kıyafette beklemelidir. İki tren bileti İskenderiye'ye. Esasen orada da filân Fransız vapuru vardır; böylece emin, İstanbul'a, iki sevgili beraber gideceklerdir. Gelir, vakit o vakittir, istasyonda kimse yok; bekler bekler, tren hareket edecek. Yanlış olmasın diye ona buna sorar, sağa sola koşar. Yok, yok. Tren kalkar. Bütün garipliği ve bütün çaresizliği ile orada yapayalnız kalır. Artık sevgili esiri bir daha göremez. Ne oldu, neden gelmedi? Kaçarken yakalandı da bu sefer, o müthiş cezaya mı uğradı? Yaptığı tahkikattan öğrenebildiği, sevgilisinin ancak sahibinin evinde olmadığıdır. Binbir gece masalı burada biter.

Görülüyor ki, bu sekiz hikâye, ya İzmir'le Manisa'da, yahut Mısır'da geçmiştir; biri de İstanbul'da. Neşir tarihi sırası şöyledir:

1- "Baskın", *Şiir ve Tefekkür* dergisinde, 1325.

2- "Bir Kadın Meselesi", *Serveti Fünun*, cilt 39, no. 998, 8 Temmuz 1326 (1910).

3- "Bir Ölünün Mektupları", *Serveti Fünun*, cilt 39, no. 1000, 22 Temmuz 1326 (1910).

4- "Şapka", *Serveti Fünun*, cilt 39, no. 1004, Ağustos 1326 (1910).

5- "Nebbaş", *Serveti Fünun*, cilt 40, no. 1028, Şubat 1326 (1910).

6- "Bir Tercümei-hal", *Serveti Fünun*, cilt 41, no. 1046, Haziran 1327 (1911).

7- "Yalnız Kalmak Korkusu", *Eşref* dergisi.

8- "Bir Serencam", *Serveti Fünun*, cilt 42, no. 1081, Şubat 1327 (1911).

Yakup bu hikâyeleri bu dergilerde ve bu tarihlerde neşrettikten sonra, o sıralarda bastırdığı "Yıldızların Bikesliği", "Eylül", "İstimdat", "Bahara Dair" isimli hikâye ve nesir parçalarını da ekliyerek, bir kitap haline getirdi. *Bir serencam* odur. Eski harflerle birinci basılışı 1330 tarihini taşır. Yeni harfli ikinci baskısı, 1943 tarihlidir.

İkinci baskıda nesirler çıkarılmış, *Okun Ucundan*'a alınmıştır. Birinci baskıdan alınan hikâyeler şunlardır:

1) Bir Serencam,
2) Baskın,
3) Şapka,
4) Bir Ölünün Mektupları,
5) Yalnız Kalmak Korkusu,
6) Bir Tercümei-hal,
7) Nebbaş,
8) Bir Kadın meselesi.

Bunlardan sonra

1) Rahmet,
2) Hasretten Hasrete,
3) Hicap,
4) Kör göz, kör gönül

hikâyeleri konmuştur. Nesirlerden ayrıca ve son dört hikâyeden de başka vesile ile bahsedeceğimiz için yalnız kronolojik sıraya göre yukarıda kısaltılmış olan hikâyeler ele alınacaktır.

Her şeyden önce bu hikâyelerde konular, dikkate çekecek tenevvüde ve kıymettedir. Kitaptaki sırayı alırsak birinci hikâye, "Bir Serencam"dır. "Bir Serencam", şüphesiz bir aşk hikâyesidir, fakat odalık diye satılan, biçare bir esir kızı anlatır. Bütün debdebe ve servete rağmen İstanbul'a dönmek istiyen, kuzguni ağanın kırbaçları altında bile isyan edebilen, hürriyet âşığı bir kız. Belki de asıl sevdiği o adam olmayıp bizzat kendi hürriyetidir. Ona değil hürriyete kendini veren; paşadan değil, esaretten kaçmak istiyen bir insan.

"Baskın", bir devrin, hemen Meşrutiyet'e kadar sürmüş uzun bir devrin, yozlaşmış, bozulup kokmuş ahlâkına çirkin, fakat hazin bir misal. Namusu, eteklik altında, pantolon içinde arıyan gözlerin, bu örtme vasıtalarını bile yırtarak onu çırılçıplak görmekten aldığı sadik zevk. Baskın odur. Utanma

duygusuyla örtülmüş bir ayıbı, elde fener, –önde imam, meyzin, bekçi– mahalle halkının, ahlâk namına en haşin, en sert bir el hareketiyle örtüsünden sıyırıp bütün fecaatiyle meydana çıkarmaktan başka bir şey değildir.

Bu mesele gariptir ki, yarım asır sonra yeniden, yaşlı Yakup'u çocuk Yakup'un eski hâtırasına çekmiştir. 30 Mayıs 1957 tarihli *Ulus*'taki "Bize Göre"den bunu okuyalım:

Baskın

"On-onbir yaşında bir çocuktum. Bir gece yatsıdan sonra bizim sokakta büyük bir patırtı olmuş, bütün ev halkı pencerelere üşüşmüştü. Benim, korkudan çenelerim birbirine çarpıyordu. Soğuk bir kış gecesiydi de zannederim, tir tir titriyerek yatağımdan fırlamış, büyükler gibi pencereye koşmuştum. Vak'a, tam bizim evin karşısındaki komşumuzun kapısı önünde cereyan ediyordu. Birisi fenerli, öbürleri sopalı dört beş kişi vurarak, teklemiyerek kapıyı açtırmağa çalışıyorlar; hep bir ağızdan: 'Açın, yoksa kırarız!' diye bağırıyorlardı. Ne vardı? Ne olmuştu? İçeride birini mi öldürmüşlerdi? Yahut hapisten kaçmış bir adam mı aranıyordu? Hayır; hiç biri değildi. Buna, yandaki odada 'Baskın' diyorlardı. Şu halde, bu, olsa olsa bir eşkıya baskını olacaktı. Zira, o yaşıma kadar 'baskın' sözünü ben yalnız eşkıya hikâyelerinde işitmiştim.

O zaman, korku ve helecanım büsbütün arttı, ve büyüklerimin yanına koşup: 'Aman, dedim, şimdi bu adamlar Esma Hanımla çocuğunu kesecekler mi?' Komşumuz Esma Hanım dul bir kadındı ve benimle mahalle arkadaşlığı eden altı yedi yaşlarında bir oğlu vardı. Bana, cevap veren olmadı. 'Haydi, git yat, sen bu işlere karışma!' dediler. Bu arada, kapıyı dışarıdan mı kırdılar, içerden mi, pek iyi hatırlamıyorum, o fenerli, sopalı ve belki de silâhlı insanlar, küfürler, tehditler savurarak evin içine daldılar. Son işittiğim ses yürekler parçalayıcı bir kadın çığlığı olmuştur.

Ertesi günler mahallemizde dolaşan söylentilerden bu vak'aya dair şöyle bir malûmat edinecektim: Güzelliğiyle meşhur olan Esma Hanım evine bir erkek ahbabını almak suçuyla ötedenberi şüphe altındaymış. O gece gelip kapısına dayananlar, onu işte bu suçu işlerken yakalamak istiyen muhtardan, bekçiden ve birkaç mahalleliden başka kimse değilmiş! Bu açıklamağa rağmen meseleden gene hiçbir şey anlıyamadığımı itiraf ederim. Çocuk muhakememe göre, komşu hanımın yaptığı iş bir suç olsa bile, etrafa bu kadar dehşet saçacak bir hâdiseye sebebiyet vermesini aklım almıyordu. O zamanki hayat tecrübelerime dayanarak dü-

şünüyordum ki, bazı geceler nice eli bıçaklı sarhoşların vahşi nâralar atarak dolaştıkları, nice sokak kabadayılarının güpegündüz şunu bunu dövüp patakladıkları ve hırsızlık, soygunculuk vak'alarının hemen hiç eksik olmadığı bu mahallede muhtarla bekçi de dahil olmak şartiyle kimse kimsenin imdadına koşmak ve o sarhoşlara, o kabadayılara, hattâ o hırsızlara ne ediyorsun, ne istiyorsun demek lüzumunu duymazken nasıl oluyor da kadıncağızın bir erkek misafir kabul etmesi üzerine böyle bir elbirliğiyle müdahaleye kalkışıyorlardı?

Çocukluğumda kendi kendime sorduğum bu sualin cevabını hâlâ bulmuş değilim. Son günlere kadar arayıp bulmağa lüzum da görmemiştim. Büyük inkılâbımızdan sonra ne şahsî hukuk ve mesken masumiyeti, ne de sadece medenî hayatla telifi kabil olmıyan bu iptidaî âdetlerin tamamiyle maziye karıştığını sanıyordum. Meğer, hiç de böyle değilmiş. Memleketimizde, son günler zarfında vuku bulan iki baskın hâdisesi, gerek şekil ve gerek manâ bakımından 55 yıl evvelki Manisa'nın kuytu bir mahallesinde şâhidi olduğum baskın hâdisesinden çok daha çirkin ve kaba bir mahiyet arz etmiştir.

Gazetelerimizin verdiği haber doğru ise bunlardan biri Hatay'ın Soğukoluk'unda yabancı turistlerle dolu bir otelde bir bölük jandarma kuvvetiyle, öbürü de sözde en ileri kültür ve tefekkür merkezimiz olan İstanbul'un burnu dibinde Bakırköy'ün bilmem hangi bucağında 'heyeti ihtiyariye'nin teşebbüsüyle yapılmıştır ve bunda silâhlar patlamış, bir adam ağır surette yaralanmıştır.

İşin asıl garip tarafı, ikinci baskın vak'ası haberini veren İstanbul gazetesinin buna karşı hiçbir medenî şuur tepkisi göstermeyişi, hattâ en ilkin insan haklarına taban tabana zıt böyle bir harekete tasvip eder görünüşüdür."

"Şapka": Sonu ölümle biten bir içtimaî ihtiyatsızlık. Hikâyede İzmir'in bir zamanlar gâvur İzmir diye anılan muhiti canlandırılmış, millî izzeti nefsi uğruna nişanlısı İtalyan'ın yanında aşağı düşmemek için ve sadece bunun için gece vakti başına şapkayı giyen bir Türk genci bu sebeple ve sade bu sebeple tecavüze uğrar, hayatı pahasına. İtalyan kayın baba, bizim ilân ettiğimiz hürriyete inanmamıştır. Fakat asıl bu inanmayış, Türk gencinin mukabelesini ve inadını doğurur. Ne yazık ki İtalyan kayın baba, hâdisenin encamiyle fikrinde ve tahmininde hak kazanır.

"Bir Ölünün Mektupları": Meyus ve erişilmez bir aşkın hikâyesidir. Kendi için ölen insanı, seneler sonra sarayında anlatan Mısırlı Prenses, na-

sıl muhakkar ve tiksintili bir duygu içindedir? Servet, debdebe, dârat, kalbin etrafında onun sıcaklığını kaplıyan, hattâ onu soğutan nasıl kalın bir kabuktur? Evet, bu hikâyenin sonu ölümdür. Fedakârlıktır; aşk için, delice bir aşk için, isyan ederek, hiçliğini duya duya yapılmış bir fedakârlık.

"Yalnız Kalmak Korkusu": O da ruhî ve mânevi bir ölüm. Sevmediği, beğenmediği, bazan istikrah ettiği bir yabancı kadına yalnız kalmaktan korktuğu için bağlanan bir Türk genci. Bir hasta. Miras yedi bir dejenere. Fakat acınacak bir insan. Bir bedbaht. Cemiyet için bir fazlalık; bir hiç.

"Bir Tercümei-hal": Bunun konusu ne canlı bir tip. Ferdî ahlâk bakımından bazı zaaflarına karşı sosyal ahlâk yönünden bir kahraman. Yılmıyan, bıkmıyan, halkın ayaklanmasına kadar ayakta durmağa uğraşan aydın fikirli bir hoca. Hikâyede o, bir şehittir. Ölümüne acıyoruz. Girdiği ve içine düştüğü dalgalarla boğuşa boğuşa ölüyor. Doğuşuyla başlıyan şeamet ürküsü, ölünceye kadar onun ayak bağı olmuştur. Bu milleti kurtaracak hakikî, tek çareyi anlıyacak kadar uyanıklık gösterip mektep açan, halkı tenvir etmek için gazete çıkarıp sonunda sürgünlere düşen bu zavallı, ne kadar hürmete lâyık bir cemiyet adamıdır. Tıpkı İbsen'in Halk Düşmanı gibi.

"Nebbaş": Bu bir tiptir. Ölü soyucu. Bir hasta. Ölülerle öğür olmuş bir hasta. Fakat gururu var, öç alan bir şuuru var. Deliliği içinde akıllı. Abdalların aziz görüldüğü bir devirde türeyen insan numunelerinden biri. Belki şimdi yok. Fakat otuz sene, kırk sene evvel bunlar vardı. Belki bugün nesilleri tükenmiş, belki de şekil değiştirerek yaşıyan bir cins insan. Bu hikâye de bugünden kırk sekiz sene önce yazılmıştır.

"Bir Kadın Meselesi": Bu hikâyede bizim cemiyetimizin kadın telâkkisi, kadın anlayışı ne kadar canlıdır. Kadın, bedenî varlığından faydalanılan bir mahlûk, erkeğin zevklerine bir vasıta. Tahkir edilebilir, hattâ öldürülebilir. Ölen değil, öldüren merhamete lâyıktır. Kendini kırdıracak, parçalatacak hareketlerde bulunmaması icap eden bir oyuncak, bir bebek, âdi bir zilli bebek.

Yakup Kadri'nin yirmi ile yirmi iki yaş arasında bu kadar canlı, bu kadar esaslı sosyal mevzuları seçmiş olması, onun kuvvetle gören bir göze, düşünen bir kafaya sahip olduğunun delilidir. Yakup, bu hikâye konularını ya görmüş, ya dinlemiştir; ya Mısır'da, ya Manisa'da. Hepsinin aslı vardır. Bir nevi romantik sevgi mevzularının moda olduğu bir devirde bu nadide ve hakikî hayatımızın birer parçası olan hâdiseleri seçmesini takdirle görmeliyiz. Meselâ bir "Tercümei-hal"deki Necdet Efendi, Manisa'da yaşamış Cevdet Efendi'dir. Yermi beş sene evveline kadar sağ olan bu zat, Yakup'un hayalinde ölmüştür, öldürülmüştür. Kırk senedir tanıştığım Manisalı bir arka-

daşım, Yakup'un işittiği bu hücum hâdisesini gözleriyle görmüştür. Belediyeden kovuluşu, halk tarafından çürük domates hücumuna uğrayışı, helvacı dükkânına ilticası; onun dört beş yaşındaki masum hafızasının en silinmez sahnelerinden biri olarak kalmıştır. Yakup, bütün bunları görmüş gibi, görülmüşten daha güzel anlatır. Maksadı Necdet Efendi'yi sevimli bir kurban gibi göstermektir. Fakat ne yazık ki, seneler sonra Necdet Efendi'nin bu tercümei hali, onun aleyhinde farz olunup İzmir'de bir risale halinde basılmış ve nasıl fena bir adam olduğunu anlatmak üzere, yine bir politika vesilesiyle, Manisa'da elden ele dağıtılmıştır. Yakup, bana bunu anlatırken, maksadının zıddına kullanılan bu yazısı için derinden derine üzülüyordu.

Ona "Bu hikâyelerin aslı var mıdır? Başınızdan mı geçmiştir?" diye sorduğum zaman şöyle cevap vermişti:

> "Ben İstanbul'da yaşamış değilim. İstanbul'u ancak Meşrutiyette oraya gelip yerleştikten sonra öğrendim. Onun için bu hikâyelerde İstanbul yoktur. Geldiğim zaman ancak onyedi-onsekiz yaşındaydım. Benim İstanbul'la temasım, ancak *Nur Baba*'da ve *Kiralık Konak*'ta olmuştur. Ben o sıralarda fena bir çığıra sapmış olsaydım Halid Ziya'ları, hattâ Mehmet Rauf'ları taklit ederdim. Yapmadım. Bu hikâyelerde kendim var mıyım?.. Proust ne kadar kendini anlatır? Zaten her romancı kendi kendisini anlatmaz mı? İnsan kendinin dışına nasıl çıkar? Fakat bununla, olduğu gibi kendisini nakleder demek istemiyorum.
>
> Meselâ bu hikâyelerin hepsinde reel unsur vardır ve bana aittir. Ama şöyle... Baskın. O bizim mahallede olmuştu, Manisa'da ben ancak sekiz, dokuz yaşında idim. Tabiî, baskın nedir, niçindir bilmiyordum. Gece karanlığında, bize komşu oturan... Hanımın evine bir kalabalık geldi. Hırsız mı vardı, neydi, bilmiyordum. Beni enpresyone eden şey, sadece gece vakti böyle bir cemaatin bu eve gelişi idi. Seneler sonra işin aslını öğrendim. Ve çocukluğumda hayalime yer etmiş izleri toplıyarak onu yazdım.
>
> 'Nebbaş', İzmir'de geçmiş bir vak'anın hikâyesidir. Halbuki İstanbul'da Karacaahmet'te olmuş gibi yazdım. Bu bir havadisti, gazetede okumuştum. Tamamiyle hayal mahsulüdür. Onu aşağı, yukarı, duyuşumdan on sene sonra yazdım.
>
> 'Yalnız Kalmak Korkusu'. O bizzat benim başımdan geçmiştir. Ben Mısır'da ondört-onbeş yaşında bir nevresteni krizi geçirmiştim. Bende, yalnız kaldığım zamanlar dualité, ikilik olurdu. Elime bakardım, bu benim elim mi diye, şüpheye düşerdim. İskenderiye'den İzmir'e geliyorduk. O zaman kolera çıkmıştı. Bizi İzmir'e bırakmadılar. Vapur Pire'ye

gitti. Vapurda onbeş gün kaldık. Yalnız kalmadan korku, bu sırada beni çok rahatsız etti. Hikâyenin öbür tarafı, tamamiyle hayal mahsulüdür."

"Bir Ölünün Mektupları": Yakup'un babasiyle bir Mısırlı prenses arasında geçen "muaşakaya" aşıkdaşlığa aittir. Bir gün annesi ona, "Madem sen romancı oldun, bu mektupları al, prensesin babana yazdığı mektuplardır. Al da oku, babanın marifetlerini gör," deyip vermiş, Yakup da şahısları tersine çevirerek yazmıştır.

Bir Serencam'daki bu hikâyeler dil bakımından, üslûp yönünden ciddi bir tahlile mukavemet edecek kudrette görünüyor. Sadece genç bir edebiyat heveslisinin denemeleri değildir. O güne göre güzel, açık ve akıcı bir Türkçe ile yazılmıştır. Bilhassa hikâye ediş tarzı, itinasını hissettirmiyen bir dikkatin eseri sayılacak kadar tabiîdir. Bazı yerlerinde Edebiyat-ı Cedide Türkçesi'ni hatırlatan cümlelere rastlanılmaz değildir. Bununla beraber, o sekiz hikâyenin yüzlerce sahifesinde tesadüf edilen Farsça terkipler eriyip gitmektedir. Lûfatli cümleler, akan bir tahkiye üslûbunun içinde göze batacak kadar azdır. "Bu hikâyeler, lügatlerine ve terkiplerine rağmen, tatlı bir konuşma ve anlatma üslûbuyla yazılmıştır" diye vereceğimiz hüküm, yerinde olur.

Onlarda iki şey dikkati çeker; biri dış manzaraların subjektifleşerek tasviri, iç duyguların objektifleştirilerek tahlili. "Bir Serencam"ın şu ilk parçasını beraber okuyalım:

> "Karşı sahilin hulyadar ve daukâr hurma dalları arkasından gittikçe artan ziyasiyle, insana gittikçe yaklaşıyor vehmini veren hummalı, canlı bir ay çıkıyor ve mesafâtı maverâî, zümürrüdin bir safak istilâ ediyordu. Sol tarafta beyaz sütunlu uzun setler arkasında hevildâr bir mahşer-i nebat ve eşcar içinde gizlenen (Kasrüddübare)nin metrûk ve muhteşem çatısı, biraz ötede (Kasrı Âli)nin geniş, uzun yapraklı ağaçlar gölgesinde dinlenen hazin ve mağrur enkazı ve tâ karşıda ve tâ uzakta, ufkun harim bir kenarında, ehramın silik, lerzan ve bîmecâl zirceleri görünüyordu.
>
> Refikim ve ben, gürültüden hâlî olmıyan yoldan uzaklaşıp Nil'in tenha sahillerine doğru gittik. Büyük nehirde mahsûs, mer'î bir cereyan vardı; dalgalar, sahillerin sath-ı âba düşen akislerini kendileriyle beraber sürükleyip götürüyor ve Nil, sanki ziyaya susamış gibi kamerin bütün şuarını massederek, seylâbelerinde hûnin kıvrıntılarla ağır ve pür esrar akıp gidiyordu. Tâ ötede, salipvâri yelken direkleriyle esatirî bir mahlûk gibi kollarını açıp nîm zulmet içinde sendeliyerek kendine yol arıyan ve da-

ima sessizce kayan toprak testi yüklü bir gemide hazin nağmeler terennüm eden bir arabın perişan sesini dinliyerek ihtiyar refikime dedim ki:

– Ne güzel bir gece. Ve ne garip, ne efsanedâr bir yer! Ruhum binbir gece masallarını yaşıyor, o kadar hayal ile meşbûum..."

Bu da aynı hikâyeden başka bir parça:

"Misaferetimin haftasında idi, gecenin ilerlemiş bir saatinde onu odamda gördüm. Harem kapısının yanındaki odamda, muhabbetle, ihtirasla, kin ve hayalle dolu yirmi yaşında bir kalple yapayalnız, çaresiz ve giryandım; onu birden karşımda gördüm. Feyyaz, uzun saçları perişandı, gözlerinde ateşlerin en şedidi vardı, helecandan çarpan kalbi göğsünde lâtif med ve cezirler yapıyor ve nâmahsus bir rüzgârın titrettiği solgun renkli garip bir çiçeğe benziyen lerzedâr elleri nafile buna mukavemete çalışıyordu. Ziyaya yaklaştı, yüzü bembeyazdı.

Ben, uzun bir müddet heyecan ile darlaşan boğazımda seslerin öldüğünü hissettim. Mamafih o, benden katî bir sükût istedi:

– Telâş etmeyin, korkmayın, dedi. Evet, ben Mâhidevr'im ve buraya kadar nasıl geldim, bunu hiç sormayın. Çünki bu dakikada ben de hiçbir şey bilmiyorum, yalnız şunu biliyorum ki, yarın artık burada olmıyacağım.

– Nasıl? dedim; demek kaçmak fikrindesiniz?

– Evet, kaçmak. Hem de belki şimdi.

– Fakat nasıl? Kiminle? Nereye?

– Nasıl olduğunu bilmiyorum. Bu firarı, Perinaz tertip etti, hani vapurda yanımızdaki kız. O şimdi bahçede bekliyor. Eğer muvaffak olur, buradan çıkarsak doğru onun tanıdığı esircilerden birinin evine... de, ... Efendinin yanına gideceğiz.

– Peki, bu hiçbir şey değiştirmez ki... Sizi yine satarlar.

– Satarlar, dedi; gözlerinin içinden, ruhumda benim bile vasıl olamıyacağım kadar uzak bir noktaya baktı ve ilâve etti:

– Satarlar. Fakat, size... Siz gelir, beni oradan alırsınız, Beyefendi.

Bunları söylerken bana daha ziyade yaklaştı, nefesinin ılıklığını ve göğsünün musikisini duyuyordum... Ağzımda çöllerin bîaman, ateşin yübûseti vardı. Her lâhazesi kalbimde yeni bir yol açan gözlerinin kudret ve füsunu dudaklarının o şeytanatkâr hande-i ıgvâsı önünde bütün gençliğimin ve bütün recüliyetimin derin bir baş dönmesiyle sendeleyip, naçiz, lerzan diz çöktüğünü hissediyordum. Daha yaklaşmıştı. Vücudu

vücuduma temas ediyordu. Göğsümün derinliklerinden harçereme doğru sanki Afrika'nın o cehennemî samlarından biri esiyordu. Dilim damağıma yapışmıştı, bir tek kelime söylemeğe muktedir değildim ve genç kız ise vereceğim cevaba muntazır, karşımda istical ediyordu:

– Beyefendi, diyordu. Ne diyeceksiniz? Perinaz aşağıda bekliyor. Kaybedecek bir dakikamız yok. Ne diyeceksiniz?

Onu, yavaşça, kollarımın arasına aldım ve anlaşılmaz bir lisanla, en nihayetsiz, en çılgın buseler arasında, muhakkak, ertesi gün esirciye gideceğimi ve kendisini arıyacağımı söyledim. Teşekkür etti, memnun ve handan ayrıldı ve nurdan halk olmuş bir vücut gibi sessizce civarımda kayboldu."

Nihayet bir dayak ve bir isyan sahnesi:

"Ortada, yemeğin nihayetine kadar devam eden sükût, birden, onun anlaşılmaz homurtulariyle haleldar oldu. İçimizden birisi cesaret etti:

– Ne var ağa? dedi. Ne oldunuz?

Kelimelerini lokmaları gibi ağzında temkin ve iştiha ile çiğniyerek yavaş yavaş cevap verdi:

– Başıma ilk defa gelen bir şey... dedi. Bir cariyeyi döverken hiddetlenmek. Onlardan kaç tanesini kamçım altında kıvrandırır, bağırtırdım; fakat bunu daima soğukkanlılıkla ve hattâ zihnen başka şeylerle meşgul olarak yapardım. Lâkin bu seferki... Neuzübillâh... Bu seferki. Şu kaçanlardan birisi, Paşa için olanı. Kumral, uzun saçlısı bütün şeytanlarımı başıma çıkardı. Kahbe her kamçıyı yedikçe, bana: 'Alçak arap' diye bağırıyordu. 'Alçak arap' ve bununla da kalmıyarak efendilerime ve bütün Mısırlılara sövüyordu. Vücudunun hiçbir tarafında kabarıp çürümedik bir yer bırakmadım. Kaç darbe bilmiyorum. Elli mi? Yüz mü? Buna rağmen gözünden bir damla yaş bile akmadı. Böyle zorlu bir kahbe. –Harem ağası bu zemin üzerinde böyle birçok söyledikten sonra, yemekten kalkarken şu sözleri de ilâve etti– Zaten Hanımefendiye ekîden söyledim, bunları bütün saray halkının gözü önünde (ibretenlissâüirin) ifna etmeli dedim."

Bu tasvirlerde iç ve dış, ne kadar birbirine girmiştir. Refik Halid'in çok kere daha plâstik kalışı yerine Yakup Kadri'de daha çok psikolojik olma var. Yasak şapkayı başında kaşıyan Fazıl'ın içine bakınız:

"Şimdi Claire, füsunkâr bir ziya içinde, Fazıl'ın kül renkli şekli yanında beyaz kostümü, büyük, tüylü beyaz şapkasiyle, denizin arkadaki müzehhep yolları üzerinde dolaşıp, tâ uzaklardan bu sahile dinlenmeğe gelmiş mağrur sorguçlu kablettarihî bir kuş gibi sâkin, müsterih dururken; ötekinin müphem raşelerle titriyen eli muttasıl –şimdi siyah görünen– nefti şapkasının üstünde dolaşıyordu.

Fazıl'ın ruhunu, yavaş yavaş, katledeceği eb'at ve mesâfatın mehâlik ve mesâibini düşünen garip, acemi bir seyyah endişesi kapladı. Buna rağmen o, yine kâh ıslık çalarak, kâh rabıtasız, ıttıratsız bir takım havalar teganni ederek neşenâk görünmeğe çalışıyor ve arasıra Claire'e şımarık bir çocuk tavriyle:

– Eğer bu gelen açık tramvay değilse ben binmem, ben binmem, diyordu."

Bir gurbetelde yalnız kalmaktan korkan Macid'in içinden geçenleri de dinleyiniz:

"Ben kimdim? Burası neresiydi? Odada yapayalnız, bu garip muammâyi maneviyetin halliyle meşguldüm. Mevcudiyetim, o zamana kadar bence kâmilen meçhul, meşkûk bir takım varlıklarla muhattı. Rüya içinde rüya görüyor gibiydim. Biraz hakikate rücu için gözümün önünden sönük, silik birer sinematoğraf levhaları gibi süratle geçen bu bilmem ne kadar zamanlık meşhudat-ı müphemeyi hayalen tekrar yaşıyordum. Bu, evvelâ, gayet kalabalık, gayet gürültülü, gözleri, kulakları, dimağı yumruklıyan bir gömrüktü. Sonra berkî bir tren; mehip bir gar, daha sonra, muhteşem, müzeyyen, yüksek bir takım binalar, geniş, temiz, şaşaadar caddeler... Oturan, kalkan, koşan, bağıran bir sürü halk... Ebkem bir insan uğultusu. Mermer merdivenli, beyaz bir otel, temiz bir yatak odası... Şurada bir lavabo, burada bir etajer, köşede bir dolap, tâ orada bir yatak, bir şezlong, bir kanepe, ortada bir masa... Ve bütün bu eşya arasında bana şefik bir nazar-ı âşinai ile bakan çantalarım... Ve en sonra müdevver bir masa başında maroken bir iskemle üzerinde raşedar elleri arasında yanan bir baş tutan zayıf, solgun bir genç... Burası neresiydi? Bu genç kimdi? Bilmiyordum, hâlâ bilmiyorum, bütün bu şeyler o kadar hayalî, o kadar gölge, o kadar rüyaydı ki kendimi hâlâ, orada, Bakırköy'ündeki evimde, kütüphanemin bir köşesinde sayıklıyor sanıyordum. Varlığımdan, sıhhat-i mevcudiyetimden emin olmak için başımı tutuyor, göğsüme dokunuyor, kalbimi dinliyordum; sonra beni benden ayıran bütün

bu yabancılıklardan kurtulmak, kendiliğime avdet etmek, belki biraz nefes almak, belki biraz güneş görmek için pencereye yaklaşıyor, semaya bakıyordum. Orada, nazarımın tevakkuf ettiği her noktada bir boşluk açılıyor ve aşağıda, yerde, büyük şehir uçurumlaşıyordu.

Garip bir sevki-tabiî ile seyahat elbiselerimi çıkarmağa başladım. 'Garip bir sevki-tabiî' diyorum, çünki ben artık evzâ ve harekâtımın âmiri, ef'alimin nâzımı değildim. Lavaboya yaklaştım. Ellerimi ve yüzümü yıkamak istiyordum. Birden nazarım yine tâ önümdeki aynaya ilişti. Aynada hayalim bana bakıyordu ve ben 'bana' diyordum ki: 'Macit. Sen burada, Paris'de bu büyük şehrin bir otelinde, bu otelin bir aynasındasın' ve gülüyordum, bu gülüşte bir deli sesi bularak kendimden korkuyordum. Tuvaletimi nasıl bitirdim, nasıl giyindim bilmiyorum. Hemen odadan dışarı fırlamak, başka insan sesi işitmek, başka insan yüzü görmek, biraz kendimden uzaklaşmak istiyordum; 'yemek' dedim. Beni büyükçe bir sofra odasına götürdüler. Orada, uzun, müstevi bir masanın tâ uc tarafında iki ihtiyar karı koca, ortasında matruş şişman bir adam. Şüphesiz bir İngiliz, ve onun karşısında, gayet zayıf, mevtaî bir genç kız oturuyor ve hepsi yemeğe muntazır görünüyordu. Hepsi de benim anladığım lisanlarla görüşüyorlardı ve ben bütün bu simalar karşısında yine ebediyen yalnız, yine müthiş bir surette kendi kendime kalarak harap oluyordum. Çatal, bıçak tutmak, tabağıma yemek koymak için öteye beriye hareket eden ellerim, titrek mi; onları tanıyamıyordum. Diyordum ki: Bu eller benim değildir. Niçin, onları tanıyamıyordum? Niçin 'bu eller benim değildir' diyordum? Bilmem. Bunu bana sormayın..."

Yakup Kadri'nin ilk kitabı *Bir Serencam*, eski harflerle 1330'da çıktıktan sonra kitabı teşkil eden küçük hikâyeler hakkında gününde ve gününü aşan dönemde iyi şeyler yazılmıştır. Fakat bunlar içinde Halide Edip imzalı, "Edebiyatımızın son simaları" başlıklı makale etraflı bir tahlili ihtiva eder (*Büyük Mecmua*, no. 4, Mart 1919). Kıymetli edibimiz onda şöyle der:

"İsviçre'ye gidip kapanmadan evvelki Yakub Kadri ayakları toprak üstünde, fakat başı göklerde bir insandır. Toprağın incizabını etinde, kanında hisseden, hem şiddetle hisseden bir mizacı vardır. İlk eserlerinde, *Bir Serencam*'da, yaz ortasında çatlıyan yerlerden uçan arzın sıcaklığı ile kaynıyan bir gençlik ve ihtirasa yakın ateşin bir hava vardır. Lisanının sadegisi arkasında o kaynıyan kuytu menba, sıcak bir şelâle gibidir. Yakub Kadri'nin arkasından koştuğu, tahlil ettiği, mütemadiyen yükselt-

tiği ve göklere kaldırmak istediği, kalbidir. Kalbinde çok zaman zihnî bir unsur, asri ve bezgin bir hava dolaşıyor. Azıcık marazî, azıcık girdiği sahaların yalnızlığı ile meşbû kalbi bulanıyor. Arzın kokusunu, ateşini, göğün hülyasını taşımak istiyen kalbi, heveskârların karışık, zayıf teranelerine düşüyor ve biraz zaman için Fecr-i Âti edebiyatının soluk sanatına dönüyor. Fakat bu pek az sürüyor. Benliğini ebediyen götüren barak ve kuvvetli bir menba coşkun sulariyle ondaki marazî temayülleri yıkıyor. Eski kuvvetli hikâyeleri arasında Yıldızların Kimsesizliği nesiri de dahil olduğu halde onu Guy de Maupassant'dan müteessir, onun acaip ruhunun yalnızlığı, hırçınlığı ile malûl görürüz. Fakat İstamdat'taki şarklı çocuğun esrarlı ruhunu 20. asır edebiyatı bozamıyor. Burada Yakub Kadri, Şarkın eşkâlindeki sembolü ve içinde yaşadığı güneş memleketinin kalbini hakim ve derin bir sanatkâr kudretiyle açıyor. Yıldızların kimsesizliği, Maupassant'nın ebedî yalnızlık teranelerinden mülhem olmuş, belki de bütün müstesna ruhların müştereken duyduğu bu ruh ıssızlığını pek zarif bir şekilde terennüm etmiştir."

Halide Hanım, bu eleştirici satırlarında Yakup'un insanî gerçeğine isabetle okunmuştur. Bu mühim makalenin diğer parçalarını bahislerimizin konularına geldikçe alacağız. Duyan, anlıyan, yaklaşıp sokulan bir görüşle Yakup Kadri'yi lif lif bize açan Halide Hanım, lükümlerinde doğrudur ve görüşlerini bundan hemen kırk yıl önce kuvvetli tahminleriyle bitirmiştir. Yakup Kadri, göklere en çok kendini vermiş göründüğü anlarda bile topraktan ayaklarını kesmemiş, kesememiştir. *Bir Serencam*'ı dolduran hikâyeler, hemen hemen hepsi yaşanmış, çoğu Manisa'nın çocuk Yakup'unun gözleri önünde, hiç değilse kulakları dibinde olup bitmiş hâdiselerdir. Yukarıda söylediğim gibi bu hikâyelerle edebiyatımız, sahici vatan haritasında İstanbul surları delip mahillî ve millî gerçekleri görmeğe başlamıştır. Marazî, hırçın ve kötümser oluşu, şüphesiz, toplumun kendisinden çıkıyordu. Yalnız psikolojik ve öznel bir duygunun eseri, sadece Yakup'un kendi ruhunun verimi değildi. Sosyal realite de gerçekten öyle değil miydi?

Bir Serencam, yukarıda söylemiştim, yeni harflerle, ilk baskısından otuz yıl sonra (1943) çıkabildi. Bu iki baskıyı karşılaştıran Mustafa Nihad Özün, her iki baskı arasında dil ve söz bakımından şu değişmelerin yapıldığını ortaya koymuştur:

"'Bir Serencam' adlı hikâye üzerinde yapılan karşılaştırma sonunda şöyle değişmelere rastladık: müsmir –semereli, pür esrar– esrarlı, müsirren

–ısrarlı, hadden efzun– çok fazla, şedit –şiddetli, müvellidi– anası, iktida –uymak, masaip– zorluklar, isticar –kiralama, tevlit ettiği– yarattığı, acaip –acip-acayip– murakkas –oynak, mestur– örtülü, sabahın vürudunu –sabahın olmasını, bütün kabiliyet-i rüyetimi– gözlerimi, vüsat –genişlik, endişeaver– endişe verici, bir esmer hâleyle muhat –bir esmer hâleyle çenberlenmiş, mütefekkir– düşünceli, feyyaz saçlarını –gür saçlarını, ferdası gün-ertesi gün, iştidat eti –şiddetlendi, muhakematım– muhakemelerim, ciddî bir tebessümü şükranla –teşekkür gülümsemesiyle, heykelî– heykel gibi, kemâl-i sükûn-ı demle –bütün soğukkanlılığımla, namahdut– hudutsuz, gayr-ı müteharrik –hareketsiz, temdit ederdim– uzatırdım..." (*Ülkü*, no. 46, 16 Ağustos 1943)

Mustafa Nihad, gözden kaçıp bırakılmış, eski deyişlerden de misal veriyor: mahsus, mer'î, râci, mesail, muarefe, muhip, tefrik, mechulât, dilferip, lâkiydî, fecaatgâh, tehditkâr, rayihadar, nâgehanî, bilâihtiyar, makûs, mütebayin, refakat, isticâl...

Eminim ki, bugün *Bir Serencam*'ın yeni bir baskısı yapılsa Yakup Kadri, bunların da Türkçesi'ni bulup yazar. Fakat onun türlü vesilelerle işaret edeceğim muhafazacı tarafı, dilde de değişmelerinin çabuk olmasını önlemiştir.

Bir Serencam hakkında ilk neşrinden yirmi seneden fazla bir zaman sonra şiddetli tenkid, Hüseyin Cahit'den gelmiştir. Hüseyin Cahit, şunları yazar:

"Yakub Kadri Bey Fecr-i Âti dâvasını müdafaa ederken kendisini Serveti Fünun'dan çok ayrı, çok yeni zannediyordu ve, bu iman ile, mücadeleye girişiyordu. Bugün zamanın uzaklığı arkasından maziye bakınca aradaki farklar nasıl siliniyor ve her şey ne kadar birbirine karışıyor. Ben âdeta Serveti Fünun'un edebiyatı ile karşılaşmışım hissine kapıldım. Güzel, temiz, san'atkâr bir üslûp: Serveti Fünun'un öz evlâdı. Hattâ mevzulara, tekniğe ve kusurlara varıncaya kadar. Zaman ince farkları silmiş, ayırıcı çizgileri fark olunmaz hale sokmuş ve aynı eksiklik ve çağı geçme etiketi altında bu zavallı eserleri bir yığın belirsiz, farksız külçe haline sokmuş.

Bir zamanların –o kadar eski değil, daha dün– en ince ve san'atkârane telâkki edilen bu üslûbundan bazı numuneler göstermek isterim:

Karşı sahilin hülyadar ve duakâr hurma dalları arkasından gittikçe artan ziyasiyle insana gittikçe yaklaşıyor vehmini veren hummalı, canlı bir ay çıkıyor ve masafatı maveraî, zümrüdün bir şafak istilâ ediyordu. Sol tarafta beyaz sütunlu uzun setler arkasında hevildar bir maçşeri nebat ve eşçar gizlenen...

Her lâhzası kalbimde yeni bir yol açan gözlerinin kudret ve füsunu ...nının o şeytanetkâr handedeki iğvası önünde bütün gençliğimin ... recüliyetimin derin bir baş dönmesiyle sendeleyip, naçiz, ler-...öktüğümü hissediyordum...

...ı, esir ve bend-i sayd olmuş, cesim kuşlara benziyen, mecruh-...ın yürüyordu.

...nâğehzuhur felâket karşısında pür yes-ü isyan kalan reis-i aile ...l-ı menhusu hemşiresinin dest-i siyanetine bırakarak bir müd-...aremeyin-i şerifeynde kendine sabr-ü sükûn aramağa gitti...

...ve nâkâm ömrünü teşkil eden sinin-i mezahim ve masaip me-...u üç sene ihtamal en az hâmil-i şerrü mühuset olan ve ihtimal ...la temin-i refah-ü ikbal eyliyen bir devr-i huzur ve sükûn ol-

...lik simay-i acz-ü nisviyet ortasında bir heykel-i azm-ü meta-...ı zorubazoy-i recüliyetini gösteren bir diğeri, bir diğer hasım

İhsan Bey'le Necdet Efendi'nin eser-i Say-ü gayreti kâmilen rehin-i dûd-ı remad olmuştu.

Mirkat-ı tebgüdaz-ı hayatının kırk sekizinci kademesinde, yorgun, sekte-i kalbiyeden vefat etti.

Bence bu yatak, hiç şüphesiz, mecnun bir aşk-u safâ ilâhının bahçesidir. Bu hiç şüphesiz, yollarında tirajepuş, üryan kadınlar olaşan, tarhları, baş döndürücü, ateşin çiçeklerle birer sefahetgâh-ı ruh olan ve havuzlarında lâlin şaraplar dalgalanan bir mezhere-i fuhş-u cünundur.

Ey bâd, ey kârban-ı ıtr-ı bahar olan bâd. Çekil git...

Bu numuneler aranıp da zorla bulunmuş şeyler değil. Bütün eser aynı tarzda yazılmıştır. Muharrir de, tıpkı Serveti Fünuncular gibi, meselâ suyun yüzü diyemez, 'sathı âb' diyecektir. 'Civarımdan nihan oldu', 'mahrumi nanü gıda', 'meneccem sema parçaları', 'macera-yı zendostî', 'bir selâm-i harfî-i iptisam', 'yüzünün kısm-ı süflâsı', 'söğütlerin kıskanç sayeleri', 'humret-i dilnişin', 'şüphedar bir adem-i itimat', 'hemdem-i derdaşina' gibi terkipler ve tekellüfler her adım başına dolu. Şu son terkibi okurken Süleyman Nazif'in 'nahudâ-yı huda-nâpesent'ini hatırlamamak kabil mi?

Evet, işte bunlar ihtiyarlamış güzellikler, fanî güzellikler. Acaba bugünkü yazılarımız ihtiyarlıyacak mı? Ben şimdiden ihtiyarlamış üslûp ile yazan gençler görüyorum. Daha dünkü sade yazılar içinde de bugün eskimiş parçalara tesadüf ediyorum.

Yakub Kadri Bey'in hikâye tekniğinde de bir az eskimiş taraflar var. Hikâyeler, alelusul umumi bir tasvir ile başlıyor. Bir az devam ettikten sonra birisi geçen bir macerayı nakle başlıyor. Bu âdeta bir kaide. Hepimiz bu yoldan az mı geçtik? Fakat bugün işte bize bile bir sun'iyet ve ca'liyet kokusu veriyor.

Hikâyelerin neticeleri, garip bir yeknesaklık ile, hep ölümdür. Hattâ, *Bir Serencam*'ın kahramanı birkaç kere ölür. Zavallı tahrirat Başkâtibi nasılsa kaderin lûtfuna uğrıyarak bir gececik eğlenmeğe gider, baskına uğrar, pencereden atlar, ölür. Hürriyetin geldiğine inanan coşkun bir genç, İtalyan nişanlısına caka satmak için İzmir'de şapka ile sokağa çıkar, dayak yer, ölür. Yarı çılgın bir şair Mısır'da bir prensesi sever, aşkından bütün bütün çıldırır, kendisini Özbekiye parkında bir ağaca asar ve, tabiî ölür. Tercümei halini okuduğumuz müderriszâde Elhaç Necdet Efendi, coşkun bir halk nümayişinde dayak yer, sıcak telkadayıf hamuruyla haşlanır. 'sekte-i Kalptan' ölür. Taşralarda, kapatmalar, dost edinilen kadınlar, yemiş yer gibi, kurşun yerler... Yalnız tek bir hikâyede tek bir genç, muharririn bîaman takdirinden yakayı kurtarabiliyor. Fakat o da zaten muvazenesiz, yarı deli bir şeydir. Nebbaş öldürmüyor ama ölüleri soyuyor.

Hikâyelerin mevzularına gelince, burada en coşkun bir romantizm ile en keskin bir eşleyici bir tetkik ve müşahede birbirine karışmış gibidir. Muharririn kabiliyeti, âdeta bir dört yol ağzının kalabalığı içinde bir yalpa sarasına tutulmuş telâkki olunabilir. Hangi tarafa gideceğini tâyinde mütereddit gibidir. Onun için, muhtelif istikametlerde birer istikşaf seferi yapar gibi, muhtelif cins mevzuları tecrübe etmiştir.

'Bir Serencam' Mısır'da geçen bir vak'a. Mısır'la ticaret eden bir Türk genci vapurda giderken Mısır'a odalık olmak üzere götürülen bir çerkes kızı görüyor ve, tabiî aşık oluyor. Bu kız elbette güzeldir ve genç bir kız olunca da, mutlaka, bir az garip ve hırçındır. Bunun mutlaka neden böyle olması lâzım geleceğini bu günün okuyucuları anlıyamazlar. Fakat o conventionel tip ile alışmış olan bizler kendisini görünce eski bir dost görmüş kadar seviniriz ve derhal tanırız. Benim de, arkadaşlarımın da hikâyelerimizdeki genç kızların hemen hepsi böyle idi: Serveti Fünun türesi. Yakub Kadri Bey, bu çerkes kızını şöyle anlatıyor:

'İşte onunla dostluğumuz bu gibi mükâlemelerle ve böyle hırçınlıklarla başladı. O ne garip bir kızdı yarabbi.

'Mısır'da tam bir masal hayatı. Kıskanç prenseslerin kurbanı olan halayık başları, mükellef tabaklar içinde paşalara takdim ediliyor. Sonra bu

kadar sıkı bir hayat içinde, sokakta rasgelen biri prenses arabalarına sokularak konuşmağa, her gün mektuplaşmağa imkân buluyor. Mehtaplı geceler, harem ağaları, aşklar, cinayetler, intiharlar...

Fakat bereket versin ki yalnız bir renk, bir rayiha ve bir hüner olan, bugün için ancak eski bir devrin hâtırası sıfatiyle kıymeti kalan bu parçaların yanında hâlâ canlı canlı yaşıyan, bugün için bile bir 'muvaffakiyet' sayılacak parçalar var. Bunlar kaynaklarını zamanın edebiyat hakkındaki moda telâkkisinden değil, hepimizin üstadı olan Tabiat ve Hayattan alıyor ve onun için işte yaşıyor. 'Bir tercümei hal' yalnız 'Müderriszâde Elhaş Necdet Efendi'nin hayatı değildir. Kendisiyle beraber bir devreyi yaşatıyor, bir zihniyeti yaşatıyor, ahlâk ve âdatımızdan kopmuş bir parçaya can veriyor. Vaktiyle bu hikâye intişar ettiği zaman, nasıl telâkki edildi, bilmiyorum. İhtimalki öteki parlak tasvirli, hünerli, terkipli, ahenkli yazılmış muhteşem prenses hikâyeleri yanında sönük kalmıştır. Fakat şimdi içindeki kıymetli cevher, zamanın çarpa çarpa geçen bin türlü dalgaları ile tertemiz, parlak bir güzellik almıştır. Gençler için ne ibret alınacak bir ders; yapma, özenme, zoraki şeyler, zamanlarındaki şekil telâkkisine göre ne kadar parlak olursa olsunlar, senelerin sarsıntısına işte tahammül edemiyorlar, sönüp gidiyorlar. Yaşıyan ancak şeniyet üzerine açılmış san'atkâr gözlerin in'ikâs ettirdiği hayat parçaları olabiliyor'." ("Bir Serencam", *Fikir Hareketleri*, no. 41, 2 Ağustos 1934)

Bu eleştirmenin dil hakkındaki görüşü doğrudur. Fakat bu hikâyelerin yayımlandığı yıllarda yazsaydı acaba Hüseyin Cahid yine aynı noktalara çatacak mıydı? Sanmıyorum. Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketlerine o zamanın edebiyat çevreleri, tek elden karşı durmuşlardı. Devrin edebiyat otoritesi sayılan bu büyük yazarlar, şimdi Cahid'in alaycı bir uslûpla beğenmediğini gösterdiği sözleri, terkipleri ve ağdalı deyişleri, Türk edebiyatının esaslı şartlarındanmış gibi almıyorlar mıydı? 1934 yılında bile Hüseyin Cahid, henüz kitabın adına dokunacak kadar öz dil duygusuna ermemiştir. "Başa gelenler" kavramiyle Türkçe söylenebilecek bu vasfı-terkibiyi yabancı bulmayışı bunu göstermiyor mu? Dil eleştirmelerinde zaman aşımını hesaba katmamak doğru değildir.

Serveti Fünun'da Fecr-i Âti'nin sözcüsü olarak yine kendilerinden önceki Serveti Fünuncuları terkid eden Yakup Kadri'ye, demek o zamanlar, Hüseyin Cahid adamakıllı kızmış. Yirmi yıl sonraki *Bir Serencam* eleştirmesi, bu kızgınlığın tepkisi hissini vermektedir. Yakup Kadri'nin bu eserinde tenkidden ziyade kendi mensup olduğu edebî zümreyi savunma halinde gö-

rünmesi de bu yüzden olsa gerektir. Eleştirmecimizin yine insaflı bir tarafı yok değil: "İşte bunlar ihtiyarlamış güzellikler, fâni güzellikler. Acaba bugünkü yazılarımız ihtiyarlamıyacak mı? Ben şimdiden ihtiyarlamış üslûbla yazan gençler görüyorum. Daha dünkü sade yazılar içinde de bugün eskimiş parçalara tesadüf ediyorum." Bunları söylemekte Cahid'in yerden göğe hakkı vardır. O kadar ki, eserin neşrinden çeyrek asır geçerek yaptığı tenkidleri de biz, yirmi sene sonrasında aynı suretle ihtiyarlamış bulmuyor muyuz?

Dil meselesinden sonra Hüseyin Cahid'in parmak bastığı nokta, hikâyelerin neticelerinde bulduğu birliktir. Yani ölüm... Hattâ *Bir Serencam*'ın kahramanını Yakup Kadri'nin birkaç defa öldürdüğünü söylüyor. Nebbâşın öldürülmediğini, fakat ölüleri soyduğunu yarı istihzalı bir şekilde anlatıyor.

Keşke Nebbâşı da öldürseydi... Yirmi yaşlarındaki genç Yakup, insan eliyle vakitsiz getirilmiş ölümlerin, hem de bazılarına pek yakınları karışmış bulunan bu faciaların şahidi olmuş, içinde yaşadığı dar çevredeki bu görüşlerinin bütün memlekette tekrarlandığını düşünmüş, bu olaylar karşısında ruhunda uyanan korkuyu, tiksintiyi belirtmek için birbirine benzer bu konuları sona erdirirken aynı neticeyi hepsine uygulamıştır. Fena mı? İstibdat devri, hattâ onu takip eden zamanlarda topluluğumuzun bu tarafları acı birer sosyal gerçek olarak devam etmemiş midir? Bu hikâyeler, sanat alanında sosyal hayatın tenkididir. Yakup, âkıbetleri, yazdığından daha da feci gösterseydi ne lâzım gelirdi? Belki bu hikâyeler daha da tesirli olurdu. Şapka giydiği için insan öldüren devirden yıllar sonra şapka giymenin günah olduğunu söylediği için adam asan bir devreye geçişimiz, bu şekildeki bir göstermeyle daha belirli olarak gözlerimizde canlanmıyor mu? Hangisi olursa olsun, sanat, ne öldürmede, ne diriltmede; öldürüşte ve diriltiştedir. Genç Yakup, her ikisinde de başarılı görünmüyor mu?

Esasen gerek "Baskın", gerek "Şapka" meseleleri, bugün bile, zamanın ilerlemesiyle ortaya çıkan değişmeler içinde devam etmiyor mu? Yukarıya aldığım bir yazısında Yakup, baskın konusuna nasıl dönüyor görülmüştür. "Şapka" için de Falih Rıfkı Atay'ın şu anlattığı hikâye çok manâlı değil midir?

> "Atatürk, Kastamoni seyahatinden (25 Ağustos 1925) dönmezden önce kulağı delik Ankara gazetecilerinden biri bir hasır şapka giyerek İstiklâl Mahkemesine gitmişti. Reisin beyni atarak:
>
> – Ne o başındaki? diye haykırmıştı. Gazeteci tevkif de edilmiş miydi, edilmemiş miydi, şimdi hatırlamıyorum. Fakat vakadan birkaç gün sonra Atütürk'ün başında şapka ile Ankara'ya gelmek üzere olduğu haber

alınınca, şehir dışındaki onu karşılamağa gidenler arasında bulunan reis de Atatürk'ü fötr şapkasiyle selâmlıyordu."

(*Dünya*, 31 Mayıs 1957)

Hüseyin Cahid, yukarıya aldığım tenkidiyle kırk beş yaşındaki Yakup'u karşısına alıp, yirmi yaşındaki Yakup için "Coşkun bir romantizm ile en keskin ve işleyici bir tetkik ve müşahede birbirine karışmış. Kabiliyetinin âdeta bir dört yol ağzının kalabalığı içinde yalpaya tutulmuş" olduğunu söylüyor. Biraz geç değil mi? Tarafsız ve etraflı bir tenkid için 1911'den 1934'e kadar Yakup'daki değişmeleri ve gelişmeleri göz önünde tutarak onu tenkid gerekmez miydi? 1934 yılından önce, 1919'da Halide Hanım tarafından yazılmış tenkid yazısını görmüş olsaydı ve onun doğru olan yolunu tutsaydı Kavgamlarım'ın unutulmaz yazarı, *Bir Serencam* için ve Yakup için, daha doğrusu edebiyatımız için daha haklı bir görüşü ortaya koymuş olurdu. Cahid'in olgun yaşlarına rastlıyan bu tenkid, geçen bahiste gördüğümüz, genç Yakup'un onu taşlamalarına cevap kokusu taşımamalıydı.

Bununla beraber kırk beşlik Yakup'un edebî şahsiyeti, Hüseyin Cahid'i böyle demeğe de zorlamıştır:

"... Bereket versin ki yalnız bir renk, bir rayiha ve bir hüner olan, bugün için ancak eski bir devrin hâtırası sıfatiyle kıymeti kalan bu parçaların yanında hâlâ canlı canlı yaşıyan, bugün için bile bir 'muvaffakiyet' sayılacak parçalar var. Bunlar kaynaklarını zamanın edebiyat hakkındaki moda telâkkisinden değil, hepimizin üstadı olan tabiat ve hayattan alıyor ve onun için işte yaşıyor."

Hüseyin Cahid'in son söyledikleri, herkes için, hattâ kendisi gibi ileri yaşlarda bulunanlar için bile kıymetli sayılacak bir öğüttür:

"Gençler için ne ibret alınacak bir ders; yapma, özenme, zoraki şeyler, zamanlarındaki şekil telâkkisine göre ne kadar parlak olursa olsunlar, senelerin sarsıntısına işte tahammül edemiyorlar, sönüp gidiyorlar. Yaşıyan ancak şeniyet üzerine açılmış sanatkâr gözlerin inikâs ettirdiği hayat parçaları olabiliyor."

Bu konudaki görüşümüzü açıklıyarak sözü toparlıyalım:

Hikâyelerde anlatış tekniği iyidir. Daha onbeş yaşında P. Bourget'yi elinden düşürmiyen, sonraları Maupassant'ı baştan başa okuyan, hattâ Mı-

sır'daki "Türk" gazetesinde bunlardan tercümeleri çıkan Yakup, bu yoldaki çıraklığını hakikî üstatların elinde yapmış olmasaydı bu başarıya eremezdi. Sekiz hikâyenin hiçbiri ne bir tatbik, ne bir tercüme olmadığı halde Avrupaî bir tekniğin içindedir. Yazılışlarından hemen kırk sene sonra yine taze, yine canlı, yine ilgi çekicidirler; malzemesi sağlam, yapılışları hünerlidir. Bu hikâyelerde, hikâye ediş trükleri, tecüssüsü ve dikkati uyanık tutacak maharetli buluşları, becerikli bir elin eseri olarak görürüz. Yakup, gerek iç, gerek dış görünüşleriyle, gerek dili ve gerek akan üslûbu, gerek şekli ve mânası, gerek tekniği itibariyle, gerek konularındaki gerçekliği, gerek onu fazla mubalâğaya kaçmadan kaleme döküşteki işçiliğiyle *Bir Serencam*'da, yani çıraklık devrinin başlarında başarılı bir hikâyeci olduğunu ispat etmiştir. Yakup, edebiyatımızın bu nevinde örnek olacak bir emek ve bir tecrübedir.

VI

Bir Huysuz ve Kadınlar

"Her fert, kendi rolünü oynıyabilmek için çabalıyor. Hiç kimsenin bir an için diğerine bakmağa vakti yok; herkes o kadar kendisiyle meşguldür."

- Yakup Kadri

Yakup Kadri'nin 1912'de ve daha sonraki bir iki senede durumu, birbirini kovalıyan iç ihtilâller ve harpler içinde bir nevi nefis muhafazası halinde görülür. Bu birkaç yılın sosyal ve psikolojik çalkantılarına onun gibi duygulu ve uyanık bir insanın ilgisiz kalması, bu çalkantılardan etki almaması elbette imkânsızdı.

Böyle olmakla beraber yazılarında 1912'den 1914 ve 15'e kadar davâlara doğrudan doğruya temas eden bir şey bulamıyoruz. Olaylar sırasında içini doldurup onlar geçtikten sonra söylemeyi ve yazmayı itiyat edinmiş olan Yakup; Meşrutiyet'i ve Balkan Harbi'ni *Hüküm Gecesi* ve *Rahmet* gibi eserlerinde daha sonra verecektir. Biz de yeri gelince onları çözüp açmağa çalışacağız. Fakat bu yıkım devrinin onda, dolayısiyle yaptığı tesirlerin izlerini Peyam'ın edebî ilâvelerinde buluyoruz.

Peyam'ın birinci seri ilâvesi 1329 (1913) yılının 16 Kasım ayında çıkmağa başlar ve kırk üç nüshadan sonra 1914'te sona varır. Balkan Harbi'nde Bulgar Mütarekesi 17 Nisan 1913'te olduğuna göre Birinci Umumî Harb arifesine kadarki devrede Yakup'u buradan takip edebiliriz.

Yakup, bu devrede, biraz önce dediğim gibi, siyasî olaylardan açık ola-

rak bahsetmemiş olmakla beraber onların baskısı ve etkisi altındadır. *Peyam*'ın ilâvelerinde "Bir Huysuzun Defterinden" başlığı altındaki yazılarda onun ruh durumunu pek iyi keşfedebiliriz.

Bunda Yakup, şöyle bir Huysuz'u tasvir eder:

> "Bu Huysuz bana pek yakındır, benimle beraber, benim evimde oturur; aile arasında onun ismi sadece Zıpırdır. Zıpır nedir: Bilirsiniz a... biraz garip, biraz hoppa, biraz herkes gibi olmıyan kimselere bizde zıpır derler. Bu keleminin bütün mânası ahengindedir. Biraz amiyâne bir kelime ama çok beliğ... Öyle bir sıfat ki mevsufu en girizan (kaçıcı) hususiyetlerine kadar vasf ediyor."

Doğru... O zamanın Yakup Kadri'si de biraz böyleydi. Bir huysuz!.. Kimseye benzemiyen, her şeyi hoş görmiyen, insanlarla beraber yaşarken uslu bir cemiyet adamı olduğu halde ruhunda daima onlardan kaçmak istiyen bir tarafı bulunduğunu acı acı duyan Yakup; evinde beraber yaşadığı, o kadar da değil, daha içinde, hattâ benliğinde yaşattığı bu huysuzla ikizdir. O halde kimdir, bu huysuz?

> "Bu, otuz yaşında bir genç adamdır. Müddet-i hayatında hiçbir şey yapmamıştır. Ne öğrenmiş, ne gezmiş, ne görmüş, ne dinlemiştir. Çünki bu bir şey yapmamazlık içinde dinlemeğe vakit bulamamak mucizesini de göstermiştir. Hattâ ne sevmiştir, ne de sevilmiştir. Zavallı insanların içinde boş bir saksı gibi durur. Boş saksılar gibi de nazarı rahatsız eder. Fakat hiç dokunmağa gelmez. Bu saksı sanki fağfurdandır. Ona vurulan bir küçük fiske, kulakları günlerce devam eden bir aksi-sedâ ile doldurur. Etrafında herkes biraz ondan korkar. Güldüğünü kimse görmemiştir. Gülse bile ağlar gibi güler, pek acıdır. Hah, işte tam kelimeyi buldum: acı. Zıpırdan sonra bu adamı en iyi tavsif eden bir ikinci sıfat da budur. Eğer insanların aslı topraksa bu muhakkak safi biberden, safi biber hamiresinden yapılmış bir mahlûktur. Zira malûmdur ki insanların mayasında hem acılık, hem tatlılık vardır. Her insan biraz nefret etmesini de bilir, sevmesini de... İşte bizim defter sahibi bu ikinci hassadan külliyen mahrumdur. Bir an için, bir lâhzacık, hiç kimseye, hiçbir şey karşı ufak bir temayül hissetmemiştir. Onun için insanlardan daima uzak yaşar. Hele sokağa hiç çıkmaz. Günlerinin üç buçuğunu odasında, sâmit (sessiz) geçirir."

Şüphe etmemelidir ki Yakup, tamam bu anlattığı kadar huysuz değildir. Sırasında içiyor, geziyor, arkadaşlariyle görüşüp konuşuyordu. Hattâ pek uzun olmıyan fasılalarla seviyordu bile... Fakat muhakkaktı ki kendisi tıpatıp bu huysuz gibi olmadığı halde içinde böyle birisi vardı. Dış-iç, objet-subjet bahsinde Goethe'nin şu sözlerini daima hatırlamalı:

"Görüyorsunuz ya, dışımızda hiçbir şey yok ki aynı zamanda içimizde olmasın."

Dışta, cemiyette bozgun; içte, ruhta yıkım... Ne kadar, subjektif olursak olalım, içimizdeki çalkantılar, dışın sarsıntıları; ne kadar objektif olursak olalım, dışımızda gördüğümüz türlü boyada akisler içimizdeki ruh güneşinin çözüp lif lif ettiği renkleridir. Dışla iç ve içle dış bu kadar birbiriyle kaynaşık ve dolaşıktır. Şimdi burada kendimize konu aldığımız huysuzu, bu bakımdan ve biraz daha yakınından tanımıya devam edelim:

"Felâketin büyüğü şu ki, o ne şair, ne de filosoftur. Belki sadece muhtıra-nüvis (muhtıra yazan, hâtıralarının jurnalını tutan)dır. Ve bir muhtıra nüviste de bu kadar garabet, bu kadar meraret (acılık) mâzur görülür şeylerden değildir sanırım. Esasen muhtırası da bir muhtıraya benzemiyor. Bu yazdığı şeylere o unvanı veren benim. Ne diyeceğimi bilemedim de muhtıra dedim. Bunlar ekseriya masasının üzerinde karmakarışık bulduğum bir takım kâğıtlar, üzeri yazılmış, silinmiş, tekrar yazılıp silinmiş bir çok yılankavi satırlar dolu... Sabahları onun kahvaltıya inmesinden veya bahçeye kaçmasından bilistifade odasına girip evvelâ bu kâğıtları, sonra bu satırları helecanlı bir elle ayıklıyor, temizliyor ve kendi defterine geçiriyordum. Onlardan en gariplerini sıra ile neşredeceğim. Bu fena işi evdekilerle müttefiken yapıyoruz. Onun bundan hiç haberi olmıyacak. Çünki son zamanlarda mesut bir tesadüf eseri mi, ne demeli bilmem, o yeni bir itiyat daha çıkardı; gazete okumuyor, bir satır gazete okumağa tahammül edemiyor. Biraz evvel demiştim ki bizim defter sahibi hiç kimseyi, hiçbir şeyi sevmez. Sakın bundan onun çılgın bir hodbin olduğuna hükmetmeyiniz. Onun her türlü aleyhinde bulunabilirim, fakat ne hodbin (özcü), ne hot-pesent (kendini beğenmiş) diyebilirim. Zavallı dostum, zavallı kardeşim için doğrusu bu fena bir iftiradır. Çünki onun en az sevdiği, en az beğendiği kendisidir. Kendisini beğenmediği, kendisinden nefret ettiği kadar hiç kimseyi beğenmez, hiç kimseden nefret etmez."

Bağları türlü sebeplerle gevşiyen cemiyetlerde fertler, ya bencil menfaatlere saplanırlar, başka hiçbir şey düşünmeyip kendilerinde özgecilikten eser kalmıyacak şekilde egoist olurlar; yahut kendilerini dahi iğrenç bulacak kadar hastalıklı bir ruh haline düşerler. Bu devirlerde iyman zayıflar; umumiyetle cinayetler ve hattâ kendini öldürmeler artar. İşte Yakup'un Huysuz'u bu ikinci duygu içindedir. Artık hal ve şanını etraflıca öğrendiğimiz bu huysuzun kendisini dinliyebiliriz; fakat dinlerken daima o korkunç bozgunun cemiyette yaptığı acı sarsıntıları hatırımızda tutarak:

"Dünyaya çok mu erken, çok mu geç geldim. Bu halim benim için pek mi eski, pek mi yeni? Bilmiyorum. Bildiğim bir şey varsa kendimi bazan bin sene yaşamış kadar yorgun ve bezgin, bazan da yeni doğmuş bir çocuk gibi valih ve hayran hissedişimdir. Kalbim, çok yemiş bir adam midesine benziyor; o kadar dolu, o kadar ağır ki taşımadan bıktım. Mideler gibi acaba kalpleri de boşaltıp temizliyen devâlar var mıdır?

Koca Tıp, henüz bu kadar terakki etmedi. Zaten ne terakki ettik ki? İnsanlar ilâhlarını, yani saffetlerini, necabetlerini, insanlıklarını kaybedeli yeni bir put icap eylediler: terakki! Kaba, mânasız ve gülünç bir put!.. Geç en gün bu yeni mezhep sâliklerinden –zaten şu son zamanlar kim bu mezhebe sâlik değil ki– birkaç kişi görüşüyorlardı:

– Efendim, görmelisiniz, ne temeddün, ne terakki? A azizim onlar başka, biz başka. Onlar terakkiyat-ı beşeriyenin son kademesinde bulunuyorlar. Pek doğru, bu merdivene biz daha ilk adımımızı bile atmadık.

Mükâlemenin arkasını dinliyemedim. O gün, ertesi gün, daha ertesi gün âdeta muztariptim. Âdeta hastaydım. Ah budalalar; budalalar ki, hayat-ı beşeriyeyi daima yukarıya çıkarır bir merdiven şeklinde görürler. Onlara sorarsanız bu terakki dediğimiz şey nedir? Size derhal demiryollarını, Krupp toplarını, zırhlıları, tayyareleri gösterirler. Eskiden hiç olmazsa böyle adamlar, size yine terakkiden bahsederken Amerika'nın keşfi ile, Galilée'nin menkibesinden dem vururlardı. Halbuki şimdikiler, terakkiyi sadece çabuk insan yetiştiren ve çok adam öldüren alât şeklinde gösteriyor. Bir diğer kısım var ki, bu yaftayı bazı değişen fikirler ve âdetler üstüne yapıştırıyor. Meselâ eskiden insanları hayvan sürüsü gibi satmak, küçük ve ehemmiyetsiz kimseleri büyük ve mühim kimseler menfaatine öldürmek âdetleriyle sekiz ilâha birden inanmak, arzın dümdüz, yerinde durur bir şey olduğuna kanaat etmek fikirleri varmış. Şimdi ise bunların aksi yapılıyor, aksi düşünülüyormuş. Bir kere bunun aksi yapılıp, aksi düşünüldüğü doğru değildir. Çünki ortadan esirciler kalktı-

ğı günden beri insanlar kendi kendilerini satıyorlar. Büyüklerin hesabına hâlâ küçükler ölmektedir. Hem ne suda, ne ipte, ne ateşte, fakat açlıktan ölmektedir. Sekiz lehçe-i beşeri teşkil eden her kelime bir ilâh haline girdi. Adalet ve Hürriyetten, Müsavat ve Milliyet'ten tutun da tâ Terakkiye kadar her kelime, her kelime şimdi önünde başların eğildiği bir mihraptır. Ah, Mecnunlar mâbedinin acayip ve ters mihrabı!.."

Evet insan, bu dalgaların içine düştü mü, çare yok, böyle duyar. Kendisini muhakkak selâmet kıyısına götürebilecek bir enkaz parçasını, hattâ sağlam bir kurtarma simidini bile vefasız ve kıymetsiz bulur. "Gel seni kurtarayım, sandalıma alayım," diyen gerçek bir hakaskara dahi emniyetsizlikle bakar. İnanamaz. Hiçbir şeye, hiçbir kimseye, hiçbir fikre inanamaz. İnsanlık hayatındaki terakkiye, adalet, hürriyet, müsavat, hattâ milliyet gibi yüksek ideallere güvensizlikle bakar. Çünki... çünki hastadır. Hem yalnız fert olarak değil, cemiyetle beraber hastadır. Bu Huysuzun yukarıya aldığım satırlarında, yıkılan Osmanlı topluluğunun bütün marazları ve hasta hali açıkça görülüyor.

Huysuz, bütün çılgınlıklarına rağmen mantıklı bir araştırmayla, belki çılgınlığının tabiî neticesi olarak insan anlamı üstünde durur. Çünki insan, bu duygu çalkantıları içinde her şeyden daha çok kendidir. Zaten o önce kâinatta, hakkında konuşulmağa değer ne olduğunu kendi kendisine sorar. Onun için her ayın –hele ayın– bin bere resmi yapılmış. İnsanlardan bin kere bahsedilmiş, bin kere şikâyet olunmuştur. Zavallı Huysuz! Onlardan ilk şikâyet eden olmak istemez. Ve sonra soydaşlarını şöyle anlatır:

"İnsanlar, şüphesiz ki arz üzerinde yaşıyan hayvanların en sevimsizidirler. Hattâ belki de en lüzumsuzu, en mânasızıdırlar. Kazlar gibi iki ayağı üstünde sallana sallana dolaşan bu tüysüz mahlûkat sürülerinin işi nedir? Mânası ne olsa gerektir? Neden hasıl olmuşlar? Ne yapmak istiyorlar? Isırmak içinse onlardan daha iyi ısıranlar, zehirlemek içinse onlardan daha iyi zehirliyenler, parçalamak içinse onlardan daha iyi parçalıyanlar, yemek içinse onlardan daha iyi yiyenler, içenler, sevmek, sevişmek içinse onlardan daha iyi sevenler, sevişenler var. Nitekim haşarat âleminde öylelerini gördüm ki çiftleşirken terk-i can edecek kadar şiddetle, ulviyetle aşka fedadırlar. O halde madem ki mahkûkat içide mânay-ı hayatı en fena ifade eden insanlardır; o halde nedir, tekrar soruyorum, o halde nedir bunların vazifesi ve ne yapmak için gelmişler?"

Bu sorunun cevabını yine kendisi verir:

> "İnsanlar –hattâ bu satırları yazan da dahil olduğu halde– biliniz ki, dünyaya kendilerini, mütemadiyen birbirlerini satmak için gelmişlerdir. Ef'al-i beşeriyenin edâsı işte budur. İnsanları sair hayvanattan ayıran hassa-i mahsusa da işte budur. Bin türlü ca'li ve sun'i (yapma ve yapmacık) tavırlar, sesler, bakışlar, söylenişler, düşünüşler, kendine bir kıymet izafe edip satılabilmek, alınabilmek..."

Bu cevap, insanı en zayıf, bir bakıma en kuvvetli taraflariyle gören bir gözün anlatışlarıdır. Rüyasında olmıyacak birini, olmıyacak şekilde görmüş olan bir kimseye bir zaman sonra o kişinin gelip kendisini rüyada nasıl gördüğünü anlatmasına benziyen bir cevap. Fakat Pascal'ın (*Misères de l'homme*) dediği, insanın süflî taraflarına mukabil üstün ve yüce cepheleri yok mudur? İnsan bu kadar mı aşağıdır? Ve insanların hepsi böyle aşağılık mıdır? Onda bu menfi vasıfları temizliyen, hiç değilse şiddetlerini azaltan müsbet kıymetler bulmuyor muyuz? İnsanı idealize ettirecek duygulardan o tamamiyle soyunmuş mudur? Şüphe yok ki hayır!.. Fakat Huysuz oralarda değildir. Yakup, onu, ancak daha sonraları imana getirecektir. Çünki kendisi ancak daha sonra imana gelecektir.

Fert, topluluktan bu kadar ayrılıp kendi içine kapanınca tabiî olarak zihninin çarpacağı duvar, ölümdür. Yaşamak bir şey için var olmağa devamdır. O şey işte ülkü; ideal dediğimiz emel, umut ve hayaldir. Bir hayal... fakat gerçek olmağa istidatlı bir hayal... O, Huysuz'da yoktur. O halde niye yaşıyor; ne için, kimin için? Nitekim bu Huysuz'un kendinde yaşadığı senelerde Yakup Kadri'den Nevsal için istenmiş fotoğrafının altına Yakup şunları yazmıştı:

> "Hat-tı destimle (el yazımla) resmim; ne için, kim için?"

Şimdi Huysuz'un defterinden şu satırları okuyalım:

> "Ölüm, su ve alev gibi her şeyi temizliyor; koca ölüm, aguşuna düşenler ne kadar kibar ve necip oluyorlar ve aynı zamanda ne ulvi bir sima iktisap ediyorlar? Öyle kimseler bilirim ki, sana vasıl olmadan evvel küçüktüler, nâçiz ve zelil idiler. Bütün bu şimdi etrafımda kımıldananlar, nefes alanlar, konuşanlar gibiydiler; senin sessiz ve esrar ile dolu kasrına girer girmez büyüdüler, ulvileştiler. Mağrur hayallerini, bana birer

ilâh kıyafetinde gönderdiler. Onlardan korkar oldum. Onlar önünde kendimi iki parmak arasında ezilir haşarat kadar sefil ve bîmâna buldum; onlar ki, sağken bana ellerini uzattıkları zaman tutmağa, sıkmağa üşenirdim. Ölüler dirilere ne kadar hâkim oluyorlar? Biz sevdiklerimizi asıl, onlar öldükten sonra seviyoruz; onlar, ebedî mufarekatten sonradır ki, bizim kalbimize tamamiyle temellük ediyorlar. Çünki bize artık ihanet etmiyeceklerini biliyoruz. Biliyoruz ki, arzunun zakafı gayzın kuvvetiyle daraban eden kalpleri artık müebbeden durmuştur. Ve damarlarında bir ince yılan gibi dolaşan haset, son çekilen kanla beraber düşüp gitmiştir. Demek ki, onları, artık yaşamadıkları için seviyoruz; bunun içindir ki, onlara hürmet ediyoruz. Diğer taraftan diriler her ölüyü biraz kahraman telâkki ederler; çünki ölü, onların, her an titriyerek düşündükleri yoldan geçmiş bir kimsedir. Bu yoldan geçebilmek cesaretini gösterendir. Ölülerin daha başka meziyetleri vardır ki kendilerini dirilerin takdir ve hürmetine mazhar kılar. Ve onlara iki kat kahramanlık bahşeder. Bu da nedir bilir misiniz? Artık arzu etmemek, artık ihtirasattan münezzeh kalmak, artık servetin ve kudretin önünde baş eğmemeğe muvaffak olmak... Zavallı diriler! Bu meziyetler onlara hayret verir ve o çırılçıplak, dimdik vücudun 'adam sen de, hiçbir şeyden korkum yok!' der gibi duruşu onları bilmiyerek tedhiş eder. Çünki bu ölülerin duruşları ile ifade ettikleri bu söz onların hiçbir lisanla tebliğe kadir olamıyacakları kadar ulvî ve ilâhidir. Şüphesiz ki hayat denilen şey, belleri büken ve çehreyi kızartan, mülevvesât (pislikler) ile memlû bir yükten başka bir şey değildir."

Huysuz, ölüleri sever; bu tabiîdir. Çünki yaşıyanları bu kadar alçalmış ve kirlenmiş görünce kendinde hissettiği yalnızlığı, huzurunu bozmadan arkadaşı olabilecek hemcinsleriyle, yani ölülerle giderecektir:

"Benim yegâne tesellim, hayatta yapayalnız oluşum ve bazan kalbimdeki hürmet ve muhabbet ihtiyacını tatmin edişimdir. Bir çok ölüye malik bulunuşumdur. Uzlet beni rahatsız etmeğe başladığı zaman, yanıma onların etsiz ve kemiksiz vücutlarını çağırırım. Uzun müddet sâmit ve câmit, onlarla muhat kalırım. Bunlar öyle refiklerdir ki, artık ne sesleri, ne duruşlariyle insanı rahatsız etmezler, artık ne anlatacak tasavvurları, ne nakledecek hikâyeleri, ne gülünecek sürürleri, ne ağlanacak kederleri vardır. Yalnız acı bir koku neşreden mevcudiyetleri dinlendirici bir melâlin hâlesiyle muhattır."

Bu ölüler arasında sevdikleri, hattâ elem ve hazlara mağlûp olmıyarak susup sâkin durabildikleri için tanrılara benzettikleri bile vardır. Bu sessiz ve hareketsiz arkadaşlar meyanında yalnız iki tanesi vardır ki, önlerinde diz çökmek yegâne ibadetidir. Bunlar ona daima şakaklarında ve göğüslerinde sızlıyan yaralarla gelir iki gençtir ki, diğerleri gibi sükût ederler, kımıldamazlar. Onların her gelişte biraz daha kanıyan yaralarına bakarak ıstıraplarına böyle sessizce nasıl tahammül ettiklerine şaşar. Onlara perestiji işte buradan gelir. Çünki o, ölüleri ne elemlerinden, ne meserretlerinden kimseye ser-rişte (ipucu) vermez mevcutlar halinde tasavvur eder. Diriler meyanında bazı temayül gösterir gibi olduğu kimseler vardır ki, günün birinde onları ya sevinçlerinden hoplar veya yeislerinden ağlar görerek kalbinin tahammül edilmez bir nefretle dolduğunu hisseder.

Şakaklarından ve göğüslerinden kanlar sızarak gördüğü ve önlerinde ibadet ettiği iki genç kim? Biri muhakkak Ahmet Samim'dir. Öbürü belki Hasan Fehmi. Ahmet Samim'in vuruluşunu "Hüküm Gecesi"nde göreceğiz. Yakup bu hâdiseyi hiç unutamamıştır. Genç yaşında meçhul veya bazılarında malûm bir kurşunla yere devrilen bu ateşli, atılgan bazılarınca malûm bir kurşunla yere devrilen bu ateşli, atılgan arkadaşını o romanda yaşatmıştır; hayalinden çok hakikatiyle...

Cemiyetten kaçan Huysuz, aileden de tiksinmektedir. Fert, bir defa kalabalıktan koptu mu ilgi dairesi çapını gide gide ufaltır. Bu menfi duygu, ya kendinden başlıyarak bütün insanlığa kadar yayılır, tıpkı koca bir havuza atılan bir süblime yuvarlağı gibi... Yahut insan topluluğundan başlıyarak millete, aileye ve nihayet kendi ruhuna kadar büzülüp kapanır; dört tarafından muhasara edilen bir kalenin dış burçlarının düşüp kademe kademe iç istihkâmlara kadar düşman eline geçmesi gibi... Huysuz, hem genişliyerek yayılan hem de daralarak sıkan daireler içindedir. Aile hakkındaki hislerini dinliyelim:

> "Evde, bugün, bana yine izdivactan bahsettiler; beş senedir, bu, her iki üç ayda bir tekerrür eden bir meseledir. Anlıyorum; buna, hep validem sebep... Zavallı kadının muhabbeti benim için daimî bir işkencedir! O bilse ki benim için, düşünülmemek, sevilmemek ne kadar mucib-i infialse, düşünülmek, sevilmek de o kadar dâi-i azaptır. Şu biçare kadıncağıza nasıl anlatmalı ki gururu okşamıyan muhabbetler insanlar için birer felâket, birer zillet mahiyetindedir. Baba muhabbeti, kardeş muhabbeti, dost muhabbeti, valide muhabbeti kadar beni sinirlendiren şeyler hatırlamıyorum; teşekkür ederim ki, ilk üç muhabbete hiç maruz kalmadım; fakat

validemin şefkati beni daimî bir ukubet gibi adım, adım takip eyledi, insanlığı terzil etmek istiyen bir şeytanın namer'î zinciri halinde, beni daima hissiyat âleminin alt katına doğru çekti, sürükledi ve daima yükselmeme, fikrimin gayesi üzere, her şeyden teberî etmeme mâni oldu. İşte bu cilve-i tabiîdir ki beni bu yaşa kadar küçük, şımarık, cılız bir çocuk mâ'neviyetinde küçük bir hayat içinde sürünmeğe mahkûm etti."

Sosyal duygularında aileye ait olanlarında bu derece hastalaşmış bir erkeğin en çok korktuğu mahlûk, kadındır; en yapamıyacağı hareket, evlenmektir. Kadın, ruhça hastalanırsa onun için de erkek ve bir erkekle beraber yaşamak, böyle korkunç bir mücadele olur. Huysuz, zaruri bir mantıkla bu sapıklık çukuruna düşer:

"Şimdi de, şimdi de omuzlarıma bir zevce muhabbeti, bir zevce şefkati tahmil etmek istiyorlar. Hayır, asla, hayır... Bu kazayı, bu görünür kazayı bütün kuvvetimle def'e çalışacağım. Yanı başımda bir kadın ki, beni sevecek, beni, benim karım olduğu için sevecek... İlk önce, bizi yekdiğerimize bağlıyan kanunların zoruyla sevmeğe başlıyacak; sonra yavaş yavaş sâika-i itiyatla, görenekle daha sonra artık bilmiyerek körükörüne kemâl-i hilm ve sükûn ile, kemâl-i teslimiyetle sevip gidecek.

İşin en fena, en mantıksız ciheti, dün, daha benim için meçhul olan bir şahsiyetin böyle birden bire, şahsiyetime karışıvermesi. Gittikçe, her sözü, her tavrı, yanımda oturuşu, karşımda yemek yiyişi, başını benim başım yanına terk ediverişi ile hiç olmazsa zımnen, daima benim hayatıma iştirak etmek isteyişidir. Ben ki kendi kendime, ne şekilde olursa olsun bütün harici nüfuzlara karşı ebediyen ve sımsıkı mesdut kalmağa ahdetmişim ve asıl benliğimi, herkesten kıskandığım bâkir benliğimi siyah, penceresiz bir mahzene sokup üzerinden tekrar açmıyacak bir anahtarla kilitlemişim."

Şimdi artık Huysuz, yukarıda anlattığım kaleye kapanmak ve kendi kendine onun pencerelerini ve kapılarını da elleriyle örerek, orada tam bir yalnızlık içinde huzura kavuşmak ister:

"Malûm a, kâinatta bir müsbet, bir de menfi varlık icra-i hükmeder, derler; yahut buna yakın bir şey söylerler. Ben de, öyle sanıyorum ki, bu menfi varlıklardan biriyim; belki bizzat ruhumdur ki, kendisine temas eden veya nüfuz etmek istiyen haricî varlıklara karşı böyle bir fırtına gi-

> bi esiyor... O halde, beni hiç durmıyan uğultusuyla rahatsız eden bu fırtınayı susturmak için yegâne çare... benliğim etrafındaki sûrun duvarlarını daha ziyade yükseltmek, menfezlerini kâmilen kapamak ve açılabilmek ihtimalini def için kapısın en oyulmaz taşlarla ördürmek..."

Fakat yanıldığı nokta şundadır ki, o, bu havasız yalnızlıkta var olamıyacak, ancak yok olacaktır. Halbuki kendi kuvvetiyle yeni şeyler bulacağını zanneder. Kendi varlığını cemiyete yayıp seremiyen insan, o zavallıdır ki, sonunda ancak ve ancak bedbaht olur, köklerini, dallarını tufeylîler sarmış bir ağaç gibi kurur.

Huysuz, yine o tabiî olmıyan marazî mantığiyle yukarıda söylediğim dış-iç âlem münasebeti meselesine gelir. Tekrar o yalnızlığın hücresinde kendine bir menfez, nefes alacak bir delik arar. Yakup, bunda Huysuza yol gösterici olarak Maurice Barrès (1862-1923)'i bulur. Barrès, Egotisme adını verdiği doktriniyle bencillik diyebileceğimiz noktadan, ferdin kendi kendisine şuurundan hareketle cemiyete ve millete şuuru, ona sevgi ve ilgiyi yaratmak istiyen bir Fransız nasyonalisti idi. Onun söylediği öyle zengin ve hareketli bir benliktir ki, birgün bütün âlemi içine alabilecek kadar genişler, onu kendinde eritir ve bu eriyen varlıktan bir vatan, bir halk ve millet yaratır. Egotisme: bencillik, asla bir égoisme, özcülük değildir. Bilâkis kendi ruhundan hareket ederek o ferdî varlığı halk ve millet menfaatinde canlandırır. Barrès, ince üslûbu, hararetli hızı ve Fransızlığa bağlılığı ve bu yoldaki politik mücadeleleri ile Fransız siyaset ve edebiyatının sayılı simalarından biri olmuştur. Kitaplarının ismi bile onun fikir çizgisini bize açıklar: *Barbarların Gözü Önünde* (1888), *Hür Bir Adam* (1889), *"Ben"e İbadet* (1892), *Kanunların Düşmanı* (1893), *Kan, Şehvet ve Ölüme dair* (1893), *Kökünden Sökülmüşler* (1897), *Askere Çağırış* (1900) ve diğerleri...

İşte Yakup, Huysuzunu bu büyük Fransız milliyetçisine ve onu da bu Türk Huysuzuna şöyle söyletir:

> "Benlik mezhebinin âteşin mürşidi, ağır ve melûl sesli Barrès! Evet, hakkın var; bütün ıstıraplarımızın, bütün felâketlerimizin yegâne sebebi, senin bulduğun, senin söylediğin hakikattedir; evet, bizim için felâh, derunî hayatımızı, hayat-ı hariciyemizle telif edebilmektedir, iki zıddın mütemadi çarpışmalarıdır ki bizi bitap kılıyor. Senin temin-i ahenk dediğin şeye, ben iade-i sulp diyeceğim, fakat sulhun iadesi için muhakkak bir tarafın mağlûp olması, meydan-ı cengi terk etmesi lâzım değil midir? Öyle ise bu ağır ukubeti hangi tarafa yükseltmelidir?

> Diyorsun ki 'Bende ebedî ve ezelî hissettiğim bir ruhun etrafında, her gün doğup, ölen binlerce ruha malikim, bu binlerce ruh doğup ölürken bana binlerce haz, binlerce azap bahşediyor; fakat bunlar muhtelif menbalardan çıkarak benliğimin meçhul bir yerinden akıp giden bir takım haz ve azap ırmaklarıdır ki, mevcudiyetlerini yalnız aktıkları müddetçe hissediyorum; ah, ne olurdu, bunlar birer birer aynı mensaba dökülseler, aynı mensapta birikselerdi!'"

Kendi benliğini, bir zerresini olsun, bütün uğruna feda edemiyen Huysuz, dışındaki varlığı bir türlü vuzuhla göremez ve bir türlü görmek istemez:

> "O vakit şüphesiz, ruhun bin renkli, bin kokulu, bin sesli bir umman olurdu; fakat neler feda ederek, ne büyük bir israf-ı mâneviyet ile... Hayır, felâh bunda değildir, –âsi müridinin bu itirazını mazur gör– felâh, bu çorak sahalarda mahvolan, binlerce ayrı ruhlara, binlerce ayrı bahçeler, binlerce ayrı vahalar icat edebilmektedir. Derunumuzda binlerce dilnişin köşeler ki, her biri kendine has renk ve koku olsun; böyle ömrümüzün esası ve aslı melâlini avutsun. Vahdette azamet ve senin o kadar dilediğin ahenk vardır. Fakat bu büyük ve ahenktar vahdeti teşkil için yazık değil mi ki, kendi hususî inikâslariyle parıldıyan bir sürü küçük vahdetler mahv ve heder olsun?"

Dış âlemi böyle gören Huysuz, kendi benliğini onun içinde, mideye inmiş bir taş parçası gibi hazmedilmez, erimez ve eritilmez görerek yeni bir buhrana uğrar:

> "Hayat-ı hariciye dediğin şeye gelince, bunun mânası nedir, pek iyi anlamıyorum; hakikaten böyle bir şey mevcut mudur? Buna müsbet bir cevap verecek olanlar meyanında, zannetmem ki sen de bulunabilesin. Böyleleri bir alay serseri zuafâdır ki, kendi kendilerine kâfiî gelmedikleri için, başka insanlardan, dışardan, yani sokaktan "beylik" dilenirler; ve heyhat, kim bilir, belki ben de bunlardanım; fakat şu fark ile, sefaletimi hissediyorum, yani mağrur ve mütekebbir bir dilenciyim... Ne verseler beğenmiyorum, biraz sonra elimden atıyorum, kendi kendime bunlar sadakanın sadakası diyorum. Bu inat ile kaç defalar, bom boş, çırılçıplak kaldığımı hissettim ve bunda bin saadet, bir haz buldum, iğreti libas içinde o rütbe rahatsız oluyor ve artık gıdadan o kadar istikrah ediyorum. Mamafih öyle kimseler vardır ki, her kisveye kolayca girebiliyorlar,

tıpkı elbise mağazalarının camekânlarındaki 'manken'ler gibi... Ben, şüphesiz, bir 'manken' değilim, fakat zîruh da değilim; bir garip mahlûkum ki derunumda bir ruh külçesi henüz işlenmemiş, henüz ellenmemiş bir ruh külçesi taşıyorum; hangi el bu külçeyi işliyecek, bilmem..."

Artık bu Huysuz'u kendi haline bırakalım. Çünki onu Yakup'ta daha fazla takip etmiş değildir. Defterinden sekiz dokuz parça yazı istinsah etmiş, ya Huysuz fazlasını yazmamış, yahut kopye eden bu işe devam edememiştir. Öyle tahmin ediyorum ki, Yakup Kadri, "Huysuz'un defteri"ne başlarken onunla bütün bir eser vücuda getirmek istemiş. Fakat nedense bunu yapmamıştır. Aynı yıllar içinde onun kadınlık ve kadınlarımız hakkındaki görüş ve düşünüşlerine de rastlıyoruz. Bunlar, hep mektup şeklinde yazılmıştır. 1946'da neşredilen *Okun Ucundan* adlı kitabının bir bölümünde bunların dokuz parçası toplanmıştır. Altısı *Peyâm*'ın edebî ilâvesindedir. Üçünü henüz, nerede neşredilmiş, bulamadım. Kitaptaki sıra ve tarihler şöyledir:

1- Bir İzah. Teşrinievvel 1331.
2- Kalbe ve Aşka Dair. Teşrinievvel 1331.
3- Yoldan Çıkmış Bir Kadına. Teşrinisani 1331.
4- Bir Yeni Geline. Teşrinisani 1331.
5- Genç Bir Val'deye. Kânunievvel 1331.
6- Çarşafa ve Peçeye Dair. Kânunievvel 1331.
7- Süse Düşkün Bir Kadına. Kânunievvel 1331.
8- Can Sıkıntısı. Kânunievvel 1331.
9- İzdivaca Dair. Tarihi Yok.

Bu tarihler, neyin tarihidir anlaşılamıyor. Bunların basılma tarihleri daha eski olmasa yazıldıkları zamanı gösteriyor diyebilirdik. Halbuki bu dokuz parça, 16 Kasım 1329'da çıkan 1 numaralı ilâvede basılmıştır. Yedinci nüshadaki "Kadınlık ve kadınlarımız", 7 Ocak 1329 tarihlidir. 29, 31, 32, 30, 36, 37, 38, 39, 40 ve 43'te de vardır. "Süse düşkün bir kadına" yazılmış olan sonuncu mektubun basılma tarihi, 3 Temmuz 1330 (1914).

Herhalde kitaptaki tarihler için gelişi güzel konmuş, demekten başka çare yok. *Peyam* ilâvesinde aynı başlık altına girebilecek bir iki yazı daha var. Tahmin ederim ki, Yakup bunları kendisi arayıp bulmamış; kitaba girecekleri de kendisi seçmemiştir. Çünki yazılarını saklamak adeti değildir. Hastalıkları, devamlı olarak bir yerde ve bilhassa kendinin olan bir evde kalamayışları buna sebep olmuştur. Yakup, bu halinden her zaman şikâyet etmiştir.

Şimdi gelelim o devirdeki kadın meselesine:

Balkan Harbi'nden sonra, hattâ harp içinde netice ve felâket belli olunca zihinler, sosyal kalkınma mevzularına düşmüş ve türlü çareler arasında kadınlarımızın yükselmesi, hürriyete kavuşması, hayata karışması gibi fikirler ileri sürülmeğe başlamıştı. Bu meseleler matbuat sütunlarında münakaşa edilirken o devrin aydın kadınları da bir yandan söz ve yazı, öbür yandan hareketleriyle ortaya atılmışlardı. 1912 Ocak ayı içinde idi ki, Balkan Harbi'nin en korkunç çözüm ve bozgun devridir, İstanbul'da üniversite konferans salonunda toplanan Türk hanımları; Prenses Nimet, Fatma Aliye (Cevdet Paşa kızı), Fehime Nüzhet, Nakiye (Elgün) ve nihayet Halide Edip'in nutuklarını dinledikten sonra coşmuşlar, aralarından Mahmud Paşa torunu Halide Hanım ortaya çıkıp üzerindeki kıymetli elmasları kürsünün üzerine atıverince orada bulunan hanımlar bu vatansever örneğe uyarak nişan yüzüklerine kadar bütün ziynetlerini canlarından koparcasına askere ve orduya armağan etmişlerdi.

Bu toplantıda Halide Edip'in şu sözleri, hele o gün için, ne kadar coşturucu ve uyandırıcı olmuştur:

> "Bir millet, bir millet halinde kalmak, öteki milletlere karşı mevcudiyetini muhafaza etmek için mutlak milliyetperver, şiddetle milliyetperver olmalıdır. Bu milliyetperverliktir ki Türk milletini evvelâ büyük bir millet yapmış, fakat bu hissin bizden gitmesiyle tarihî şerefimizi eksiltmiş, bizi inhitata düşürmüştür. Yine düşmanlarımızda bu milliyetperverliktir ki onları yarım asır evvel hâlâ bugün sütcülerimiz, bilmem daha nelerimiz diye tahkir ettiğimiz Bulgarları bir millet, Avrupa hatırını sayacak bir millet haline getirmiş, Fatih'lerin, Selim'lerin hüküm sürdüğü Türk ülkelerini onlara çiğnetmiştir. Emin olunuz milliyetini derin ve bilgili bir muhabbetle seven milletler hiçbir vakit münkariz olmazlar. Onları hattâ mağlûbiyet, hattâ felâket bile öldüremez.
>
> Biz de Türklüğümüzle iftihar etmiye, Türklük için çalışmağa başlarsak emin olunuz ki bu kara günlerin ye'sini ve hezimetini sileriz. Bugün bir ordu tâ memleketimizin yanı başında din için, Türklük için, namusumuz için dövüşüyor. Dua edelim, elimizden geldiği kadar malımızla, canımızla yardım edelim." (*Rubab*, cilt 2, 3 Ocak 1912)

Diğer taraftan kadın dernekleri kuruluyor, kadın mecmuaları çıkıyordu. Erkeklerin bile dikkati çekmek veya çekmemek için kadın imzasiyle yazdıkları oluyordu. Türk kadını, içinden gele gele, çarşaftan, peçeden sıkıldı-

ğını açığa vuruyor, evden sokağa fırlamak için dehşetli bir mücadeleye girişmiş bulunuyordu. Bu kıpırdanmayı hisseden ve İslâmî ilkelerine göre toplum hayatını kurmak istiyen *Sebulürreşat*, "saçı uzun aklı kısa" mahlûklar hakkında ve onların "kaç göç" meselelerine, hususiyle "tesettür" örtünme davâsına dair makaleler neşrine başladı. O devirde yüksek öğretimdeki hocalığı, geniş bilgisi ve sevimliliği ile tanınmış olan Mahmud Esat Efendi, örtünme meselesinde böyle münakaşa konusu olacak bir sebep bulunmadığını, onu şeriatın asırlarca önce hallettiğini ileri sürüyor ve bu yazışmaları kesmek gerektiğini söylüyordu. Diğer makaleler de başka cephelerinden kadın ve örtünme üzerinde durmakta idi.

İşte bu sırada Hakkı Kılıçoğlu'nun "Tamamen Hallolunmadıkça Bitmiyen Bir Mesele" başlıklı bir yazısı bomba gibi patladı. *Sebilürreşat*'daki muhafazakâr ruhlu yazılara, hayalî olması pek muhtemel bir Türk hanımıyle konuşarak onun diliyle cevap veriyordu. Hücum sertti, keskin ve kesindi. "İlân-ı Meşrutiyetten beri kadın meselesi güyâ tesettür meselesinden ibaretmiş gibi mütemadiyen bundan bahsedilmesini" doğru bulmıyan Mahmud Esat Efendi merhuma şöyle mukabele ediliyordu:

> "Kadın meselesi, bizim için bir tesettür meselesidir. Çünki tesettür, bizim içtimaî yaralarımızdan birinin üzerindeki iğrenç bir sargı bezidir. Onu açmadıkça yaranın cinsini teşhis ve binaenaleyh tedavi mümkün değildir. Bu yarayı korkmadan açalım. Varsın bidayette kokusiyle biraz burnumuzu tâciz etsin. Fakat kendisini tathir ve tasfiye ettikten sonra artık rahat edebiliriz." (*İştihat*, no. 3-92, 6 Şubat 1329-1913)

Bu bombanın kıvılcımları dört yana dağılmış ve birçok gazete ve mecmualarda yangınlar yapmıştı. *Rübab* dergisinde de ileri, geri yazılar çıktı. Orda kadın davâsını açık bir görüşle tutan, yazışmalara girişen Gördesli Hüseyin Hüsnü idi. Onun yazıları, imzasından anlaşıldığına göre kendisi veya zihniyeti sarıklı bir zatın şu hükümleri vermesine ve şu târizleri yapmasına sebep olmuştu:

> "'Düşünülmüyor mu ki, bir kadının konuşacak bir erkek dosttan bahsetmesi bile muayyehâtın (ayıp olan şeylerin) en büyük kısmını teşkil eder?' ve 'Zamanın zarafet ve inceliğiyle, mütenasiben hareket etmek mecburiyeti gibi istinatsız bir takım gayri şer'î ve gayrı mantıki feministlik (?) tasarlamaları...'"

24 Şubat 1913 tarihini taşıyan ve altında Vâızzâde A. Faik imzası bulunan bu yazı, o devrin büyük bir çoğunluğunun inancıydı. Kırk yıl önce bir kadının bir erkekle konuşmasının ayıp görüldüğüne ve zamanın değişmesine uyarak hareket etmenin şeriata ve mantığa uymadığına bu satırlar, acı acı şehadet etmiyor mu?

Bu konuda Rıza Tevfik de yazmıştı. Onun iddiasına göre: Kaç-göç meselesiyle uğraşmamalı, o kendiliğinden halledilir. Bizim yapmamız lâzım gelen şey, kadınlarımızı terbiye etmektir. Bu fikrin doğru tarafları bulunmakla beraber kadını hayata çıkarmadan terbiye edebilmenin imkânsızlığı da zamanla sabit olmamış mıdır? Muhtar Paşa kabinesini takip eden Kamil Paşa hükûmeti, Bâbıâli baskını ile devrilip (10 Ocak 1913) İttihatçılar Mahmud Şevket Paşa hükûmetiyle iktidara geldikten sonra bütün harp sıkıntılarına rağmen yenilik ruhu ve hareketleri nisbî bir feraha kavuşmuştu. Hemen o tarihlerde İstanbul Merkez Komutanlığı'nın adâb-ı umumiye namına yayımladığı beyanname, Türk kadınını sokakta gezerken uğradığı muhabbetli veya nefretli tecavüzlerden emin bir hale getirmişti. Onda şöyle denilmektedir:

> "Nisvan ve zükûrdan her kim olursa olsun vazifesi olmadığı halde kadınlara lisanen ve fiilen tecavüze cüret eden, en şiddetli takibata duçar olacağını bilmelidir."

Bu yasak, yalnız erkeklere değil, kadınlara da aitti. Çünki, bilhassa yaşlı kadınlar, azıcık dikkatli ve süslü giyinmiş hanımlara dille ve hattâ elle tecavüzden çekinmiyorlardı. Bu konuda o devirde çıkmış karikatürler, çok mânalı ve çok hazindir.

Kadın meselesiyle uğraşan ve bu konuda en çok hizmet edenlerden biri de, merhum Celâl Nuri'dir. Onun devlet ve millet davâlarını ve bu arada kadın meselesini inceliyen Mukadderat-ı Tarihiyye'sini yeni harflerle, dilini daha açarak basmalı. Bugün bile ders alınacak yerleri çoktur. Şu sözlerden bu husustaki fikirlerini anlarız:

> "Bizde cemiyet yoktur; birbirimizi tanımıyoruz. Kadınlar başka, erkekler başka bir âlem teşkil ediyor. Türk kadınları cemiyet-i beşeriyenin hacredilmiş âzasıdır. Kadının iştiraki olmaksızın bir cemiyet ilerliyemez. Kadınsız bir cemiyet, dilsiz bir adama benzer. Kadınları, talim (öğretim)den, teallüm (öğrenim)den, muhtelif mesaiye iştirakten, terakkiyat ve tekâmülâta karışmaktan men edecek ne aklî, ne naklî bir delil de yoktur. Yavaş yavaş bu örfî kurunu vustâlıktan çıkmak, gürültüsüz, pa-

tırtısız, refaletsiz çıkmak çarelerini düşünmez ve bulmazsak biz Türkler ve Müslümanlar cemiyetçe muzmahil oluruz."

Celâl Nuri, ayrıca *Kadınlarımız* diye bir eserde neşretmişti. *Kadınlarımız* isimli kitabında Celâl Nuri umumiyetle kadın meselesini ve tarihini anlattıktan sonra Müslüman ve Türk kadınının durumunu inceliyor. Eserini Cenap Şahabettine ithaf etmiştir. Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye ve onu tamamlıyan Mukadderat-ı Tarihiye'den sonra 1912'de bunu yayımlıyor. "Garpperestlik"le suçlandırılmaktan çok yılmış olacak ki, böyle bir geleneğe düşmeden eserini yazdığını söylüyor. Bir yerinde diyor ki:

"Dünyada erkekleri ileri olup da kadınları geri bulunan hiçbir millet yoktur. Esaslı bir medeniyet ancak zül-ciheteyn (iki yönlü) olabilir. Türkleri ve alelumun İslâmları yükselttirmek istiyorsak ameliyata yalnız ordudan, donanmadan başlamamalıyız. Hattâ terakkiyata mekteplerden bile başlamak doğru değildir. Her şeyden evvel kadınlarımızı ıslah etmeliyiz ki, onlar da çocukları, çocuklar da büyüdüklerinde devlet ve milleti ıslah etsinler."

Böyle diyor ama nerede, nasıl ıslah edileceğini açıklamıyor. Anlaşılıyor ki, fikri o günkü durumu düzeltmedir ve buna evlenmede ve kapanmada yapılacak reform ile başlanmasını istemektedir. Kapanma meselesinde esaslı noktayı bulmuştur. Kapanma bize mahsus değildir. Yahudiler ve Hıristiyanlar da eskiden kapanırlardı. Mutaassıpları hâlâ kapanırlar. Fakat iptidalikten çıkdıkça yavaş yavaş bunu bırakmışlardır. Celâl Nuri, bunun bizde de böyle olduğunu söyledikten sonra şu mühim noktaya dokunuyor:

"Müslümanlıktaki tesettür pek fena anlaşılmıştır, Şer'an teşettür, giyinmek demektir. Erkeğe bir giyinme şekli tayin edildiği gibi kadına da edilmiştir. Yoksa kadının arzu uyandıracağını nazara alarak dinimiz onu bir torba içine koymamıştır. Kadın, erkek için şehvet uyandırıcı ise erkek de kadın için öyledir. O halde erkeğin de kapanması lâzım gelirdi. Kadının öyle umacı gibi kapalı bulunması, bir dereceye kadar erkeğin merakını davet eder. Ona bakmak arzusunu tezyidden başka bir netice vermez."

Bu yazılara o günün pek çok yazarları karışmıştır. Ali Kemal'in Büyükada'da verdiği bir konferansın *Peyam*'da yayımlanan metninde kadınlarımız

hakkında Halep vilâyetinde tesadüf ettiği şu görüş, ne kadar acı ve o zamanın kadın anlayışını açıklamada ne kadar üzücü bir levhadır:

> "Halep Vilâyetinde bir köyden geçerken baktım ki, bir çiftçi çift sürüyordu. Fakat sapanın bir tarafında bir eşek, bir tarafına da bir kadın bağlamıştı. Tıpkı o kadıncağız da zorla o sapanı çekiyor. Herif sıkılmasaydı elindeki kırbacı yalnız eşeğe değil, kadına da vurmağa müheyyâ idi. Bu manzara gücüme gitti. Çiftçiye:
>
> – Bu kadın kimdir? Yazık değil mi, niye böyle yapıyorsun? dedim. Herif bilâfütur yüzüme bakarak:
>
> – Niye yazık olsun? Karımdır. Evde öyle üç tane daha var. Ne yapayım, bunları nasıl besliyeceğim?"

Görülüyor ki, bilhassa Balkan bozgunundan sonra düşünen ve yazanlarımız Türk kadınının durumunu, yenilmemizin sebepleri arasında görmüşler ve türlü cephelerinden bu konuyu ehemmiyetle ele almışlardır.

Nitekim bu mektuplarda Yakup'un da kadın ve kadınlık hakkında, tabiî o tarihteki fikirlerini görüyoruz. Meselâ, "Bir İzah", kadının esas vasfı olarak anneliği, evine, kocasına ve çocuğuna bağlılığını anlatır. Kadınlarımızın, başka milletlerin, hususiyle Garplıların kadınına benzemesini istemez:

> "Türk hanımları nasıl olmalıdır? Sualinize cevaben ve Kemâl-i samimiyetle:
>
> – Türk hanımları gibi; yani tıpkı kendileri gibi... Dediğim zaman, eğer terbiyeniz ve kadınlık nezaketiniz müsaade edeydi âdeta huzurunuzdan dışarıya atacaktınız."

Bu genç hanıma mektubu yazan kim ise (bu, Yakup da olabilir!), o şu fikirdedir:

> "Evet, masal ve ninni, hanımefendi... Eğer benim bir kızım olsaydı, onda ancak kadınlığa mahsus bu iki hassanın, bu iki hasletin tekâmülüne gayret ederdim. Memleketine civanmert ve sevimli bir uzuv yetiştirmesi için, kendi çocuğuna en munis bir lisanla masal söylemesini ve en müterennim bir sesle ninniler teganni etmesini öğretirdim. Çünki, sizin yeni bir ilâhtan bahseder gibi, daima iştiyakla, ihtimamla her mükâlemenize zemin ittihaz eylediğiniz 'Medeniyet' kadınların ninnileriyle masallarından çıktı. Nasıl ki birçok medeniyetlerde, kadınların öyle göz ucuyla bakışından yıkılıp

gitti... İnsanları ileriye, yükseklere iten veya geride, aşağılarda bırakan sebepleri nafile, orada burada aramıya kalkışmayınız; çünki, o sebepler sizsiniz; bilmiyerek, istemiyerek ve daima dolayısiyle sizsiniz."

Yakup, kadınların, cemiyetteki gelenekleri devam ettirme bakımından vazifelerini de açıklar. Bunda adamakıllı muhafazacıdır:

> "Bazı Türk hanımları, –ki sizin de biraz onlardan olduğunuzu görüyorum– mensup bulundukları memleketin, pest ve muzmahil kaldığını işiterek telâşa düşüyorlar ve bu telâş sâikasiledir ki evlerinden dışarıya fırlayıp çirkin bir erkek kalabalığına karışmak, bu kalabalıkla beraber meçhul bir ufka doğru koşmak istiyorlar ve unutuyorlar ki, asıl vazifeleri evde kalmaktır ve daima ileriye doğru koşanları, çok koşarak hududu aşmaktan ve mühlik bir macerada kaybolmaktan men etmektir. Daima her ileri gidenin kalbinde bir geriye dönmek iştiyakı bulunsun diye geride muhakkak kadının beklemesi lâzımdır.
>
> Kadınlar, milletlerin usâresi olan an'anelerin yegâne muhafızı ve medeniyetin beşiği olan evlerin, yegâne nigehbânıdırlar. Bence 'Ulyss'in sergüzeştini tetviç eden en ulvî vâkıa, 'Penelope'nin kasnağı başında onu yirmi sene beklemesidir."

İkinci mektubu kırk üç yaşında ve aklı başında bir hanımefendi yazar. Mektup, cevaptır. Henüz delikanlı denecek yaşta, fakat eskiden cılız bir mektep çocuğu halini bildiği bir gençten gelen aşk mektubuna cevaptır... Bu tecrübeli bayan, bir kadın kaç yaşında olursa olsun, "genç kızlık safletinden bir şeyi varlıklarının en gizli köşelerinde sakladıkları"nı söyler. Sevmekle sevilmenin bir dövüşme olduğunu, iki tarafın da buna ehil olması lâzım geleceğini anlatır. Bu gence "evlâdım" diye hitap ederek şu maharetli dersi verir:

> "Evet, hangi yaşta ve ne vaziyette bulunursa bulunsun, hiçbir kadın yoktur ki, 'Seni seviyorum!' sözü önünde hissiz ve lâkayt kalabilsin! Bu söz daima, tarz-ı telâffuza göre kadının kalbinde ya bir hiddet, ya bir memnuniyet tevlit eder. Ekseriya da çılgın bir teslimiyete sebebiyet verir. Fakat, asla, işitiyor musunuz, asla lâkayt bırakamaz... 'Evlâdım' kelimesiyle aramıza çektiğim perdeden bilistifade, işte itiraf ediyorum, sizin mektubunuz bile, beni bu yaşımda, hakkınızda beslediğim mâderâne duygulara rağmen –anlıyor musunuz?– beni bu yaşımda, müteessir etmedi dersem yalan söylemiş olurum. Benim muhibbemin oğlusunuz,

doğduğunuz günü hatırlıyorum, mektebe devam ettiğiniz zamanları biliyorum. Sonra, gerçi sizi birdenbire karşımda, yirmi beş yaşının bahariyle, şükûn ve hararetiyle görüverdim: Bir eski Yunan heykeli kadar güzelsiniz. Sesiniz bir ney kadar âhenkdar, gözleriniz tâ kalbe kadar bakıyor. Fakat siz benim için, her nedense, daima dirsekleri sipsivri çıkmış ceketinin içindeki mektepli çocuksunuz... Buna rağmen, işte tekrar ediyorum evlâdım, mektubunuzu okurken, siz benim için asıl 'siz'diniz. Şimdiki 'siz'diniz. Bereket versin ki, son kelimeler üzerine gözlerimi kapayıp biraz kendime gelir gelmez, bu mühlik hayaliniz yerini yine o cılız mektepli çocuğa bırakarak siliniverdi."

Fakat kendisine mektubu yazan genci bu işte pek becerikli bulmaz. Sevmekte, "seni seviyorum" sözünün tesirini ve kıymetini ona öğretir. Bu cümlelerde, sanırım, bugünkü nesilden olanların bile alacağı hisseler vardır:

"Evet, yavrum, tekrar ediyorum, her kadın için, bu 'Seni seviyorum' sözünde sizin tasavvur edemiyeceğiniz kadar şeytanî bir tılsım vardır. Fakat bu tılsım tarz-ı istimaline göre neticeler verir. Neticeleri, hedefinin şekil ve mahiyetine göre değişir. Anın için, bunu bir silâh olarak kullananın biraz da sihirbaz olması lâzım gelir ve siz, evlâdım, görüyorum ki o sihirbazlardan değilsiniz. Zaten bu bir dâd-ı hüdâdır. Yalnız aşk için doğmuş kadınlar olduğu gibi yalnız aşk için doğan erkekler de vardır ve ne yazık ki ne siz, ne de ben onlardan değiliz. Ben, bütün hayatımda, güzelliğimi ağır, yorucu bir hazine gibi taşıdım. Görüyorum ki siz de gençliğinizi yalnız kendi kalbiniz etrafında bir yığın ateş gibi taşıyacaksınız. Tabiat, zulümlerinin en müthişini kalbe ve aşka dair olan şeylere telkin etmiş, evlâdım. Meselâ, size bir çok muhabbet arzuları vermiş de sizi sevmek sanatından mahrum bırakmış ve günün birinde etrafınızda çırpındığınız kırk üç yaşındaki bir kadına, bir muhabbetnâne ile temellük dâvasına kalkışmak gibi ye'sâver bir yanlış harekete sevk etmiş."

Nihayet, kaç yaşında olursa olsun bir kadının kalbine girmek için onu, böyle mektuplar yazarak makul düşüncelere sevk etmenin doğru olmadığını, âni bir atılışla onun varlığına karışmak lâzım geldiğini öğretir:

"Niçin hayatıma bir fırtına gibi, birdenbire gelen âfetler gibi girmediniz, evlâdım? Birdenbire çabalanmağa vakit bırakmaksızın alan, götüren, sürükliyen, yuvarlıyan bîaman seller gibi..."

Bundan sonra Yakup'un muhafazacı tarafı görülmektedir. Artık Yakup Kadri, kazak ve kıskanç bir Türk erkeğidir. Kırk üçlük hanımefendinin diliyle ideal Türk kocasını şöyle tasvir eder:

"Zavallı çocuk! Zavallı Türk gençliği... Neden, büyük babalarınız gibi düşünmek kuvvetini, tesellisini kaybettiniz? Neden, büyük babalarınız gibi kalbini temlik etme istediğiniz kadınlara bir 'Gel!' işaretinin kifayet edeceği kanaatinden mahrum kaldınız?.. Biliniz ki, kadınlar hakkında yalnız onlar, yalnız eskiler doğru düşünüyordu. Bundan üç dört asır evvel, İtalya ve Fransa hududunda başlıyan bir saray merasimi, bir saray nezaketi neticesinde tavırlarındaki recüliyetle beraber, fikirlerindeki isabeti de kaybeden yabancı bir neslin kadınlara dair tâ bu son asra kadar düzdüğü hurafelerle, batıl zehaplarla sizin ne münasebetiniz var, bilmem ki...

Evlâdım. Kadınlar hakkında büyük babalarınız gibi düşünün: çünki yalnız onlar haklı idiler. Onlar, emin bir sevk-i tabiî ile, sizin şimdi o pek büyük bir itimatla tâbi olduğunuz, Bourget'lerden, Prévost'lardan ziyade ruh-i nisvânın serairine vâkıf idiler. Bin kat daha ziyade, evlâdım. Bana emin olunuz, size evvelâ bir valide, sonra bir kadın samimiyetiyle, şefkatiyle hitap ediyorum."

Üçüncü mektup, yoldan çıkmış, düşmüş bir kadına nefreti söyler. Fakat mektup okununca, hemen her satırda seven bir erkeğin hıncı görülür. Onun için bu sözler, bir ahlâk ve fazilet davâcısının öğütlerinden ziyade sevgisinde kırılmış birinin yürek acılarına benzer: Kayıplarının azâbile söylenmiş gibidir. Belki bu mektubu Yakup'a, böyle bir his yazdırdı. Belki... kim bilir? Sanat için hakikatin rolü, hakikîyi dile getirmektir, o kadar. Mesele sade doğruyu söylemek olsaydı, güzeli doğru anlatmak ve doğruda da güzeli bulmak kâfi gelirdi.

"'Yoldan çıkmış bir kadın!' Bu ne demektir bilir misiniz? Facialı bir söz ki kürei arz üzerinde birdenbire tek başına, kimsesiz ve âvare kalmış perişan saçlı bir mahkûkun şeytanî maceralarını târif eder. Kabil midir ki, bizde bu maceraya katılalım? Bilerek böyle bir cehenneme doğru atılalım. Hayır, zavallı muhibbem, siz oraya yalnız yapayalnız gideceksiniz. Ayaklarınız çıplak, göğsünüz şerha şerha, saçlarınız karmakarışık ve dizlerinize kadar çamurlu mülemma, siz oraya doğru sürüne sürüne tek başınıza yürüyeceksiniz. Bunu, hayatın bazan âdil olan kanunları böyle istiyor, böyle yapıyor.

Ne yaptınız da böyle bir cezaya, böyle bir ukubete düçar oldunuz? Bedbaht Havva, senin yediğin şey muhakkak memnu bir meyvadan ibaret değildi; sen aynı zamanda muhakkak bir şeytanın etinden de yedin. Çünki neslinin kanında hâlâ sönmiyen bir ateş var."

Mektup sahibi, bu yoldan çıkmış kadına nefreti de kalemine göz kırptırmadan şöyle ifade ediyor:

"O akşam, sofrada size bakarken mahzun mahzun bu acı şeyleri düşünüyordum. Siz, yanıbaşımda oturduğunuz halde bana ne kadar uzak görünüyordunuz. Sesiniz mesafeler arkasından bana ancak yetişebiliyordu. Gözlerinizin ışığı bir sis altında sönüp gitmişti. Vücudunuzda sanki en esaslı bir şey donmuş, tahaccür etmişti. Zira, asıl siz, orada değildiniz, oraa duran sizin boş nikabınızla boş kalıbınızdan başka bir şey değildi. Bununla beraber, yine gülüyordunuz, kımıldıyordunuz, konuşuyordunuz; dinliyordunuz... Fakat o ne gülüş, o ne kımıldanış, o ne konuşuş, o ne dinleyişti! Hayatın kokusu ve rengi olan samimiyet sizen uçup gitmişti. Anın içindir ki, hep sun'î, hep yalan, hep... nikap kesilmiştiniz. O akşam sizden ayrılırken, işte bunun için, 'Sizden istikrah ettim' diyordum. Görüyorsunuz a, bu kelime duduklarımın ucuna ne derin menbalardan ve nasıl süzüle süzüle geliyor!

Belki bazıları size bu kadar ateşli bir samimiyetle hitap etmeğe lüzum bile göremezler ve bu yeni mevcudiyetinizi tecessüslerine bir hedef, dedikodularına bir zemin ittihaz ederler. Fakat hakikî dostlarınız sizden uzaklaşmayı, sizden nefret etmeyi kendilerine bir vazife bileceklerdir."

Dördüncü mektupta henüz duvağının, tel ve tüllerinin ortasında, bambaşka bir hayatın kokusu yeni girdiği zifaf odasına yayılmış bir genç gelin, muhataptır. Yazan, hissettirmemeğe çalıştığı halde onunla içten içe alâkalıdır. Sanki ona, kocası için nasıl çekici olabileceğini anlatır. Sanki, daha üç gün evvel gerdeğe girdikleri bu evde yaşanılan düğünün sürüp gitmesi ve bitmemesi için öğütler verir. Ve der:

"Ne... Ne o! Gülüyor musunuz? Hakkınız var; sesim hiç bu odanın havasiyle mütenasip değil! Öyle hissediyorum ki, sözlerim kulaklarınızın etrafında birer mütekâsif bulut parçası gibi dolaşıyor. 'O', ne vakit gelip de kahkahalariyle, şakalariyle bu odanın buharını ihya edecek? Hiç şüphesiz, beni dinler gibi görünerek bunu düşünüyorsunuz. Hiç merak et-

meyiniz. O, nerede ise gelir, çünki daha üç gün olmadı. Üç ay geçsin sizi biraz bekletmeğe başlıyacaktır; üç sene sonra bazan gelmiyecektir. Çünki zevçleri sevk eden kuvvetler pek tuhaftır, tıpkı kadınların kalbini idare eden kanunlar gibidir. Onlarda hiç mantık ve istikamet aramağa gelmez, esrardan çıkarlar ve esrara doğru inerler. Size de biraz evvel bunun için demedim mi ki zevcinize karşı daima ulvî bir sırrın itimsali gibi kalın; tâ ki, o daima size doğru koşsun."

Şimdi de tehlikelere işaret eder:

"Ne hüsnünüze, ne zekânıza, ne iffetinize, ne hararetinize güveniniz. Erkeği çeken bunların hiç biri değildir. Bir tarafta metrûkeler vardır ki, bu faziletlerin hepsine maliktirler; diğer tarafta öyle mâşukalar görürsünüz ki, ne güzeldirler, ne zekidirler, ne afiftirler, ne de hareretlidirler; fakat kahkahalariyle evler yıkarlar, bir nimnigâh ile beldeler yakalarlar, o rütbe kudretlidirler. Çünki bütün sizin hazinelerinize bedel bu kadınların vücudu müthiş ve cazip bir usâreyle mücehhezdir; o usâre ki hilkatin kuvvetidir, umumi hayatı her türlü sadmelere, musibetlere rağmen ezelden alıp ebede doğru sürükliyen odur."

Ona karşı, muhatabında hangi koruyucu kuvvetler olduğunu da açıklar:

"Evet; siz bu anda o tecelliye mazharsınız; çünki kapısı yavaş yavaş açılan bir hazine gibi kalbe tahammül olunmaz bir helecan veriyorsunuz. Vücudunuz nâdir bir şarabı muhtevi, fakat ağzı mühürlü şeffaf bir sebû gibi insana gittikçe artan çılgın bir hararet bahşediyor. Anın içindir ki, zevcinizin ilk gayreti bu sebûnun ağzını açmağa, yani nasıl olursa olsun muhteviyatını bir yudumda içmeğe masrif olacaktır. Dilerim ki –saadetiniz için dilerim– sizin gayretiniz de böyle bir kazadan içtinaba ve böyle bir âkıbeti teb'ide matuf bulunsun. Zira, her başarı sebû şöyle bir kenara bırakılır ve dudakları son cür'ayı döken kadehin tâli eseriya yere çarpılıp kırılmaktır. Bari son cür'ayı olsun asla vermeyin. Her mararete katlanıp, nefsinize, evinize karşı bu fedakârlığı ihtiyar edin. Daima odanın köşesinde ağzı açık, bomboş bir sebû halinde kalmanın fecaatini düşünerek, kadınlığın lûtuf ve semahat kanunlarına boyun eğmeyin."

Nihayet demek ister, hattâ der ki, kocanızdan sonra birini severseniz...:

"Düşünün ki, boşalan sebûyu tekrar doldurmak pek güçtür. Filvaki, hiç olmaz diyemem. Hiyanet denilen iblis, günün birinde belki sizi de imdadınıza gelir ve sebûyu lebâleb doldurur ve bir başka dudak yeniden ona doğru uzanır. Fakat hem o dudak, hem siz, biliniz ki ilk mâyi bir ilâhın teri idi. İkincisi ise bir iblisin göz yaşıdır."

Bu son cümleler, mektubu yazanın ne kadar iyi niyetli olduğunu, "Gelinim sana söylüyorum, sevgilim sen anla," dediğini bize ifşa etmiyor mu?

Genç bir anneye yazılan beşinci mektupta, kadında Yakup'un bulduğu en yüksek faziletin, anneliğin methiyesi vardır. Genç kızlığında tanıdığı bir kadına, artık hürmetle, beşikten gelen sesi duyarken yüksek bir tepede imiş gibi hayranlıkla bakar. Kendi anasını hatırlar. Fakat içinde başka türlü bir kıskançlık duygusu kabarır. Sanki anne, çocuğunun beşiğine eğilirken bu küçük mahlûkun ruhu, onu emecek, bitirecek gibi gelir. Genç kadın, yavrusuna katre katre kendisini dökecektir. Çocuk yirmi yaşına geldiği zaman, bir kurumuş pınara dönecektir. Çünki varlığında olan her şeyi ona vermiş bulunacaktır. Yakup, mektubu sona erdirdiği şu satırlarda ne kadar hâkim bir eda ile konuşur:

"Görüyorsunuz ya, şu beşikteki yavrucak tâ günün birinde kâinat kadar büyük olmak için sizden hidayet bekliyor. Ancak sizin elleriniz üstündedir ki, onun başı, günün birinde semaya çarpacak kadar yükselecek. Niçin bu sözlerim yüzünüzde bir çin-i cebin hasıl etti? Neden sizi derin bir tefekkür istilâ eyledi? Sizce, bir vazifenin ulviyeti anın düşqvar olduğuna muhakkak bir delil midir? Halbuki, siz, bilmiyerek, hissetmiyerek nelere kadir değilsiniz. Dün, kendisine hayat verdiğiniz bu mevcut sizden daha neler bekliyebilir... Ocak başında iplik büken, çıplak bacaklı bir köylü kadının kendi oğluna Apollon'un rübabını nasıl bahşettiğini unutmayın! O kadın ne bir kraliçe kadar zengin, ne 'Atenea' kadar fazıla; ne de 'Hicra' kadar hâkime-i âfak idi. Sizin için de bu vazifeyi ikmal yolunda, ne marifete, ne kudrete, hattâ ne zekâya luzüm var. Çocuğunuzun ruhuna sadece şefkatle taşan kalbinizi boşaltın, bu her şey için kâfi gelir..."

Bundan sonraki mektupta bir Türk Pierre Loti görürüz. Çarşaf ve Peçe bahsinde, yazarın romantik tarafı, bütün çıplaklığiyle, hemen her türlü çekinmeden sıyrılıp bize kendini gösterir:

> "Bu çirkin asrın ve bu çirkin muhitin yegâne süsü, yegâne güzelliği sizin çarşafınız, sizin peçenizdir. Yalnız bunlardır ki gözlere hatâ bakmak tahammülünü, bakmak arzusunu veriyor. Niçin onlardan müşteki gibisiniz? O mazrufa bu zarftan daha muvafık ne olabilir? Sizi böyle gördükçe bir kadının başka türlü nasıl giyinebileceğini düşünüyorum ve çarşafsız bir kadın tahayyül edemiyorum. Siz bizim aşkımızın, hürmetimizin, siz bizim kıskançlığımızın muti mahbubeleri değil misiniz? Vücudunuzun şeklini alan bu dilfirib muhbesi sizin etrafınıza, sizin yüzünüz üstüne biz ördük; bizim muhabbetimiz ördü. Sizi güneşten, havadan, sizi kem nazardan sakındık ta böyle yaptık. Yazık değil mi ki o saçlara güneş vursun, o yüzü havalar, tozlar hırpalasın! Yazık değil mi ki –maazallah!– o gözlerin harimine, kolayca, lâubali bir yabancı gözün kıvılcımı sıçrasın? Düşündük ki, belki bilmiyerek, belki farkına varmıyarak birine gülüverirsiniz. Nazarlarınız belki bilâihtiyar, birinin üstünde fazlaca tevakkuf ediverir. Anın için yüzünüzü örttük. Zira tebessümlerinizin, bakışlarınızın kıymetini biz anlıyor, biz biliyorduk. Gönlümüz onların, öyle lüzumsuz yere heder olmasına acıdı da bir ipek muhafaza içinde muhafazalarına lüzum gördü."

Artık bu romantik ruh, kıskançlığının bütün umumiliğiyle her Türk kadınına şöyle yalvarır ve daima kapalı kalmalarını ister:

> "Sakın onları çıkarmayınız, sakın onları atmayınız. Bu çirkin asrın, bu çirkin muhitin ortasında asalet ve zarafete yegâne dâl olarak bunlar, sade bunlar kaldı. İnsanlar, senelerden beri, insanlığı terzil için ve cemiyetlere manzaraların en fenasını vermek için sevimsiz bir cinnetle her şeyi devirdiler. Bu güruha peyrev olmak size yakışır mı? Ben sizi zamanların ve insanların fevkinde, onların haricinde biliyorum. Siz mestur ruhlardan değil misiniz? Dünya yüzünde tek başına kalan ulvî bir dinin ilâhı sizi bu sıfatla sair mahlûkat arasında mümtaz kılmamış mıydı? Siz onun halkettiği cennetâsa âlemin meleklerisiniz. O, 'Kitab'ında sizin isminizi zikretti, o vakitten beri siz mukaddesat meyanına girdiniz; artık ne hale, ne maziye, ne de âtiye mensupsunuz. Yalnız unutmayınız ki, sizi bu mertebeye, bizim aşkımız, bizim hürmetimiz, bizim kıskançlığımız us'ad etti."

Bu genç ve masum düşüncelerinde Yakup, Türk kadını ve kadınlarını sadece kendisi için varmış gibi alarak, hattâ dinden deliller getirerek ipek ve ince bir mahfaza içinde saklamak istiyor. Bu istekte o kadar ileri gidiyor

ki, yalnız bir kadını değil, her kadını kıskanacak hale geliyor. Kendi yazdıklarını şimdi kendisi okuduğu vakit acaba neler düşünür?

Süse düşkün bir kadına söyledikleri ve can sıkıntısına tutulmuş bir hanıma öğütleri, hep bu temdedir. Süsü sevmiyor, kadının kocasına ve sade ona bağlı olmasını istiyor. Onun için kadın, hattâ evinden, bulunduğu memleketten giden kocasını beklemeyi bilmeli, her arzusunu, varlığının her zerresini yalnız ve yalnız ona saklamalıdır. Nihayet Rıfat Bey'in kız kardeşi Selma Hanım'a yazdığı mektupta, evlenmek hakkındaki düşüncelerini de bize anlatıyor:

"Kardeşim,

Evet, kararımı verdim. Avdetimde isterim ki, her şey hazır olsun; evim, evimin eşyası, süsleri ve o... Evimin sahibesi, her kim ise nerede ise, bütün teferruatiyle her şey ve hepsi hazır, amade ve bana muntazır bulunsun. Ben iki elimde kitap yüklü, iki ağır çanta ile, yorğun ve rahata muhtaç geleceğim. Beynim de elimdeki çantalar kadar yüklü ve ağır olacak. Orada en ufak, en hafif düşüncelere bile, zerre kadar yer bulunmıyacak. Gelir gelmez, senin alnından öptükten sonra, derhal başımı üzerine bırakacak bir sine arıyacağım ve gözlerimi yavaşça beyaz, sessiz, derunî bir âleme doğru çevirmek istiyeceğim."

Bu meçhul ve müstakbel zevceye gelince:

"Fakat bu 'O' kim, kardeşim? Ondan, âdeta, mevcutmuş, kendisini bir zamanlar tanımışım gibi bahsediyorum. Hâlâ ne kadar hayalperestim değil mi? Fakat bu hayalin vücut bulması senin elindedir... Günün birinde, bu meçhule ile beni karşı karşıya çıkaracak sensin. Sözlerime neden, neden şaşırıyorsun? Hiç görmediğim, hiç bilmediğim bir genç kızla teşrik-i hayat edeceğime neden ihtimal veremiyorsun? Senelerden beri Avrupada bulunuşum, Avrupa efkâr ve âdetiyle istinas peyda edişim, İstanbul'a yeni giren kanaatler, görenekler, benim yaşımdaki ve benim mevkiimdeki kimselerin tarz-ı hareketleri, bütün bunlar teklifimi, arzumu sana bu rütbe müsteb'at gösterecek kadar kuvvetli sebepler midir? Seni temin ederim ki, hiç değil kardeşim... Bütün bu sun'î sebeplerin verdiği endişelerden tecerrüt et de, bir kere düşün; şu meseleyi olduğu gibi basit ve sade mahiyetinde gör, anlıyacaksın ki sana pek tabiî ve pek mantıkî bir işten bahsediyorum: 'Kardeşim, diyorum, çok gördüm, çok işittim, çok düşündüm, çok beğendim, yoruldum. Artık dinlenmek ve

evlenmek istiyorum. Ruhum, darmadağınık, bakımsız bir bahçe gibi... Bana, bu bahçeyi tanzim edecek birini bul.'"

Rıfat Bey, kardeşinden itaatlı, halim, sabırlı mütevekkil bir kadın istiyor. Ukalâ olmasına asla tahammülü yok. Onu da şu sözlerle anlatıyor:

"İlim ve fikir sahasında sandeleyip düşecek kadar beceriksiz olmamakla beraber, sakın kardeşim, sakın, dikkat et ki, dimağı kalbinden daha mütekâmil olmasın... Eğer karşıma, maazallah, bir de 'hukuku nisvan', 'medeniyet-ı hazıra', 'terakkiyat-ı milliye' gibi şeylerden bahseden bir kadın dikecek olursan benim felâketime sebebiyet verirsin, istikbalimi mahvedersin, kardeşim."

Kadın bahsinde bütün bu inançlar, Yakup Kadri'nin samimî fikirleri miydi? Bana öyle geliyor ki: Evet!.. Farz edelim ki, öyle değil de, tam ters inanda idi ve hususiyet göstermek için onları gözliyerek böyle söyledi, ne ehemmiyeti var? Yukarıda anlattığım gibi kadın meselesindeki türlü akımların oradan buradan sızdığı bu yıllarda romantik ve kıskanç efe ruhu coşan Yakup, belki biraz tepkici olmuştur. Muhakkak olan tarafa gelince, doğru veya yanlış, bu fikirleri, Yakup'un iyi ifade etmiş olmasıdır. Bunu o devrin yazarları da tasdik ediyordu. Celâl Sahir'in 9 Haziran 1330 (22 Haziran 1914) tarihli *Tanin*'de çıkan bir edebiî müsahabedeki şu hükümlerine bakınız:

"Genç edebiyatın en kıymetli kalemlerinden biri olan Yakub Kadri Bey'in bir yeni geline hitab eden eseri, kısmen pek mümtaz düşünceler ve hayallerle kendisine mahsus bir cazibesi olan güzel ve sade cümlelerin memzûcesidir. Ötesinde berisinde küçük bazı lisan yanlılariyle beraber bu üslûp hakikaten sevimli ve kibar bir tavıra maliktir. Bilhassa şairin genç, mesut ve istikbale emniyetle bakan geline son hitaplarını teşkil eden cümleler ne kadar müstesna ve caziptir."

Bir iki parçayı naklettikten sonra münekkid, şu kanaate varıyor:

"İşte sade ve güzel Türkçe... İşte her şeye rağmen Türk edebiyatında yaşıyacak ve onu yaşatacak üslûp..."

Yakup'un edebî hayatında Celâl Sahir'in bu sezişini doğru göstermiyecek ciddi bir sebep olup olmadığını ileride göreceğiz.

VII

Montesquieu Gibi

"Zavallı Türkler nazarında biz, âdeta semavî, imtiyazlı mahlûklar gibiyiz."

MISS CHALFRIN (1911)

Acayip fikirli, acı sözlü, aksi tabiatlı, fakat kalbi pek iyi bir İngiliz kızı. Dört sene İstanbul'da kaldıktan sonra, yaşı kırk sularında iken dostu James'e mektuplar yazıyor; dilimizi, geleneklerimizi ve bizi öğrenip tanımış olarak... Yaşının ileriliğiyle evlenmemişliğini bir araya getirirseniz bu İngiliz Miss'inin mizacını kolayca keşfedersiniz.

Bu mektuplar Montesquieu'nün (1689-1755) *Lettres Persanes*: İran Mektupları'na (1721) benzer. Miss Chalfrin, XIV.'nin Louis son yıllarında Paris'e gelen iki İranlı, Usbek ile Rica (Özbek'le Riza olacak) gibidir. Bi iki Şarklı, o devrin Fransız âdetlerini ve sosyal korumlarını saflık hissi veren bir üslûpla tenkid ederler. Paris'in monden âlemi, devlet demek ben demeğim diyen XIV. Louis'nin müstebit, sıkı muhteşem ve müterakki devri bu iki İranlı gözüyle, fakat Montesquieu'nün maharetli kaleminin sert ucuyla hicvedilmektedir.

Yakup Kadri, bize yabancı bir milletten, İngilizlerden aldığı bu kadına, önce İstanbul'un 1911 yılının monden cemiyetini tenkid ettirir. Bu cemiyet Abdülhamit'in otuz üç sene sürmüş istibdadiyle hayatının her sahasında sinmiş ve uyuşmuş, 1908 Meşrutiyet inkılâbiyle kavuştuğu hürriyet içinde yolunu şaşırmış, hemen iki asırdır orduları ve parasiyle kendini ezen Avru-

palı'yı her bakımdan üstün görmekte, öz benliğini her şeyi ile aşağı bulmaktadır. Miss Chalfrin, birçok noktalarda haksız olmakla beraber (yabancılığına rağmen) isabetli ve doğru görüşlere de varmamış değildir.

Meselâ bizde Zaman... Onu Yakup o İngiliz kadınının diliyle ne güzel anlatır:

> "Buranın zamanı takvimlerin çizdiği hududa tâbi değildir; günler vardır ki seneler kadar uzundur, seneler olur ki günler kadar çabuk geçer; burada hiç kimsenin hayatı ne takvimin yapraklarına ne saatin yelkovanına tâbidir. Türkler fevkazzaman (zaman üstü), fevkalmekân (mekân üstü) yaşarlar. Burada öyle kat'i randevular olur ki tâyin edilen vakitten üç dört saat ve bazan bir gün sonra vuku bulur. Bir kanepe üzerinde, hareketsiz, düşüncesiz, ve hiç kımıldamaksızın beş-on saatini geçiren kimselere pek tesadüf edilir. Görüştüğüm Türkler, bizzat itiraf ediyorlar, diyorlar ki evet, buranın havasında insanı bu hissiz hareketsizliğe sevk eden bir şey var!.. Ben buraya geleli dört sene mi oluyor? Ne garip! Doğrusu bunu bana siz hatırlattınız ve zaman hakkında bu tatlı cehaletimi birden bire kaldırıvermekle benden kâfi derecede intikamınızı almış oldunuz."

Bütün memleket, hele köyde oturan halkımızın hiç değilse büyük bir kısmı için doğru sayılamıyacak olan bu görüş, o yılların İstanbul'unda ve ona benzer şehir ve kasabalarında ne kadar böyleydi. 1911'de ben, rüştiyenin son sınıfında, idadiyeye girmek üzere idim. Uşağımız Mustafa beni, cumaları Yeşiltulumba kahvelerine götürürdü. Yaz günleri namazdan sonra meydanın köşelerindeki büyük kahvelerin içi dışı setreli, cübbeli, entarili, hattâ takunyalı insanlarla dolardı. Tavla ve kâğıt oyuncularından başkaları, sâkin, rahat, gürültüsüz otururlar; pek azı konuşur, pek çoğu dinlerdi. Gözlerde tatlı, halim bir dalgınlık hareketlerde israfsızlık; o devre ait hâtıralarımın iki sessiz filmidir. O zamanlar idadi talebesi olan dayımın, evde, sedir üstünde oturup kâkülünün ucu veya kaşı ile oynıyarak geçirdiği uzun ve mıymıntı saatleri tekrar düşündükçe bu görüşe ne kadar hak veriyorum. İsviçre Parlâmentosu'nun sabahın sekizinde toplandığını öğrendiğim vakit, okullarımızı sekizle sekiz buçuk arasında derse başlattıranlara karşı 1939 yılında, aydın veya karanlık birçok vatandaşımızdan yükselen itirazların ne kadar hale uygun ve tabiî olduğunu bir kere daha anlamıştım.

Miss Chalfrin'in ilk mektubundan on sene sonra Ahmet Haşim de aynı konuyu anlatır. Yakup'un tenkidçi ruhuyla dokunduğu bu "eski zamanı", Haşim hasretle anar ve hayranlıkla över:

"Ecnebi saatin istilâsından evvel bu iklimde, iki ucu gecelerin karanlığıyle simsiyah olan ve sırtı, muhtelif evkatın, kırmızı, sarı, beyaz ve lâcivert ateşleriyle yol yol boyalı, azim bir canavar halinde, bir gece yarısından diğer bir gece yarısına kadar uzanan yirmi dört saatlik gün, tanılmazdı. Ziyada başlayıp yine ziyada biten, oniki saatlik kısa, hafif, yaşanması kolay bir günümüz vardı; Müslamanın mesut olduğu günler işte bu günlerdi. Şerefli günlerin vakayiini bu saatlerle ölçtüler. Gerçi felekî hesabata göre bu saat, ibtidaî ve hatalı bir saatti. Fakat bu saat hâtıratın kutsî saati idi."

Ahmet Haşim, bu satırları Matareke devrinin yıkılış nöbetleri içinde yazdı. Talihimizin bu en elemli yılları, onun bakmağa, görmeğe alışık gözlerini bile nemli sislerle bulandırmıştı. Bu sislerin ardından serhatlerin uyanık, hattâ yıldızların bile ışık dökmediği kara ve soğuk gecelerini bekliyen nöbetçisini; o nöbetçinin Bağdat veya Kahire kapılarında Belgrad, Budin, Sketuvar, Viyana önlerinde çekeceği kılıca son suyunu verip dindar bir saygı ile onu öptükten sonra salâsını dinlediği sabah namazına hazırlanışını; maharetli ve çalışkan Türk gemicisinin gece, gündüz ayırmadan, Allahın bütün günü gözlerini kırpmadan loş veya aydın ufuklarda, vuracak düşman aradığını göremiyordu. Özlediği mazi onun anlattığına hiç benzemiyordu; özlediği mazinin zamanı da asla onun zannettiği gibi değildi. Niğbolu kalesinin kumandanı Toğan Bey, Beyazıd'ın âmirane çağrışını duyduğu zaman, bu yıldırım ses, etrafı düşman kıtalariyle çevrilmiş kalenin soğuk duvarlarına gece karanlığında aksedip gürlemişti. Bizans İmparatorluğu'nun dört yanını çeviren Osmanlı akıncıları için zaman, güneşe ve aya bakarak ayarlanan bir vakit ölçüsü değildi. Onun için Türk tarihinin şerefli bir bölümü ve dünya tarihinin büyük mucizelerinden biri olan Osmanlı İmparatorluğu, günleri sene, seneleri asır yaparak kuruldu. Timur'un hoyrat eliyle yıkılan Osmanlı kalesi, Çelebi, İkinci Murat ve delikanlı Mehmet'in önderliğiyle Bizans surlarını bağrına alabilmek için elli sene kâfi geldi. Bu çevik yarım asrın senelerini, uyuşmuş insanların günleri ve saatleri ile ölçmemelidir.

Haşim, "ecnebi saat"ten tiksinerek bahsettiği çağlarda kırkına yaklaşmıştı. Bezgindi, üzgündü. Halbuki Yakup, Miss Chalfrin'e bu sözleri söyletirken henüz yirmi üç yaşında bulunuyordu. Hürriyetin yaratıcı havasında yeniye ve canlıya hasretinin en cilâlı devrinde, tembel, uyuşuk bir cemiyetin kımıldanmasını istiyen bir ruhla belki bu şairâne, fakat amelî kıymeti sıfır hayat ölçüsünden sıkılarak yazıyordu. Yakup'ta halin, daha doğrusu is-

tikbalin şuuru vardı. Yaşadığı günden şikâyet ediyor ve geleceklerin rüyasını görüyordu. Bu ağır tenkide kendi eli ve dili varmadığı için o hissini bir yabancıya söyletmekte teselli buldu. Haşim, geçmişlerin özleminde; Yakup, geleceklerin hülyasındadır.

Gerçekten, o devirde yaşıyan Türk aydınının yaşıyandan ve olandan kaçmak istiyen bir hali vardı. Değişmeğe can atıyordu:

> "Onlar, bütün millî selâmeti ve bütün içtimaî ıslâhatı ancak bir kelimenin etrafında topluyorlar: Değiştirmek! Neyi değiştirmek? Nasıl değiştirmek? Neyi ve nasıl olursa olsun, onlar memleketlerinde mevcut ve müstakar ne varsa hepsini tebdil ile ve her cihetten kendilerine benzememekte artık kurtulmuş olacaklarına kanidirler. Allah versin de böyle olsun. Çünki Türkler, terakkiye ve yaşamağa katiyen azmetmiş görünüyorlar.
>
> Evet, öyleydi. Fakat siyaset, ilim ve fikir adamları içinde ne bu değişmeğe bir program düzeni verip formülliyebilecek tek radikal ruhlu ileri bir adam; ne de bu esaslı hamleyi tabiî hale çekebilecek, ifratını ayıklıyabilecek kıymet ve iradede bir muhafazakâr insan vardı. İttihat ve terakki fikirce her temayülden vatanperveri göğsünde toplamıştı. Milliyet, henüz şuur aydınlığına çıkamamış fikir olamamıştı; ancak müphem bir duyguydu; biraz Müslüman, biraz Türk, biraz Garplı, biraz Şarklı, herhalde ne olduğu belirsiz bir duygu..."

Nitekim yabancı olduğu halde Miss Chalfrin bile bizim bu karmakarışık temayüllerimiz içerisinde kendini kaybetmiştir:

> "Fikir ve emellerin bu müzebzeb ve müşevveş temevvüçleri arkasında dört senedir, beyhude yere, asıl sâbit ve müstekar mevcudiyeti arıyorum, Türkleri sevk ve idare eden ana kuvvet nedir? Onlar hangi müşterek gayeye doğru gidiyorlar? Bunu henüz kendileri de bilmiyorlar. Hallerinden gayr-ı memnun, muhitlerinden müşteki, müphem ve temelsiz bir halde yaşayıp gidiyorlar. Onların bu hali Avrupa nebatat bahçelerindeki uzaktan gelme mahlûkların haline pek benziyor. Gözlerinde aynı dâüssılanın melâli, vücutlarda aynı melâlin öfkeli teslimiyeti; etvar ve harekâtta aynı maksatsızlık, aynı idraksizlik..."

Yakup Kadri bu satırlarda ne kadar Montesquieu'dür. Onları yazdığı zaman bu büyük Fransız mütefekkirine nisbetle bilgisi ne kadar az, kendisi ne

kadar görgüsüz ve ne kadar gençti. Fakat görüşü ne kadar doğru. O devrin tarihini yazacaklar, bu satırlardan daha kıymetli ve doğru vesikayı zor bulurlar.

Balkan Harbi arifesinde büyük devletlerin, bilhassa Rusya'nın teşvikiyle küçük İslâv milletleri aleyhimize hazırlanıyorlar. Osmanlı Meclisi Mebusanı'nda İmparatorluğun Müslim, gayri Müslim milletlerinden seçilmiş mebuslar birbirlerine girmişler. İttihat ve Terakki, genç elemanlariyle doğrudan doğruya hükûmete el koymak cesaretinden mahrum. İstabdat devrinin Sait Paşa, Kâmil Paşa, Gazi Muhtar Paşa gibi ihtiyarlamış ve artık değişme, yeni devre uymak kabiliyetlerini, ne kadar zeki ve tecrübeli olurlarsa olsunlar, tabiî olarak kaybetmiş putları etrafına toplanan politikacılar, ne yapacaklarını şaşırmışlar. Dışarıda olan biteni, içerideki çatışmalar yüzünden fark etmiyecek kadar birbirimize düşmüşüz. Deniz var, orası burası çürümüş de olsa gemi var, tayfalar hâlâ seferden ümidli ve canlı. Kaptanlar mütemadiyen değişiyor, ortada harita yok, pusula yok. Olsa da kullanacak mı? Osmanlı İmparatorluğu, hürriyetin umanına açılmıştır. Zavallı Türk, bu karma karışık yolcuların fedakâr, bahtsız bir çoğunluğu halinde mukadderini, asırların ruhuna sindirdiği tevekkülle, iradesinin dışına bırakmış; hem de Arap'ın, Arap'ım, Arnavud'un Arnavud'um, Rum'un Rum'um, Ermeni'nin Ermeni'yim diye bağırdığı bu devirde, onların üstünde egemen millet olduğu için aralarına nifak sokarım korkusuyla "Türk'üm" bile diyemiyerek...

Bu manzarayı Miss Chalfrin'in dilinden dinleyiniz ve Yakup'un gözüyle seyrediniz:

> "Burası bir şehir değil, burası kocaman bir zıdlar sergisi! Renk, şekil, cins itibariyle yekdiğerinin bu kadar aksi şeylerden, birbirine muhalif ve zıd insanlardan mürekkep böyle bir yer daha görmedim. İstanbul için size ne Bâbil Kulesi, ne Nuh'un Gemisi diyebilirim; büsbütün başka bir şey! Bu, onlardan bin kere daha karışık, bin kere daha içinden çıkılmaz bir şey... Burası ne? Ermeni Mahallesi! Orası? Rum Mahallesi! Ya şurası? Yahudi Sokağı! Ötede kimler oturuyor? Ekseriyetle Frenkler! Beride? Orada hep Türkler... Yan yana giden şu iki adamın biri Bulgar, diğeri Türktür; köşenin başında oturan bu üç kişinin biri Alman, diğeri Fransız, öbürü İngilizdir; sokağın ortasında yekdiğerine meram anlatamıyan şu Ermeni ile Rum'a bakın; ya biraz ötede Anadolulu bir arabacıya gideceği yeri tarife uğraşan şu Amerikalıya ne dersiniz? Hele İstanbul'u Beyoğlu'na bağlıyan bir köprü vardır ki üzerinden geçen halk, Yunan'ı, istilâya giden Dâra'nın ordusunu hatırlatır! Gözünüzün önünden bir sel gibi akan renk ve şekil halitası, sizi kâh Asyaî aşiretler ortasına atarak, kâh

> Afrika'nın yolu açılmamış köşelerine sürükliyerek, Hindistan'ı, Türkistan'ı, Buhara'yı dolaştırır; sonra birden getirir, Avrupa'nın açık renk elbiseler giyen ve hafif şarkılar terennüm eden müsekkir havalı beldelerinde gezdirir ve oradan alıp makinaların insanlar kadar yorulduğu, insanların makinalar kadar yorulmaz olduğu memleketlere götürür. Hülasa bir ân içinde hayalen size bütün dünyayı devrettirir."

Hal böyleydi. 14. asırda Orta Avrupa'nın göbeğine kadar sokulan Osmanlı ordularını Ay'ın temsilcisi sayan Avrupalılar, bizi Tuna'dan aşağı sürdükten sonra Rumeli'de, Balkanlar'daki Hıristiyanları Haç'ın öncüleri bellemişler; onlar da kendilerindeki millî şuuru, Osmanlı bütününden ayrılmada ve Türk düşmanlığında bulmuşlardı. Anadolu'daki Hıristiyanlar hiç de böyle değillerdi. Yer yer bu geniş saha üstüne yayılmış olan Rumlar ve Ermeniler, 19. asra kadar tamamiyle yerli, Türk gelenekleri içinde yaşar ve hemen büyük çoğunluğu Türkçe'den, hem de mahalli şive ile söylenilen Türkçe'den başka dil bilmezdi. Bu asırdaki resmî kayıtlardan öğrendiğimize göre adları bile Gül gibi Türk kokardı. Ateş gibi Türk tüterdi ve Demir gibi Türk maddedendi. 1861'de Anadolu'da bir seyahat yapmış olan Georges Perrot *Souvenir d'un Voyage en Asie Mineure* isimli kitabında şöyle der:

> "Roma kilisesiyle birleşmemiş olan Ermeniler bu yerlerde tamamiyle Türk âdetlerini güderler. Sokaklarda kadınlara tesadüf edildiği vakit yüzlerini örterler, evlerine gidildiği vakit onları hiç bir zaman görmek mümkün değildir (Erkekten kaçarlar, Müslamanlar gibi). Anadolu içerisinde ne Rumlar Rumcayı, ne Ermeniler Ermeniceyi bilirler. Ne onlar, ne bunlar yalnız efendilerinin dilleri olan Türkçeyi konuşurlar. Fakat bu Türkçeyi Rumlar Yunanca, Ermeniler Ermenice harflerle yazarlar."

Okudukları Türkçe İncil'in yerine millî dillerde yazılmışları, kilise yolu ve Rum, Ermeni milliyetçi papaslarının gayretiyle Anadolu'nun en ücra Hıristiyan köylerine kadar girmeğe başladıktan sonra bu ruh değişmiştir. Bir cemiyette Tanrı, kullarına hangi dilden hitap ederse o cemiyet o dilin kültürü içinde demektir. Rum ve Ermeni milliyetçiliğinin ruhanî olduğu kadar cismanî yuvası olan kiliseler, yer yer açılan Rum ve Ermeni okulları, 19. asır içinde Anadolu Rumlarını ve Ermenilerini Türklük'ten koparmıştır. İstanbul'da ise bu kavimler, kapitülasyonların kanadına sığınan, büyük devletlerin siyasî aletleri olan birer müstakil cemaat haline gelmişlerdir. Meşrutiyetin ilaniyle kazanılan hürriyet, bu cemaatlere önce,

Mariçenin kuzusu, Haticenin yavrusu
Elele hep verelim, kardeşçe birleşelim

türküsünü söyletmiş. Onlar pek az zaman sonra bu türkünün sesi gibi sözlerini de unutup bir asırdan beri uyanmış bulunan millî bilinçlerinin emrine uyarak Türklerden ayrılma temayüllerini açığa vurmağa başlamışlardı.

Yahudilere gelince bunlar, İspanya'dan kovulup 15. asrın bitim yıllarında memleketimize göç ettikten sonra hükûmete müracaatla dillerinin Türkçe olmasına müsaade istemişler; fakat bu medenî dilek, o devrin siyaset ve din adamları tarafından iyi karşılanmamıştı. Çünki Osmanlıların, ilk yayılma devrelerinde yerli gayri Müslimlerin Müslümanlık yoluyla Türleştirilmesi siyasetleri; Gazi Evrenos, Gazi Mihal Bey misallerinde görüldüğü gibi isimlerin bile değiştirilmesine ihtiyaç hissetmiyen bu geniş görüş, bilhassa II. Beyazıt'dan sonra tam tersine dönmüştü. Gayri Müslim cemaatten olanların giyiniş ve yaşayışlariyle mahalleleri, hattâ hamamları ayrı olarak, dinleri kadar dilleriyle de belli olmaları politikası tutulmuştu. Bulundukları yerde o memleketin dilini öğrenen ve sırasında fırsat elverdiği vakit bırakmak üzere (zahiren Katolik geçinen İspanya ve Portekiz'de kalmış, iş ve servet sahibi olmuş Yahudiler eski dinlerine dönmek arzusunu güderek bu iki memleketten yavaş yavaş ayrılmağa başlamışlar ve bunların bir kısmı da 1532 senesinden itibaren Türkiye'ye iltica etmişlerdi. *Türkler ve Yahudiler*, *Avram Galanti*, s. 16-17), o milletten, hattâ o dinden olmayı hedef güden ve Ermiya Peygamber'in "Sizi gönderdiğim şehrin selâmetini isteyiniz ve onun için Allah'a niyaz ediniz, zira onun selâmetiyle siz de selâmette olursunuz" şeklindeki çok ameli ve faydalı nasihatini dinliyen Museviler, bizde bu ve başka sebeplerle İspanyolcayı ana dili olarak sürdürüp gitmişlerdir.

Tanzimat Fermanı'nın ilânından sonra padişahın, Müslim ve Müslim olmıyan uyrukları arasında fark gösterilmemesi prensibi, bir devre için gerçekleşmeğe başlamıştı. Devlet ricali arasında Londra Sefiri Musurüs Paşa (kırk iki yıl Londra Elçiliği etmiş, 1891'de ölmüştür. *Sicilli Osmanî*, cilt 4, s. 826), Berlin Kongresi'ne iştirak eden ve Hariciye Nazırlığı'na kadar yükselen Karatodori (1833-1906) paşalar gibi değerli şahsiyetler görülür. Âli Paşa'nın hayatının son yıllarında, Osmanlı devletinin yıkılma çatırtılarını duyarak yazıp Sultan Aziz'e sunduğu lâyıha, Türk olmıyan unsurların, bizi parçalamak istiyen büyük devletler elinde nasıl tesirli bir vasıta olduğunu pek açık anlatmaktadır. Osmanlılığa bağlılık geleneği, Meşrutiyet'ten sonra muhafazakâr ve Osmanlılığa sadık Rum ve Ermeni ailelerinde, fakat mahdut olarak devam etmiş; halbuki çoğunluğun fikir ve meyli, Meşrutiyet Me-

busu Boşu Efendi'nin Mebusan Meclisi'ndeki "Ben Osmanlı bankası kadar Osmanlıyım" düsturunda kendine en uygun ifadesini bulmuştu. Balkan Harbi'nde hariciyemizin başına getirilmiş olan Gabriel Nuradunkyan Efendi'nin Lozan'da devletin istiklâli için mücadele eden İsmet Paşa'ya müracaat tarzı ve dilekleri, bu eski ve ihtiyar nâzırın sırtındaki Osmanlı postunu düşürerek içinde nasıl bir mahlûkun saklı olduğunu açığa vurmuştur.

Meşrutiyet'in ilânı sıralarında Paris'te bulunan Abdülhak Şinasi Hisar anlatmıştı: Şahsen tanıdığı Emile Faguet'yi, evinden başka bir apatmanda bulunan kütüphanesinde ziyarete gitmiş. Abdülhak Şinasi, Türkiye'de Meşrutiyet'in ilânından haberi olduğuna şüphe etmediği ihtiyar üstadın, Türk olduğunu pek iyi bildiği kendisini hararetle tebrik edeceğini, genç ruhunda toplanmış kurtuluş heyecanlarına onun da iştirak edeceğini, hürriyet prensiplerinin yayıcıları olan Fransızlardan böyle büyük bir mütefekkirin Türkleri bu vesile ile takdir edeceğini ummuş; fakat sözün akışı bu cihete gelince ondan duyduğu cümleler ruhunda şiddetli bir hayal kırıklığı yapmıştır. Başında kırmızı bir fes, kitap yığınları arasına gömülmüş olan Faguet, Türkiye'de ilân edilen hürriyetin, muhtelif anasırda millî menfaatler ve ihtirasları ayaklandıracağını, her birinin Osmanlı bütününden kopup bağımsızlaşmak istiyeceğini, neticede Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün bağlarının çözüleceğini altmış yılın bilgi ve tecrübesiyle bir kâhin gibi söylemiştir. Yakup, bu gaipten haber veren ihtiyarın sözlerinde işaret ettiği felâketi, onunki kadar açık olmasa bile, bütün benliğinde duyarak elemli, acı bir dille bir yabancının ağzından kendi milletine duyurmak istemişti.

Yakup Kadri, Miss Chalfrin'e, hakikaten dünyanın başka iklimlerinde, hattâ en cosmopolite çevrelerinde bile zor yetişir bir yaratıktan da bahsettirir:

> "Bütün bu muhtelif ve mütenevvi unsurlar içinde tufeylî bir tarzda yaşar diğer bir unsur daha vardır ki, nerden geldiği, nereden çıktığı, kime ve nereye ait olduğu meçhuldür; bazan Fransızların, bazan İngilizlerin, ekseriya Almanlarla Macarların sırtında yaşıyan bu adamlar mütemadiyen Türkler aleyhinde bulunurlar. Hepsi de Türkler ve Türkiye olmazsa nerede ve nasıl yaşıyabileceklerini düşünmiyecek kadar nankör ve kısa görüşlüdürler. Bu insan fasilesini Avrupalılar, Leventin tesmiye ediyorlar. Türkler onlara daha muvafık bir isim bulmuşlar: Tatlı su Frengi!
>
> Filvaki onlar durgun sular üstündeki yosun cinsinden köksüz nebatata pek benzerler. Çünki renkleri nazara gılzeti, kokuları havaya aynı gılzeti veriyor. Ve ne yazıktır ki, bunlar, Avrupalılarla beraber İstanbul'un en hâkim, en mesut ve müreffeh bir sınıf halkını teşkil ediyorlar.

> Altı katlı kârgir binalarda bunlar oturuyorlar; İstanbul'da her yer, her şey bunların; bunlar yaşıyorlar, bunlar eğleniyorlar, bunlar kazanıyorlar. Fakat bilseniz, ne âdi, ne kaba, ne kadar zarafet ve necabetten âri bir tarzda kazanıp yaşıyorlar."

Artık bir ehemmiyeti, hattâ ciddi bir mevcudiyeti kalmamış olan bu yaratıkları, genç nesil bilmez. Şükür ki bilmez. Cumhuriyetin isabetle tasfiye ettiği bu sınıf, Yakup'un naklettiğim satırları yazdığı sıralarda, yabancı dildeki gazeteleriyle, ecnebî politika çevrelerine sızıp girerek devletin politikasına yaptıkları düşman tesirlerle, Borsa'da oynıyarak iktisadî hayatımız üstünde her gün her saat bıraktıkları zehirlerle millî bünyemizi her cephesinden ve durmadan kemirirdi.

Yakup Kadri bu sınıfın durağını ne güzel anlatıyor:

> "İstanbul'da bu çirkin mahlûkatın yuvası olan ve Beyoğlu denilen bir yer vardır ki, plânını domuz kasapları çizmiş, temelini şarap tacirleri kurmuş ve bezgileri bakkallar tarafından ikmal edilmiş sanılır ve İstanbul'un, asıl İstanbul'un sessiz, mutevazi şekli karşısında zevksizliğin ve soysuzluğun sinir hırpalayıcı bir âbidesi gibi durur."

Beyoğlu'nun realitesi, bu yabancının gözüyle Yakup'un çizdiği bu tablodan başka değildi. 1911'de böyle olduğu gibi 1923'e kadarki senelerde de tıpkı bu şekilde ve bu renkteydi. Beyoğlu'nun bu halini iyi anlıyabilmek için onun geçmişini tanımalı. Fatih, İstanbul'u açtığı gün, şehrin karşı kıyıları, bir sömürge manzarası gösteriyordu. Galata, o asrın İngilizleri olan Ceneviz'in durağı ve Akdeniz gemicilerinin uğrağıydı. Galata, Lâtinlerin 13. asırda İstanbul'a gelişinden sonra beldenin karşısında, kat kat surlariyle müstahkem bir şehir olarak kalmıştı. Fetih arifesinde bugünkü İstanbul şehri üç parçasında üç milletin egemenliğine bölünmüştü: Anadolu yakasında Türkler, İstanbul cihetinde Bizanslılar, Galata tarafında Cenevizler. O zaman Venedikliler Bizans'ı, Cenevizler Türk'ü tutuyordu. Ne biz ne de Bizanslılar Avrupalı sayılamazdık. Avrupalı Galata'daydı. Şarkın Garba açılan ilk hakikî penceresi, Galata'dır. Bu şehrin surları dışına en önce çıkanlar 17. asırda Fransızlar olmuştur, elçilik binasiyle. Sonra Karlofça muahedesi akabinde İngilizler çıkmıştır, İngiltere elçilik binasiyle.. Bundan evvel Beyoğlu'nda ancak bugünkü Galatasaray'daki Kasrı Hümâyun ile II. Beyazıt zamanında Galata'ya gelen Venedikli Griti ailesinden Aloizis Bey'in Taksim'deki köşkü vardı. Bir rivayete göre buraya Kanunî Sultan Süleyman eğ-

lenmek üzere gelmiştir. Bu aileden biri de Sultan Selim'in Mısır seferine iştirak etmiş ve gördüklerini yazmıştır.

Galata'ya dair Fatih Sultan Mehmet'in de bir gazel söylediğini biliyoruz. Gazel şudur:

Bir güneş yüzlü melek gördüm ki âlem mâhıdur
Ol karâ sünbülleri âşıklarînün âhıdur
Karalar geymiş meh-i tâban gibi ol serv-i nâz
Mülk-i efrengün meger kim hüsn içinde şâhıdır
Ukde-i zünnârına her kimse kim dil bağlamaz
Ehl-i imân olmaz ol âşıkların güm-rahıdur
Gamzesî öldürdügine lebleri canlar virür
Vâr ise ol rûh-bahşun dîn-i İsa râhıdar
Avniyâ kılma güman kim sânâ râm ola Nigâr
Sen Sitanbul şahısûn ol Gâlâtâ (nun) şâhıdur

Hafız'ın meşhur beyitine karşı lâtife olarak söylenildiği belli şu mısralarla sevgilinin bir benine Semerkant ile Buhara yerine İstanbul'la Galata'yı vermektedir:

Eger an gebr-i efrenî be-dest âred dil-i mâ-râ
Be-hâl-i Hinduyeş bahşem Sitanbul ü Kalata-râ

"Eğer o Frenk gâvuru gönlümüzü ederse Hindu'ya benziyen benine İstanbul'la Galata'yı bağışlarım" mânasına gelen bu beyit elbette bir şairin sözüdür, bir Fatih'in değil.

Bizanslılar gibi Türkler de Galata'ya, bu ecnebi ticaret sitesine nüfuz edememişler, orasını kendilerinin yapamamışlardı. Beyoğlu, işte bu Galata'nın uzamasiyle, sahilden başlayıp Taksim sırtlarına doğru genişliyerek yayılmasiyle meydana geldi. Beyoğlu'nu bilmek, Galata'yı tanımakla olur. 17. asırda yaşıyan sevimli ve zeki seyyah Evliya Çelebi, Galata ahalisini (cilt 1, s. 344) şöyle anlatır:

"Galata kavmi birkaç fırkadır... Birinci fırkası gemiciler, ikinci tüccarlar, üçüncü sanatkârlar, dördüncü marangız ve kalafatcılardır. Ekser ahalisi Cezayir elbisesi giyerler. Birçoğu Arabistan'lıdır. Lâkin anka kaptanları vardır. Meyhanecileri Rum, satıcıları Ermeni, meyanecileri Yahudi'dir. Ulufecileri ise Yahudi becceleridir. Meyhaneci ve ulufecilerin işleri ise rezalettir."

Evliya, Galata'yı da kısaca şöyle tarif eder:

> "Galata demek meyhane demektir ki Allahümme âfena!"

(Allah bizi affetsin!) Yalnız bunun için değil, devletin başında bulunanların aldığı paralar için de... İşin bu tarafını da şöyle anlatır:

> "O meşrubatın her biri İstanbul'un bir köşesinde mahfidir. Erbabı varıp orada vaz-ıgam edüp can sohbeti ederler, amma malların beyhude berbat ederler. Sadece meyhaneciler kâr ederler. Bu bâde-füruşan sanduklarla malların kaçırup bilâkaza sadrazama, yeniçeri ağasına, ases başıya, subaşıya, ağa kapu kâhyalarına, Galata mollasına, Galata voyvodasına. Hamir (şarap) eminine, Galata çorbacısına cerime (Suç karşılığı verilen para) verirler. Azîm mal hasıl olacak bir dolabhane-i şeytandır ki deyme zîaklın merası ermez." (cilt 1, s. 665)

Meyhaneleri ve umumhaneleri, okuyan ve çalanları, kadın erkek fuhuş erbabiyle Galata ve onun uzamasından başka bir şey olmıyan Beyoğlu, asırlar boyunca sâkin İstanbul'un Türk halkında bir taraftan nefret uyandırmış, diğer taraftan da onların bir kısmına zevk ve şehvet kaynağı olmuştur. Miss Chalfrin "Türkler içinde şimdiye kadar benim bu nefretime iştirak eden hiç kimseye rastgelmedim," demekte şahsına nisbetle belki haklıdır. Onun temas ettiği Türkler arasında, olabilir ki, Beyoğlu'ndan nefret duyan çıkmamıştır. Fakat İstanbul'un büyük bir çokluğu, hattâ benim neslimin çocukluğunda, Galata ve Beyoğlu'ndan tiksinmişlerdir. Babamın, genç iken bana verdiği nasihatleri hâlâ bütün tazeliğiyle şimdi bile hatırlarım. Nitekim, bu nefret edenlerin başında bizzat Yakup Kadri yok mudur? Miss Chlalfrin, herhalde, mektuplarının "müstensih"ini tanımamış olacak!..

Eski İstanbullu'nun Galata ve Beyoğlu'ndan tiksinmesiyle Yakup Kadri'nin tiksinmesi arasında esaslı fark şuydu: Birincisinin sebepleri dinî, ikincisinin tam vazılı olmamakla beraber millî idi. Karşı kıyı her şeyi ile Türk olmıyan bir şehirdi. Orada Türk göremezsin, Türkçe duyamazsın, *La Turquie Aetulle* isimli kitabında Ubicini, 1855'deki durumu şöyle anlatır:

> "Beyoğlu'nun sâkinleri 28, 30 bin kadardır. Bunun hemen yarısı Avrupalıdır. 1849'da 6000 Rum, 1000 Maltalı ve Adalar denizli, 1600 Avusturyalı, 110 Fransız, 1000 Rus, 650 İranlı; gerisi Sicilyalı, Sardunyalı, Toskanalı, İngiliz, Belçikalı, Hollandalı, Prusyalı, İspanyol, Danimarkalı,

Amerikalı...'dan mürekkeptir. Eski Ceneviz Kolonisi olan Galata bütün Akdeniz kıyılarından gelmiş gemicilerin ve tüccarların buluşma yeridir. Burada İtalyanlar hâkimdir. Beyoğlu, diplomatların durağıdır ve Fransızdır. Her iki yerde herkes istisnasız şu dört dili konuşur: Fransızca, İtalyanca, Rumca ve Türkçe. İstanbul'a bağlı olan Beyoğlu, Pekin veya Kalküta gibi bu payitahttan müstakil bir şehirdir."

İşte Yakup'u sıkan, Ubicini'nin anlattığı taraflardır. Çünki bu mânasiyle Beyoğlu, yıkılmak üzere olan Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde ve onun payitahtında bu İmparatorluğu yıkmak istiyenlerin askerî olmaktan ziyade siyasî ve iktisadî bir karargâhı olmuştu.

Yakup, Miss Chalfrin'in gözüyle, 1911 İstanbulu'ndaki bir kısım Türklerin yabancılara açılıp kendilerinden şikâyet etmekteki çirkin hallerini de gözünden kaçırmamıştır. İngiliz kadınının tanıdığı bir Türk, ona şöyle der:

"Bu memleketin bütün güzelliklerini siz görüyor, siz anlıyorsunuz. Bana gelince benim için burada bir dakika bile mesut olabilme ihtimali yoktur."

Bir genç şair de böyle sızlanır:

"Bilmezsiniz, burası ne elîm bir yerdir. Ruhunda yüksek gayeler taşımak felâketine duçâr olmuş bir Türk gencinin bu memlekete ait ne acı hâtıraları vardır. Böyle gençler için burası korku ve nefret diyarıdır."

Burada Yakup, iki noktaya dokunuyor. Biri kendimizin beyenilecek taraflarımızı hiç görmemek ve kusurlu cihetlerimize alâka ve merhametle değil, fakat nefretle bakmak; diğeri bu menfi duygularımızı önümüze gelen ecnebiye açmak. Millî ruh ve millî bilincin hastalığına delâlet eden bu iki sapık duyguya rastgelmek, hakikaten elem verici değil midir? Yakup'un hayalinde doğmuş bir İngiliz kadını tarafından değil, İngiltere'de dünyaya gelmiş olduğundan zerrece şüpheye yer olmıyan bir İngiliz erkeğinden, hem de tarihi vasfı ve bize muhabbetiyle meşhur bir müverrihten kırk yıl sonra şu satırları okumak ne kadar acıdır:

"Zannederim pek akıllıca, hükûmet, köy halkını kendi kendilerinin öğretmeni kılmak yolunu tutmuştur. Hükûmet, 20 tane köy enstitüsü açmıştır. Burada köylü delikanlılara sade bir öğretmenlik tahsili veriliyor ve bunlar mezun oldukça, hayatına hiç de yabancı olmadıkları kendi köylerine eğit-

menlik etmeğe gönderiliyorlar. Kendileriyle görüştüğüm bazı Türkler, bu enstitülerin fazla verimli olmadığından barisle onları tenkid ettiler." (Arnold Toynbee, "Bugünkü Türk Cumhuriyeti", *Ulus*, 10. 01. 1949)

Tenkid ettiler. Kime? Dostumuz da olsa bir ecnebiye!

Yakup'un şikâyet ettiği mevzuda ne kadar değiştiğimizi gösteren bu tarihî delile küçük bir işaret koyduktan sonra dönelim yine eski günlere. Mütareke yıllarındaydı. Devrin veliahdı, hiç unutmam, senelerce kendi gözü önünde iktidarda bulunmuş devlet adamlarımızdan bir yabancı gazeteciye şöyle bahsediyordu:

> "Enver, Talât... Bu miskin, zekâ ve malûmatı vasat dereceyi tecavüz edemiyen iki adamın bu kadar nüfuz ve şöhret kazanmalarına insan hayret eder. Bize Balkan Harbi'nde ihanet ettiler. Çünki o zaman Türkiye mağlûp olmadı, satıldı (Enver için). Bu adamı çocukluğundan tanırım, pespayeliği, cehaleti ve hodbinliği şayan-ı hayrettir." (*İkdam*, 26 Ağustos 1919)

Memleket düşman işgali altında, kalpler kırık ve gözler yaşlı; bu ağır hem de haksız ithamları "devletlû" bir ağızdan işitmiş olmak, o zaman ruhlarımızda anlatılması müşkül bir iğrenti yapmıştı. Bunlar silinmiyen acı derslerdir. Bunları yazmıyan "tarih", gelecek nesillere asıl öğretilecek şeyleri susarak geçmiş olacaktır.

Yakup Kadri, 1911 İstanbulu'nun iktisadî durumuna da dokunur. Miss Chalfrin, Avrupalıların Büyük Pazar dedikleri Kapalı Çarşı'dan geçer. Görüşü şudur:

> "Dükkânları vardır ki, cephelerinde kalın ve açık renkli İngiliz kumaşları asılmış, raflarına eski Ruan ve Mülhavs fabrikalarının benekli, dallı, çizgili basmaları istif edilmiş ve peykelerinin üstünde Avusturya, Fransa ve Alman mamulâtının şarka tahsis olunmuş en kerih süprüntüleri birbirine karışmıştır. Buna rağmen ben orada yine aradığımı buluyorum; zira çarşının bazı köşelerinde hâlâ Tanzimat'tan evvelki İstanbul'un kokusu var. Çarşıdan çıkarken buraya hiç olmazsa yüz sene evvel gelmediğime teessüf ediyorum. Şüphesiz ki, Türkler ancak o zaman görülmeğe ve öğrenilmeğe lâyıktırlar. Kendilerine mahsus eşyaları, kisveleri, zinetleri kendilerine mahsus yürüyüşleri, bakışları vardı. Şark medeniyetinin yegâne vârisleri o zaman burada, mağrur, yaşıyorlardı. Halbuki şimdi onlar, servet ve samanını israf ve tebah etmiş bir sürü müflis halinde an-

> cak merhameti celp ediyorlar. Evet, artık Türklerin hiçbir şeyi kalmamış. Avrupa'nın tüccar gemileri on sene için buraya uğramıyacak olsa Türkler açlıktan gözleri dönmüş, bakımsızlıktan tırnakları uzamış ve koyun postlarına sarılmış bir sürü insana sefalet sahası olacaktır."

Doğru! Biz o zaman Odesa unu, Mısır pirinci, Avusturya'dan gelme kelle şekeri yerdik. Kibarlarımız, İngiliz Kumaşı ve Avusturya fesi giyer, halk da hemen aynı yerlerden gelmiş, fakat bunların kötü cinsleriyle yetinirlerdi. Evlerimizde, değil tasarruf terbiyesi, para üstüne konuşmak ayıptı. İşçiye ve zanaat adamlarına kız verilmek istenmezdi. Sobacımız Rum, tenekecimiz Yahudi, çilingirimiz Ermeni idi. Sıvacı ve boyacı Kayserili kardeşlerimiz olmasa bu türlü işleri gördürecek Türk zor bulunurdu. 1922'de İzmir'e hoca olup gittiğim zaman bir buçuk odalı evimin bahçesindeki bozulan el tulumbasını yaptıracak bir işçi bulamamıştım. Okulumuzun fizik öğretmeniyle beraber her ikimiz de büyük gayret ve fennî incelemeler yapmamıza rağmen bu basit tulumbayı bir türlü işletememiştik. Bereket açıkgöz bir bakkal çırağı bir hafta sonra bizi suya kavuşturdu. 18. asırdan başlıyan Garp büyük endüstrisi küçük sanatlarımızı, ince el işlerimizi ve işçilerimizi ezmişti. Makine malı, ucuz geliyordu. Ekonomik yıkımımızın büyük sebebi buydu. Yakup, buna işaret ediyor.

Büyük sanayi devrinden önce, yaşamak için her ne lâzımsa hepsini kendi yapabilen bir millettik. Başka türlü koca orduları donatıp Avrupa'nın göbeğine, Asya içlerine ve Afrika çöllerine yollamak mümkün müydü? Miss Chalfrin'in bu hususlara ait fikirlerini de dinliyelim:

> "Bundan yüz sene evvelki, daha dünkü Türk âleminin, o henüz bugünkü fabrika dumanlarında boğulmamış, bugünün lokomotifleri altında ezilmemiş, dünkü muhteşem ve bâkir Türk aleminin binbir gecelerinde kendime emin bir sana-i tahaylül bulabileceğimi düşünerek hemen o eski eşyalara koşarım; uzun müddet onların arasında kalırım, parmaklarımın ucunu yatağanların soğuk göğsünde gezdirir, ince, ipekli Bursa kumaşlarını avucumun içinde sıkar ve üçetekli, sırmalı entarileri –sanki altlarında bir odalığın muti sırtı varmış gibi– şefkatle okşarım. Fakat ne yazıktır ki, bu Şark-perestane vecdimde hiçbir saniye yalnız ve sessiz kalmak ihtimalim yoktur. Yanımda daima bir tellâl veya bir satıcı bulunur ki Fransızca'dan İngilizceye, İngilizceden Almancaya geçer bir lisanla kulağımın dibinde mütemadiyen söylenir durur ve bu, ekseriya bir Yahudi, bazan bir Ermeni, nadiren de bir Türktür. Halbuki nazar bu eşyaların başında, ağzı

uzun ve mutantan çubukların kehribasiyle kapanmış, büyük kavuklu, mağrur ve tembel bakışlı kimselerin ne çok hasretini çekiyor. Onlar bütün bunları kim bilir, ne kadar büyük bir ihtisas ile satarlardı? Halbuki şimdikiler ellerine aldıkları eşyanın hiç sahibi değillermiş gibi dükkânlarında ne varsa karmakarışık, gelenlerin önüne yığıyorlar. Buna bazan bütün civar dükkânların iştirak ettiği de oluyor. Bir an içinde, oturduğumuz yerden, geçmiş asırların tozlu bakayasını yüklenmiş birçok insanın, derin mahzenlerinden çıkmış kimseler tavriyla size doğru hücum ettiğini görüyorsunuz; Kiminin elinde misk keseleri, kehribâ, sadef, cevz-i bevvâ (küçük Hindistan cevizi), gül ağacı tesbihler; dört köşeli, seyrek dişli taraklar; ince, zarif resimlerle çerçevelenmiş Acem aynaları; kiminde, şerbet tepsileri kopmağa mahsus küçük, sadef kakmalı masallar, açılır kapanır rahleler; kiminde telkâri, altın, gümüş buhurdanlar; uzun saplı bağa ve mercandan sırt kaşımağa mahsus tırnaklı küçük eller; tavus tüyünden yelpazeler... vardır. Bazısı eski bir kasrın bütün eşyasını sırtına almış kadar yüklü gelir; omzunda, geniş yenleri ve uzun etekleri sarkan entariler, kaftanlar, dolamalar, başında etrafı işlemeli büyük mendiller, bir elinde yatağanlar, kılıfı gümüş, mukavves kamalar, diğerinde barok evanî; nasıl kullanıldıkları belki bugün herkesçe meçhul mutbak takımları... Sonra avuçlarında türlü türlü pırlantalar, kırmızı ve gök yakutlar, zebercetler, ofir İncilleriyle kuyumcular gelir; bunların cepleri, yavaşça, gizlice açılır, mor, al, pembe ve sarı kadifeli irili ufaklı birçok mahfazalarla doludur. Bu mahfazaların içinde gerdanlıklar görürsünüz ki ince bir İngiliz kızının beline kuşak olabilir. Küpeler görürsünüz ki bir salkım cesametindedir; sonra çiçek, hilâl şeklinde bir sürü göğüs iğneleri; gelinlerin yanaklarına, alına yapıştırılmağa mahsus elmastan küçük yıldızlar... Heyhat, James Heyhat! Düşününüz ki bütün bunlar artık düne aittir. Fatih Sultan Mehmet'in memleketinde artık ne bu uzun etekli kaftanlara sarılacak levend kâmetler, ne bu ağır iğneleri taşıyacak muhteşem göğüsler; ne bu zümrüt başlı yatağanlara lâyık mutantan beller var! Vücudu sırma işlemeli feraceler içinde salınarak, çehresi yaşmağının ince bulutu altında, küpelerinin ve hoto iğnelerinin ışıklariyle parıldıyarak dolaşan o ceylân bakışlı kadınların geçtiği yollarda Krep Dö Şin'den, koyu renk dar çarşaflara bürünmüş, ellerine markalı eldivenler geçirmiş, küçük boylu incecik mahlûklar, gülünç ökçeli, dar helstron kunduraları üstünde sekerek geziyorlar."

Yakup, Avrupa'nın büyük endüstrisinin tapon sıra mallariyle eski Türk'ün göz nuru dökerek eliyle yarattığı, her biri bir sanat eseri sayılacak

kıymette eşyalarını, birine nefret, öbürüne hasret duyarak anlatır. Henüz onda bu karşılaştırmanın ekonomik mahiyet alması için tecessüsünün sonradan kendisine kazandıracağı bilgi ve tecrübeler yoktur.

Yakup'un İngiliz Mektupları, Montesquieu'nün İran mektuplarına tam benzemez. İkincisinin kullandığı kalem, Acem kılıcı gibi iki taraflı keser. Yakup, Miss Chalfrin'e İngiltere'den bahsettirmez, seyyahın misafir olduğu bir memlekette kendi vatanı olan İngiltere'yi etraflı denecek şekilde mukayeseye giriştirmez. Halbuki Montesquieu hem İran'ı, hem Fransa'yı bu mektuplarla canlandırmakta ve tenkid etmektedir. Hattâ İran'dan Fransa'ya gelirken geçtiği Osmanlı ülkesini bile vesile buldukça, kendi biliş ve anlayışına göre, Uzbek'e acı acı iğnelettirir. Bunlardan birini tercüme edeceğim. Okuyucularımın, iki buçuk asır önce yazılmış, meşhur *Kanunların Ruhu* kitabiyle bugünkü Garp demokrasilerinin Ahdi-Âtik'ini vermiş olan bu mühim filozofun hakkımızdaki fikirlerini, kızmadan, sabır, ibret ve soğuk kanlılıkla sonuna kadar okumalarını rica ederim:

"Usbek'ten Isfehan'da dostu Rüstem'e,

Tokat'ta ancak sekiz gün kaldık, otuz beş gün yoldan sonra İzmir şehrine vardık. Tokat'tan İzmir'e kadar bu isme lâyık bir şehir yoktur. Osmanlı İmparatorluğunun zayıflığını hayretle gördüm. Bu hasta vücut, tatlı ve mutedil bir rejimle tutunamıyor; fakat sert ilâçlar onu büsbütün bitkinleştiriyor ve durmadan kemiriyor. Para kuvvetiyle mevkilerini elde eden paşalar, vilâyetleri tahrip ediyorlar ve istilâ edilmiş memleketler gibi onları talan ediyorlar. Cüretkâr, gönüllü askerler, ancak onların arzu ve heveslerine bağlıdırlar. Meydanlar harap; şehirler boş; köyler viran; ziraat ve ticaret tamamiyle yüzüstü.

Suçların cezaya çarpılmaması, bu sert hükûmette yaygın bir haldedir: Toprakta çalışan Hıristiyanlar, haraç veren Yahudiler, bin türlü şiddete maruz. Toprak mülkiyeti, belli değil; bunun neticesi, toprağı kıymetlendirme arzusu gevşek. Haklı idare edenlerin şahsî heveslerine karşı duracak ne makam, ne mülk var. Bu medeniyetsizler, zanaatleri o derece bir yana bırakmışlar ki savaş sanatını bile ihmal eylemişlerdir. Avrupa milletlerinin her gün biraz daha inceleştiği bu devirde onlar, eski bilgisizliklerinin içine sinip kalmışlardır ve Avrupalının bin kere kendilerine karşı kullanılmış olan yeni keşiflerini almağa teşebbüs etmezler.

Deniz hakkında hiç tücrübeleri yoktur. Ve manevra kabiliyetleri sıfırdır. Ticarete istidatları yoktur; çalışkan ve müsbet ruhlu Avrupalıların bunu yapmasından azap derecesinde ıstırap duyarlar; bu yabancılara zengin-

leşmelerine müsaade ettikleri için lûtufta bulunmuş olduklarını zannederler. Baştan başa geçtiğim bu geniş sahalı diyarda ancak İzmir'i zengin ve kuvvetli bir şehir olarak görürüm. Onu böyle yapan, Avrupalılardır. Diğer şehirlere benzemiyen İzmir'in böyle oluşunda Türklerin eli yoktur.

İşte Aziz Rüstem, iki asırdan önce bir takım fatihlerin zaferlerine sahne olacak bu imparatorluk hakkında sana doğru bir fikir."

Bu hayalden mektup, 1711 tarihini taşır. Yakup, Miss Chalfrin'in mektuplarına 1911'de başlamıştı. Tam iki yüz sene. Yakup'un içinde bu mektubun son cümlesinin korkusu vardır. O sıralarda, İranlı mektupları yazarınınkiler de bulunmak üzere büyük devletler, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'dan kovulması için aralarında konuşurlar ve Balkan'ın küçük devletlerini büsbütün ihtiraslandırarak aleyhimize hazırlarlar. Lehimizde veya aleyhimizde, yazılmış ve söylenmiş sözlerden, geçmiş hâdiselerden ders almak ayıp değildir. Asıl millî günahı, bunun aksini yapmakta ve kayıtsızlıkta aramalıdır. "Kendini tenkid" dediğimiz bu cüretli harekete kıymetli ve manâlı bir örnek olan bütün bunları söyleyişim ve Yakup'un 1911'deki intibalarını anlatmağa çalışışım, onun ilerideki fikir ve sanat gelişmesini tahlile hazırlık içindir. Cemiyetimizi daha genç yaşında hemen her cephesiyle bir miskinler tekkesi gibi gören Yakup, o devirde tam bir duygu ve düşünce korkusu içindedir. Bu karışık manzarayı müşahit gözlerle görür ve mümkün olduğu kadar güzel de gösterir; fakat bu halin ana sebeplerini henüz bulmuş değildir. Miss Chalfrin, dostu James'e yeniden mektuplar yazmak için 8 Kasım 1919'u bekliyecektir.

Montesquieu'nün iki yanı keskin bir kılıçla ve alaylı bir üslûpla kendi taraflarına yaptığı hamlelerinden de bir misal vereyim: Yukarıda dediğim gibi Miss Chalfrin kendi milletine ve kendi sosyal meselelerine hiç temas etmediği halde Rıza, şu aşağıdaki mektubunda Papa'dan komik, fakat tenkidçi bir şekilde bahseder:

"Papa Hıristiyanların başıdır. Âdet yerini bulsun diye önünde diz çökülen eski bir put. Vaktiyle hükümdarları bile sindirmiş; çünki bizim şanlı sultanlarımız, Gürcistan ve Batı Gürcistan kırallarını nasıl kolaycacık tahttan indirirlerse, o da onları aynı kolaylıkla tahtlarından indiriveriyormuş. Ama artık kendisinden korkan yok. İlk Hıristiyanlardan Velî Petrus denilen birinin mirasçısı olduğunu iddia ediyor. Bunun da büyük bir miras olduğundan şüphe yok; zira muazzam hazineleri, hükmü altında da koca bir memleket var.

Piskoposlar onun maiyetinde bulunan din adamlarıdır. Onun emri altında, biribirlerinden tamamiyle ayrı iki vazifeleri var: Bir araya toplandıkları zaman, onun gibi akait meseleleriyle uğraşırlar; kendi başlarına kaldıkları zaman da, insanları dinin emrettiği şeyleri yerine getirmekte başıboş bırakmaktan başka bir şey yapmazlar. Çünki göreceksin ya, Hıristiyanlığın yerine getirilmesi hayli zor olan sayısız şartları var; İşte bu din emirlerini mubah gösteren piskoposların vücudu, o vazifeleri yerine getirmekten daha kolay göründüğü için umumun menfaatine bu türlü piskoposlara sahip olmak tercih edilir. Meselâ, biri oruç tutmamak, nikâh merasimine uymamak, ahdını bozmak, şeriate aykırı olarak evlenmek, hattâ bazan yemininden dönme mi istiyor; doğru eveklere yahut Papa'ya gidilir, o da kendisini bütün bu dinî mükellefiyetlerden kurtaran fetvayı veriverir."

Chalfrin'in mektupları, o zamanlar, tahlilini yaptığımız bakımlardan dikkati çekmiş değildi. Edebiyata, kökü sosyal ve millî meseleleri sokmak alışkanlığı yoktu. Yukarıda tartışılma safhaları verilmiş, Raif Necdet ve Mim. Rauf'la olmuş ahlâk davâsı, bu mektuplarda sosyal mahiyetiyle kendini göstermiştir. En can alacak noktalara, onlarda parmak basıldığı görülür. Mektuplar, edebî değer bakımından da dikkati çekecek bir edâ taşımaktadır. Üslûp akıcı; dil oynak, hareketlidir. Yakup'un şahsî gelişmesinde edebiyatımızın ve hayatımızın yürüyüşünü takip edebilmek, fikirce ve sanatça harcadığı emeğin yerinde olduğunu gösterir.

VIII

Yeni Lisan ve Yakup Kadri

"Türkçe, bizim için yalnız ekmek ve su kabilinden bir hayatî madde değil, bu toplum içindeki mevcudiyetimizin sebep ve hikmetidir."

YAKUP KADRİ

Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış'ta etraflıca anlattığım gibi, havassa mahsus bilgin dili ile halka mahsus konuşma dili, iki ayrı akım halinde uzun asırlar devam edip gelmiştir. Bu kitabımdan önce de rahmetli Hafız Tevfik'le beraber *Türk Edebiyatı Numuneleri*'nde bu iki akımın türül örneklerini vermiştik. 16. asırda edebî lehçelerin teşekkülü, onu takip eden zamanlarda, bilhassa İran örneğine göre yazmanın modalaşması, konuşma dili Türkçesi'ni bu akımın altında bıraktı. Kaşgarlı Mahmud'un *Divan-ı Lûgat-el-Türk* isimli mühim kitabındaki eskiliği şüphe götürmiyen öz Türkçe örnekler unutuldu, hattâ küçük bir kıymet bile verilmiyerek bir yana atıldı; Arapçalı, Farsçalı sözler söyleyip yazmak yüksek çevrede liyakat alâmeti bilindi. Fakat Türk halkının kendi kültürüne bağlılığı nasıl uzun çağların istibdadı ve basıncı altında bile kudretini saklamağa muvaffak olduysa halkta ve halka bir şey demek istiyen gerçek aydınlarda bu dil içgüdüsü, varlığını ve canlılığını öylece muhafaza etti.

Eskiden beri var olduğunu söylediğim bu akımın, bazan gür ve bol akışına, bazan kısa bir ana münhasır olarak coşup fışkırmasına şahit oluruz. Buna verilecek bazı misaller, bu hususta çıkarmayı düşündüğümüz neticeye fikirleri daha kolay götürecektir.

13. asırda yaşıyan ve ana dilinde pek az şiir söylemiş olan Mevlânâ'nın şu gazelindeki Türkçe'nin konuşma-dili zevkine bakınız:

Eğer keydür, karındaş, yoksa yâvuz;
Uzun yoldâ sanâ bûdur kılâvuz.

Çobânı berk tut, kurtlar öküştür, (çoktur)
İşit benden kara kuzum, kara gûz (göz)

Eğer Tatsan veger Rumsan veger Türk,
Zebân-ı bî-zebânanrâ biyâmuz.

Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled de Türkçe'yi hemen hemen bu üslûpta söyler:

Kendüzünü unut, anî bilgil,
Kendüzün yâvı kıl, anî bulgıl.

Kendüzünden cihânı ger süresin,
Bin cihan, ol cihanda sen göresin.

Ne balıklar var ol deniz içre,
Ger sana Tanrı ol sudan içire.

Ölmeyi, ol denizde görmeyesin,
Göresin, ne ki varsa sormıyasın.

Onda etsiz, ağızsız içmektür;
Ol çemende kanatsız uçmaktır.

Zikrden doğdu andaki kuşlar,
Dükeli, anda yaylayup kışlar.

Yunus Emre, bu ana akımın en berrak pınarlarından biri oldu:

Ben yürürüm yane yane
Aşk boyadı beni kane
Ne âkilim ne divâne
Gel gör beni aşk neyledi?

Gâh eserim yeller gibi
Gâh tozarım yerler gibi

Gâh çağlarım sular gibi
Gel gör beni aşk neyledi?

Hatta Yunus'tan da önce:

Tarihinin altı yüz otuzunda
Bu zaif kitabını düzdi imdi.

diyen "Yusuf ve Züleyha" manzumesinin sahibi Ali'nin dili de böyledir:

Yusuf eydür: siz beni satar musuz?
Hasret, gurbet meydanına atar musuz?
Bâri (Tanrı) kareminden güman tutar musuz?
Saklayalım, and içelüm diyor imdi.

Dede Korkut, bu dili en özlü ve eski şekliyle konuşur. Türk anası oğluna böyle seslenir:

Oğul, oğul, ey oğul, ortacım oğul!
Karşu yatan kara dağım-yükseği oğul!
Karangu gecede gözlerüm aydını oğul!

Şeyyad Hamza, Gülşehrî de bu ilden söylediler ve

Özün bilen, hakikat, hakkı bildi,
Fenâ buldu, özünü bâki bildi
Ne kim gördüyse ol canan elinden
Odur söyledüğü sözü dilinden.

diyen Kaygusuz,

Âyağının tozun, sürme geçen gözüne
Nesne görür gözü kim vâlih-ü hayran olur.
Şerbetinün katrasun, her kim içer cür'asun
Gönlü Güher doluben sînesi umman olur.

diyen Eflâki,

Vasf-ı hâl îdem sana îşüt, canım!
Bu hikâyet hem senündür hem benüm.
Senliği vü benliğü ko bir yâna,
Bir kulağ ur dinle ne dîrüm sana.

diyen Âşık Paşa,

Âmine Hâtun Muhammed ânesi
Ol sadeften doğdu ol dür dânesi.
Çünkim Abdullah'tan oldu hâmile
Vakt erişti hefte-ü eyyâm ile.

tarzında yazan Süleyman Çelebi, hep bu dili, halk konuşma dilini bozmadan uzak geleceklere seslendiler. Sultan Fatih'e kadar bu böyle gider. Nesimî gibi halk diline daha yakın; Şeyhî, Necati gibi Divan ve İran diline daha kaygın olanlarda bile üslûp, Türk deyimi içinde devam eder.

Gerçi firâka düşmüşem, aynı visâl içindeyem,
Gel nazar eyle hâlüme, gör ki ne hâl içindeyem.
Vasluna ermek isterem, gerçi ki aynıyem anun
Benden ânı âyıra kim, fikr-i muhâl içindeyem.

diyen Nesimî,

Kapundan özge bulunmadı çün penâh bana
Uş eşiğün tozudur yine secdegâh bana.
Bu renc-ü mihnete şefkat yoğıse vah, Şeyhî
Bu derd-ü hasrete rahm-etmez îsen âh bana!

diyen Şeyhi, hemen aynı dilde yazdılar. İstanbul'da yerleşmeden ve Bizans örneğine yapışmadan, en eski zamanların dili devam etmiştir. Bu dil geleneğini, İran taklitçiliği bile tamam sarsmış sayılamaz. Osmanlı padişahları içinde dünya saltanatına bağsızlığı; fakat iş, başına düşünce onu hem akıllıca hem kahramanca başarmasını bilmesi, mezarının kubbesini kapatmayıp Hakk'ın rahmetinden cansız vücudunu mahrum etmemeyi vasiyet edecek kadar hayata ve ölüme gerçek mânalarını vermesi, oğluna koca bir imparatorluk kurma imkânlarını her bakımdan hazırlamış olması itibariyle pek çok sevgiye ve saygıya lâyık olan İkinci Murat'ın Kaabusnâme mütercimi

Mercimek Ahmet'e söylediği şu sözler, daha o zamanlar millî dil bilincinin bütün canlılığiyle var olduğuna şâhane bir kanıttır:

> "– (Kaabusnâme için) Hoş kitaptur ve içinde çok fâideler ve nasihatler vardur; emmâ Farisî dilincedür. Bir kişi Türkî'ye tercüme etmiş; veli Rûşen değil, açık söylememüş. Eyle olsa hikâyetinden helâvet bulımazuz. Velâkin bir kimse olsa ki kitabı açık tercüme etse; tâ ki mefhumundan gönüller haz olsa." (Orhan Şaik Gökay neşri, Millî Eğitim Bakanlığı Klâsikler, 1944)

Sonra bu anlayış, zedelenmiş, iranî hünerler üstün gelmeğe başlamış; ancak nişancılar ve kâtipler elinden çıkmıyan fermanlarda ve kısa buyrultularda padişahlar hep açık Türkçe, konuşma Türkçesi söylemişlerdir. Fakat edebî kıymet, bunun zararına işlemeğe başlamıştır. Divan edebiyatı, Fatih devrinde, bir anlayışa göre düzelirken tam bozulma yolunu tutmuş sayılabilir. Edebî eser olmak için bir yazının –ister manzum, ister mensur– Türk halkının diline benzememesi sapıklığı almış yürümüştür. Bununla beraber meselâ Fuzulî, Bağdad ve Bağdad'ın kuzeyini, hattâ bütün Türk âlemini sesine çekecek derecede yayılabilmiştir. Fakat bu yayılış, çetrefil dilli kasidelerle değil, yanık, lirik gazelleriyle olmuştur. Çünki onlarda Fuzulî, bilinçaltındaki Türkçe'yi söyliyerek halk diline yaklaşmış ve halk da, hattâ okuma yazma bilmiyenler dahi onu sevmiş, şiirlerini içine sindirerek ezberlemiş ve kendince verdiği bir ahenkle onları besteleyip asırlar boyu okuyup ağlamıştır. Bugünün Irak şarkıcıları onun mülemmalarını yakıcı sesleriyle sahibinin farkında bile olmadan hâlâ yürekten söylemektedirler. Türk kültürünü asırlarca muhafaza etmiş olan tekke, bilhassa Bektaşi tekkesi, Yunus gibi Fuzulî'nin de bu derece geniş ve sürekli yayılıp tanınmasında tesirli olmuştur. Gazelleri, tekkelerde hususî ahenkleriyle okunurdu.

Nedim de, başka bir zevkte, başka üslûp ve başka bir dilde, devrinin en çok bilinen ve sevilen şairi olduysa bunu, İstanbul'un konuşma diline yaklaşmakla kazanmıştır:

> Bir safâ bahşedelim gel şu dil-i nâşâde
> Gidelim serv-i revânım, yürü, Sa'dâbâde
> İşte üç çifte kayık, iskelede âmâde
> Gidelim serv-i revânım yürü Sa'dâbâde.

Şeyh Galip'te bile bu halk deyişinin yer yer çakış ve çıkışlarını görürüz:

Tarz-ı selefe tekaddüm ettim,
Bir başka lûgat tekellüm ettim.

Zannetme ki şöyle böyle bir söz,
Gel sen dahi söyle böyle bir söz.

Gördün mü bu vâdi-î keminî,
Divan yolu (!) sanma bu zemini!..

Engüst-i hatâ uzatma öyle,
Beş beytine bir nazîre söyle.

Esarârını Mesnevî'den aldım,
Çaldımsa da mîri mâli çaldım.

Son asırda Atatürk'ten önceki en büyük devlet adamımız Reşit Paşa, Tanzimat devrini bütün cepheleriyle açmağa çalışırken fikirlerini söylemede konuşma dili zevkini de sezmiştir. Zamanın sadrazamı tarafından tehlikeli görünen vücudunun idamı istenen Hariciye Nâzırı Reşit Paşa, gazeteciliğin ehemmiyetini, halka devlet ve millet işlerini bildirme bakımından, uzuhla anlıyacak kadar çağdaşlarından başka bir adamdı. Resmî kitabette açıklık ve kesinlik istiyordu. Devlet memurlarına bunu emrediyordu. Kendisi de konuştuğu ve yazdığı zaman böyle söylüyordu:

"Alemde ilim ve marifet gibi bir şeref ve meziyet olamaz... ve her ne olursa olsun, her nerede bulunursa bulunsun hüner ve marifetin kadr-ü kıymeti inkâr olunamaz... Sözün rif'at ve kadri nasıl inkâr olunabilir? Söz gibi âlemde pâyidâr ve metin bir eser var mıdır? Ancak sözün dahi kadr-ü kıymeti, söyliyenin malûmat ve marifetine göredir." (Encümen-i Dânişin açılış nutkundan)

Felek koydu ateş dil-ü cânıma
Beni hasret etti mihribânıma.

Anın-çün derûnum yanıktır yanık
Firakiyle her dem gözüm uyanık.

Ne imiş o da görsün âh-ı dili,
Yüzi gömgök olsun, bükülsün beli!..

diyebilen Akif Paşa;

Bu deli gönlümün coşkunluğu var
Zannım o yosmanın mübtelâsıdır.

Bitirmiş sabrını, bilmem ne arar,
Aşk elinin eski budalasıdır.

tarzında söyliyebilen Pertev Paşa, bu alttan alta akan konuşma dili akımının susuzluk gideren kaynaklarıdır. Bunun tam anlayışını ilk önce Şinasi'de buluruz. Büyük çoğunluğun, girdiği fark etmediği Tanzimat çağı başlangıçlarında, o devre mümessil olan Reşit Paşa'nın dilek ve düşüncelerini en iyi kavrıyan Şinasî olmuştu. Kültürümüzün ana meselelerini en önce ve en iyi o anladı. Bir topluluğu millet haline getirecek temelli vasıtanın (dil'de toplandığını görmüş olduğuna, kırk altı yılda bitmiş olan ömrü içindeki çalışmaları ve savaşları hazin birer tanıktır.

Bedbaht ona derler ki elinde cühelânın
Kahrolmak için kesb-i kemâl-ü hüner eyler.

Daha onsekiz yaşında iken anasından yakın bildiği ideali için şunu, şöyle söylüyordu: "Din ve devlet, vatan ve milletim uğruna kendimi fedâ etmek isterim." Türk milleti, hattâ bu yazıldığı zaman iki yaşında olan Namık Kemal bile bu iki kelimeyi (Vatan-Millet), yan yana ve bu mânada herkesten önce Şinasi'den duydu. Uğraşmalarının en büyük kısmı, dilde ve halkçılıkta toplanır. En büyük eseri, Tanzimat edebiyatı dediğimiz fikrî ve edebî bütündür. Ziya Paşa ile Namık Kemal; babalarından çok, Şinasi'nin çocuklarıdır.

"Vah bize, yazık bize! Bu hale göre bizim millete tabiî hal üzre ne şiir ve ne de inşa var demek olur. Hayır! Bizim tabiî olan şiir ve inşamız taşra halkı ile İstanbul ahalisinin avamı beyninde hâlâ durmaktadır. Bizim şiirimiz, hani şairlerin nâmevzun diye beğenmedikleri avam şarkıları ve taşralarda ve çöğür şairleri arasında Diyiş, Üçleme ve Kayabaşı tâbir olunan nazımlardır," derken hakikati yakalıyan Ziya Paşa, ömrünün sonuna kadar "Harabat"tan ayağını, elini büsbütün kesemedi. Büyük kıymet ve hizmetine rağmen Ziya Paşa, fikir ve edebiyatımızın ilmiyle amel edemiyen hocalarından biri kaldı. Ve "bu fenalığı def için tabiata ittibâ" edemedi.

"Şiir ve İnşa" makalesinde Ziya Paşa'nın tam sezişken: intiutif bir şekil-

de yazmak öğüdünü can kulağiyle dinlemiş görünerek bu türlü mısraları dile getiren Namık Kemal'de;

Sen ölürsen anan ağlar
İmam ıskatını sağlar
Kurtlar, kuşlar, kırlar, dağlar,
Etini yer, sen ölmiye gör!..

Kazmayı vurdum mezâre,
Kemik çıktı pâre pâre
Can verip aldanma yâre,
Senden geçer, sen ölmiye gör!

gibi konuşma Türkçesi'ne rastgelirsek de o, bu basit kalıbı romantik ve coşkun mizacına üslûp yapamadı. Abdülhak Hâmid'e yazdığı meşhur mektupta;

Zırlama, zırlama aman sus, sus
Hacı baba yemiş bu şeb kuskus.

beytiyle Hâmid'in;

Önünde namütenâhiliği kılar tasvîr
Peyinde sâyesi kalmış bu devlet-ü millet.

beytini karşılaştırırken "mahiyet"ten çok şekil ve dil anlayışını söylemiş oluyordu. Namık Kemal, ancak "Hilâl-i Osmanî"de veya "Vaveylâ"da intuitif kaldığı zaman konuşma dilinin bilinç altından fışkıran bir şelâlesi olabiliyordu.

Bizde inkılâp meseleleri ortaya çıktığı zaman kısa boyu, zeki ve atılgan çehresi, köse sakalı, cevval edâsı ve kocaman sarığiyle araya giren Ali Suavi'yi bu konuda unutamayız. Hoca cübbeli, İngiliz zevceli; bir gün Rüştiye'de öğretmen, bir gün Galatasaray'da müdür; medreseden icazetsiz, camide vâiz; mektepte okumadan bilgin; Çırağan'da ateşlenen ve varlığının parçaları bile bulunup mezarı bilinmiyen ihtiyatsız patlamış bir ihtilâl bombası halktan bir adam. Daima vaaz eder gibi yazdı. Onun için yazıları tam konuşma dilinde idi. Bu, Suavi'de, kendisinin farkında olduğu bir söyleyiş ve yazıştı. Fazlasına hacet yok, bu satırlar, onun bu konudaki fikirlerini anlatmağa yeter:

"Hiçbir adam bir kere ele alıp okuyup anlamadığı şeyi bir daha ele alıp okur mu? Erzümle sanâyi ve fünuna dair kitapların kâffesi bile bu yolda kaleme alınmıştır. Anın için erbab-ı sanâyı bu kitapları okuyup istifade edemezler... Bu adam sanat kitaplarını nasıl okusun ki, meselâ fenn-i ziraate dair bir kitap okudu; içinde işitilmedik lûgüt-i arabiyye ve farisiyye hünerden sayılarak istimal olunmuş. Ekinci ve bahçıvan esnafı gibi ziraatle meşgul olanların işine yarar pek çok şey var. Ama toprak altına gömülmüş hazine gibi. Ezcümle (telkih) yazılmış. Ne olur, telkinin yerine (aşı) yazılsaydı. Türkçe okumağa iktidarı olan ve umur-ı ziraatle meşgul bulunan bir adam okuyup faydalanırdı. Şimdi bir bahçıvan bu kitabı okuyup anlayım diye onbeş sene de tahsil-i ilme mi çalışsın? Denirse ki çalışsın; ol vakit bahçıvan kim olsun? Hem bu kadar tekellüfe ihtiyaç ne? Lisanımız yoluna konsun. İşte pek âlâ aşı lâfzını herkes anlarken telkih yazmanın lüzumu nedir? Şimdi bu işi görse görse gazeteler görebilir. Şöyle ki; gazeteciler bütün bütün olmazsa dahi mümkün mertebe Türkçe tâbirat kullanmağa başlasalar ve imlâmızı yoluna koysalar... (Yoksa) yazsalar, (yohsa) yazmasalar, (ahşam) demeseler, (akşam) söyleseler; giderek giderek bu usul kitaplara ve mektuplara da sirayet etse ve memleketimizde Türkçe okuyup yazanlar her okuduğunu güzelce anlasa, maarifin kıymeti umumen tanılıp erbâb-ı kemâlin kadir ve şerefi artar. Nedir o kitaplarda görülen igrakâtımünşiyâne? Milletimizi maariften bîbehre bırakan, bütün bu misillü şeyler değil mi? Zannederiz ki, budur. Ukalâ-yi eslâfın teliflerine bakılsa hakikat-i hâl meydana çıkar. Bu zatlar, bütün teliflerini herkesin söylediği ve anladığı lûgatlerle yazmışlardır." (*Muhbir*, no. 37, 1283-1866)

Abdülhak Hâmid'in "Bizde ziyan edilmesi âdet olan efadıldan ve payımâli-hakaret edilen definelerden biri de Ali Suavi'dir," dediği bu adam hakkında Namık Kemal, "Suavi hiç de tahminin gibi adam değildi... Dünyada misli görülmedik bir şarlatandı," hükmünü vermişti. Fakat onu en iyi anlıyan belki de üstünde durmıyarak ona içten bağlanmış olup dil işinde dediklerini yerine getiren Ahmet Mithat Efendi oldu. Karagöz'ün ruhunu büyük bir isabetle keşfettiği halde onun diline kendini uyduramıyan Sami Paşazâde Sezâi merhum, asîl ailedendi, belik bunun için halk dilini tamam söyliyemedi. Fakat gerek Suavi, gerek Ahmet Mithat, halk çocuğu olarak rahatça bu dilde yazdılar. Ne yazık ki her ikisi de devirlerinin "erbâbı-kalem"i indinde sanatkâr olarak tanınamadılar!..

Daldım, söyler gibi yazdım. Halbuki söz haylı uzadı. Ne yapalım, dil meselesinden ve Türkçemiz'den söz açıldı mı kendimizi tutmak güç olu-

yor. Düşünceden ve uyuştan doğan millet ideali, dil bilincinde toplanmaktadır. Onun için insan kendini, Türk olarak, bu konuda kolay kolay zaptedemiyor.

Hemen atlıyalım "Serveti Fünun"a... Tanzimat edebiyatçılarından bazan daha ağdalı, fakat daha Garplı bir üslûp ve ifade getiren "Serveti Fünun"cular, yakın atalarını (Şinasi'yi Ziya ve Vefik paşaları...) iyi tanımış olsalardı bu konuda çok kazanacaktık ve çok kazandıracaklardı. Onların modelleri şekil bakımından da Fransız şair ve nâsirleri oldu. Bununla beraber Fikret, eski mısra kalıbını kırdı. Bizde konuşma dilini, üslûp olarak, ilk aruza sokan Fikret'tir. "Rubâb-ı Şikeste" olmasaydı "Safahat" olamazdı. Bence Mehmet Âkif merhumun Fikret'e düşmanlığını dinden ziyade sanat uyrukluğunun verdiği aşağılık duygusunda aramalı.

Size, ey bilmediğim görmediğim kâari'ler,
Size ithâf ile neşreyliyorum bunları ben.
Size ithâf ile; zira ne için ketmedeyim,
O sizin görmediğim bilmediğim gözleriniz
Safha-i şiirime ibzâl-i nigâh eylerken
Belki bir noktada birden durarak, velvelesiz,
Gösterişsiz iki üç katrecik iysâr eyler...
Ben bu ümmid ile teşyi-i hayat etmedeyim.

Mehmet Âkif, "Küfe", "Hasta" gibi manzumelerinde ancak bu dille, fakat daha halk ağziyle konuştu. Kıdem, Fikret'indir, şüphesiz...

Halid Ziya, lûgatli, ağdalıydı. Fakat o, uzun cümle mimarisini Türkçe'ye getiren adamdır. Onda tenkid edilen, uzun cümle olmamalı, cümleleri terkip eden unsurların Türkçe'den başkalığı olmalıydı. Uzun cümle, yerinde, bir dilin gelişmesine delil olur. Her fikir, hıçkırık tutmuş gibi kısa nefesli cümlelere sağdırılabilir mi? Modeli, bizim eski yazarların (olup, bulup) bağlariyle zincirledikleri söz yapısı değildi. Goncourtların Flaubertlerin dehlizli, salonlu yazı mimarisi, onun eliyle Türkçe'nin bir kısım imkânlarını gerçekleştirdi. Hüseyin Cahid, dilde daha halkçı idi. Çünki doğuştan gazeteci idi. Nitekim sekseni aşan hayatiyle bundan başka bir şey olmadığını ispat etmiştir. Yalnız üslûpta değil, kullandığı malzemede de puriste-temizleyici olarak Türkçe'nin en unutulmaz örneklerini veren, Ahmet Hikmet olmuştur. O Serveti Fünun içinde ayrı, benzersiz bir şahsiyettir. Üst üste kısa cümle yazmadan kurtulmuştur. Türkçe'yi o, en iyi söyliyenlerden biriydi.

Hizmetleri olup da unuttuklarımızın kendilerinden veya ruhlarından af diliyerek 1908'e gelelim: Fecr-i Âti... Bölümünde tafsil ettiğim bu zümre, Türkçe bakımından Serveti Fünuncuların devamı sayılabilir. Bu devam, yaptıkları eserde kullandıkları dil malzemesi bakımındandır. Yoksa Şahabettin Süleyman, Refik Halid, Yakup Kadri, açık bir surette konuşma diline yönelmişlerdi. Onlar, bu hususta tam bir teori ortaya koymadılar. Koyacak mizaçta değillerdi. İçlerinde bu fikir davâsına varmış kimse yoktu. Bu görevi, Selânik'te tesadüf olarak birbirini bulan üç adam yaptı: Ömer Seyfeddin, Ali Cânip, Ziya Gökalp, Ömer, 1903'ten 1908'e kadar bulunduğu İzmir'den Rumeli'ye nakledildikten sonra 1910'da subaylığı bırakarak Selânik'e yerleşmişti. Ali Cânip 1902'de sürgün edilen babasiyle daha da önce Selânik'e gelmiş bulunuyordu. Diyarbakırlı Ziya Bey, 1909'da Cemiyet Kongresi'nde ora İttihat ve Terakki teşkilâtını temsil etmek üzere Selânik'te idi, daha sonra da Merkezi umumiye üye seçilmişti. Cânip, Hâmid ve Hüsnü Beylerin çıkardığı *Şiir ve Hüsün* mecmuasına şiirler ve makaleler yazıyordu. Sonra bu dergi, adını değiştirdi. *Genç Kalemler* oldu. Birinci cilt, onların idaresindeki genç kalemlerdir. Ömer Seyfeddin, yazılarını ve fikirlerini beğendiği Ali Cânip'e hudut boyundan ve askerlik vazifesi başından yazdığı bir mektupta "Geliniz Canip Bey, edebiyatta, lisanda bir ihtilâl vücuda getirelim" teklifinde bulunuyordu. Canip'in, kendisine gösterdiği bu mektubu okuyan Ziya Bey, Ömer'in fikirlerini doğru bularak onlara katıldı. Merkezi Umumi'de, üye olan Ziya Bey'in teşebbüsü ile olacak ki, bu buluşmalardan bir iki gün sonra cemiyetten resmen yazılan bir tezkereyle *Genç Kalemler* dergisi İttihat ve Terakki tarafından patrone ediliyor ve Yeni Lisan Hareketi, bu derginin ikinci cildiyle ve Cânip'in başmuharrirliği altında başlamış bulunuyordu.

Yukarıdan beri içten içe var olduğunu anlatmağa çalıştığım, konuşma dili-halk dili akımı, uydurma ve yapma bir hareket değildi. Bunu, tıpkı canlı bir varlıkta, tabiat kanunlarının zoruyla, meydana çıkan birtakım hayat sürelerine ve hamlelerine benzetebiliriz. Şüphesiz, bu akımın yürüyüp gelişmesine yardım edenler olmuştur; fakat böyle bir hareket, hiç kimse tarafından yaratılmamış, yoktan var edilmemiştir. Hattâ son Dil İnkılâbı'nı bile bu gözle görmelidir. Nitekim Birinci Dil Kurultayı'nda Hüseyin Cahid'in tezi hakkında konuşurken şunları demiştim: "Dil, her tabiî mevcudiyet gibi tesir kabul eder. Fakat bu tesir, ancak tabiî mevcudiyetlerde olduğu gibidir. Dil, şahsî arzulara tâbi bir oyuncak değildir." Atatürk'ün hazır bulunduğu Kurultay önünde ve 1933 yılında söylenen bu sözlere bugün de inanmaktayım. Çünki dil bütünü, şu veya bu kişinin eseri olmıyacak kadar kendinin

olan bir topluluk gerçeğidir. Onun için de durum, her ne olursa olsun iyimser olabiliriz. Bu akıma engel olmak istiyenler çıkmıştır, çıkmaktadır ve çıkabilir. Fakat bütün bu tepkiciler, geçmişteki benzerleri gibi silinmeğe, erimeğe mahkûmdurlar. Sâlibe veya mûcibe cinsinden sözlere "Peynir, ekmek gibi Türkçe'dir," diyenler, bu kurumuş ve küflenmiş ekmek kırıntılarını kimseye yedirmiyeceklerdir. İlk ağızda ve açlık zoruyla aldanıp tadanlar, eğer damakları kadar dimağları da duyma kabiliyetini büsbütün kaybetmemişlerse, bu çürümüş parçaları çabuk tükürececeklerdir. Dil akımında şikâyet uyandıracak aşırılıklar, zaman zaman kendini göstermiş olabilir. Fakat bunlar, onun yürüyüşünü bir türlü bozamamış, tabiîliğini önliyememiştir. Onlar, arada sırada çıkan fırtınalara, boralara, sert rüzgârlara benzer, geçerler. Elde edilen netice şudur ki; bir iki köhne salapuryayı veya muhkem yapılmamış bir iki yeni tekneyi parçalasalar bile, bu akım, üstünde hareket eden gerçek fikir taşıtlarını daha çabuk yürütecektir. İçindekiler, farkında bile olmadan hem de ölçülmesi güç mesafeler almış olurlar ve olacaklardır.

Bu düşüncelerledir ki, dilde ve edebiyatta ihtilâli istiyen Genç Kalemler Hareketi o fırtınalardan biridir. Nitekim İzmir'deki Hizmet Hareketi de böyle idi. 1897 Yunan Harbi'nden sonra Şair Mehmet Emin'in "Ben Bir Türküm!" feryadı da bu sıralarda duyulmuştur. Hemen asrımızın ilk yıllarında, İzmir gazetelerinde halka doğru başlıyan dil akımı, fikir olarak biraz sisli, fakat hareket olarak canlı surette kendini göstermişti. Tevfik Nezvad'ın, Edirneli Şeref'in, Türkçü Necip'in gayretlerini unutmak, yalnız bu necip insanlara değil, tarihe karşı haksızlık olur. Hele Türkçü Necip'in *Hizmet* gazetesinde "Dilimiz Üzerine" yazdığı makalelerle ettiği uyarıcı hizmet, daima hürmetle anılacak değerde ve tesirdedir. Hiç şüphe edilemez ki, Ömer Seyfeddin Selânik'e gelmeden önce, İzmir'de bulunduğu üç dört yıl içinde bu tesirlerden kendini uzak tutabilmiş olsun. Onun gözünü, herhalde bu çevre, dil üstündeki düşüncelerine çekip sürüklemiştir. Türkçü Necip, "dili değiştirmek, daha doğru sözle, onu kendi akışına getirmeğe savaşmak" davâsındaydı.

Ömer Seyfeddin'in 1910'da Cânip'e yazdığı şu satırlara bakınız:

> "Edebiyattan nefret ettiğimi ve bu nefretimin iğrenç, tiksindirici bir nefret olduğunu yazmıştım. Bu nefretim, edebiyata olmaktan ziyade lisanadır. Bizim lisanımız, her zaman düşündüğümüz gibi berbat, perişan, fena, mantığa muhalif bir lisandır." (*Ömer Seyfeddin ve Hayatı*, Ali Cânip, 1935)

Bu düşüncelerin benzerlerini sonrada değil, öncede, hattâ sekiz-on sene öncede, Tevfik Nevzad'ın yazılarında bulursunuz:

"Fakat, haydi tutalım ki, edebiyatımız kalmıyacaktır. Hiç olmazsa dilimiz olacak ya... Dil, lâzımdır. Edebiyat ne kadar mühim olsa ikinci kertede kalır. Sıra ile gidelim. Önce dilimizi yapalım. Mümkünse sonra bir edebiyat kurarız. Fakat emin olalım ki, dil ile beraber hakikî edebiyat da yapılacaktır." (Tevfik Nevzat Ziya Somar, s. 94)

Genç Kalamler'den önce nasıl İzmir'de bir dil hareketi olduysa, buna benzer, fakat çevre şartları sebebiyle başka yolda bir dil hareketi de yine Selânik'te olmuştu. Değerli dilci Ali Ulvi Elöve'nin delâletiyle kolleksiyonunu bulup incelediğim *Çocuklara Rehber* isimli derginin ilk nüshası 10 Nisan 1313-1897'de çıkmıştır. Okuyucusu okul çocukları olan bu dergi, o devirde Selânik'ten tutun, Manastır'a, Üsküp'e, Serez'e, Edirne'ye, hattâ İstanbul'a kadar yayılmıştı ve tanınmıştı. Rumeli'de Bulgar, Rum, Ermeni ve Yahudi azlıklarının özel okullariyle hemen her milletten yabancı okulların bulunuşu ve bizimkilere üstün oluşu Türk özel okullarının da gelişmesine ve umumiyetle Türk öğretmenlerinin uyanmasına ve çocukları uyandırmalarına sebep oluyordu. Feyz-i Sibyan, Mekteb-i Terakki, Selimiye, Feyziye gibi özel okullar, bu arada sayılabilir. İşte muhataplarının dil seviyesine uymak düşüncesiyle *Çocuklara Rehber* dergisinde duru ve temiz Türkçe'ye giriş hareketi açık olarak görülür.

Bunda imzasız "Söylenişler", o kadar duru ve güzel Türkçe ile yazılmıştır ki, bugün bile monolog örnekleri olarak okunup okutturulabilir. Fakat asıl radikal hareket Serezli Sadi isimli öğretmenden gelmektedir. Bu mütevazi insan, öyle yukarıdan konuşan bir yazar değildi. Fakat davâlıydı ve ona inanmıştı. Şu birkaç satır, bunu açık olarak anlatır:

"Rehber'imize ara sıra yalnız Türkçe sözler yazacağım. Umarım ki, sevgili çocuklar böyle açık bir Türkçeyi okumakla daha çok sevineceklerdir; çünki kolay kolay anlıyacaklardır. Yazmak, okumak içindir. Okumak da anlamak içindir. Anlatmaksa bundan sonra başlar."

Dergi hemen bu ifadeye uyarak şöyle teşekkür eder:

"Bu büyük iyilikten sevgili çocuklarımız kadar biz de sevindik. Ödeğini Tanrı versin." (*Çocuklara Rehber*, no. 15, 17 Temmuz 1313)

Serezli Sâdi'nin verdiği numuneler hakikaten öz Türkçe'dir ve güzeldir. Dergi, bu zat hakkında şunları yazmıştır. O yazıyı kendisini hayır ile anma-

ğa, bize ve bizden sonra geleceklere tanıtmağa vesile olduğu kadar "dil" meselesindeki düşünüşünü de göstereceği için buraya alıyorum:

"'Kaari' ve kaarilerimiz arasında (Sadi Efendi) namını tanımıyan olmadığına şüphe yoktur. Kendine mahsus bir tarz-ı nevin ve Lâtif ile yazıp gazetemizde şimdiye kadar revnak-bahş olan manzumelere ihtimal ki ekseriyetle ezberlemiştir. Şâir-i şehir izzetlû Sadi Efendi'nin bu manzumeleri mahzâ etfâle bir hizmet-i fâhire olmak üzere, bir mahiyet-i maariferverî eseri olarak ihdâ edildiğini de Kemâl-i Şükran ile arzeyleriz. Şâir-i mumaileyh âsâr-ı bergüzideleri pek çok senelerden beri mülkümüzde neşrolunan gazetelerin ekserisine ziverbahş olmuş bir şâir-i hakikî olmakla beraber pek çok şakirt yetiştirmiş, tecrübeler görmüş bir muallim-i şehir olmak üzere de tanınmıştır.

Muallimi mumaileyh sırf Türkçeyi ihya etmek için haylı zamandan beri çalışmaktadır. Bu yolda yazmış oldukları âsardan birkaç mektup numunelerini gazetemizde neşreylemişti. Her ne kadar 'Osmanlıca' mütekellim isek de Avam-ı nâsımız, bilhassa köylülerimiz arasında hemen sırf Türkçe tekellüm edenler pek çok olduğundan hiç olmazsa mektep kitapları'nın bu yolda yazılmış olmasında ne kadar muhassenat olacağını hepimiz anlar, cümlemiz takdir ederiz; çünki muallim efendilerin çok defa bir tarih veya hesap kitabında olan tâbiratı tercüme edip mânasını anlatmakla izâa-i evkata mecbur olduğunu siz de görüyorsunuz. Bu gibi dersleri yalnız mütalâa ederken lûgat kitabına müracaat ettiğimiz böyle bir kitabınız yok ise dersi öğrenmemiş kaldığınız vâki olduğunu biliriz. İşte Sadi Efendi bu mahzuru def etmek için çok çalışıyor. Şimdilik bu yolda yazdığı âsardan bir mükemmel 'Tarih-i Osmani'sinin yakında neşri memûldür. Bu tarihte anlaşılmıyacak bir kelimeğe bile tesadüf olunamaz. Bu zat-ı muhtereme âciz 'rehber', alenen arz-ı takdirat ve teşekkürat eylediği gibi siz de –hiç olmazsa– kalben müteşekkir olmalısınız."

Serezli Sâdi hakkında İbn-ül Emin Mahmud Kemal üstadımız (*Son Asır Türk Şairleri,* cilt 9, s. 1556) bilgi vermiştir. Aslen Harputlu olduğunu, Serez'de uzun zaman yaşadığı için kendisini oralı saydığını söyler. Muhtelif memuriyetlerde bulunmuşsa da Selânik'te Mekteb-i Osmaniye'de müdürlük, Serez Rüştiye ve İdadisi'nde, Bulgar mektebinde, Balkan Harbi sıralarında esir düştükten sonra kaçıp geldiği İzmir'de öğretmenlik etmiştir. Muhtelif dergilerde yazılar yazmış "Açık Türkçe" isminde alfabeye dair bir risale neşretmiştir. Yetmiş yaşında olduğu halde 1916'da İzmir'de vefat et-

miştir. Bir köylü kızın, gönüllü olarak harbe giden yavuklusuna söylediği bu manzumede onun altmış yıl önceki öz Türkçeciliği açık olarak görülmektedir.

Sular çağlar, kuşlar öter güzelim
Ben ağlarım hasretinle burada.
Bir kuş olsam, uçsam, budur emelim;
Görebilsem ne haldesin orada.

Güneş doğar, şu dağları yaldızlar,
Benim doğmaz ümidimin güneşi.
Güleş olur, şeyre çıkar hep kızlar,
Ben neyleyim sensiz seyri, güleşi.

Sabah olur güneş iner ovaya,
Sen inmezsin, ciğerciğim yakarım.
Akşam olur kuşlar döner yuvaya,
Sen dönmezsin, hazin hazin bakarım.

Gönül seni arar, can seni özler
Gizli gizli ağlar, seni beklerim.
Gözlerim yollarda hep seni gözler,
Yöreciğim dağlar, seni beklerim.

Mektup geldi köye müjde yayıldı,
Nişan vermiş sana devlet, yaşasın.
Anan baban ferahından bayıldı,
Şanlı Gazi, yaşa; millet yaşasın!

Bu da gösteriyor ki, baş vurucularına bizim de kalbimizden şükran duyduğumuz bu hamleler, beş altı asır öncelerden tâ Genç kalemler'e kadar bazan alttan, bazan üstten, akıp gelebilmiştir. Yeni Lisancılar, sade bununla da kalmamışlar, ellerinden geldiği kadar ve sanat kabiliyetlerinin imkânı içinde örnekler de vermişlerdir.

Ömer Seyfeddin'le nasıl tanıştıklarını sorduğum Ali Cânip, bana şunları anlattı:

"Selânik'te Meşrutiyetten önce Methi Bey, *Çocuk Bahçesi* isminde bir mecmua neşrine başlamıştı. Abdülhâmid'in son devirlerinde artık İstanbul'da edebî mecmua olarak bir şey intişar etmiyordu. Bir zamanlar

edipler ve şairleri sinesinde toplıyan *Serveti Fünun*, hemen hemen Mahmud Sadık'ın eline bırakılmıştı. Mecmuayı o dolduruyor, ziraî, fennî makaleler yazıyordu. *Edebiyat-ı Cedide* muharrirleri tamamiyle susmuşlardı. Şair Mehmet Emin Bey ve Rıza Tevfik, bu *Çocuk Bahçesi*'ne manzumeler gönderiyorlardı. Emin Bey'in dokunaklı şiirleri vardı. Rıza Tevfik'in 'Selma, sen de unut, yavrum' manzumesi orada çıkmıştır. Selânik, İstanbul'a nazaran daha geniş nefes alan bir muhitti. Rıza Tevfik o aralık, Türkçeci ve hececi olmuş, Emin Bey'i ayûka çıkarmağa başlamıştı. O zaman Ömer Naci, Selânik'te Mülâzımı-evvel (üsteymen) olarak bulunuyordu. Naci, Fikret taraflısı ve terkipli lisan ve aruz mürevvici idi. Rıza Tevfik'in bir taraftan Emin Bey'i meth-ü sena etmesi, sadece Türkçeyi ve hece veznini mürevvic görünmesi Naci'nin sinirlerine dokundu. şimdi serlevhasını pek iyi hatırlamadığım bir makale kaleme aldı. Galiba şiirimize dair gibi bir ünvanı vardı. Bu pek şidddetli bir yazıydı. Rıza Tevfik'e hücum ediyor ve galiba Emin Bey'le de alay ediyordu. Bu makalenin çıkmasından beş-on gün sonra Tevfik Fikret, Naci'ye renkli bir kart postal gönderdi. Hatırımda kaldığına nazaran bir gemi, dalgalar arasında çırpınıyor ve sahilde kaya üstünde bir adam o gemiye muzafferane bakıyor. Altında kısaca 'Teşekkürlerim, T.F.' yazılmıştı. Rıza Tevfik, benmutad lâubali bir kalemle Naci'ye cevap verdi. Naci, ona da mukabele etti. Bu aralık Hüseyin Cahit de Naci'nin ileri sürdüğü fikirleri terviç ederek Rıza Tevfik'e mukabelede bulundu. Kendisine birkaç sual de sordu. Rıza Tevfik, son bir yazısında Naci'ye hamiyet dersi vermeğe kalktı. Naci buna verdiği cevapta 'Bana bahsettikleriniz şöyle dursun ben Mirabeau'nun kalbini dinlemiş adamım' dedi. Makalesini şöyle bitiriyordu: 'Bir şan ve şeref tarihinin ebediyen kapanmak üzere olduğu bir devirde sizinle ben karşı karşıya geçmiş, nelerden bahsediyoruz?' İtham ağırdı. Bunun üzerine *Çocuk Bahçesi* derhal kapatıldı ve Methi, mahkemeye verildi. O aralık Ömer Naci, Husrev Sami ile birlikte Paris'e kaçmak mecburiyetinde kaldılar. *Çocuk Bahçesi*, Bağçe namiyle intişara başladı. Enis Avni (Akagündüz)ün, Rasim Haşmet'in, A. Asgar müşteariyle Âkil Koyuncu'nun ve benim yazılarımızı ihtiva eder. *Hüsn-ü şiir* isimli mecmuada bana başmuharrirlik vermişlerdi. Baş tarafa makaleler yazıyordum. Bu mecmuayı pek lenfatik ve çok Fecriâtîkâri bulduğumuz için Âkil Koyuncu ile konuştuk, adını *Genç Kalemler*'e çevirdik. O aralık Ömer Seyfeddin'in nerede intişar ettiğini pek hatırlamadığım Catulle Mendès'ten mütercem bir parçası çıktı. Bunda iki sevdalı ata binmişler, koşuyorlar. Önlerine bir uçurum çıkıyor. Kız 'Haydi atlıyalım' diyor,

genç uçuruma atını sürüyor. Fakat kız dizginleri çekip çocuğun bu fedakârlığına gülüyor. Bu yazı, 'Perviz' imzasiyle intişar etmiştir. O zaman Selânik'de çıkan *Yeni Asır* gazetesinde Fazlı Necip'in kardeşi riyakârane bir yazı neşretti. Bunda 'velevki tercüme olsun, Müslüman kadınlarının sadakat ve hamiyetini rencide edecek bir parçanın neşri adab-ı islâmiyeye mugayirdir' diyordu. Ben de o zamana kadar bir defa gördüğüm, fakat bu 'Perviz'in kendisi olduğunu bilmediğim Ömer Seyfeddin'i, yine bilmiyerek, müdafaa için şiddetli bir makale kaleme aldım. İşte bunun üzerine Ömer'le dostluğumuz başladı. Bana yazdığı mektupta 'Perviz, benim. Sizin, benim tercümem olduğunu bilmeksizin hak ve hakikati müdafaa etmeniz beni minnettar etti. Teşekkür ederim' diyordu." (Konuşma tarihi: 4 Eylül 1956)

Yeni Lisan Hareketi'nin hücum hedefi olan Genç Kalemler'in nasıl ve kimler tarafından kurulduğu bu açıklama ile ortaya çıkıyor. Hem de hareketin öncüleri olan Cânip'le Ömer'in gıyabından nasıl tanınmış olduklarını pek güzel görüyoruz.

Buraya bir manzume alacağım. Onu Tevfik Fikret, lâtife üslûbuyla Hüseyin Cahid için yazmıştır. Konumuzla doğrudan doğruya münasebeti olmakla beraber edebiyatımızda o devir şöhretleri hakkında söylenmiş olduğu için tarihî bir değeri vardır. Ve galiba da şimdiye kadar bir yerde neşredilmemiştir:

Sormuş gurur-ı cehl ile "Şâir, bu kim?" diye
Paul Bourget'den, Emile Zola'dan bahseden biri.
Ey Bourget, ey büyük Zola, âsârınızla siz
Fark ettirin bu zevzeğe şâirle nâsırı.
Tefrîka kaadir olmıyan iz'âna pek yazık
Cûşende bir hayat ile bir ömr-i hâsiri.
Bir tercemân-ı rûh ile ri'atce bir midir
Bir kaç masal mütercimi yahut muharriri?
Yalnız cihânı seyre gelen kem nazarlara
Manzûr olur hakikatin ancak zevâhiri.
Ez cümle fark edilmeseler nazm-ü nesr ile
Kim muktedir ayırmağa Câhit'le Sâhir'i?

Yeni Lisancıların ortaya koydukları ana kurallar şunlardı:

"1- Arabî ve Farisî kaideleriyle yapılan bütün tenkipler terk olunacak. Fevkalâde, hıfzıssıha, darbımesel, sevki tabiî gibi klişe olmuş şeyler müstesna...

2- Türkçe cemi edatından başka katiyen ecnebi cemi edatları kullanılmıyacak: "İhtimalât, mekâtip, memurin, hastağân' yazacak yerde 'ihtimaller, mektepler, memurlar, hastalar' yazacaksınız. 'Tabiî, kâinat, inşaat, faaliyet, ahlâk, müslüman' gibi klişe haline gelmişler müstesna...

3- Arabî ve Farisî edatları atacaksınız. Türkçeleşmiş olan 'ama, şayet, şey, lâkin, nâşi, hemen, henüz' gibileri müstesna."

İmlâ hususunda fikirleri şuydu:

"Arabî ve Farisî kelimelerin imlâları şiddetle, dinî bir taassupla muhafaza olunacak. Türkçeler gelince, mühim ihtibasları menetmek için, şimdilik, makul ve mutedil bir tarzda huruf-î imlâ kullanılacak. İmlâ meselesini zaman halledecektir." (*Genç Kalemler*, cilt 2, no. 1, 1327-1911)

Türk edebiyatının şekli hakkındaki düşünceleri de buydu:

"Beş asırdan beri konuştuğumuz kelimeleri mümkün değil terk edemeyiz. Hele arûzu atıp Mehmet Emin Bey'in hecâî vezinlerini hiç bir şair kabul etmez. Konuştuğumuz lisan, İstanbul Türkçesi, en tabiî bir lisandır. Klişe olmuş terkiplerden başka lüzumsuz ziynetler asla mükâlememize girmez. Yazı lisaniyle konuşmak lisanını birleştirsek edebiyatımızı ihya, yahut icat (yeniden yapmak) etmiş oluruz."

Yeni Lisancılar, Türkçe'yi zaman ve mekânda hudutsuz bellemiyorlar, Osmanlı Türklerinden başka Türklerin dilinden kelime almıya da taraflı olmuyorlardı.

"Derenin arkasına takılıp akîm bir irticaa doğru, Buhârây-ı Şerif'deki henüz mebnaî (ibtidî demek istiyorlar galiba!) bir hayat süren, müthiş bir vukufsuzluğun, korkunç bir taassubun karanlıkları içinde uyuyan, bundan bir düzüne asır evvelki günleri yaşıyan kavımdaşlarımızın yanına mı gidelim? Bu bir intihar!"

İşte Selânik'teki Yeni Lisancılar bunları söylüyorlardı. O devre göre belki ifratçı görünen, fakat hakikatte ortalama bir düşünüşü işaret eden bu görü-

şe Yakup Kadri taraftar olmadı. *Rubaba*'da çıkan "Yeni Lisan" makalesi, taraflısı kadar karşıtı da kuvvetli olan bir etki yapmıştı. O makalede Yakup Kadri şöyle diyordu:

"Yeni... –Satıyorlar. Kaça? Nasıl? Bilmiyorum, fakat satıyorlar. İki senedir gazetelerde ilânlarını görmediniz mi? Yeni Lisan, Yeni fikir, Yeni hayat.

Ey görgüsüz çocuk ruhlu kimseler; eğer yeni köprülerin, yeni evlerin, yeni bayramlık elbiselerin vakit be vakit size temin ettiği zevki, saadeti, dudaklarınıza verdiği hande-i neşâtı (sevinç gülüşü) daha ziyade genişletmek isterseniz –şüphesiz ki istersiniz– gidiniz, konuşunuz; satıyorlar: Selânik'te Yeni Fikir, Yeni Hayat, Yeni Lisan... Başınıza ipek püsküllü, kalıplı, yepyeni fesinizi giyince nasıl memnun olursanız Yeni Fikir, size bu memnuniyetin daha büyüğünü, daha mânevisini verecektir. Mâhir ve meşhur terziler elinden yeni çıkmış elbisenizi giyip de sokakta şöyle bir salına salına dolaştığınız zaman nasıl herkesin parmağının ucuyla sizi biribirine gösterdiğini hissederek koltuklarınız kabarırsa, o zaman da her köşe başında göreceksiniz ki, birçok benan-ı takdir ve hayret (takdir ve hayret parmağı) size doğru uzanıyor, herkes: 'Yeni fikirli, yeni hayatlı, yeni lisanlı zat' fısıltılariyle sizi yekdiğerine gösteriyor.

Düşününüz, bu ne büyük bir saadettir. Hem siz hiç son tarz-ı mimariye mutabık yapılmış evler gördünüz mü ki, tepesinde bir fırıldağı olmasın. Kaabil değil. Efendiler, her 'Art nouveau' evin tepesinde muhakkak bir fırıldak lâzımdır. Biz ki bu evlerin muasırıyız, biz de 'Art nouveau'yuz. Bu, zaman-ı terakki ve teceddüttür, bu 'yirminci asır'dır. Art nouveau asrıdır. Nasıl olur da bizim tepelerimiz de fırıldıktan mahrum kalır? Gidiniz, gidiniz. Çabuk 'yeni fikir'den istirâ ediniz. Çünki Selânik'te satılan yeni fikir en sivri tepelerde bile muhkem durur. Ve istediğiniz kadar, istediğiniz tarafa fırıl fırıl döner.

Yeni bir şey var, ey görgüsüz çocuk ruhlu kimseler, yalnız bir şey var ki, tatbiki sizin için biraz güç olacak: 'Yeni fikr'i kalıplı bir fes gibi başa giymek kolay. 'Yeni hayat'ı alângle bir elbise gibi sırta almak kolay, fakat 'yeni lisan'... 'Yeni lisan' sizin için muhakkak kullanılması pek güç bir ziynet olacaktır. Dilinizi irsî, kisbî bütün ihtiyatlardan tecrit edeceksiniz, yeni lehçeniz olacak. Meselâ 'millet' kelimesi bilmem nasıl bir istihale ile 'budun'a inkılâp edecek, 'yaşasın millet' diyemiyeceksiniz 'yaşasın budun' diyeceksiniz. Boğazınız uzun bir müddet, uygur turgur, gurgur ilâh misillû kelimelerin dikenleriyle yırtılacak. Filvaki onlar size diyecekler ki, her gülün bir dikeni vardır. Fakat aldanmayınız, efendiler. Bu gül de-

ğil, bu kâmilen dikendir. İş bu kadarla kalsa iyi, fakat icabında dilinizi tersine de çevireceksiniz, 'nazarı dikkat' yerine 'dikkat gözü', nefha-i ümit yerine 'ümit üfürüğü', 'sadrıazam' yerine 'azam sadır'... ilh... demeğe mecbur olacaksınız ve daha sonra fart-ı gayretle muhakkak hiç olmazsa bir kere 'İntikam şiirleri'ni okumak zahmetine katlanacaksınız. Bütün bu müşkülâtı iktiham ettikten sonra, korkmayınız; artık meydan, yeni hayat meydanı sizindir.

Şaka bertaraf. Fakat bütün bunlar doğru mu acaba? Hakikaten etrafımızda öyleleri var mı ki, kendilerinde lisanları bir kundura gibi eskitip atacak ve yeni lisanlar icat ve ihtira edecek kadar garabet ve cesaret bulsun? Var mıdır etrafımızda öyle dalgınlar ki, lisanları ile kunduralarını bir tutsunlar ve ilm-i elsineyi eskicilik denilen zanaatle karıştırsınlar? Eğer bu gibi kimseler cidden mevcut ise ve eğer bu gibi kimselerin sesi herkes tarafından işitilecek kadar yükseliyorsa emin olalım ki, bir tehlike-i ictimaiye önündeyiz. Lisanımızın hususiyetleri gidiyor, yani ruhumuzun hususiyetlerini kaybediyoruz. Efendiler, gülmeyiniz. Göreceksiniz ki, bir gün halk bu yeniliği kabul ediverecektir. Zira, halk denilen kuvve-i meçhûle her zaman, her yerde hamakatin âşığı, hamakatin müdâfii, hamakat denilen çirkin ve canavar başlı nevzadın murdıasıdır (süt annesi). O bilmez ki, bir milletin lisanı demek, ruhu demektir. Her kelimenin âmâk-ı mevcudiyetimizde nâkaabil-i istîsal kökleri vardır. Ve lisanların aldığı tarz ve eşkâl bizim halet-i hissiye ve fikriyemizin çizdiği hutut-ı tabiiye ve esasiyeye tâbi ve mutabıktır. Lisanımızın tebeddülü için lâzım değil mi ki, biz değişelim? Senelerin, asırların bizde hasıl ettiği tarz-ı tahassüs ve tefekkür değişsin. Biz Osmanlıyız ve bu Osmanlı lisanıdır. İstiyorlar ki, biz Çagatay olalım ve Çagatayca söyliyelim. Hayır, bu kaabil olmıyacaktır. Hayır... Zavallı yenilik, zavallı bayramlık elbiselere benziyen garip yenilik..." (*Rubab*, no. 14, 19 Nisan 1328-1912)

Bu yazı tam bir muhafazacı ruhla yazılmıştı. Garibi şu ki, Yakup bu makalesiyle Selânik'te Yeni Lisancılara çatarken onların kabul etmedikleri fikirleri onlarca iddia edilmiş farz ederek hücum ediyordu. Yeni Lisancıların yukarıya olduğu gibi naklettiğim prensipleriyle Yakup'un tenkidleri ve verdiği misaller karşılaştırılacak olursa bu hücumdaki haksızlık, kolayca meydana çıkar. Yazısının, ilk üç dört paragrafı zaten esaslı bir fikri ihtivâ etmiyor. Dilde yeniliğin, eskimiş bir kunduranın atılıp yerine yenisinin alınması olmayıp gelişen canlı bir dokunun yıpranıp yerine yeni selüller gelerek tazelenmesi olduğunu fark ediyordu. Bundan sonra Yeni Lisancıları, "Yeni

lehcecilik"le itham ediyordu ki, onlar, Buhara'yı değil, ancak İstanbul'u dilde örnek olmak üzere gösteriyorlardı. "Millet" yerine "budun", "yaşasın millet" yerine "yaşasın budun" demeyi teklif etmiyorlar, tersine, bundan sakınılmasını bağırıyorlardı. Budun kelimesini Mehmet Ali Tevfik, İntikam Şiirlerinin birinde ilk defa kullanmış ve pek de iyi etmişti. Arapların "Sevâd-ı âzam" dedikleri büyük halk yığınlarına eski Türkler, doğru olarak "Kara Budun" derlerdi. Bütün kelimesi oradan gelir ve bir topluluğun hepsine birden Budun demekte hiçbir yanlışlık yoktu. Buduna "nation" kavramını yükliyebilseydik o zamandan bu güne alışıp giderdi. Buna benzer ne kelimelere alıştık ve alıştırdık. "Sadrâzam" yerine "Âzam sadır", "nefha-i ümid" yerine "ümid üfürüğü" demiyorlar, bunları birer klişe sayıyorlardı. "Nazar-ı dikkat" yerine "dikkat nazarı" dediler. Farkında olmadan Yakup, "dikkat nazarı"nı da çözmüş, Yeni Lisancılardan bir adım daha ileri giderek nihayet bir gün, "dikkat gözü" demiştir. Şüphesiz bu, ilk çözülüştü. Aynı terkip, daha sonra sadece "dikkat" olarak kaldı. Nitekim bugün "dikkatimizi çeken" demekle yetiniyoruz. Ve bu söyleyiş, hiç de gözümüze ve dilimize batmıyor.

İntikam Şiirleri için Yakup'un söyledikleri de doğru değildi. Mehmet Ali Tevfik'in bu şiirleri, bugün bile güzeldir, tazedir ve yenidir. Meselâ:

Müttehim

Bir gün diyordu gayzını izhar edip yine:
"Her yerden artık atmalı bedmâye Türkleri;
Barbar heriflerin bu taraflarda yok yeri;
Türk'ün tükürmek isterim alçak cebînine"

Bir kahkahayla güldü ve hâin, sıkılmadan
Tekrar bağırdı: "Kalkmalı mutlak bu Türk adı."
Beynimde bir barut gibi canlandı, patladı
Milliyetim... Dımağıma şiddetle çıktı kan.

Yumruklarımla göğsüne ettim heman hücum;
Sarsıldı, düştü altıma... Çarpıldı gözleri;
Yükseldi bir boğuk nefes... Ölmüştü vurduğum.

Bir lâhza sonra durdu dımağımda fırtına;
Baktım, cinâyet işlemişim... Dönmedim geri;
Gittim sükûn içinde hükûmet konağına.

Dildeki temayülleri ifade etmesi bakımından *Peyam*'ın edebî ilâvesinde rastladığımız ve Yahya Kemal'e ait olduğu sezilen bu makale, o devrin fikirlerini maharetle ve vukufla hülâsa eder. Dikkatle okunmıya ve kültür tarihimizce tanınmağa değer mahiyette olan ve benzerleriyle beraber şimdiye kadar yayınlaşmamış bulunan bu yazıyı, olduğu gibi naklediyorum:

"Türkçe

Daha bir asır evvel, Hakaan-ı Rumun ülkesinde gezinen bir seyyah; bir yanda ulemâyı, Sûk-ı Ukkâz'da münazara edenler gibi üslûb-ı kalkale ile münazarada; bir yanda şuarâyı, Şiraz'ın çaygedelerinde müşâare eder gibi medîd medlerle müşâarede; bir yandan da halkı sokaklarda Asya'nın gür sesleriyle nârezan görürdü. O seyyah şimdi buralara uğrasa değişmiş bir şey görür. Halk sokakta, eskisi gibi babasının lisaniyle konuşuyor. Lâkin mütearrip (Araplaşmış) zümre, artık tecvit üzere mütekellim değil. Şuâra-yi Rum ise Şiraz şivesini hemen hemen unuttu. Bu iki hizib de eski ıstılâhtan günden güne uzaklaşarak halkın lisanına yaklaşıyor. Evet, kırk seneden beri Türkçe merhale merhale Türkleşiyor. Bu inkılâbın sâiki nedir?

Millet, inkılâb-ı kebirden sonra doğdu diyen müverrihin sözü bir hakikattir. Millet kelimesi gib milletler de ırkî, iklimî, uzvî, lisanî mânalarını âbâ-i inkılâbın (İnkılâp babalarının) millet ve vatan nazariyesini hıtta hıtta (bölge bölge) gezdiren Korsikalı rahipten sonra buldular. O dâsitanın ikaa ettiği herc-ü mercten sonradır ki, millî bir Almanca gibi, millî bir Fransızca gibi, millî birçok lisanlar gibi bir de merhale merhale millileşen Türkçe var. İnkılâb-ı Kebir'in Şarkta 'Tanzimat' muanven (isimli) safhasında, bir çok milletler gibi bir de Osmanlı milleti ve Osmanlıca belirdi. Osmanlı kelimesinin idarî, siyasî, içtimaî safhalarda mânasızlığını iddiâ edenler, lisan bahsindeki ifadesini inkâr edebilirler.

Tanzimata kadar ne kendinin, ne de vatanının adını bilen bir millet; Tanzimattan sonra kendini vatanında aramıya koyuldu. Vakıâ henüz bu toprağın Türkçe bir adı yok. Bazılarımız vatanın adını bile tercüme ederek 'Türkiye', bazılarımız da an'aneperestâne, mürekkep bir isimle 'Memaliki Osmaniye' diyoruz. Bir zaman Asya yaylalarında dolaşan adsız Türk atlıları gibi, burada hâlâ adsız yaşıyan, yahut da hâlâ adını tâyin edemiyen bir millet yaşıyor. Bu şayanı dikkat bir hâdisedir. Lâkin yine şayan-ı dikkattir ki, bunlara dikkat ettiğimiz bu devirde yaşıyoruz. Tanzimat, Şarkın bu muhyî (Dilirtici) inkılâbı, bizi bu intibah merhalesine

kadar sevkeder. Bu millî intibahın büyük burhanı, kırk seneden beri, her sene biraz daha Türkleşen lisandır.

Halk, kendi ikliminin lisanını söyler. Malherbe, bugünkü âlemşümûl Fransız lisanının menba-ı evveli en iyi Fransızcayı Seine Nehrine şehrin süprüntüsünü döken insanların söylediğini iddia ettiği devirden sonra Fransızlar mükemmel bir lisan sâhibi oldular. Bununla beraber Fransız lisanı inkılâb-ı kebire kadar millî, lâkin Fransızlar kibar bir lisan sâhibi idi. İnkılâb-ı kebirden müşteki asaletperverler diyorlardı ki, 'Paris'in lâğımlarından taşan bu sel, bütün Garp akvamının terbiye, an'ane, hukuk gibi mustalah lisanını da alta atarak gübreyi, kaba terbiyesi, kaba lisaniyle üste çıkardı.' Evet, hakikat budur; sel çekildi, gübre kaldı. Lâkin o gübreden bir tabiat doğdu. Hugo'nun lisanı, o feyyaz gübrenin mahsulüdür.

Evet, her halk kendi ikliminin lisanını söyler. Seksen sene evvel Şarkta halka rağmen yapılan bir inkılâpta halkın şivesi, sadaları, akl-ı selîmi, lûgatı, sarfı, nahvi bir kuvve-i gaalibedir. Ankaay-ı sürhani (söz kuşu) ancak Farisîden, Arabîden iki şehbal (kanat) ile kanatlandıran nesli, Namık Kemal Bey daha bir devir evvel mustalah buluyordu. Ondan on sene sonra başka bir nesil 'Cezmi de üslûbu pür-tumturak, Acem ahenginde akl-ı selîmi muharriş (tırmalayıcı) buldu. Biz bugün yirmi sene evvelki nesirdeki cümleleri yabancı gözlerle okuyoruz. 'Eçfân-ı hunçikân' terkibini kâğıt üzerine koymaktan çekiniyoruz. 'Dîde-i hûnîn' şöyle dursun, 'dîde, hun, sirişk, dumuğ' kelimeleri yerine göz, kan, gözyaşı diyebiliyoruz. Daha bir devir evvel pek mûnis görünen tetâbu-i izafât (iki kelimeden çoğile yapılan farsça, arapça takılar) gözden düştü. Sarfta Türk kelimelerini, nahivde Türk tavırlarını, şivede Türk ağızlarını arıyoruz. Milletin zevkinde samimiyete doğru bir meyil var. Kırk sene içinde benliğimize doğru bu kadar serî bir rücu, hayranîye şayandır. Havâssın zevkine, avâmın kaytsızlığa rağmen hâsıl olan bu tekâmülün esrar-engiz sâiki acaba nedir? Bugün zevk alabileceğimiz mısrâları, cümleleri ancak şiirimizin, nesrimizin şurasında burasında bulabiliyoruz. Bu yeni zevke göre şiir ve nesir örenler de yok. En iyi nâsirlerimiz kısmen mütearribaâne, kısmen de Şiraz şivesiyle yazıyorlar. O kadar ki, Cenap Şahabettin Bey'in nesrinde Acem ağzını andırır bir şive-i tezyif, o kadar rengin bir nesir, biz muasırlarına bile, bir Acem kaliçesi gibi görünüyor. Hâsılı, en güzel mısrâlarımızı, en güzel cümlelerimizi birkaç sene sonra mustalah buluyoruz. Şiirden kitabet-i resmiyeye kadar, nahivde Türk şivesi, sarfta Türk kelimeleri zevkimizi tatmin ediyor. O kadar müstamel 'bahr', artık çirkin bir kelime oluverdi. Gözümüze çirkin görünüyor. Denizi deniz

kelimesiyle, ebri, sehâbı bulut kelimesiyle, tiği, seyfi, şimşiri kılıç kelimesiyle, bârâhı yağmur, sefineyi, keştiyi gemi, sâikayı yıldırım, bârikayı şimşek kelimeleriyle hissedebiliyoruz. Zevkimizde hâsıl olan bu esrârengiz tasfiye, kim bilir, bundan bir devir sonra yetişecek eserlerimiz bugünkü Arabî izafetler gibi terkib-i tavsifî ve vasf-ı terkibîlerden kaçını istimal edebileceğiz? Evet gayr-ı kaabil-i inkârdır ki, Türkçe teşekkül devrinde bulunuyor.

Bâzıları bu hâdiseyi, bir ba'sü-bu'del-mevt zannediyorlar. Bu tekâmülü tahriş ederek bin sene evveline kürek çekiliyor. Henüz gözlerimiz şakaklarımıza doğru çekilmiş dururken konuştuğumuz lisanda iptidaî bir nesir yazıyor, mahfillerinde Asya'nın mensî (unutulmuş) figaniyle hutbeler bile okuyorlar. Bu harekete kapılanlar lisanımıza bir sürü yeni kelimeler soktular. O kadar ki millet, hürriyet, meclis, vatan kelimeleri gibi ebediyen benimsediğimiz kelimâtın bile mukabillerini kullanıyorlar. Hattâ birkaçı her Osmanlı kelimesine mukaabil bir Çagatay kelimesinin istimalini de kâfi bulmuyor; Türkçeyi iştikak itibariyle de birbirine bağlı kelimelerden müteşekkil bir şebeke yapmağa kadar varıyor.

Menşelere kadar çıkmak için akıntıya kürek çeken bu zümreden Türkçeye belki bir çok kelimeler yadigâr kalır. Nitekim Arapla, Acemle bin seneden beri olan temasımız neticesi olarak onlardan da yığın yığın kelime muhafaza edeceğiz. Herhalde Türkçe, kendi başına teşekkül edecek. Her halk kendi ikliminin lisanını söyler. Şark Türkleri de ancak kendi ikliminin lisanını söyliyecek. Eskiler, yalnız Arabî ve Farisîden istifaneyi akîde edindiler; yeniler de tamamiyle Çagataycaya rücu istiyorlar. Şüphesiz Tanzimat, millî aklı-selime doğru sevkeden bir hadisedir. Lisanların hayatı da ancak aklı-selimle kaabildir." (*Peyam*, no. 23, 3 Mart 1330-1914)

Bu imzasız satırların sahibi Yahya Kemal ise, onları yazdığı zaman ancak otuz yaşında bir gençti. "Türkçe"den söz açan bu yazının Türkçesi'ne dikkat edilecek olursa aradan geçen kırk yılın ne kadar derin değişmelere sebep olduğu açıkça görülür. Bugün artık hiç kimse "Osmanlı kelimesinin idarî, siyasî, içtimaî safhaları"ndan başka "lisan bahsindeki ifadesini inkâr"dan çekinmiyor. Onu, ancak bir tarih olarak tanıyor. Makale yazarının bu satırları kaleme aldığı 1914 senesinden önceki "kırk seneden beri her sene bir az daha Türkleşen" dilimiz, 1914 senesinden sonraki kırk senede bugünün gençliği elinde ve dilinde pek çok daha Türkleştiği zaman bunu makul ve makbul görmemek, makbul ve makul bir davranış sayılabilir mi?

Artık "Memalik-i Osmaniye" diyenimiz kalmadı. Vatanımızın ve devletimizin adı kendimizce de, bütün dünyaca da "Türkiye"dir. Halk, elbette "kendi ikliminin lisanını" söyliyecektir. O sebepledir ki, "lisan" kelimesi öldü. Bugün ona her anlamında "dil" diyoruz ve "dil" diye diye "lisan" ölmüştür. Kırk sene önce "kırk sene içinde benliğimize doğru bu kadar seri bir rücu, hayraniye şayandır" şeklinde söylenilen bu sözü, bugün pek acemâne buluyoruz ve onu şöyle Türkçeleştiriyoruz: "Kırk yıl içinde benliğimize doğru bu kadar çabuk bir dönüş, hayran olmağa değer." Kırk yıla varmadan, bu sözlerin, belki bundan daha da güzel Türkçeleri söylenebilecektir. Nitekim bugün söyleniyor.

"Türkçe" makalesinin yazarı, bu değişmede "esrarengiz bir sâik"i etkili olarak gösteriyor. Halbuki onun "esrarengiz" bulduğu kuvvet, milletin yaşama ve hele kendinde yaşama gücüdür. O öyle bir iç akımdır ki, bahsimizin başından beri bata çıka ve çıka bata nasıl günümüze kadar geldiği anlatılmağa çalışılmıştır. O akım, millî kültür tarihidir. Onun diriltici surları Buhara'ya da, Semerkand'a da, Kazan'a ve Kırım'a da, Azerbaycan'a ve Irak'a da, Anadolu'ya ve Rumeli'ye de hayat vermiştir, hayat veriyor. Çin duvarı dibinden Edirne'deki Selimiye'nin dört minaresi alemine kadar sularını yükseltmiştir. Bugün, onun kaynaklarını arayıp ortaya çıkarma yolunda bulunuyoruz. Mekânda olduğu kadar zamanda o ruhun verdiği eserlerin izindeyiz. Bunu yaparken Türk kalmanın şevkini ve Garplı olmanın verimli zevkini duyuyoruz. Atatürk devrimlerinin Tarih ve Dil dönemlerini millî hayatımız için bu sebeple bir *Rénaissance* biliyoruz. Çünki aklı-selim dedikleri sağ-duyu, millî ruhu hissedenlere bu yolu gösteriyor. Millî gerçeğin bu yolda olduğunu sağlık veriyor.

Hasılı bu makale, bütününe bakılınca, statik ve tekâlülcü bir görüşle, temkinli ve mâziye bağlı bir fikir adamının düşüncelerini anlatmakla beraber muhakkak olan tarafı da şudur ki, yazar, o zaman içinde bulunduğu cemiyetin bu makaleyi yazdığı tarihe göre birkaç yıl önce ve Tanzimattan 70 yıl sonra ikinci bir değişmeğe uğradığını açıkça fark etmiştir. Nitekim biz de 1923'ten sonra, 1908'e nisbetle çok büyük bir siyasî değişmenin kültür alanına aksedeceğini pek iyi duymuş bulunuyorduk. Yazar, Meşrutiyet'te Tanzimat'a, Cumhuriyet'te Meşrutiyet'e baktı. Kırk yıl evvel kaleme aldığı bu imzasız makalenin adı olan "Türkçe" kelimesini bile "Vavsız", yani sesli harfini silerek yazmıştı; "Terkçe" gibi... Halbuki Velet Çelebi, bu makale tarihinden belki 15 yıl önce "Türk" kelimesini sesli harfle yazmak cesaretini göstermiş ve çağdaşlarının (Vanlı Türk) diye alay ederek kendisini anmalarına göğüs germişti.

Aldanılan diğer bir nokta da Türkçe'nin kendi başına "teşekkül" edeceği fikriydi. Yakup ve Y. Kemal gibi "Türkçe" yazarları da Türkçe'nin kendi başına teşekkül etmediğine birer canlı ve kıymetli delil idiler. Fakat bunun bilincine erememişlerdi. Her ikisi de edebiyatımızın birer yapıcı varlığı oldular. Yakup'un yaptığı haksızlığın sebebi, Meşrutiyet inkılâbının kültür cephesinde, yine İttihat ve Terakki'den ve Selânik'ten gelen inkılâpçı sesi sevimli bulmaması ve bu yeni fikre objektif gözle bakmamasıydı. Çünki Yeni Lisancılar, hattâ hece veznini ve Mehmet Emin Bey'i bile kabul etmiyorlardı. Onlara Çağataycacılık atfetmek açık bir haksızlık oluyordu.

Yakup'la bu imzasız yazarı naklettiğim yazılarından da önce, "Yeni Lisan"cılara İstanbul'un ilk hücumunu yapan, Köprülüzâde Mehmet Fuad olmuştur. Bu makalenin yazıcısı, ilk bakışta Yeni Lisan Hareketi'ni Volapük veya Esperanto gibi bir şey zannetmiş; Sinan Paşa, Mütercim Asım, Şinasi, hattâ Fikret'in getirdiği teceddüt dairesinde bir Türkçe yapmak istedikleri sanısına kapılmıştı. Fakat "Türkçe olmıyan tepkipleri" lağvederek bazan Altın Destanlar, bâzan da marazî aşk neşideleri yazmakla yeni bir lisan ve millî bir edebiyat vücude getirdikleri zannına düşenlerin, serabâlûd uykunun bakiyye-i ezvâkiyle sermest" olduklarını sanarak bu anlayışta yanıldığını fark etmemişti. Köprülü, dil bilgisine vukufsuzluğunu itiraf ederek bu hususta Yeni Lisancılarla münakaşaya girişmiyeceğini ileri sürmekle beraber dillerin üç beş kişinin keyfiyle meydana gelemiyeceğine ve "yeni" sıfatını alacak derecede değişemiyeceğine katiyyen emin olduğunu söyledikten sonra bunları yazmıştı:

> "Kendileriyle hiç bir vakit hemfikir olmadığım müfrit tasfiyecilerini ıslâh-ı lisan hususundaki iddialarını herhalde Yeni Lisan taraftarlarınınkilerden daha makul ve mantıkî görüyorum. Sanata, güzelliğe ehemmiyet vermiyerek yalnız faide cihetini arıyanlarca tasfiye, makul olabilir. Yeni Lisan taraftarları, terkiplerde hiç bir güzellik mevcut olmadığını, onların istimal edilmemesiyle lisanın hattâ güzelleşeceğini iddia ediyorlar. Bu iddianın öyle kolay kolay ispat edilemiyeceğine kaniim." ("Yeni Lisan", *Serveti Fünun*, no. 1082, 16 Şubat 1327-1911)

Zaman ve eserler, dil konusundan ve diller tarihinden habersiz olduğu, bu satırlarda apaçık görülen Köprülü'nün bu kanaatine karşıt olarak çıkmış, güzel Türkçe'nin terkipsiz yazılabileceğine kendisi de delillerden biri olmuştur. Yeni Lisancıların üçlemesinden biri olan Ziya Gökalp, Selânik'ten İstanbul'a geldikten sonra Umumî Harb içinde İttihat ve Terakki'nin yardı-

mı ile çıkardığı *Yeni Mecmua*'da Köprülü'nün imzası üstünde millî edebiyatı anlatan yazılar görülmüş; Yeni Lisancılardan diğer ikisi, Ali Cânip ve Ömer Seyfeddin beraber olduğu halde, merhum Gökalp'in önderlik ettiği Ortaç Yolcuları arasında Fuad Köprülü de yeşil yamaçlarda kaval çala çala ve akıncı türküleri söyliye söyliye tırmandığı altın dağın üstüne kurulu altın otağda ve Hakan'ın huzurunda altın tastan yakut şaraplar, at sütünden ak kımızlar içmiştir. Hatâda ısrar etmektense sevâba iltihak, her ne sebeple olursa olsun, tebrike şayandır.

Köprülü, vezin meselesinde Yeni Lisancıları tenkid ederken de şunları söylüyordu:

> "Eserlerinde daima ilmî nokta-i nazarlara istinat ettiklerini, mütalâalarını indî değil, ilmî olarak yürüttüklerini söyliyen bu gençler düşünmediler ki, aruz vezni denilen usul-i nazım, Araplarla Acemlere has ve Türkçenin bünye-i asliyesine tamamiyle yabancı bir usul-i nazımdır. Acemlerin tesiriyle bu usul-i nazmı kabul etmeden evvel şairlerimiz millî olan hece veznine ittibâ etmekteydiler. Bu mülâhazata istinaden diyebiliriz ki; mademki lisandan terkipleri kaldırıyorsunuz, o halde terkipsiz yeni lisanımızın bünyesiyle istinas edebilecek yegâne usul-i nazım, Hece veznidir."

Bu doğru ve sonraki yıllarda gerçekleşecek fikirlerden sonra sayın Köprülü susmuş olsaydı, istikbali isabetle haber vermiş olmak şerefini elinde tutardı. Halbuki söylüyor ve şunları söylüyor:

> "Altı yüz senelik mecrâ-yı tekâmülü tekibederek bugünkü aheng-i ihtişamını bulan lisan-ı nazmın, Selânik gençleri, bir Makber, bir Zemzeme, bir Rubâbı Şirkeste, bir Fanî Teselliler vücude getirmedikçe meşy-i hâzırını değiştiremez. Tekrar ediyorum, lisanın mecrâyı tekâmülünü çizenler, büyük edipler, sanatkârlardır. Hâşim, (Kenâr-ı âba dizilmiş...) şiirini yazdıkça (âb) kelimesini kaamus-ı beyanımızdan çıkarmıya muvaffak olamazlar."

Köprülüzâde Fuad'ın aldandığı nokta işte buydu. (Âb), akrabalariyle beraber öldü gitti ve hâlâ Türk şiiri var ve ilerliyerek, güzelleşerek vardır. Artık ne "kenar-ı âb" ne de böyle söz söyliyenler kaldı. O devrin bu yirmi beşine varmamış gençlerini aldatan müşterek sebep, bence, halkçı ruhta olmamalariydi. Fuad Bey, Köprülüzâde; Yakup, Karaosmanzâde unvanlarını belki de bu ruhla almışlardır. Köprülüzâde "Elli milyonluk büyük bir ırkı,

câhil ve âtıl bir kavmı, terkipten âri aşk neşideleriyle uyandırmayı; onlara semânın, suların, yüksek ve buhar-âlûd yayların güzelliğini terennüm etmekle yedi devletle cenk edecek bir mertebeye getirmeyi tahakkuku muhâl" bir hayâl sayıyordu. Yakup da "Halk denilen kuvve-i meçhûle her zaman her yerde hamakatin âşığı" diyordu. Bu düşünüş, o devirde onlara mahsus değildi. Zaten o sıralarda her mânasiyle fazla bir şey olmıyan aydın kütle; halkı, eğer kibar sınıftan ise lalaları, dadıları; fakirse esnafı veya satıcısı ile yarım yamalak tanıyordu. Köy ve köylü, okurlar için simsiyah bir meçhuldü. Yukarıda anlattığım halkla söyleşmek arzusudur ki, dili, duru Türkçe'ye götürdü. Ziya Gökalp'e, Köprülü'nün bu makalesinde telmih ettiği altın destanları yazdırtan ruh, işte bu halkçı ruhtu. Nitekim Köprülü de sonraları Altun destan yerine Altun masallar yazmış, böylece Ziya Gökalp'in yaktığı meşale ile hidayet yolunu bulabilmişti.

Yeni Lisancılar bütün bu tenkidlere cevap veriyorlardı. Meselâ eski lisanı istiyenlerin yeni lisanı istiyenleri muhite nüfuz edememekle ithamları *Genç Kalemler*'de şöyle karşılanmıştı:

> "Osmanlı muhutinde halkla temas ederseniz görürsünüz ki, hepsi yeni lisanla tekellüm ediyor. Tecrübe için bir kışlaya gidiniz, asker kardeşlerimizin mülâzimi-evvel ve mülâzımı-sâni yerine evvel-mülâzım ve sâni-mülâzım dediklerini görürsünüz. Bu istimâl –beş-on gencin mukavele akdiyle– bir lisan meydana getirmesinden sonra başlamadı. Lisanın selîkasını (âlem-şümul)lerden daha iyi bilen halkımız, eskiden beri Arabî, Farisî kelimeleri almakla beraber Arabî, Fârisî terkib ve cümleleri kabul etmemiştir. Fakat biz mülâzımı-evvel, mülâzımı-sâni gibi klişe haline gelmiş terkiplerin esasen muhafazası taraflısıyız. Yeni lisana sarih bir temayül göstermiyen genç ediplerimizin eserlerini dikkatle okuyunuz. Çoğunu yeni lisanın istediği şekilden çok az farklı bulacaksınız. İşte Refik Halid'in, Yakub Kadri'nin, Emin Bülend'in, Hamdullah Suphi'nin, Celâl Sâhir'in, Tahsin Nâhit'in hikâyeleri, şiirleri... İşte Yeni Lisan'ı kabul etmeden evvel bile Ömer Seyfeddin'in, Ali Cânib'in yazıları... Gazeteler gittikçe Yeni Lisan'a yaklaşıyor. Bunlar hep muhitteki gözde görünmez hareketlerin muhassalası değil midir? O halde Yeni Lisan taraftarlarının muhite nüfuz etmemiş olduklarını nasıl iddia ediyorsunuz?" (*Genç Kalemler*, cilt 2, no. 2)

Bu haklı ve insaflı sözler, Ziya Gökalp'in kaleminden çıkmıştı. Bunları okuduktan sonra yukarıya aldığımız tenkidlerin, verilen cevaplar karşısın-

da ne kadar zayıf olduğu meydana çıkar. Kaldı ki, Yeni Lisancıların en kuvvetli tarafları, dil hareketini içtimaî gelişmeğe bağlamaları idi. Kendilerinin, bu sosyal varlığın tekâmülüne bir devresinde hizmet ettiklerini biliyorlar ve şöyle söylüyorlardı:

> "Genç Kalemler, Yeni Lisanın tarihini yazmadı ki, ilk cereyanı vermek istiyenlerin kimler olduğunu arayıp ilân etsin. Bizim nazarımızda Yeni Lisanın mucidi, içtimaî tekâmülümüzdür. Yeni Lisancılar milletin ruhundan doğan bu teceddüdü terviç edenlerdir. Yeni Lisan'a takarrüp ettikleri için mürevviçlerinin miktarı pek külliyetlidir. Genç Kalemler'in vazifesi bu mühim cereyana sarih ve usulî bir şekil vermekten başka bir şey değildir."

Genç Kalemler, eskilere de ciddi ve müdafaa edilebilir bir gözle bakıyorlardı:

> "Dünküleri tezyif etmiyoruz; tarihe karışmış kıymetlerini nez'e çalışmıyoruz. Yalnız onların bugünkü kalemlere meşk olmıyacağını, olmamasını söylüyoruz. Çünki gençler dünkü eserleri meşk ittihaz ettikleri takdirde ibdâın yerini taklit tutar; çünki gençler ideallerinden başka meşk tanıdıkları dakika, teceddütlerin çarhları durur, edebiyat yerinde adım saymıya başlar."

Bugün de bir harfini değiştirmeden tekrar edilecek bu fikirlerden sonra Türkçe'nin ilerisi hakkında da şöyle diyorlardı:

> "Yakında kapitülâsyonlardan azade, ıstılahlariyle, yeni kelimeleriyle, gayet zengin bir Türk lisanı göreceksiniz. Hakikî Türk edebiyatı, bu samimî ve büyük lisanın metîn ve zarif zemini üzerinde yükselecektir."

Bu tahminler, doğru çıktı. Kırk beş sene önceki bu sezişlerin gerçekleşmesi yolunda olduğumuzu bugün de göremiyen ve kabul etmiyenler var. Onların varlığı da kırk beş yıl öncekilerinki gibi zaman tarafından elbette yalanlanacaktır.

Yakup Kadri'nin yukarıda tenkidciliğinden bahsederken aldığımız, Halide Salih Hanım (Halide Edip-Adıvar) hakkındaki beğenen fikirlerini olduğu gibi nakleden Ali Cânib'in "İşte eski lisana karşı muaheze başladı" diye onu tanık göstermesinden sonra Yakup'un, daha önce gördüğümüz hücu-

muna mukabil Yeni Lisancılar şiddetli bir mukabelede bulunmuşlardı. Şahabettin Süleyman'ın şu sözleri, o karşılığın şiddetini ve tesirini bize açık olarak göstermektedir:

"Teesüf ederim ki, Genç Kalemler tahir heyetinde ümit ettiğim ciddiyeti bulamadım. Yakub Kadri'ye verdikleri cevapta bir manzume-i zarafet ve metanet ararken –kelimeyi söyliyeceğim– bir tulumbacı lisanı buldum." (*Rubab*, no. 17)

Genç Kalemler'in Fuad Köprülü'ye cevapları da sertti. Yekta Bahir (Ali Cânip), "Gençlik Kavgası" başlıklı yazısında şöyle der:

"Bâzı adamlar vardır ki, zihinlerindeki budalalıklarla müsâdeme ettikleri zaman haricî muârızlarla mücadele ediyor zannederler... Yine bunlardan birisi Don Kişot gibi kendi kafasında dev birsamlarını, ifrit hurafelerini hariçteki şahıslarda görmekle ve kendi vicdan âleminden dışarı çıkarak budalalıklarını içtimaî âlemde tesadüf ettiği şahıslarda arıyarak hücum etmiye başladığı zaman muvakkat bir cününa düçar olduğuna hükmedilir ve kolları bağlanır... Bu hafta intişar eden *Serveti Fünun*'da Köprülüzâde Fuad Bey 'Edebiyat–ı milliye' sernâmesiyle bir makale yazıyor ve henüz –henüz fikirlerini izah edemedikleri cihetle edebiyat-ı millîye taraftarlarının bu terkip ile ne demek istediklerini, nasıl bir nokta-i nazar takibettiklerini lâyıkiyle bilmiyorum– diyerek Genç Kalemler'in bu husustaki nazar noktasını (!) bilmediğini itiraf ediyor; fakat bizim fikrimizin ne olduğunu öğrenmeden kendi zihninde kökleşmiş olduğu anlaşılan mutlakıyet ve ırk mefhumlarına şiddetle tehacüm gösteriyor ki, bu biraz budalalık, biraz şımarıklık, daha sarih bir tâbirle hâlis Don-Kişotlukdur."

"İçimizde bile Rumlar, Ermeniler, Araplar, Arnavutlar kavmî gurura mâlik oldukları halde biz mahrumuz; çünki bizde şahsî gurur var, çünki biz Mehmet Fuad Bey gibi yalnız şahsımız da bir kıymet, bir iktidar, bir dehâ görürüz; kavmimizi tahkir, tezyif, tezlil ederiz... Kavmiyetin ehemmiyetini anlamak için orada, hiç bir yere benzemiyen Beyoğlu âlemlerinde değil; burada, bu muhitte dolaşmalıdır. Makedonya'da bir tek adamı Rum, Bulgar, Sırp, Ulah yapmak için bir çok liralar feda ediliyor... Türk olmak için (Ben Türküm) demek kâfidir... Biz hususiyle kendisi gibi, anlamak istiyen gençleri severiz. Buraya gelsin, biraz gezsin. Muhutini anlasın, sonra elini kalbinin üstüne koyarak bir çok dü-

şünsün. Görecektir ki, kozmopolit, bu zavallı vatan için müthis uçurumlar kazıyor."

Selânik, 13 Mayıs 1327 (1911).

Bu hucumlar ağırdı, fakat Şehabettin Süleyman'ın dediği gibi "Tulumbacı ağzı" değildi. Milliyet aşkiyle kaynaşan Rumeli'de Türk olmıyan toplulukların bu yoldaki gayretlerini görüp böyle feryat etmemek için Türklük'te bir zerre nasibi olmamalıydı. Cânib'in haykıran bu satırları, Balkan bozgunundan bir yıl önce yazılmıştı. Sanki Ali Cânib, bu felâketi, Türklerin Avrupa'dan atılması felâketini keşfetmişçesine konuşuyordu.

Selânik'te *Çocuk Bahçesi*'nde Ömer Naci ile Türk şairi Mehmet Emin Bey'in dili üstünde ve onun lehinde tartışmağa giren Rıza Tevfik'i kendi fikirlerini kuvvetlendirmek için tanık olarak zikreden Fuad Köprülü'ye verilmiş bu cevapta, sonradan Köprülü'nün de, hattâ Yakup'un da kabul edeceği fikirleri vardı. Bu fikirlere en açık şeklini veren ve İttihat ve Terakki'nin siyasî otoritesinden de istifade ederek onları gerçekleştirmede başarıya varan Ziya Gökalp, her ikisi için, ayrı yollardan, fakat bir çokları için olduğu gibi müşterek bir mürşit olmuştu. O devrin genel görüşünü, Ömer Seyfeddin'in, Ali Cânip'te bulunan ve 1918'de tuttuğu günlük notlardan alıyorum. Şimdiye kadar neşredilmemiş bu tarihî belgeleri bana vermek dostluğunda bulunan Ali Cânib'e teşekkür ederim. 8 Ocak 1918'te Ömer Seyfeddin şunları yazıyordu:

"Bir kere edebiyat âleminin bugünkü vaziyetini kısaca yazmalıyım. Edebiyat-ı Cedide âzaları ölmüş addolunur. Halid Ziya, Müderris; Hüseyin Cahit, Mebus. Mehmet Rauf, artık hiç yazmıyacağını geçen gün vapurda bana söyledi. Şantajcı Süleyman Nazif'le kardeşi Faik Âli budalası zaten solda sıfır. Yeni Lisan, dört beş sene içinde hemen umumiyetle kabul olundu. Herkes terkipsiz, tabiî Türkçe ile yazmıya taraftar. Millî vezinler ve Acem aruzuna galebe çaldı. Matbuat sahasının eski terkipli Acemce, Arapça çeşnisindeki Divan lisanına taraftar olup hâlâ vasf-i terkibîlerde ısrar edenler şunlar: Cenab Şahabettin, Süleyman Nazif, Abdülhal Hâmit, Celâl Nuri (bunun edebiyatta mevkii yok), Hoca Akif, Çömezi Mithat Cemal, Ali Emirî, Sâki, İsmail Müştak, Muhittin (Taninci), Tasviri Efkârcılar, falan... Göze çarpanlar bunlar işte... Öbür muharrirlerin hepsi terkipsiz, tabiî lisan taraftarı. Bugün çıkan mecmualar, *Serveti Fünun*, *Türk Yurdu*, *Yeni Mecmua*, *Edebiyatı Umumiye* mecmuası, *Donanma* mecmuası, *Darülfünun* mecmuaları, *İçtimaiyat*, *Millî Tetebbular* mecmuaları.

Serveti Fünun'da görünüşe nazaran, şair Yuzuf Ziya'nın riyaseti altında bir grup vardı. Hepsi millî, ibdaî edebiyatla millî vezin taraftarı. Ama hepsi de kara câhil. *Türk Yurdu* şimdilik Celâl Sahir'in elinde. Onun da aklı, fikri para kazanmakta, ticarette. *Yeni Mecmua*'da ben hikâye yazıyorum. Halide Hanım'ın bir romani tefrika ediyor. Ziya Gökalp, Köprülü Fuad, Ahmet Refik daimî muharrirler. *Edebiyatı Umumiye* mecmuası. Ne diyeyim? Şimdiye kadar Türkiye'de çıkan mecmuaların en berbadı. Tayyare dair gazel yazıyor. *Donanma* mecmuası Hüseyin Kâzım gibi bir zavallı elinde. Hakkı olmadan edebiyata da karışıyor. *Darülfünun* mecmuası müderrilerin yazılarını basıyor. *Yeni Mecmua*'nın satışı fena değil. Abonelerle beraber 2.500'ü buluyor. *Donanma* mecmuasının her nüshasında Hüseyin Kâzım küfürü basıyor. *Serveti Fünun* da bizim mecmuaya muârız gibi. Ortada hududu çizilmiş millî edebiyat cereyaniyle ne olduğu bilinmiyen diğer muârız bir cereyan var. İleride bu iki cereyanın çarpışmasından bir edebiyat doğacak sanıyorum. Fakat tuhaf; yeni *Serveti Fünun* grubu bizim aleyhimizde. Tıbbiyeli talebeden birisi dün vapurda yeni gençlerin tamamiyle bizim aleyhimizde olduğunu söyledi. Faruk Nafiz kendisine demiş ki: Ömer Seyfeddin'i biz edebiyat dairesi dahiline kabul etmiyoruz. Edebiyattan hariç olduğunu kabul etsin, biz de muvaffakiyetini hoş görelim...

İşte bu güzel bir pazarlık. Ben *Serveti Fünun*'da biraz uğursuzluk görüyorum. Yeni Lisan mücadelesinin başında Fecr-i Âtı bölüğü *Serveti Fünun*'la karşımıza çıkmıştı. Onlar dağıldılar, şimdi bunlar toplandılar. Bereket versin esas umdelerimize muhalif değiller. Lisan, vezin, sanat hususunda aşağı yukarı hep bizim fikirlerimizi tekrarlıyorlar. Tabiî bundan çok memnun oluyoruz. İlk beyannâmeleri Köprülü'ye bir târizle çıktı. Sonraki nüshalarında bizim mecmuanın şiirlerini didiklediler. Bizim için bugüne kadar Ahmet Hidayet'le (Ömer Seyfeddin, bu genci tanımıyorum diyor; Ahmet Hidayet Reel) Yusuf Ziya'nın yazdığı satırlar işte: 'Bu lisan, İstanbul Türkçesini bazan aşıyor, argoya kaçıyor', 'Ömer Seyfeddin Bey'in Başını Veren Şehit serlevhalı hikâyesi güzel ve canlı. İsimden de anlaşılacağı veçhile vak'a efsanevî bir kahramanlık teşkil ediyor. Deli Mehmet ve Kuru Kadriyle Deli Husrev, hikâyenin çok canlı şahıslarıdır. Yalnız hikâye, 'Yarın arifeydi' diye başlıyor ki, bu pek şiveye uygun bir Türkçe değil'... Matbuatın bu itirazlarına cevap vermiye kalkmıyacağım. Zira başa çıkmaz. Bu cevapları bu deftere yazmak için içimde bir arzu var. Vakıa bunları kimse görmiyecek. Ama yalnız kendim okur, rahatlanırım."

Zaman, Ömer'in kimse tarafından görülmiyeceğini sandığı bu satırları bize okuttu. Bazı ağır sıfatlar da bulunan bu gizli yazılarda, dedikodu çeşnisi bulanlar olacaktır. Fakat Yeni Lisan cereyanının esaslı bir üyesinin samimî inanlarını, tam hür ve hiçbir kaygıya kapılmadan gösterdiği için bunlardaki fikir ve tarih kıymeti muhakkaktır. Şimdi Ömer'in kendini nasıl savunduğunu göreceğiz:

> "Argoya kaçmak. –İstanbul Türkçesini aşıp biraz argoya kaçmak... Ben çok defa bu itiraza uğradım. *Efruz Bey* romanımın bir faslını okuyan Fazıl Ahmet, Ali Cânib'e
>
> – Ne lisan, ne lisan... Takır takır bir şey. Demiş. Herkes benim lisanımı pek çıplak buluyor. Çünki ben tabiî lisanı kendime örnek yapıyorum. Tabiî lisan, konuşulan lisandır. Eski nesrin, Arapça, Acemce terkiplerinde tasarruf edilmemiş ecnebî kelimelerden aldığı lüzûcet, tabiî lisanda yok. Lisanımızın bünyesinde med (uzatma) de yoktur. Hecelerimiz umumiyetle kısadır, kuvvetlidir. Öyle uzun cümleleri Türk söylemez. Ben, işte Halid Ziya ile Cenab'ın alacalı, terkipli, cafçaflı nesirinden birden bire bu âna kadar yazılmamış tabiî lisana döndüğüm için herkesi şaşırttım. Yakub Kadri ile Falih Rıfkı'da eski terkipli nesirin bu lüzûceti hâlâ var. Onların lisanı bu lüzûcet için beğeniliyor. Halbuki bunu ben kusur sayıyorum. Haklı mıyım, değil miyim, ileride belli olacak... Refik Halid'in lisanı Yakub Kadri'den ahenkce daha tabiî. Halide Hanım'ın lisanı bozuk. Karışık, tenasüpsüz. Fakat ahenkce hem Refik Halid'in, hem Yakub Kadri'nin lisanından daha Türkçe, ben, lisanımda lisanın hususiyetlerini teşkil eden türkiyetleri kullandım. Bunu herkes argo sanıyor. Argo, külhanbey lisanı demek. Fransızca bir Argot var, bir de Gallicisme denilen şekiller. Gallicisme bu lisanın ornomanları hükmündedir. Bizim lisanımızda bir külhanbeyi lehcesi vardır. Fakat kaamusu o kadar kısa ki, bir iki kelimeyi geçmez diyebilirim. Kayın pederimin Fransızcadan tercüme ettiği büyük bir Argot kaamusunu gördüm. İçinde binlerce kelime var. Onun için bizim külhanbeyi lehcesini Fransızların argosuna benzetmek biraz fazladır. Ne kemmiyet, ne keyfiyetce aralarında bir müşabehet yoktur. Bizim argo, balıkçılarla tulumbacılar tarafından söylenilen beş-on tane Rumca, yahut Ermenice kelimedir. Fakat bilâkis ata sözlerimizle rabıtaları olan o kadar çok türkiyetlerimiz (türkism) var ki, bunların mânalarını yalnız biz biliyoruz. Bunlar, külhanbeyi gibi küçük bir zümrenin değil, bütün milletin tâbirleridir. Birkaç misal vereyim: İşler çatallaştı, işler sarpasardı (müşkülleşti), karnı zil çalıyor (çok acık-

mış), vurdum duymazın biri (hissiz adam)... Bu hususiyetleri argo zannetmek büyük bir hatâ. Ama şimdilik bunu matbuatta anlatmak mümkün değil. İşte ben, lisanımızın ornomanları makamında olan bu hususiyetleri tabiiliğinde haricine çıkmıyarak kullanmağa çalışıyorum. Argo ile Gallicisme arasındaki farkı bilmiyenler, beni külhanbeyi lisanı kullanıyor, sanıyorlar. Biraz da hakları var. Çünki şimdiye kadar tabiî lisan, tabiî lisanın hususiyetleri hep âdilik telâkki olunmuş, edebiyattan çıkarılmış. Eski, uydurma mücerret nesre alışanlara tabiî lisanın hususiyetleri garip geliyor. Bir gün bu nesre alışacaklar."

Genç ve atılgan Yakup Kadri, biraz da snope bir gösterişle, gerek dil, gerek kadın meselelerinde muhafazacı görünüyordu. Fakat samimî idi. Sonraki değişmelerinde meydana çıkan arayıcı gayret, bunu anlatır. Ziya Gökalp, bunun içindir ki, Yakup'un adını güzel Türkçe yazanlar arasında beğenerek anmaktan, onun nazarî karşıtlığına rağmen çekinmemişti. Gökalp, şahıslara değil, idealinin gerçekleşmesine bakmıştı.

Dil meselesindeki fikirlerini şimdiye kadar bu sahifelerde anlattığım edebî şöhretler, dilin bir sosyal organ olduğu fikrinde, müphem veya açık, birleşiyorlardı. Yahya Kemal ve Yakup Kadri, bu organın fizyolojisi üstünde durmuşlardı. Onun kuruluşuna, iskeletini teşkil eden hususlara dikkat bile etmemişlerdi. Bu dikkatsizliğe işaret bakımından Ömer Seyfeddin'in yukarıda sözünü ettiğim günlüğünden şu parçayı da buraya nakledeceğim:

"YARIN ARİFEYDİ CÜMLESİ. – İki hafta evvel çıkan "Başını Vermiyen Şehit" ünvanlı hikâye, bu cümleyle başlıyor. Yusuf Ziya:

– Bu pek şiveye uygun bir cümle değil... diyor. Şiveye mi, sarfa mı? Şiveye muhalefeti yok. Çünki biz ertesi gün makamında yarını kullanıyoruz. Konuşma lisanımızda:

– Bunun yarını yok muydu, ne acele ettin? diyoruz ki, "bu işi yaptığının ertesi günü yok mıydı? demektir. Yusuf Ziya, bu itirazı Yahya Kemal'den işitmiş olacak. Yahya Kemal... Bu, edebiyatımızın Kabakcı Mustafa'sıdır. Yalan yanlış her şeye itiraz eder... Bana *Yeni Mecmua* idare kapısında dedi ki:

– Yarın arifeydi, Türkçe değil. Hem de yanlış. Yarın arifedir, denilir. Yarın arifeydi denilmez. Ertesi gün arifeydi demek lâzımdı.

Ben onun ne kadar koyu bir câhil olduğunu bildiğim için meseleyi tasrih ettirmek istedim:

– Pekâlâ, dedim, bu hatâ, sarf hatâsı mı, şîve hatâsı mı?

– ...

Cevap vermedi, önüne baktı; saçlarını karıştırdı. Orada hazır bulunan Ziya Gökalp:

– Şiveye uygun... diyordu. Köprülü ise yan gözle Yahya Kemal'e bakarak:

– Hayır, hayır, sarfa muhalif... sarf yanlışı, dedi. Fakat kurnaz Yahya Kemal kat'î bir hüküm vererek pot kırmaktan son derece ürküyor, susuyordu. Ben tekrar sordum:

– Azizim Kemal, sen söyle, bu hatâ sarfa mı âit, şîveye mi?

– Neye âit olduğunu bilmem. Şu kadar var ki, yarın arifeydi, Türkçe değil.

– Ya ne?

– Yanlış bir cümle...

– Yok canım...

– Evet...

– Nerden biliyorsun?

– Biliyorum işte...

İşte Ziya Gökalp'in tâbirince –bizim velâyet-i edebiyyeyi hâiz yegâne münekkidimiz (!) daha şive ile sarf farkını bilmiyor.

Masamın üzerinde duran çantamı açtım. İçinden Hüseyin Cahid'in *Sarf ve Nahvini* çıkardım. Yüz elli yedince sahifeyi açtım. Şu fırkraları hepsinin huzurunda bağırarak okudum: 'Hikâye-i istikbal siygası mâzide bir âna, bir vak'aya veya bir hale nisbetle istikbal hükmünde bulunan, fakat esnây-ı tekellümde maziye ait olan bir şeyi ifade için kullanılır: dün pederim İzmir'den gelecekti. Mâzide bir âna nisbetle hükümde olan bir vak'ayı (yani İzmir'den gelmeyi) ifade için kullanılmıştır. Bu vak'a esnây-ı tekellümde mâzide kalmıştır'. İzahat verdim. Vakıâ yarın istikbale âittir. İstikbali gösteren bir kelimeden sonra mâzi siygası olan 'arifeydi' yanlış gibi duruyordu. Halbuki bu cümeledeki 'yarın' mâzide bir âna nisbetle istikbal hükmünde olan bir vak'ayı ifade içindi. Böyle ifade, lisanımızın sarfında vardı. Hattâ bu şekli bâriz bir surette gösteren cümleler bile çoktu. Gelecektim, gelecektin... filân gibi.

Yahya Kemal:

– Ben Türkçe sarfı tanımam... dedi. Fuad:

– Yanlış efendim, yanlış... diye tesbihini salladı. Ziya Gökalp:

– Bu, tam şîveye muvafıktır. Hükmünde ısrar etti. Sonra da:

– Zaten Türkçenin sarfı yapılmamaştır. Dedi. Ben de:

– Sarfı olmıyan lisanda yanlış da olmaz. Diye lâfı kapattım. Musikiye dair konuşmıya başladık. Yahya Kemal'in atmasyonlarını dinledik. Ölüsü kınalı –bu, Fazıl Ahmet'in sevgili bir küfürüydü– herif şair olduğu kadar da musikişinas... Vartabet isminde bir Ermeni için;

– İşte en büyük Türk dâhisi... dedi. Melodilerini hep Anadolu'dan aldığını anlatarak Ziya ile Fuad'ı kandırır gibi oldu. Ben, yalnız güldüm."

Şahısları gerçek bir tiyatro sahnesini canlandıran bu konuşmalar, "Yarın arifeydi" cümlesinin doğru olup olmamasından çok, o günlerin en yetkili kültür ve edebiyat temsilcilerinin durumunu göstermek bakımından tarihî bir ehemmiyet taşımaktadır. "Bir gün sonra arifeydi" deyip işi kestirmeleri mümkünken Türkçe'nin sarfsızlığına kadar tartışmayı götürmüş olmalarına da biz gülebiliriz. Bugün de aynı yoksulluğu söylemek, bir nevi itiraz oluyor. Gramerimiz yok!... Bunu diyen ediplerimiz, ilk okullarda okunmakta olan gramer kitabına bir göz gezdirseler yaptıkları dil yanlışlarının, hiç değilse, yarıdan fazlasını düzeltmiş olmazlar mı?

Yakup Kadri, 9 Ağustos 1940'ta *Yeni Mecmua* için Selâhattin Güngör'le yaptığı bir konuşmada genç edebiyatçılarımız hakkındaki soruya şu cevabı vermişti:

"– Ben, yeni nesilde yeni bir cihan görüşü, yeni bir insan telâkkisi arıyorum. Bundan başka daha *instinctif* bir Türkçenin taazzuvunu bekliyorum. Böyle bir hâdise, Türk edebiyat âleminde henüz vuku bulmamıştır. Ben, bunu geciktiren âmillerin başında kültürsüzlüğü görüyorum."

"Instinctif bir Türkçe'nin taazzuvu" fikri, Yakup Kadri'nin dil meselesinde bir nevi biyolojik oluş beklediğini, bunun da ancak kültür besisi ile olacağına inandığını gösterir. Bu inanış, elbette doğrudur. Fakat, acaba onun dediği olay, artık edebiyatımızda meydana gelmiş değil midir? Bugün kırkını aştıkları halde hâlâ bir nevi toyluğa işaret olan "Genç" sıfatından ("Gençlik Üstüne", Orhan Kemal, *Esi Dergisi*, Eylül 1956) yakalarını kurtaramıyan şairlerimiz, hikâyecilerimiz, romancılarımız, hem belirli bir dünya görüşü tutmuş hem de Yunus Emre duduluğiyle Türkçe yazmakta değiller midir? Bence Yakup Kadri'nin beklediği olay doğmuştur. Umumiyetle gençleri okumamanın verdiği bilgisizlikleri onları okuyarak giderince, bizim neslimiz ve bizden bir önceki nesiller, bu gerçeği kolayca kabul edeceklerdir. Esasen kültür, bir içgüdü işi değil, bir akıl meselesi değil midir? Onu, esrarlı bir şey gibi göstermekte, sahiplerini Mehdi bekler gibi beklemekte ne mâna vardır?

Yakup Kadri, bir sohbetinde (8 Temmuz 1956, *Tercüman*) Atac'ın Türkçesi'nden bahsederken; "Evet, ben, Atac'ın dil özelleştirmesi tecrübesini ne haksız, ne de mahzurlu buluyordum. Lâkin bir milletin dilinde bu değişmeler, daha doğrusu bu icatlar tasmimli bir cereyan halini aldı mı, bunun mutlaka ilmî ve fikrî bir temele dayandırılması lâzım gelir," diyor.

Atac, buna cevabında (23 Temmuz 1956, *Ulus*) şöyle diyordu: "Bu ülkenin yetiştireceği aydınlar için biz, Bay Y.K. Karaosamanoğlu'nun dudak bükerek andığı o "birçok genç yazarlar, düşünürler'le yaşlı yazar, bir dil kurmağa çalışıyoruz. Tüzün (halkın) dili yetmez birtakım düşüncelerin söylenilmesine. Tüzün diliyle kalırsak olduğumuz yerde sayarız. Bunun için yeni tilcikler kurmak gerektiği kanısındayız."

Yakup, buna da cevap veriyor ve onda şöyle söylüyor:

> "Yarım asır boyunca bu dilden çekmediğim kalmamıştır. Fakat, onu sevmemezlik edemem ve onun üstüne titremekten kendimi alamam. Bir dil doktoru neşterini kapıp onu bir ameliyat yapmağa kalkıştı mı, yüreğin hoplar ve 50 yıldan beri, adına Osmanlıca denilsin, Türkçe denilsin, Yeni Lisan denilsin, ana dilimizin başına elleri neşterli böyle nice doktarlar üşüşmüştür. Her defasında aynı korkuya, aynı telâşa düşmüşümdür. Neden? Türkçeyi herhangi bir 'tıbbî müdahale'ye, herhangi bir 'tımar'a muhtaç bulmadığımdan mı? Hayır... Bütün korkum, bütün telâşım, bu gibi müdahalelerin daima et ve kemik üzerine değil de doğrudan doğruya ruh üzerine yapılmasındandır."

Elli yıllık yazar Yakup Kadri, yukarıya aldığım bu konuşmasında Türkçe'nin nasıl olması gerktiğini söylerken acaba niçin, "instinctif" kelimesini kullanıyor da "insiyakî" veya "sevki tabiî" diyemiyor? Ne Firenkçesi ne de Arapçası halktan gelmiyor ve bugünkü nesil anlamıyor da ondan değil mi? Onu "içgüdü" sözüyle niçin karşılamamıştır? Belki bu sözü bilmiyor bile. Halbuki bu kavram, halkta yoktur. Onu aydınlar düşünüp karşılığını koymıya mecbur değiller midir? Bu kelime, bir noologisme, bir yenilemedir. Fakat hem "iç", hem "gütmek" kavramları halkta olduğuna göre pekâlâ "içgüdü"nün kökü halkta demektir. Kutatkubilik'te yahut Dede Korkut'ta veya benzeri eski dil kaynaklarında ve sözlüklerinde her kavramı karşılayacak yeni kavramlara denk söz bulunabilir mi? Hangi dilde buna imkân olmuştur? Yeni kavramlar geldikçe, ki bugün bunların çoğu bize Garptan gelmektedir, olduğu gibi alacak olursak Anadilimiz dünün Arabçalı, Farsçalı durumuna düşmez mi?

Yakup Kadri'nin ve onun gibi düşünenlerimizin dil bahsinde dilin sosyal bir payı olduğunu kabul edip yalnız fizyolojisinde kalarak bir de anatomisi olduğunu hesaba katmamaları, onların fazla muhafazacı kalmalarına sebep olmaktadır. Genç Kalemler, işte bu anatomiye dokunmuştu. Terkiplerin çözülmesi, Arapça, Farsça çoğulların Türkçe söylenilmesi, dilde anatomik bir işlevdi. Tutmadı mı? İyi olmadı mı? Bu işlev, dilimizi kör barsak sancılarından kurtaramadı mı? Bugünkü yazılarında Yakup Kadri, klişe olmuş terkipleri bile kullanmıyor. Kullanamıyor. Hattâ o da cemiyet yerine toplum demiye başlamıştır. Çare yok... Baştan beri söylediğimiz millî ruh akımı, ne kadar direnilirse direnilsin, eskiyi koparıp sürükliyecektir. Gariptir, bir zamanlar birbirine karşıt olarak yazışan Yakup Kadri ile Ali Cânip, yirmi yıl sonra Atatürk Dil İnkılâbı'nın durağı olan Türk Dil Kurumu'nda kurucu üye olarak beraber bulundular. Görüşlerde şöyle böyle ayrılıklar vardı. Fakat ilkelerde birleşiyorlardı. Yakup'un dediği "bir muhitte ancak yılların ve devirlerin içinden sıza sıza teraküm eden mânevi servet", bugün artık yeni bir hayat ve edebiyat dilini var edecek olgunluğa gelmiştir. Bu servet, cumhuriyet kuşaklarının ve günümüz uşaklarının eserlerinde birikmiş durmuyor mu?

Bu yılın eylül ayı içinde ziyaretine gittiğim dostum Yakup Kadri'ye dil üstüne konuşmamız sırasında, şunları sordum ve aşağıdaki cevapları aldım:

> "Ben – *Yeni Lisancılara o zaman neden bu kadar sert yazdınız; o sert yazıları yazmak için neden bu kadar şiddetli tepki duydunuz?*
>
> Y.K. – O zaman –doğrusu, bir itiraf– dil hakkında muayyen bir fikrim yoktu. Fakat dilin sâdeleşmesi aleyhdarı da değildim. *Genç Kalemler*'de senin dediğin yazıdaki polemik diliyle hücum edişimin sebebi, sırf bu sâde dil vereyanına verilen 'Yeni Lisan' adıydı. Hâlâ da bu dâvaya bir yenilik-eskilik vasfı izafe edilmesinin mânasını anlamamaktayım. O zaman, şimdiki deyişle 'Öz Türkçe' meselesi bahis mevzuu oldukça benim düşündüğüm şey, bir yenilik icat etmektense, tam tersine, eski Türkçe'ye, yani eski Türk metinlerinin Türkçesi'yle halk edebiyatı Türkçesi'ne doğru bir gidiş olması idi. Nitekim o devirden beri fikrim değişmemiştir. Tasavvufî edebiyatta Yunus Emre bana ne kadar hocalık ettiyse lirik edebiyatta da Karacaoğlan ve emsali bana öylece yol göstermiştir. Türkçe'yi bozan, bence yalnız Divan edebiyatıdır. Hattâ Âşık Paşa bile değil, yalnız Divan edebiyatıdır. Genç Kalemler'in açtıkları cereyanın da hiç bir ilmî mesnedi yoktu. Ancak Ziya Gökalp'i tanıdıktan sonradır ki, dil meselesine ilmî bir çeşninin katılmış olduğunu gördüm.

Ben – *'Nirvana'da diğer buna benzer ilk yazılarda çok açık Türkçe yazdığınız halde yine aynı senelerde ve meselâ "Edebî Müsahebeler"de neden terkipli ve ağdalı bir üslûp kullandınız?*

Y.K. – Bunlar, bir gencin aksaklıkları olsa gerek. Arıyordum. Hem öylesini hem de böylesini...

Ben – *Atatürk dil hareketini –siz de onun başında ve içindeydiniz– ve gençliğe geçişini nasıl görüyorsunuz?*

Y.K. – Atac'ın Türkçesi diye bir yazı yazdım. Orada da söylediğim gibi öz Türkçe'nin samimî taraftarıyım. Fakat bu yolda şimdiye kadar gördüğüm örnekler beni iki bakımdan tatmin etmemektedir. Biri, bana öyle geliyor ki, bunlar Osmanlıca'nın tercümesidir. Yani öz Türkçe yazanlar, önce Osmanlıca düşünüyorlar. Bunun sebebi de şudur: Dil encümeninde bizzat bulunup çalıştığım için bilirim ki, ilk yapılan iş, Osmanlıca'dan Türkçe'ye sözlük yapmak oldu. Nitekim terimler için de tuttuğumuz yol, böyle bir tercüme yoluydu. *Larousse*'u alıyorduk, ziraat biliminin terimlerini liste yapıyorduk ve bunların karşılıklarını buluyorduk. Bunların hâlâ ilim kitaplarımızda yaşayıp yaşamadıklarını bilmiyorum. Tinbilim yaşıyor mu, yaşamıyor mu? Pisikoloji, pisikolojidir (Tinbilim, gitti, dedim, fakat ruhbilim, duyu, izlenim, bilinç, çağırım gibi bir çok Türkçe terimler yaşamaktadır. Yakub, tatlı tatlı güldü). O zaman bütün bu tatlı işler görülürken dil encümeninde muhalefette kalan bir ben, bir de Macar Türkiyatçısı Meysaruş vardık (O sıralarda İnönü'nün Ünlü Efendiler diye başlıyan, yalın Türkçe söylevini hatırlattım. Yakub "O zaman Atatük; İsmet Paşa kendisi bunu yapmamalı, başkasına yaptırmalı, demişti" dedi). Bizce her kavram, kelimesiyle beraber doğar ve bunları birbirinden ayırıp yeni ifade şekillerine sokmak hemen hemen imkânsızdır. Avrupa'da bir çok milletler, dil reformları yapmışlardır. Hassaten Almanlar ve Macarlar özcülük (purisme) bahsinde pek ileri gitmişlerdir. Fakat bugün konuşulan Almanca ve Macarca'da hassaten Lâtin kökünden gelen terimlerin hepsi aslî mahiyetlerini muhafaza etmektedir. Halbuki bugünkü Almanca'yı yapan, bilirsin ki Luter'in *Kutsal Kitap* tercümesidir. Fakat bunda Luter halk dilini alıp kullanmıştır. Ne terim, ne sözlük icat etmiş, doğrudan doğruya halk diline göre tercüme yapmıştır. 13. 14. asırlarda lâtince bir patuva olan İtalyanca'yı bugünkü mertebesine getiren Dante ile Petrarca'dır. Bütün bunlar ispat etmiştir ki, dil, halk şuurundan spontané olarak doğan bir beyan şeklidir. Bunu akademi icat edemez. Fransa'da da böyle olmuştur. Dilde inkılâbı şair dâhiler, dâhi

edebiyatçılar yapar. Yahut da Luter'in yaptığı gibi halk kaynaklarından alınır. Dilimizi Divan edebiyatından daha çok bozanı Edebiyat-ı Cedide olmuştur.

Ben – *Son devredeki edebî yazılarınızda fazla frenkçe kelime var. Türlü zamanlarda bu noktadan bu noktadan sizi tenkid etmişlerdir. Bunları niçin kullanıyorsunuz?*

Y.K. – Karşılıklarını bulamadığım için... Kendiliğimden kelime uydurmayı dil meselesi kanaatlerime aykırı bulunduğumdan... Esasen Fransızca olarak kullandığım kelimeleri ayrı ayrı hatırlamıyorum. Türkçesi'ni bulsaydım da aslını bilmiyenler anlamazdı. Sonra, doğrusunu isterseniz ben Harf İnkılâbi'yle ortaya çıkan dil meselesinin bir kültürden öbür kültüre geçişimiz hâdisesi olarak telâkki ediyorum. Yazı yazarken benim aradığım iç armoni –belki de bu dezarmonidir–, güzel yazmak ve doğru yazmak kadar mühimdir. Yapamıyorum. Bu akışta kalemimin ucuna 'hâdise' gelmişse onu yazıyorum, 'olay' diyemiyorum. Belki bir olay demek daha güzel, daha da doğrudur.

Ben – *Atac'ın doğru bulmadığınız tarzına uyan gençleri ve öz Türkçe söylemiyle uğraşanları nasıl buluyorsunuz?*

Y.K. – İçlerinde pek beğendiklerim var. Nurullah'ın bu dilini kolay anlaşılır, munis hale sokan Hançerlioğlu, meselâ böyledir. Gençler, şiirde daha da muvaffak oluyorlar. Modelleri halk edebiyatı. Halk edebiyatına gidiyorlar. İç ahengi hissetmişler. Meselâ aşk yerine ne diyeceksin, monşer? Köylü bile âşık oldum, diyor. Sevgi, *sympathie*'dir."

Yakup'la bu konuşmamızdan sonra başka konulara atladık. Fakat zihnim hep onun söylediklerine işliyordu. Takıldığım noktalar şunlardı:

– Dilleri, dâhi şair ve edipler yaparsa dilimizi bütün medenî kavramları söyliyecek hale getirmek için bu dâhileri, bu kurtarıcıları ne zamana kadar bekliyeceğiz? Dil, yalnız edebiyat mıdır?

– Günümüz düşünürlerinin bilimde, felsefede yazılmış kitaplarını Türkçe'ye çevirirken hangi eski Türk eserlerinde, halkın hangi tabakasında bu kitaplarda her sahifeyi dolduran yepyeni, hattâ eski bilim ve felsefe kavramlarını bulabileceğiz?

– Hangi medenî dil, sadece halk sağduyusunun eseridir? Entelekt temel olmadan, akla dayanır bir dokusu bulunmıyan medenî dil var mıdır?

Bu sorunların düğümünde dil meselemizin yumaklandığını söyleyip bahse son vereyim. En eski devirlerden beri halkta yaşıyan millî kültür bi-

linciyle akıl ve deneyin bu konuda da ciddi olarak birbirini tamamlamasını istemek, inanımca, en doğru bir dilek olacaktır.

İlk yazıları arasında tam metnini koyarak verdiğimiz "Edebî Musahabe", Meşrutiyet devrinin ikinci yılında yazılmıştı. Yakup Kadri, bu yazısında bizden, sanat ve edebiyatta büyük adam çıkmıyacağı tezini savunmakta, buna sebep olarak da sosyal çevreyi göstermekte idi. Genç Yakup'un böyle kara gördüğü Meşrutiyet devresi, "Ne kaldı ki!.." başlıklı ve bu yazıdan tam kırk beş yıl sonraki bir sohbetinde, şöyle tasvir ediliyor: "... O devir misli görülmemiş bir aşk ve şevk devriydi. Hepimizin yüreğinde bir arslan yatardı. Kimimiz bir Dalton gibi bir ihtilâlci, kimimiz Bonapart gibi bir serdar, kimimiz Homeros gibi bir şair olmak isterdik. Durmadan, yüksek ve asîl ihtiraslarla yanıp tutuşurduk. O yüksek ve asîl ihtiraslar devri biraz daha sürseydi, fikir ve edebiyat sahasında da birkaç Mustafa Kemal yetiştirirdik. Fakat çok sürmedi. Birinci cihan harbi sonunun hezimet havası içinde türeyen bir vurguncu ve yağmacı sınıfı, Ziya Gökalp'in 'Kıyamet hükümleri' ile beraber mânevi değerlerimizi de alt üst etti. Bu yolda kalemini, kitabını atıp şeker vagonlarına atlıyan (idealistler!) yahut da bunların hizmetine giren şair ve edipler görülmeğe başladı.

Yakup, kırk beş yıl eskiye baktığı zaman vaktinde bir dikenlik gibi gördüğünü biraz önce yine onun kaleminden çıkmış haliyle seyrettiğimiz Meşrutiyet devrini bu sözleriyle güllük gibi göstermektedir. Sohbetinin sonlarına doğru ise aynı kara görüş bugüne yöneliyor. Fakat 1909 Musahabesi'yle 1956 Sohbeti, neticede aynı noktaya geliyorlar:

> "Şimdi, genç neslin ruhu, kursağı kadar açtır. Edebiyat diye bir şey kalmamış diyen ihtiyar idealist, böyle bir hengâmede neyi bekliyebilir?"

İdealist ihtiyar dediği, Kâzım Nâmi Duru'dur ve yine Yakup'un bir yazısından öğreniyoruz ki, o, bu kötümser sözleri söylememiştir. Kırk beş yıl önceki fikirleri ile şimdiki düşünceleri arasında yaptığımız karşılaştırma, ancak istek dolu ruhiyle Yakup Kadri'nin daima halden şikâyetçi mizacını bize açabilir. Bu hal, onda değişmiyen bir karakter çizgisidir. Fakat gönlüm ister ki, bu günden seneler sonra onun kalemi, şimdi yaşadığımız devri, Meşrutiyet gibi gösterebilsin!..

Muhakkak olan şudur ki, Türkçe, donmuş bir dil değildir. Onda görüp şikâyet ettiğimiz istikrarsızlık, belki de dilimizin hayrına. Çünki son asır içinde Garplılaşma hareketi türlü safhalarda gerçekleşirken, geçmişte değişmez dil örneklerine bağlansaydık, bu kadar ilerleyiş bile imkânsız olurdu.

Bugün artık Türkçe için, "üç dilden mürekkep bir dil, diyen yoktur. İşte bir hakikat ki, onu yıllarca böyledir, böyle değildir diye tartışıp durmuştuk. Yabancı dil kuralları ölmüştür... Diri sanılanlar, birer arta kalmadır. Geri gelmiş gibi olanları ise birer hortlaktan başka bir şey değildir. Türkçe, Türk milleti ve Türkiye devleti kadar bağımsız bir dildir. Durmıyan, yürüyen ve yürüyüşüne yetişmiyenleri temizliyen bir dil...

IX

Ziya Gökalp ve Yakup Kadri

"Yakup Kadri, Yahya Kemal, Falih Rıfkı, Refik Halit, Reşat Nuri Beyler gibi nâsirler ve Orhan Seyfi, Faruk Nafiz, Yusuf Ziya, Hikmet Nazım, Vâlâ Nurettin Beyler gibi şairler, yeni Türkçeyi güzelleştirdiler."

Türkçülüğün Esasları, ZIYA GÖKALP, s. 13, 1923

Ziya Gökalp, Tanzimat'tan bu yana gelip geçen bir asır içinde memleket ve cemiyet meselelerini sistemli ve metotlu bir şekilde ortaya koyan en mühim ve en tesirli fikir adamımızdır. Hakkında pek çok ve hattâ bazan kıymetli şeyler yazılmakla beraber, devamlı bir değişme ve gelişme içinde geçmiş, ellisini bile bulmadan aramızdan –vakitsiz denecek bir çağda– göçmüş olan Gökalp'in fikir tekâmülü ve vardığı son merhale, iyice incelenip meydana çıkarılmamıştır. Onun kadar devrine ve etrafındakilere derin etkiler yapmış mütefekkirimiz yoktur demek, aşırı bir hüküm söylemek olmaz. Düşüncelerini yazıya geçirdiği süre onbeş sene bile tutmadığı halde çok yazmış, mizacı çekingen olmasına rağmen çok söylemiş, dıştan hareketsiz görünen vücudunun içindeki ruh kudretiyle, harekete geçme istidadında olanları durmadan tahrik etmiştir. Bu kadar *statique*, durgun bir madde kalıbında, bu derece *dinamique*, coşkun bir ruh nâdir görülür. Düşünce ve inanlarını daima *action* haline getirme bakımından Ziya Gökalp, her şeyden önce tipik bir politikacıdır.

Bizde politikacı deyince, fikirleri açıklamanın hareket serbestliğini bozacağı düşünülerek, yalnız iş başında bulunan vazifeli adamlar hâtıra gelir. Az

konuşan, fikirleri sarahatten uzak, çok kereler ihtimalleri açıklayıp neticeyi söylemekten çekinen, hattâ zülfiyara dokunacak mânalar verilmesi kaygısiyle hareketlerini bile kalabalıktan gizliyen politik makam sahipleri akla getirilir. Dedikodunun çok, cehalet dolayısiyle yorumlamaların sakat olduğu yerlerde bu tarz, belki fert olarak politikacıyı korur. Fakat korkak ve teşebbüssüz yapar. Halbuki cemiyet içinde en ileri ve bazan en sorumlu hareketlere atılması lâzım gelen politikacının korkaklığı, onu daima tereddüde, tereddüdler ise yapmanın değil, yapamamanın kötülüklerine onu mahkûm eder. Bu tipik, birbirine zıt iki misali, siyaset tarihimizin iki meşhur şahsiyetinde pek güzel görebiliriz: Kâmil Paşa, Sait Paşa. Kâmil Paşa, durmadan çenesini oynatıp hiçbir şey söylememesiyle; Sait Paşa, düşündüğünün ne olduğunu bilmece haline sokarak ifade etmesiyle birbirinin aleyhindeki rejimlerde bile iktidarın en yüksek mevkilerine hem de müteaddit kereler yükselebilmişlerdir.

Ziya Gökalp, Meşrutiyet ilân edildikten sonra gittiği Selânik'te, daha İstabdat devrinde iken girdiği İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde başlı başına hareket merkezi olmuştu. Bu karışık politika makinesinde hiçbir zaman ne motör, ne şoför olmak istemiştir. Teşbih câizse o, sadece akaryakıt kalmayı tercih etmiştir. Bilim, felsefe ve şiir; bu tahrik edici maddenin unsurlarıdır. Bilhassa Türk cemiyetini tarihinde ve halinde incelemekle işe başlamıştır. Bıkmadan, yorulmadan eski devirlerde Türk ailesini, Türk dilini, Türk devletini, Türk ahlâkını, Türk kültürünü ve medeniyetini aradı. Bu çalışmalarında tam bir bilgindi. Bu araştırmalardan aldığı neticelerle, milletin sıkıntılı halini görüp içlendiği, üzüldüğü ve özlediği zaman, tam bir idealist ruha bürünüp duygularını söyledi. O zaman şairdi. Bilginliğinin verdiği fikirleri, şairliğinin hazırladığı duyguları birbirine katarak birtakım terkipler yapıyordu. O zaman da filozoftu. Gökalp'in ömrünü şöyle hulâsa edebiliriz: Düşünüp duydu, düşünüp duyduklarını birleştirerek söyleyip yazdı ve bunları yaptırdı. Şuurdan şiire, şiirden harekete geçti. Bu bakımdan Ziya Bey, *action*'da da müteaddidir. Öyle olmasaydı yaptırmaz, yapardı.

Ben burada Gökalp'i bütün eserleri ve hareketleriyle inceliyecek değilim. Yukarıdan beri yaptığım gibi Yakup'la temas eden olay ve kişileri kendi görüşümle ve doğru şekilleriyle çizerek doğruya en yakın ölçüdeki çerçeveyi vücuda getirmeğe çalışıyorum. Onun için Gökalp üzerinde biraz daha durmalıyım. Gökalp ne idi, ne değildi? Bunu kendine söyleterek belirtmek en isabetli yol olacaktır. Eski harfleri okuyamıyan bugünkü nesil, onu kendilerine göre ezip büzenlerin ağzından ve kaleminden dinleyip çok defalar metinden takip edemediği için Ziya Bey hakkında yanlış kanaatlere kapılmaktadır. Bu büyük Türk bilgini, bir taraftan ters anlaşılmakta; ona atfedilen fi-

kirlerin, ciddi bir tahlile uğramadan, olduğu gibi doğruluğuna inanılmaktadır. Bu hal, millî idrakimiz için de zararlı ve hattâ tehlikeli görülebilir.

Her şeyden önce şunu belirtmelidir ki Ziya Gökalp, milliyetçi idi, ırkçı değildi. Bu konulardaki fikirlerinin hulâsasını veren ve son eserlerinden biri olan *Türkçülüğün Esaslar*'ında der ki:

> "Irkın, içtimaî hasletlerle hiç bir münasebeti kalmayınca, içtimaî seciyelerin mecmuu olan milliyetle de hiç bir münasebeti kalmaması lâzım gelir." (s. 16)

Yine der ki:

> "Irk kelimesi esasen mevâşi (Yük hayvanlariyle süt ve etleri için beslenen hayvanat –Kamus-ı Türkî) fenninin ıstılahlarındandır." (s. 15)

Yine der ki:

> "Filhakika atlara şecere aramak lâzımdır, çünki bütün meziyetleri sevk-i tabiî (içgüdü)ye müstenit ve irsî olan hayvanlarda, ırkın büyük ehemmiyeti vardır. İnsanlarda ise ırkın içtimaî hasletlere hiç bir tesiri olmadığı için, şecere aramak doğru değildir. Bunun aksini meslek ittihaz edersek, memleketimizdeki münevverlerin ve mücâhitlerin bir çoğunu feda etmek iktiza edecektir." (s. 21)

Ve yine der ki:

> "Memleketimizde vaktiyle dedeleri Arnavutluktan, yahut Arabistandan gelmiş millettaşlarımız vardır. Bunları Türk terbiyesiyle büyümüş ve Türk mefkûresine (idealine) çalışmayı itiyat etmiş görürsek sair milletdaşlarımızdan hiç tefrik etmemeliyiz. Hususuyla bunlar arasında milletimize karşı büyük fedakârlıklar yapmış, Türklüğe büyük hizmetler ifa etmiş olanlar varsa, nasıl olur da bu fedakâr insanlara siz Türk değilsiniz diyebiliriz? Bu hal, caiz olmadığından 'Türküm' diyen her ferdi Türk tanımaktan, yalnız Türklüğe hiyaneti görülenler varsa cezalandırmaktan başka çare yoktur." (s. 21)

Bu sözler ispat etmiştir ki, hayatının en olgun zamanında kabul ettiği fikirlere göre Ziya Gökalp, ırkçı değildir. Bizdeki ırkçıların, "İnsan için mâ-

neviyat, maddiyattan mukaddemdir, bu itibarla milliyette şecere aranmaz," diyen Gökalp'i kendilerine önder saymaları, ya gafletin ya cehaletin veya sıfat aranmaz bir demagojinin eseridir. Bu, fikrî bir sapıklık veya siyasî bir hileden başka bir şey bellenemez.

Gökalp, Atatürk'ten önce ve Atatürk'ten sonra bazılarınca Türk milliyetçiliğinin adı olarak kullanılan Türkçülük tâbirini, en doğru tarifiyle belirtir ve der ki, "Türkçülük, Türk milletini yükseltmek demektir." Yanlış yorumlara uğradığını ve tekrar uğratılabileceğini sezmiş olacak ki, Atatürk, Türkçülük sözünü hiç kullanmamıştır. Daima "Türk milleti, milliyet, milliyetçi ve milliyetçilik" sözlerini kullanmıştır. Kendisine "Türkçü müsünüz?" diye sorulduğu vakit, bizi herkesten iyi bilen bu büyük Türk, "Ben Türküm!" demekle yetinerek kesin ve keskin cevabını vermiştir.

Gökalp, yaşayışı itibariyle tam bir Şarklı idi. Mütevazı, gösterişsiz, hasta iken yatağının etrafına kitapları dizilmiş, el yazısı müsveddeleri torbalara konmuş, hâsılı her hali ile Garplı'ya benzemez bir adamdı. Dış görünüşüyle böyle olduğu halde şu ileri fikirlere yükselebilmişti:

> "Bir millet ya Şarklı olur, ya Garplı olur. İki dinli bir fert olmadığı gibi, iki medeniyetli bir millet de olamaz. Tanzimatçılar bu noktayı bilmedikleri için, yaptıkları teceddütde muvaffak olamadılar. Türkçülere gelince, bunlar, esasen Bizanslı olan Şark medeniyetini büsbütün terk ederek Garp medeniyetini tam surette almak istediklerinden azimlerinde muvaffak olacaklardır." (s. 39-40)

Ziya Gökalp'in bu sözleri arasında formüllendirilmiş olan "iki medeniyetli, iki dinli gibidir". Prensibi, bugün de üstünde durulmağa ihtiyaç duyduğumuz esaslı bir noktadır. Hem Şarklı hem Garplı olunamıyacağını bu kadar açık, ilk defa o söyledi. Şark medeniyetine Bizanslı demesinin doğru olmadığını sanırım. Fakat Bizans için Şarklı demekte izahı mümkün bir anlayış yok değildir.

Daha önceleri Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalanmaktan korumak için bir taraftan İslâm ümmetini, diğer taraftan imparatorluk hududu dışındaki Türkleri birleştirmek ümidiyle Türk âlemini göz önünde bulunduran Ziya Gökalp, siyasî sorumluluğuna merkezi umumi üyesi sıfatiyle iştirake mecbur kaldığı İttihat ve Terakki'nin politika sahnesini bırakmasından sonra ve İstiklâl Mücadelesi'nin millî zaferle kutlu neticeye varmasını müteakip fikirlerini bu derece tasfiye etmiştir. Nitekim der ki:

"Türklüğe dair bütün bu hareketler akim kalacaktı, eğer Türkleri Türkçülük mefkûresi etrafında birleştirerek büyük bir inkıraz tehlikesinden kurtarmağa muvaffak olan büyük dâhi zuhur etmeseydi. Bu büyük dâhinin ismini söylemeğe hacet yok. Bütün cihan bugün Gazi Mustafa Kemal ismini mukaddes bir kelime addederek her ân hürmetle anmaktadır. Evvelce Türkiye'de Türk milletinin bir mevkii yoktu. Bugün, her hak Türkündür. Bu kat'î ve büyük inkılâbı yapan zat, Türklüğün en büyük adamıdır." (s. 13-14)

Halbuki bu sözleri yazan Ziya Gökalp, bel kemiğimizi kıran Birinci Umumî Harbin içinde o harbe cihâd-ı ekber ilânları ve panturanizm hülyaları dolayısiyle tamamiyle muarız olan Mustafa Kemal'in, her zaman ve her vesile ile reddettiği şu fikirlerin şiirini yazmıştır:

İşte biz düştük yola,
Yolumuz uğur ola,
Galiçya'ya, oradan
Doğru Sivastopol'a.

Kırım, Azak burada,
Nogay, Kazak burada,
Milyonlarca soydaşlar
Hepsi de bak burada.

Esasen Ziya Bey'in, Atatürk tarafından Umumî Harb içindeki hareketleri doğru görülmiyen Enver Paşa'yı övmesini ve bu hususta manzumeler yazmasını; onun tam zıddı kanaati besliyen ve ne panislâmizmi ne de panturanizmi kabul etmeyişi ortaya çıkmış bulunan Mustafa Kemal'i biraz önceki satırlarda olduğu gibi göklere çıkarmasını, ancak millî duygularındaki samimiliğe bağışlıyabiliriz. Yoksa bir fikir adamı için bu derece zıtlara tapış, kolay göz yumulacak değişmelerden sayılamaz. Eğer Çanakkale zaferi dolayısiyle, merkezi umumî üyesi Ziya Gökalp, fiilî tesirini bilmemesine imkân olmıyan Mustafa Kemal'i, hiç olmazsa, bir adsız kahraman gibi o zaman övmüş olsaydı, yukarıya aldığım takdirlere daha az değişmiş olarak varmış bulunurdu.

İstiklâl Mücadelesi, birçok millî meselelerimizi hareketten ve zaferden gelen bir uyandırışla nasıl çözdüyse fikir adamlarımızdan bir çoğunun mücerret bir şekilde zihin yorarak halle uğraştıkları sosyal davâları da aynı aydınlatıcı doğuşun ışıklarında selâmete erdirmiştir. Onun için değil midir ki,

Afyon zaferi, gerçek Türk Renaissance'nin besmele çekildiği tarihi işaret eder? Ziya Bey merhum, İstiklâl Mücadelesi'ni görmeden ölse ve *Türkçülüğün Esasları*'nı bu görüşle yazamasaydı, dilekleri ve düşünceleri Umumî Harb'in dört yandan ufuklarımızı kaplıyan karanlıklariyle yalanlanmış, kara bahtlı bir idealist olarak tarihimize gömülür giderdi. Onun bütün gayreti, Osmanlı İmparatorluğu'nu, türlü kavimleriyle bir uzlaşma yolu bulup yaşamağa devam ettirmekti. Nitekim 1918 mağlûbiyeti gerçekleştiği zaman bile Araplarla bizim bir federasyonda birleşmemizi söyliyerek Osmanlı İmparatorluğu'nun büsbütün yıkılmamasını sağlamak istiyordu. Bilmiyor muydu ki, Umumî Harb'in Fransız ve İngiliz görüşüne göre ve gayesi de Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanıp Suriye, Bağdat, Hicaz ve Filistin'de bu devletlerin birer nüfuz bölgesi elde etmeleriydi? Dediğim veçhile İstiklâl Savaşı, bütün bu ve buna benzer meseleleri, o arada panturanizm ve panislâmizm gibi ütopilerle bunlara inananları, çöreklenmiş bir kördüğüm (Gordium) gibi, Türk kahramanlarının kılıcı ile ve bir vuruşta kesip attı. Bugün artık kendi millî hudutları içinde bir Türk milleti vardır ve bunun, muhtaç olduğu anlayışa, refaha ve terakkiye kavuşturulmasından mukaddes bir ideal olamaz. İstediğini bilmiyenler ve bilmediğini istiyenlerin yanlış hareketleriyle uğradığımız felâketler, tarihten okumağa hacet kalmıyacak kadar acı ve açık, gözlerimiz önünde vuku bulmadı mı?

Yakup Kadri, devrinin büyük adamlarından biri olan Ziya Gökalp'i ilk defa bir tesadüfle tanıdı. Balkan Harbi'nden biraz sonra idi. Yakup o zaman Kadıköy'ünde oturur ve İkdam'da Tahrir Heyeti Müdürlüğü yaparak hayatını kazanırdı. Bir gün Kadıköy vapurunda, o zaman kendisini pek seven Cenap Şahabettin'e rastgeldi. Cenap ona "Haberin yok mu; biz haftada bir defa Tokatlıyan'da toplanıyoruz. Abdülhak Hâmid, Ali Ekrem, Süleyman Nazif de bu toplantılara geliyorlar. Bugünkü içtimaya sen de gel," diye teklifte bulundu. Ondan sonrasını Yakup Kadri bana şöyle anlatmıştır:

> "Cenab'ın bu teklifine –O kadar büyüklerin arasında benim ne işim var?– diye cevap verdim. Fakat ısrar etti. Beraberce Tokatlıyan'a gittik. Onların toplandıkları odanın yanında bir hol vardı. Yalnız Süleyman Nazif ile Diyarbekir mebusu Feyzi Bey oturuyorlar. Sonra tombul bir adam geldi, hep beraber içeriye girdik. O zaman Türkçülerin ileri sürdüğü lisan meselesine Cenap ve Nazif cephe almışlardı. O şişmanca adam, (Ziya Gökalp) de bu münakaşalara iştirak etmek için gelmiş. Türkçe meselesi konuşulmağa başlandı. Cenap, –Lisan kendiliğinden badeleşiyordu– terkipler bir teferruat meselesidir. Lisanın nasıl olmasını istiyorsunuz?–

diye sorunca Ziya Gökalp, beni işaret ederek –İşte Yakub Kadri'nin yaptığı gibi...– diye cevap verdi. Cenap, gülmeğe başladı. Gel zaman git zaman Ankara'ya geldim ve mebus oldum. Diyarbekir Mebusu olan Feyzi Bey, bana bir gün o günkü içtimadan bahsetti ve dedi ki –Ziya Bey o günü oraya mahsus gelmişti. Münakaşa bitip de Tokatlıyan'dan çıkarken bana söylediği şu oldu? Hah, onlar Yakub Kadri'yi bizim elimizden almağa çalışırken ben onu onların elinden aldım."

Yakup'un lisana karşı durumunu bundan önceki bölümde açıkladığım için bu meseleye burada tekrar yer vermiyeceğim. Onun Ziya Gökalp hakkındaki fikirlerini söylemeğe devam edelim. 1948 Haziranı'nda Bern'de bana şunları anlatmıştı:

"Benim Ziya Gökalp'e sempatim fazladır. Fakat ben Gökalpist değilim. Onda iyi işler bir ilim kafası gördüm. Alelâde bir hâdiseyi, meselâ bir şerbetçi, bir bozacıyı öldürürse bunu bir âlim başka türlü, bir hukukçu başka türlü, bir romancı veya şair başka türlü görür. Gökalp böyle bir hâdiseyi ilim kalıbına sokmakta mahirdi. Şark'ı iyi bilirdi. Garp'a dair malûmatı pek yoktu. Fransız içtimaiyatcısı Dürkheim'i almış, onun fikirlerini kendine göre yoğurmuştu. İttihat ve Terakki'nin cemiyetçi ve merkeziyetçi zihniyetini ve Almanların devletçiliğini almış, İttihatçılığa tatbik etmişti. Öldüğü vakit bunları Hâkimiyeti Milliye'ye yazdımdı.

Onunla beraber olduğum taraflar da vardır. Devletçiyim, onun gibi. Türk, doğuşu itibariyle *etatiste*'dir. Hürriyetçi değilim, ferdiyetçi değilim. Gökalp ferdiyetçi için (yaşadığı cemiyetin dışına çıkmış adam, kendini beğenen adam) derdi. Bu bakımdan Ziya Bey, meselâ, Hamdullah'ı beğenmezdi. –Her şey onunla başlar, onunla biter– derdi. Bizi bazan evine davet ederdi. Hamdullah, Yahya Kemal, Köprülü, giderdik. Rakı çıkarırdı. Fakat meclis, rakı meclisi olamazdı. Oradan buradan konuşurken bile o eski Türklerde şölen nasıl olur, Şamanlar bu törenlerde neler söyler, onları anlatırdı. Başka ciddî mevzulara geçer, durmadan konuşurdu. Ben hiç bir zaman bu kundura ayağımı sıkıyor, bu çantayı kaça aldınız, gibi bir sözü bir difa bile onun ağzından işitmedim."

Yakup ezberden okuyordu:

"Benim gönlüm kış günü aç
Kalan bülbül gibi muhtaç.

Ruhum hasta, sensin ilâç
Beni dertten kurtar Tanrım.

Nu uzağım, ne yakınım,
Yüz verilmez bir şaşkınım.
Ayrılamam, alışkınım,
Dost olalım tekrar Tanrım.

Beni kovma tâ ademe,
At istersen cehenneme,
Nârında var nurdan şemme,
Ben isterim didar Tanrım.

Ziya Bey'i bana ilk sevdiren *Tanin*'de çıkan bu şiiri olmuştur. Sonra (Mehafetullah, Munabbetullah)ı ne güzel söylemiştir:

Vâız, deme Cehennemin ateşi
Çıkar bilmem kaç bin çeki odundan.
De ki, vardır bir güzellik güneşi
Doğmuş bizim aşkımızın odundan.

Beni cennet vaadi ile avutma,
O kalbimdir, çünki sevgi elidir.
Cehennemin azâbile korkutma,
Korku nedir bilmez, gönlüm delidir.

Bunun yanında Enver Paşaya da methiye yazmıştır. Bakma sen ona. Ne sentetik kafa! Şiir yazarken bile bir gayeye gidiyor. Rıza Tevfik'in koşmaları bunun yanında sıfırdır. Ahmet Bey (Ağaoğlu) Petersburg'da, Sorbonne'da okumuştu. Fakat o değildi. Ondaki toplayıcı düşünme, Akçora'da da yoktu. Erneste Renan'ın rühle-i tedrisinde okuduğunu söylerdi, ama dağınıktı. Doktriner bir kafa değildi."

Yakup, bunları anlatırken sevip ayrıldığı bir dostundan bahseder gibi içleniyor, duygulanıyordu. Söz Homeros'a atladı. Beşeriyetin meydana koyduğu en büyük eserin *İlyada* (İlias) olduğunu söyledi, sonra konumuz olan insana döndü:

"Ziya Bey, Homeros'u model olarak alırdı. Türk masallarını onun gibi yazmayı etrafındakilere telkin etmek isterdi. Bir takım gençler kendisinin (*Épique*) şiir lâfını (ipek) şiir diye anlamışlardı. Biz (ipek şiir yazaca-

ğız) der dururlardı. Bu cereyan gitgide büyüdü. Reşit Galib'in Faruk Nafiz'e yazdırdığı Kahraman, bu cereyanın eserlerinden biridir. O cereyan Türk Ocağından gelmiştir. Benim de fikrim odur. Yalnız Ziya Bey'in anlamadığı şey, Homeros'u bildiklerimiz gibi bir şair zannetmesidir; oturmuş, Odysee'leri yazmış sanırdı... Tabiî böyle değildi. Bugünün edebiyatı, iki türlüdür. Kültürden gelen edebiyat. Bugünün Fransız edebiyatı böyledir. Bir de halkın edebiyatı var. Bu halk edebiyatını toplamak lâzım. Kalevala, Fin köylerinden toplanan parçalar değil mi? Ama toplamak lâzım. Ziya Bey, bizzat bu tecrübelere de girişmişti. Ergenekon'lar, Alageyik'ler ne muazzam şeylerdir.

Biz Türk Hanın beş oğluyuz
Gök tanrının öz kuluyuz
Beş bin yıllık bir orduyuz
Turan yurdu durağımız.
Börteçene kurdun adı,
Ergenekon yurdun adı,
Dört yüz sene durdun, hadi
Çık ey yüzbin mızrağımız...

Ziya, Turancılığı son zamanlarda tamamiyle bırakmıştı. Onun Turancılığı Meşrutiyette başlamıştı. Ben Ziya Bey'in ağzından Turancılık diye bir şey işitmedim. Bazıları Şark Türkleriyle Garp Türklerinin birleşeceklerine kaildiler. Halbuki Ziya Gökalp, –bizim tarihî mukadderatımıza iştirak etmemiş olanlarla nasıl anlaşabiliriz?– derdi. Nitekim Atatürk'ün bir sofrasında Çerkes Ethem'den konuşuluyordu. Yanımda oturmakta olan, Şark Türklerinden bir Mebus bana sordu: Bu Çerkes Ethem de kim? diye."

Yakup'un odayı dolduran kahkahası, bu geçip gitmiş soruyu *sarcastique* edasiyle cevaplandırıyordu. Sonra ciddileşti ve devam etti:

"Ziya Bey, yüz defa, bin defa söylerdi ki, ümmet ve millet mefhumları başka şeylerdir. Bunları ayırmalı derdi. İslâm dini ve alelitlak din, bir vicdan ve iman meseleasidir. Allah bir, Peygamber hak. Buna inanırım; bitti. dinin sivil hayatımıza tesir eden tarafını ayırırdı. Darül-Hikmet-ül-İslâmiye hakkında düşünceleri ne enteresandır? Millet anlayışı da bizim Anayasa anlayışına gelmişti. 1917'de, Turan, İmparatorluk dâvaları, Şarkta fütuhat, filân hep suya düştü. Harbin kaybolacağını hissettiği zaman şöyle

bir Türkiye tasavvur etmişti: Avusturya Macaristan gibi bir konfedere Türk-Arap devleti. Bunu bir teori olarak söylemedi. Bütün Araplara bir istiklâl verilecek, onlar müstakil bir devlet olacak ve bizimle birleşecek. Hattâ bunun için bir *constitution* bile bulmuştu. Şartlara göre kafası değişen, gelişen bir adamdı. Avrupalı bir zihniyet taşırdı, doğrusu."

Yakup'un anlattığı Ziya Gökalp, bu bahse başlarken son ve gelişmiş şekliyle anlattığımız Ziya Gökalp'tir. Selânik'te Genç Kalemler içinde iken 1911'de şöyle diyor ve diyenler arasında bulunuyordu:

"Bir İngiliz, bir Fransız, bir Alman, başka başka siyasî cemiyetlere mensupturlar. Her birinin hususî bir vatanı vardır. Onlar gibi biz de bir Osmanlı milletine bir Osmanlı vatanına mensubuz."

Bu cümleler o zamanki kanaatini göstermede ne kadar açıktır? Fikrini izah için şunları da ilâve ediyordu:

"Millî tâbirinden bazı lisan bilmez gazetecilerin, politikacıların anladığı mânayı murat etmiyorum. Onlar millet kelimesini (kavim) mânasında kullanıyorlar. Rum Patrikhanesi bu tâbir galetine kapıldığı içindir ki Osmanlı milleti yoktur, Osmanlı milleti bir tâbir–i lisanîdir suretinde bir mugalâta yapmıştı. Bizce millet, siyasî bir nüfuza, yani bir devlet kuvvetine malik bir cemaattir. Binaenaleyh. Osmanlılık mutlaka bir millettir. Fakat, Türk, Rum, Kürk, Arnavut, Bulgar, Ermeni unsurları gibi Osmanlı milletinin içtimaî bünyesine dahil bulunan heyetler birer millet değil, bir (kavim)den ibarettir."

Halbuki bundan üç sene sonra Ziya Gökalp kavim dediği "Türk" için şöyle söylüyordu:

"Osmanlılık, İslâmlık, Türklük doğmadan Osmanlı Devleti, İslâm Ümmeti, Türk Milleti vardır... Mevcut cemaatler içinde bu vazifeyi (toplama vazifesini) ifa edebilecek ancak lisanî cemaat, yani milliyettir. Çünki evvelâ bir lisanı konuşanlar, ekseriyetle bir soydan gelen insanlar olduğu için bir millet, aynı zamanda bir (ırk) demektir."

Bu cümleler Gökalp'in *Tanin*'de (2 Haziran 1914) çıkan "Milliyet Mefkûresi" adlı makalesinden olduğu gibi alınmıştır. Bu makale, diğer bazı ma-

kalelerle birleştirilip 1918'de *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak* isimli kitapta tekrar neşredilmiştir. Orada parantez arasına alınmış olan ırk kelimesi yerine (kavim) konmuştur. Bu da gösteriyor ki, Ziya merhumun kafasında millet, ırk, kavim... gibi tâbirler temel anlamlariyle çok defa mâna ve yer değiştirmişlerdir.

Ziya Gökalp, *doğmatique*: nascı idi, fakat *fanatique*: müteassıp değildi. Onun otuz sene önce söylediği şu sözleri bugün biri söylese kim bilir, ne gibi yorumlara uğrar? "Türkiye'de büyük sanayi teşekkül ettikten sonra bizde sosyalism mefkûresi doğacaktır. Fakat, bu, diğer küçük mefkûreler gibi millî mefkûrenin muavini mevkiinde kalacaktır." Dahası var Ziya Bey, "İnsanî irfanın millî hars (kültür) ile beynelmilel medeniyetten mürekkep" olacağını ve "insaniyetin müstakil milletlerin fedarasyonundan husule gelecek beynelmilel bir cemiyete doğru gittiğini"de söylemişti. "İnsani" dediği irfan, "Humanisma"nın tâ kendisidir ve onun özlü bir tanımlamasını gösterir. Yalnız bunda beynelmilel olarak vasıflandırılan medeniyet kavramı, sırf maddî, teknik anlamda alınmamış olmalıdır. Şark ve Garp klâsiklerini çıkarırken her kitabın başına konulmuş ve 1946 Ağustosun'da bakanlık emriyle basılmış nüshalardan bile çıkarılmış olan takdim yazısındaki Humanisma terimini Komünisma sözüyle kafiliyerek söyliyenler, Gökalp'in bu anlayış ve anlatışlarını görüp de ibret alsınlar. Ziya merhumun milletlerarası cemiyet dediği şey de Birleşmiş Milletler'in kuvvetli bir sezişidir ("Türkçülük nedir?", *Yeni Mecmua*, no. 27, 15 Ocak 1918).

Yakup Kadri, 1927'de yazıp neşrettiği *Hüküm Gecesi* romanında Ziya Bey'in güzel bir portresini yapar. Talât, Cemal ve Bahaddin Şâkir, Merkezi Umumi'de buluşmuşlardır. Konuşurlarken Ziya Bey içeri girer. Alt tarafını Yakup'tan dinliyelim:

> "Tam o sırada odadan içeriye etine dolgun, kısa boylu, gür ve düşük bıyıklı bir adam girdi. Kırk yaşlarında görünen bu adam, bir mektepli çocuk kadar mahçup tavırlı idi. İçerideki bu mühim şahsiyetlerin kendi aralarında bir muhavereye dalmış olduklarını görünce ters yüzü geriye dönüp çıkmak istedi. Onu da yapamadı, bir müddet afal afal etrafına bakındı:
>
> – Gel bakalım hocam, gel bakalım.
>
> Bunu söyliyen Talât Bey idi. Tıknaz ve ağır adam gayet karışık ve mübhem bir selâm vererek yaklaştı. Arkaya doğru atılmış fesinin tamamiyle açık bıraktığı alnının ortasında eski bir kurşun yarasını andıran bir küçük çukur vardı. Bu, Merkezi Umuminin derin ve esrarengiz nazariyatçısı Ziya Gökalp'ti.

Ne gülüyor, ne konuşuyor, dik dik önüne bakıyordu. Bir elini öbür elinin içine aldı ve baş parmağını ovmağa başladı. Talât Bey:

– Tam zamanında geldin hocam, dedi. Demin Cemal'e diyordum ki, fırkanın içinde bir nefer gibi ifay-ı vazife etmek her şeyden üstündür.

Ziya Gökalp bir müddet cevap vermedi. Sonra güçlükle işitilebilen bir sesle mırıldandı:

– Fırkada görülecek çok iş var. Evvelâ bu programı değiştirmeli. Yerine sıkı milliyet esası üzerine bir program yapmalı. Sonra da cemiyetin harsî cephesini takviye etmeli...

Talât Bey, rahat, ferahlı ve yuvarlak göbeğini hoplatarak güldü:

– Bak, bak; nelerden bahsediyor. Olur şey değilsin be hocam. Evvelâ şu teşkilâtımızı itham edelim de hars mars ondan sonra... dedi. Ziya Bey yine uzunca bir sükûtu müteakip şunları söyledi:

– Teşkilât... Bu o kadar mühim değil. Teşkilât kalıptır, binadır, hendesedir. Bu kalıbın içine hangi ruh nefh edilecek? Bu bina ne ile döşenecek ve ne gibi kimselerle iskân edilecek? Bu hendesenin ispat ettiği dâva ne olacak? Asıl mesele bunu tâyin ve tesbittir. Bugün memlekette açık, sarih iki fikir cereyanı görülüyor. Bunlardan biri Osmanlıcılık, diğeri Türkçülüktür. İttihat ve Terakki kendi sinesinde bu iki zıt cereyanı ne suretle telif edecek?

Bahaddin Şâkir söze karıştı:

– Mutlaka telîfi lâzım mı? İkisinden birini tercih edeceğiz.

İliğine kadar Osmanlı, yani emperyalist olan Cemal Bey sinirlendi:

– Vallahi, gücenmeyin ama, ben bu Türkçülüğü anlamıyorum, dedi. Hemen öteden Talât Bey, o emsalsiz amelî fırka adamı kafasiyle:

– Canım, mesele şimdi burada bir takım fikirleri, nazariyeleri münakaşa etmek değil, dedi; mademki Ziya Bey'in dediği gibi memlekette böyle iki cereyan vardır. Her halde İttihat ve Terakki bunları benimsemek, bunları kendine mal etmek ıstırarındadır. Zira, fırkamız bütün memleketi sinesine alan vâsi bir teşkilâttır.

Ziya Gökalp mütemadiyen baş parmağını oğuşturuyordu; bir müddet boynunu büktü, gövdesini endişe-âver bir inhina ile yana meylettirdi. Söylenen sözleri hiç işitmiyor ve dinlemiyor gibiydi. Cemal Bey:

– Daha iyi söyledin ya. Mademki İttihat ve Terakki teşkilâtı bütün memleketi sinesine alan bir cemiyettir, şu halde Osmanlılık taraftarı olması lâzım gelir. Çünki bu memleketin adı 'Devlet-i Aliye-i Osmaniye'dir.

Ziya Gökalp:

– Adı öyledir ama kendisi hiç de öyle değildir, dedi. Osmanlı Devleti sunî bir müessesedir. Eğer Osmanlılık, dilleri, ırkları, harsları birbirinden ayrı bir sürü anâsırı bir araya toplayıp bir vahdet vücuda getirmek ise bunun adına sadece 'hayal-i ham' diyeceğiz. Zira, bu anâsırın birleşmesi imkânı yoktur.

Ziya Gökalp'in şu son sözleri Bahaddin Şakir'in bağrında âdeta cuşişli bir tasdik sayhası kopardı:

– Hay Allah senden razı olsun. İşte bu hakikati telâffuz etmek lâzımdır. Nafile birbirimizi aldatmıyalım. Ergeç bu memlekette kanlı bir unsur cidalinin şahidi olacağız. Bu nâ kaabil-i içtinap bir âkıbettir.

Talât Bey'in iri bilyaları andıran gözleri kafasının içinde yuvarlana yuvarlana döndüler. Sâkin ve rahat karnının üstünden sanki bir his-Kablel-Vuku (önsezi)un Ra'şesi geçti:

– İşte, dedi, bu da bir teşkilât meselesi. Bu mücadele sanki başlamadı mı zannediyorsunuz? Başladı, efendiler, çoktan başladı. Fakat bizim teşkilâtımız zayıf ve noksan olduğu için henüz işin vüsat ve ehemmiyetinden kâfi derecede haberdar olamıyoruz. Kim ne derse desin onlar, bu hususta bizden daha mükemmel vesaite yani –teşkilâta– maliktirler.

Bunları söylerken Ziya Gökalp'in gözlerinin içine baktı. Diğeri bu nazardan rahatsız olmuş gibi başını tavana kaldırdı ve şu sözler yavaş yavaş, tane tane dudaklarından aşağı yuvarlandı:

– Teşkilât değil, teşkilât değil, hars kuvveti, millî mefkûre kuvveti... Onların bize faikiyeti buradadır. Evet millî mefkûre, millî hars... Bu olmadıkça siz istediğiniz kadar teşkilât yapınız. İstediğiniz kadar kulüpleriniz, adamlarınız, hattâ ordularınız olsun bir şeye yaramaz. Çünki mefkûresiz bir kalabalık kadar perişan ve cebin bir şey daha tasavvur edilemez.

Ziya Bey, sözünü bitirmiş zannedilecek kadar uzun bir vakfeden sonra nazariyatına şu suretle devam etti:

– Son Arnavutluk kıyamında bütün kuvvetlerimiz ne oldu? Neye yaradı? Gördük. Silâhımız mı eksikti? İstihbarat menbalarından mı mahrumduk? Hayır. Bunların hepsi bizde olmakla beraber devlet ve hükûmet cihazı da hep bizim elimizde idi. Buna rağmen taraf taraf en sadık zannettiğimiz kimseler âsilere iltihak etti. Taraf taraf her ayağımızı bastığımız yer altımızdan kaydı. Çünki millî şuur henüz uykuda idi. Ve millet bu küçük ve mahallî isyanın ne sinsi bir ırk cidalinin başlangıcı olduğunu sezmemişti.

– Fakat o vakitten beri işler epeyce değişti hocam! Şimdi millet o eski millet değil.

Ziya Bey gözlerini kapadı, baş parmağını ovdu, ovdu:

– Bir millet öyle kolay kolay değişmez, dedi. Her içtimaî hâdise ağır, uzun bir 'Evolüsyon' neticesidir. Vakıa bazı sosyologlara göre iki türlü 'Evolüsyon' vardır. Biri...

Bahaddin Şâkir, Talât ve Cemal Beyler birbirlerinin yüzüne bakıp gülüştüler:

– Bizim hoca yine derse başlıyor, dediler.

Hiç şakadan anlamıyan Ziya Gökalp büsbütün boynunu büktü. Ağzından bir 'Eh' çıktı. Ve sustu. Fakat tam Cemal Bey gitmeğe hazırlanırken bir uykudan uyanır gibi kendisini topladı ve deminki mahçup çocuk tavriyle kudretli merkez kumandanına sokulup:

– Ahmet Kerim için çok teşekkür ederim, dedi. O genç günün birinde bize lâzım olacaktır. Türkçülük mefkûresinin şuursuz hâdimlerindendir.

Cemal Bey şakacı bir tavırla:

– Türkçülük mü? Ah, bilseydim bırakmazdım, diye güldü."

Ziya Gökalp'i, o devrin iktidar sahipleri arasındaki uyarıcı çehresiyle gösteren bu resim, ne kadar canlıdır. *Hüküm Gecesi*'nin son sahifesinin sonundaki tarih, 2 Kânunu-evvel 1926 - 5 Temmuz 1927 olduğuna göre, Yakup Kadri vakadan hemen onbeş sene sonra bunları yazmıştır. Daima sosyal ve politik hüviyeti olan romanlarını, üstünden seneler geçtikten sonra yazışı, Yakup'u bir siyasî müverrih haline getirmiştir. *Hüküm Gecesi*'nin kahramanı biraz da "Yakup'un kendisi değil midir? Eğer bu derece korkunç bir siyasî felâket başına gelseydi, demek ki, kendisiyle ilgilenecek bir kurtarıcı olarak ancak Ziya Bey'i düşünüyordu.

Yakup'un, Ziya Bey hakkındaki fikir ve kanaatlerini toplu şeklinde öldüğü zaman *Hâkimiyet-i Milliye*'de yazdığı (27 Ekim 1924) bu makalede bulabiliriz:

"–Ziya Gökalp'in Vefatı Münasebetiyle–

Fikrî ve edebî hayatımda, kendisine bir çok haz ve cuşiş anlarını medyun olduğum büyük bir frenk edibinin, Anatole France'ın vefatı münasebetiyle bazı insanî teessüratımı ifadeye hazırlanırken, kim derdi ki, hududunu henüz tâyinden âciz bulunduğum bir memleket yası ve bir millî elemle karşı karşıya geleceğim ve 'Ziya Gökalp'in mersiyesini yazmak talihsizliğine düçür olacağım? Vakıa üstadın mevti, âni bir surette

vuku bulmadı. Kendisinin yalnız tilmizi ve hayranı değil, aynı zamanda dostu da olanlar epeyce zamandan beri aziz vücudunu istilâ eden derdin, ağır, muzlim ve fakat kat'î seyrinden haberdar idiler. Bu bedbahtlardan biri de benim. Geçen sene Ankara'da yatağa düşüp bir hayli elem çektikten sonra İstanbul'a şifa aramağa giden ve heyhat, hastalığının ismini bile öğrenmeğe muvaffak olmaksızın, her gün bir parça daha mezara doğru yürüyen 'Ziya Gökalp'i bu şehrin muhtelif yerlerinde ve muhtelif tarihlerde gördüğümü hatırlıyorum. Meğer bunlar, onun için hayat yolunun son merhaleleriymiş. Bu feci sırrı onun yüzünden anlamak kabil değildi. Zira, o, ölümün 'sath-ı mail'i üstünde bile kâmil ve hâkim insanların çehresine has olan ezelî rükûdetini bir dakika kaybetmedi. Hattâ kendisini son görüşümde –ki bir sedye içinde hastahaneye naklolunuyordu ve belinden aşağısı artık ölmüştü– gözleri ve alnı aynı sükûnet ve metaneti muhafaza etmekte idi. Bir tarafında Afyonkarahisar Mebusu Ruşen Eşref Bey, bir tarafında ben, onu setdyesiyle beraber Adadan İstanbul'a nakleden vapurda, tıpkı bir zamanlar Türk Ocağının bir köşesindeki hasbihal tavriyle konuşmuştuk. Ölüme hiç inanmıyordu ve bütün hayatında bir mâbut gibi tapındığı 'ilim'in, 'tıp' namını verdiğimiz koliyle, mutlaka kendisini kurtaracağına emin görünüyordu. Ne mesuttur, o kimseler ki, son nefeslerine kadar herhangi bir şeye karşı besledikleri emniyet ve itimadı kaybetmezler ve gülerek, bekliyerek, ümit içinde terk-i can ederler.

Hiç şüphesiz, 'Ziya Gökalp' bu mesut insanlardan biriydi ve onun felsefesini bir kelime ile hülâsa etmek lâzım gelirse, buna ancak 'Ümit felsefesi' denilebilir. Bütün ömrü, tâ gençlik anlarından beri, hep elem, nekbet ve mahrumiyet içinde geçen ve bütün büyük adamlar gibi bahtı hâile-engiz olan bu hâkim, her şeyden evvel emsalsiz bir 'optimist; nikbin' idi. Lâkin ondaki bu 'optimism' ne 'Leibniz'inki gibi 'mistik-sofiyane'. ne de 'Nietzsche'ninki gibi dâstani ve 'şairane' bir 'optimism' idi. Bunu, ancak ilim sevgisinin ve ilim duygusunun kalbe bahşettiği bir nevi 'iman kuvveti' suretinde tarif etmek lâzım gelir. Nice fikrî meseleler gibi, nice millî hâdiselere de o, daima bu 'kuvvet'in kalesi içinden bakmıştır. Bunun içindir ki, ona göre hayatta halli gayrı kaabil bir muâdele olmadığı gibi, iktihamı imkânsız telâkki edilebilecek müşkülât da yoktu. Onu, müphem ve muhataralı şeylerle muhat bulunduğumuz anlarda görenler pek iyi bilirler ki, Ziya Gökalp için ilmî bir düsturun şifa veremiyeceği hiç bir dert ve aydınlatamıyacağı hiç bir zulmet mevcut değildir. Zira bütün haricî vakaların ve bize kaza ve kaderin mahsulü gibi görünen fe-

lâketlerin onun indindeki kıymet ve mahiyeti nihayet bir 'hakikat-i ilmiye'yi –yani mücerret bir fikri ispat ve ifade etmek hassasından ibarettir. Bu hassaya malik olmıyan, açlık, susuzluk, uykusuzluk, parasızlık ve evsizlik gibi şahsî ve rûzmerre hâdisat bundan dolayıdır ki, 'Ziya Gökalp'i bir dakika işgal etmemiş ve tesirleri kafasının üstünden kayıp gitmiştir.

'Ziya Gökalp'in hiç bir ân tekrar etmekten yorulmadığı 'fert yok, cemiyet var' düsturu işte bu zihniyetin veya bu hâlet-i ruhiyenin mahsulüdür. Bir defa kendi fanî mevcudiyetini inkâr eden ve 'cemiyet-millet' denilen ebedî varlıktan başka bir şeye ehemmiyet vermiyen bir insan için ıstırabın, korkunun, yesin ve endişenin mânası olur mu? Bunun içindir ki, Ziya Gökalp İngilizlerin pençesinde Malta'ya sürülürken 'Bizim işimiz bitti; milletin içinden başkaları çıkıp yapacak' diyordu. Mutlaka çıkacak... çünki milletler bizatihi tekevvün hassasına mâlik olan küçük âlemlerdir; bunların sinesinde –tıpkı kâinatın ve tabiatın sinesinde olduğu gibi– her gün, her dakika, her saniye yüz binlerce zerreler ölüp, yüzbinlercesi doğuyor. Eğer menfaya giden ve bir daha avdetleri muhâl görünen Ziya Gökalp ve arkadaşları, bu mahvolan zerreleri temsil ediyorlarsa, ne ziyan, arkada o nihayetsiz tekevvün devam edip gidecek. Bi ilmî ve felsefî görüşten mahrum olan bazı kimseler anın içindir ki, kendi başlarına bir felâket geldiği vakit her şeyden ümitlerini keserler ve bütün cihan için kıyametin koptuğuna hükmederler. Maalesef her millette ve her heyet-i içtimaiyede ekseriyeti teşkil eden bu nevi kimselerdir. Umumî 'panik'ler, umumî inhilâller de bunların yüzünden hasıl olur. Veyl o milletlere ki, tam o sırada, tam böyle bir fırtına esnasında mevcudiyetlerinin ufkunda bir yıldız gibi parlıyan mürşit ve münci dehâlardan mahrumdurlar.

'Ziya Gökalp' vakıa, en geniş mânasiyle bu dehâlardan biri değildi. Fakat bütün hayatında, Türk gençliğine bunun doğacağını haber veren ve doğduğu gün 'İşte!' diye haykıran mübeşşirlerden en mübareği, en kanaat-bahşı idi.

Diyoruz ki, o genç yaşında ve kendisinden beklenen eseri ikmal edemeden hüzün ve ıstırap içinde öldü. Hayır. Bir defa Ziya Gökalp için hüzün ve ıstırap yoktur. Yukarıdan beri söylediğimiz gibi kendi nefsi onu alâkadar etmezdi. O çoktan 'fena filmillet' olmuş bir ruhtu ki, –bir ışık gibi aydınlatır, bir alev gibi ısıtır ve hepimizin ruhuna karışmıştır. En büyük eseri mi? Lâkin Ziya Gökalp onu çoktan yarattı; bugünün Türk gençliği onun eseri, onun şâheseridir."

Yakup'un da işaret ettiği gibi Ziya Gökalp'in ahlâk düsturu şuydu: "Fert yok, cemiyet var; hak yok, vazife var." Bu düsturu şiirlerinde de söyler:

Ahlâk yolu pek dardır,
Tetik bas, önü yardır.
Sakın "hakkım var" deme,
Hak yok, vazife vardır.

Ben, sen yoğuz, biz varız,
Hem Ogan (Tanrı), hem kullarız.
Biz demek, bir demektir,
Ben, sen ona taparız.

"Vazife" isimli manzumede de şöyle der:

Benim hakkım, menfaatim, arzum yok;
Vazifem var, başka şeye lüzum yok.
Aklım, gönlüm düşünmezler, duyarlar,
Ondan gelen emirlere uyarlar...

Gözlerimi kaparım,
Vazifemi yaparım.

Bütün bu fikirler, "itaat"de toplanır. "Benden ona kayıtsız, şartsız itaat" derken "senden bana kayıtsız, şartsız itaat" emrini veriyor demekti. Çünki akıl düşünmez, gönül duyar; yukarıdan gelen emirlere fert, düşünmeğe vakit kalmadan uyar. Ziya Gökalp, "o" zamirine arştan inen bir ses kutsallığı veriyordu. Böyle olsa, tehlike olmıyabilirdi. Fakat Tanrı'nın yerine iktidar sahibi birtakım kullar, o emirleri veriyorlardı. "Vazifendir, bunu yapacaksın!" diyorlardı. Kur'ana el basılarak girilen ve yukarıdan gelen her emre itaat için yemin edilen bir cemiyetin içinde bu böyle olabilirdi. Fakat Ziya Bey, bu tepeden inme ve kapalı gözlü öğüdü, bütün gençliğe veriyordu; bir siyasî cemiyetin mensubuna değil... Ahlâkın bile akılsızından korkmalıdır. Birinci Dünya Harbi içinde kaybettiğimiz iki milyon Türk evlâdının 1915-1919 yıllarında doğuma yaptıkları etki, 1935 sayımında kendini göstermiştir (*Türkiyenin Nüfusu ve Sağlık Durumu*, Dr. Kadri Olcar, Genel Kurmay Yayınları, 1949).

Bu ahlâk anlayışında Ziya Gökalp, samimî olabilir. Hayatı ve yaşayışındaki basitlik de bu ihtimali kuvvetlendirir. Şüphesiz o, fikir gelişmesinde

çok değişmelere uğramakla beraber vicdanca ve ahlâkça temiz ve üstün bir insan kalabilmiştir. Bütün saadet ve ebediyetin ferde cemiyetten geleceğine inanmıştı. Fert, topluluğun hayatına ne kadar katılırsa o kadar mâna ve değer kazanır. Bunda hiç şüphe yoktur. Yalnız şunu bilmelidir ki, fert, topluluk içinde silinip eriyecek durumda olursa o zaman da bir cemiyetin yaratıcı parçası olmaktan çıkar, kıymetsiz bir cüzü haline düşer. Yakup'un ahlâk yönünden Gökalp'i anlayışı ve onu eski Yunan hâkimleri gibi içiyle dışı ahenkli, inanlariyle hareketleri denk bir insan olarak anlatışı bilinmeğe değer. Yakup'un bu yazısını hem Gökalp'i hem kendisini tanıma bakımından önemli görerek buraya olduğu gibi alıyorum:

"ZİYA GÖKALP

Bizi âni bir surette terk eden bu büyük adamdan –vefatı üzerinden henüz bir ay geçmediği halde– bir çok kimseler bahsetti. Bunlar içinde merhumun fikir yoldaşı, dostu, tilmizi, hayranı olanlar var; bunlar içinde, 'Ziya Gökalp'in fikrî kıymetini ilmin bahşettiği bir bitaraflıkla tartmış âlimler var. Hattâ 'Ziya Gökalp' şimdiden tahlil ve tenkid bile edilmiştir. Fakat kim iddia edebillir ki, bizim için bir kıta kadar vâsi olan şahsiyetinin her tarafı keşfolunmuş ve aydınlığa çıkarılmıştır? Kim, onun seciyesi, ahlâkı ve hususî hayatı hakkında kâfi derecede malûmat verdi?

Bence 'Ziya Gökalp' asıl bu tarafiyle kuvvetli, harikulâde ve şayan-ı tetkiktir. Bütün benliğini kutsî bir buhur gibi saran 'Kadim fazilet', onun en şahsî, en bâriz hasailinden biri idi. 'Kadim Fazilet'... Türkçeye pek yabancı gelen bu tâbiri izah etmemiz lâzım gelir; bunu izaha muvaffak olabilisek 'Ziya Gökalp'i daha iyi anlamış olacağız. Frenklerin Vertue Antique dedikleri bu haslet, isimleri esatire karışmış bütün ilim, felsefe, din ve aşk kahramanlarına mahsus ahlâkıyatı hülâsa eder. 'Baldıran' otunu içmezden biraz evvel, ölüm ve yatağının üstünde müritleriyle afakî bir fikir münakaşasına dalan 'Sokrat'dan; damarlarından akan son damla kanı gülerek temaşa eden 'Senek'e kadar nice kadim felsefe pirlerinin 'Hazreti Eyüp'den 'Saint Sebastien'e kadar bir çok din fedailerinin hayat düsturu ve eski Roma'nın –Katon Roma'sının– haşin, dürüst ve dürüşt hassasiyeti bu ahlâkıyatın içindedir.

İşte, 'Ziya Gökalp' Şarkta, illk defa olarak, Garbın anladığı ilim kafasiyle beraber bu kadim fazileti nefsinde cemeden bir insandı. Onda eski Şark âlimlerinin derin –Fakat muzlim, karışık– düşünüş tarzlarından hiç bir iz bulunmadığı gibi bunlara has olan bir rindâne, kalenderâne

meşreften de bir eser bulmak kabil değildir. O, bütün fikirlerini, bütün felsefesini kendi hayatına tatbik eden ve bunların sedeften duvarı içinde yaşıyan bir prensip adamı idi. Fakat bu sedeften sûr içinde Ziya Gökalp'i ihata eden havanın bir haz ve saadet havası olduğunu zannetmemelidir. Onun, burada yattığı yatak dikenden ve başını koyduğu yastık taştandı ve yorganı 'Feragat' denilen siyah ve ağır ridadan başka bir şey değildir. Rûzmerre hayatın bütün kaygıları haricinde; etin, kemiğin, midenin bütün takazâlarına omuz silkerek, tâ mezarına kadar etrafına hiç bakmaksızın giden bu insanı, ya bir bedbaht, ya bir meczup telâkki edenler olmuştur. Zira, zamanın seviyesi bu 'Kadim Fazilet' erini anlıyamıyacak kadar düşkündür. Bütün fikir adamlarının başka türlü düşünüp, başka türlü yaşadıkları bu iki yüzlü devirde prensipleriyle maişetinin tarzını birleştirmiş kimseler birer yabancıdırlar ve içlerinde yabancılıklarının bütün merâretini taşırlar.

İddia ederim ki, 'Ziya Gökalp' bu merâreti bile taşımamıştır. Zira, onun ruhunda hiç sonu bulunmıyan ezelî rükûdetten bir şey vardı. bulutların ve şimşeklerin fevkinde daima berrak sema ile hemdem olan yüksek zirveler gibi, her vakit insanî ihtirasatın üstünde kalan sâkin ve vazih başı, merkezi umumî azalığında bulunduğu zamanlarda bile, bir an 'Gündelik politika' namını verdiğimiz sıtmalı temevvücatın üzerine eğilmedi. Daima yüksek gördü; yüksek düşündü. Ziya Gökalp, her şeyden evvel yüksek bir insandı." (*Türk Yurdu*, 1340-1924 Aralık)

Hemen aynı tarihlerde Ziya Gökalp için yazdığım yazıdan şu parçaları da konuyu anlatmağa yarıyacağı ve benim çok genç bir yaşta onun hakkındaki fikirlerimi göstereceği için nakledeceğim:

"Medrese ve Tanzimat ilmini hayattan uzak olmakla itham eden Ziya Bey; bir ikinci hakikat daha keşfetmişti ki, o da (ilmin ilim için) olmayıp (hayat) için olduğu idi. Hayat, alelitlâk bir Fikr-i Mücerretti. İnsaniyet bile Ziya bey için bir hayalden başka bir şey değildi. Asıl var olan şeniyet, millet; asıl var olan hayat, millî hayattı. Binaenlayh Ziya Bey ilmi, bu realiteye hâdim olmakla kıymetli görmüştü. Eşyaya hâkim olmak için çalışan ilmî, millî hayatın nefine kullanmakta hiç bir beis görmedikten başka onun asıl hizmetini bu vâdide buluyordu.

Ziya Bey'i bütün bu fikirlere sevk eden âmil, milletine olan muhabbeti idi. Bu muhabbettir ki, Ziya Bey'i şeniyetler vâdisinde durmıyarak kendiesini (âlim) olmaktan daha çok (idealist: mefkûreci) yapmıştır. Bu

cihette Ziya Bey, elbette (ilim) tarafında daha kuvvetlidir. Onun için Ziya Bey'i biz (âlim) olmaktan çok bir (Mürşit), bir (Veli) addetmekteyiz.

Ziya Bey'in, millî hayatımızda en unutulmaz fiilî hizmeti, Türkçülük cereyanına bir fikir nizamı vermesidir. *Türk Yurdu* ve *Türk Ocağı*, Ziya Bey'den evvel (Fevza) halindeki fikirleriyle pek de cazip değildi. Vaz edilen prensipler, bir çokları için kabule müstait görülemiyordu. Ziya Bey'dir ki, onu katılıktan kurtardı, vaz edilen mebdelere elestikiyet verdi. Türk camiasının gerek İslâm ve gerek Garp âlemi ile iltisak noktalarını keşfetti. Onun içindir ki, Ziya Bey'in bu husustaki fikirleri bizde münakaşa edilirken, komşu Türk memleketlerinde kabul olunuyordu. Çünki o fikirler, bu kadar geniş ve bu derece ihâtalı idi.

Üstadın muharrer (yazılı) âsarından başka, canlı yadigârları da vardır. Halihazırdaki milliyetperver, münevver nesil; ondan istisnasızca müteessir olmuştur.

Görülüyor ki henüz göz yaşlarımız kurumadığı bu zamanlarda uzun tetkikata vakit ve imkân olmadan alelacele bir nazarla Ziya Bey'in bize etmiş olduğu hizmetler yekûn edilecek olursa sahibini te'bit edecek kadar azametlidir." (*Millî Mecmua*, 5 Kasım 1924)

Bu vasıflariyle yüksek bir ruh taşıyan Ziya Gökalp, Yakup'a göre, seviyesi düşkün olan devrinde anlaşılamamıştır. Gerek onun, gerek kendisinin yaşadığı zamandaki münevverleri "iki yüzlülük"le suçlandıran Yakup, bu yazısında *antique*: eski devirlerin, eski Yunan ve Roma'nın faziletini över. Görülüyor ki, ahlâkta kahraman olarak Yakup için Sokrates, Seneka, Hazreti Eyüp, Saint Sebastien, birer örnektirler ve Ziya Gökalp bunlar arasındadır. Şüphe yok ki, inanan, yapmalıdır. Ahlâk, inanmayla yapma arasındaki ahengin ve uygunluğun adıdır. Yakup, Ziya Gökalp'i bir dost ve kendisini ona bir tilmiz sayarak hâtırasına daima saygılı kalmıştır. Bütün fikirlerine iştirak etmemiş, şiirini beğenmiş, ahlâkına derin bir hayranlık duymuştur.

Ziya Bey'in Avrupa irfanına ve Avrupa'ya dair kanaatini şu hikâye pek güzel anlatır. Konuşma Selânik'te olmuştur. Ziya Gökalp'le konuşan, Darülfünun'da tecrübî rubiyat ve pedagoji profesörlüğü ile talim ve terbiyede uzun yıllar üyelik yapmış, maarifimizin emektar bir mensubu olarak ölen Ali Haydar merhumdur:

"Bu kadar mütenevvi ve orijinal malûmatı nasıl edindiğini müteaddit defalar Ziya Bey'den sormuştum. Mahviyetperest olan Ziya Bey, cevap vermedi. Nihayet keyifli bir gününde şu kısa izahatı verdi:

– Ben daha gençtim. Diyarıbekir'deki evimize bir çok zevat misafirliğe gelmişti. Beni ortada görünce babama:

– Artık Ziya'yı Avrupa'ya gönder; orada tahsil-i kemalât etsin... tavsiyesinde bulundular.

Babam:

– Avrupa'ya giderse gâvur olur diye korkarım, dedi.

Hâzurundan birisi:

– Ya burada kalırsa? sualini sordu.

Babam bilâ tereddüt:

– Eşek olur... cevabını verdi.

Ziya Bey izahatına devam etti:

– İşte ben, gâvur olurum endişesiyle Avrupa'ya gidemedim. Fakat eşek olmamak için de kendi kendime Fransızcaya çalıştım."

Ziya Bey, Avrupa'ya gitmedi ve gidemedi. Fakat onu kendine ve memleketine getirmesini bildi. Fransızcası tamamiyle kitâbi idi. Kendisi Şark'ı da iyi bilirdi. Or. Prof. ve Diyanet İşleri Reisi, büyük din bilgini rahmetli Şerafettin Yaltkaya, Ziya Bey'in İslâm fıkhine vukufunu hayret edilecek derecede derin bulduğunu söylerdi.

Garp ve Garp medeniyeti, gerek Ziya Gökalp gerek Yakup Kadri için müşterek bir yönelme noktası olmuştur. Her ikisinin de kendilerine göre Şark'ta beyendikleri cihetler olmakla beraber gerek ilim, gerek icrâ bakımından üstün numuneler Garp'ta bulunmaktadır. Bilhassa bu fikir iştirakidir ki, Yakup'u Ziya Bey'e takdirle baktırmış ve bağlamıştır.

X

Kaynaklara Doğru

"Bir örneğe ihtiyacımız olduğu zaman eserlerinde insanı en güzel taraflariyle tasvir etmiş olan Eski Yunanlılara, daima onlara dönelim."

GOETHE

Yakup Kadri, geniş edebiyat kültürü ve kuvvetli sanatkâr sezişiyle tecessüsünü eski Yunan'a ve Lâtin'e çevirmişti. Esasen bizim eski edebiyatımıza öyle etraflı ve sabırlı bir vukufu da yoktu. O devirde böyle olduğu gibi bugün de öyledir. Türk edebiyatından okudukları Namık Kemal'den başlıyordu. Yakup, hiçbir edebiyatı edebiyat tarihlerinden öğrenmemiştir. Onun gözünde edebiyat, sadece eserdir. Yakup, daima metinleri okudu. Bilgisi, "hakkında"lardan değil, eserlerin kendisindendir. Onun için her vakit fikrin ve sanatın özünde kaldı ve bunların özünü vermeğe çalıştı. Asıl meşk aldığı Fransız edebiyatını böyle tanımıştı. Bu edebiyatın şöhretleri olan sanatkârların kitaplarından, onları doğrudan doğruya takip ederken şu zaruri soru ile karşılaştı:

– Bu edebiyatın modeli ve kaynağı nedir, nerelerdedir?

Bizim için hele 1911, 1912'lerde bu sorunun cevabını vermek, hattâ bunu sormak, hayli bilgiye muhtaçtı, açığa vurabilmek ise bundan da fazla bir şey, yani cesaret isterdi. 1909'da Yakup'un Türk edebiyatı hakkındaki inanına gelince yazarlığa başlaması bölümde tamamını aldığımız şöyleşideki şu soru ve ona verdiği bu cevap, bunu açık olarak gösterir:

> "– Niçin bizim de, bizim edebiyatımızın da, bizde şâhika-i edebin de, Hugo'lar, İbsen'ler, Flaubert'ler gibi haşmet-per şanslı kartalları yok?
>
> – Çünki bizde edebiyat, bizde şâhika-i edep yok! Çünki bizim edebiyatımız, âteşin, fütûr-âver (bitkinlik verici) bir güneş altında yanan uryan, yeknesak, vâhasız bir çölden ibarettir... Hiç çölde kartal uçar mı?.."

O zamanlar Abdülhak Hâmid, Tevfik Fikret gibi bir iki müstesnasiyle Türk edebiyatını bu kadar "hiç" gören Yakup, içinde yoğrulduğu Fransız edebiyatını, hususuyla Anatole France'ı okurken birçok eserlerde Yunan ve Lâtin mitolojisinin öğrenmeğe mecbur olmuştu. Balkan Harbi'nden bir müddet önce Paris'ten İstanbul'a dönen Yahya Kemal'de aynı duyguda olduğu için pek çabuk anlaştılar. Biraz sonra bahsedeceğim bu fikir birliğinin izlerini *Peyam* gazetesinin edebî ilâvelerinde görüyoruz.

Fakat bundan önce, aynı meselenin 1912'den ondört yıl kadar evvel Türk fikir aleminde –başka bir çehreyle de olsa– nasıl zuhur ettiğini ve ne suretle neticelendiğini anlatmalıdır.

Ahmet Mithat Efendi'nin 24 Ağustos 1313-1897 tarihinde *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde "İkrâm-ı Aklâm" isimli bir makalesi çıktı. Herhalde İkrâm-ı Aklâm; kalemlerin veya kalem sahiplerinin, yazı yazanların ikrâmı demek olacak... Bunda Ahmet Mithat Efendi, Avrupa klâsiklerinin ehemmiyetinden ve dilimize çevrilmeleri gerektiğinden söz ediyordu. Davâsı şuydu:

> "Biz hakikaten klâsikler devrine henüz girmedik. Onun için diyorum ki, Faust'lar, Cide'ler, Andromaque'lar, Romeo Juliette'ler gibi âsârı, üdebamız ve şuaramız henüz vücude getiremiyeceklerinden hiç olmazsa şimdiki halde tercümelerini olsun vücude getirelim."

Bu fikre ilk itiraz, hemen ertesi günü İkdam'cı Ahmet Cevdet'ten geldi. Söylediklerinin özeti şuydu:

> "Klâsikleri biz henüz tercüme edebilecek bir halde olmadığımızdan onların bekâretini lisanımızın tevsiine kadar muhafaza etmeliyiz."

Ahmet Mithat Efendi, müsbet ruhlu, müsbet düşünceli bir adamdı. Bugünün fenası, yarının iyisi olur, ancak "Bu tercümeleri yaparak dilimiz mükemmelleşebilir," diye cevap verdi. Bundan sonra *Tercüman-ı Hakikat*'te Cenap Şahabettin'in "Klâsikler Meselesi" isimli bir makalesi çıktı. Cenap, Av-

rupa klâsiklerine ihtiyacımız olmadığını, o zamana kadar onlara gösterdiğimiz rağbetsizlikten çıkarıyordu. "Bir adamın sebze sevmeyişinin, bünyesinin sebzeye muhtaç olmamasına delil olduğunu", bu hale misal ve delil olarak ileri sürüyordu. O zaman birisi kendisine sorsaydı, "Sebzenin mevcudiyetinden haberi olmıyan bir adamın sebzeyi sevip sevmemesi nasıl ileri sürülebilir?" deseydi acaba Cenap'ın cevabı ne olacaktı? Cenap, bizim edebiyatımızda bir klâsik devir bulunmadığına göre klâsiklerle uğraşmamalıyız, derken niçin acaba edebiyatımızda bir klâsik devrenin bulunmadığını da düşünmüş müydü? Öyle tahmin ederim ki, Cenap bir klâsik edebiyatın vücuda gelmesinde âmil olan hususları umumî ve mücerret olarak bilse de bu âmillerin bizim edebiyatımızda neler olduğunun farkında değildi. Bunu Yeni Lisan meselesinde ileriye sürdüğü fikirlerden pek iyi anlamış bulunuyoruz. Bir edebiyatın içinde, klâsik vasfını olacak eserlerin vücuda gelmesinin başlıca şartı, o edebiyatı söyliyen dilin çabuk ve sert deyişmelere mâruz kalmıyacak istikrarlı bir mükemmeliyete ermesidir. Halbuki dilimizin bu münakaşaların olduğu zamanda, değişmeğe mahkûm birçok sakat cibetleri vardı. Tabiî, bu kararsız haldeki bir dil ile klâsik bir edebiyat olamazdı. Fakat bu demek, edebiyatımızın bir klâsik devre geçirmesine ve buna ermesine ihtiyaç yoktur, demek değildi. Bugün bile, ki aradan yarım asırdan fazla zaman geçmiştir, hâlâ klâsik sayılabilecek bir edebiyatın vücuduna muhtaç değil miyiz?

Cenap, muhakeme silsilesinin zaruretiyle bir esaslı noktaya varıyordu. Fakat onu ifade için açıklıyacağı fikri kendisine söyletemiyor, meçhul birine bu esaslı noktayı ileri sürdürüyordu:

> "Bir zatın ortaya çıkıp –hayır, biz Corneille'den, Racine'den değil, Euripide'den Sophocle'den başlamalıyız; asıl klâsik onlardır. Sizin klâsik dediğiniz Molière'ler, filanlar hep Aristophane'ların filanların mukallididir. Biz Yunanı-Kadîm edebiyatını taklit ile başlamazsak hiçbir zaman Avare gibi, Manteur gibi eserler vücuda getiremeyiz–, demesini intaç edeceğinden nihayet öyle bir gayret, bizi bir cereyan-ı mâkûs ile tufan devrine kadar sürükler ki, bu da pek acîp olur.".

Mithat Efendi, dili döndüğü ve aklı erdiği kadar bunlara cevap vermişti. Cenab'ın "tersine cereyan" dediği şeye Ahmet Mithat pek doğru ve pek yerinde olarak "geriye doğru bir inceleme: tetebbu-i ric-î" diyordu. Bizim edebiyatımızın Avrupa edebiyatlarının geçtiği yollardan geçmemesini tabiî görmüş olmasını ise, çocukça buluyordu. Bugünde yaşamak, dünü bilmeğe

mâni miydi? ("Klâsikler Tercümesi Meselesi; Klâsikler Meselesi Nasıl Bitti?", Agâh Sırrı Levend, *Ulus,* 14-23 Ağustos 1944).

Cenap, klâsikler meselesini en can alacak yerine getirmiş, fakat oradan bir adım ileriye götüremedikten başka yanlış bir neticeye varmıştı. Çünki gerek Tanzimat edebiyatçıları, Şinasi, Namık Kemal ve Abdülhak Hâmid'lerde, gerek kendisinin de dahil bulunduğu Serveti Fünuncularda asıl model, Fransız edebiyatı idi. Bu edebiyatın kendi kendine doğmadığını ve kendinden önceki modelleri ele aldığını anlamadan; başka bir deyişle eski Yunan ve Lâtin edebiyatlarını, hattâ dillerini tanımadan esaslı bir bilgiye ve doğru bir fikre varmak mümkün olamazdı. Racine'i olduğu kadar Goethe'yi trajedyalarında anlıyabilmek, tâ eski Yunan trajedyacılarına dönmekle kabildi. Bunu yapmadıkça şekil itibariyle mükemmel sayılan numunelerin içini tanımış olmıyacaktık. Tıpkı büyük bir heykeltraş yetiştirmek için nasıl yalnız Rodin ve çağdaşları olan modern heykeltraşları tanımak yetmiyorsa; tâ eski Yunanın Phidiaslarına, Praksiteleslerine kadar dönüp bakmak lâzım geliyorsa fikir ve edebiyata da aynı dönüşü ve kaynaklara gidişi ihtiyâr etmek zaruri idi. Cenap, bunu anlamış görünmüyordu ve bu anlayışsızlığında kalabalık bir taraftar kütlesi buldu.

Mithat Efendi taraflısı olarak münakaşaya karışan Necip Asım'la Cenap'ı tutan Hüseyin Dâniş'i de alırsak, bu gürültülü bahse girenlerin o devirde yaşları şuydu: Mithat Efendi 53, Ahmet Cevdet 35, Cenap Şahabettin 27, Necip Asım 36, Hüseyin Daniş 28. Ahmet Mithat'la akran olarak tartışmağa giren Lâstik Sait, meselenin kendini incelemeyip münakaşadan yirmi yıl önce yine böyle bir kalem döğüşmesi neticesinde dayağını yediği Ahmet Mithat Efendi'nin şahsına tecavüz etti. Tenkidleri de "Söylediklerini yap da bir görelim," demekten ibaret kalıyordu.

Belki Ahmet Mithat Efendi, dediklerini yapmakta muvaffak olamazdı. Zevki, sanat anlayışı ve kudreti; bu ince işi onun toptancı eli ve kırkanbarlık âletleriyle başarmasına müsait olmıyabilirdi. Fakat Cenap Şahabettin'e nisbetle çok daha yaşlı olan Mithat Efendi'nin söylediğinde büyük bir hakikat ve davâsında ileriyi gören bir isabet vardı. Bu cihet, bir türlü anlaşılamadı. Tanzimat'tan beri Garp'a dönen cemiyetimizi, ne mânada Garplılaştırmak gerektiği ve Garplılaşmanın gerçek mânasının ne olduğunun kavranılması, içinden kolay çıkılacak bir mevzu olmaktan uzaktı. Bugün de aradan geçen yarım asra rağmen bir tek ana mesele karşısında bulunmuyor muyuz: Şarklı mı kalacağız, Garplı mı kalacağız? İyi ve kuvvetli Türk olmak için hangi tarafa yönelmeliyiz? Millî bilincin tam aydınlanması için yaptığımız bugünkü mücadelelerin de kökü bu davâda toplanmıyor mu?

Biz gene gelelim 1912'ye... Yakup Kadri, Fecr-i Âti'de görüş ve anlayış bakımından kendine üstün kimseyi bulamamıştı. Refik Halid'i, Ahmet Haşim'i takdir ediyordu. Fakat onlarda kendine tesir edebilecek bir kudret göremiyordu. Henüz Arnavutluk İsyanı çıkmamış, Balkan Harbi patlamamıştı; Avrupa'dan, Avrupa'nın Fransası'ndan, Fransa'nın Parisi'nden, gözleri gurbetin hakikati ve vatanın hasreti dolu, hülyalı başı biraz öne doğru eğik, kısa dişlerinin arasından daima açık havaya çıkmak için uzanan diliyle tatlı tatlı konuşan, nüktedan, zevk düşkünü, sırasında müstehzi bir tenkidçi ve hicivci, coşkun bir sanat adamı İstanbul'a geldi: Yahya Kemal. Yakup, şahsiyetlerinin başkalıklarına rağmen bu garip halli seyyaha bazı cihetlerde benziyordu. İkisi iki fikir arkadaşı olarak hemen tanıştılar. Yahya Kemal 28, Yakup 23 yaşındaydı. İkisi de tam entelektüel birer genç. O günün ana meselelerini birer birer konuşmağa başladılar. Paris'ten gelen Yahya Kemal'in huyla esen başının içinde Biblos kadınları, omuzlarında ince boyunlu destileriyle su doldurmağa gidiyorlardı. Yakup Kadri'nin hacımlı ve sevimli kafasında kıvırcık sakallı, büyük cüsseli Yunan tanrıları, dolgun kalçalarının şehvetli oynayışlariyle nazlı nazlı yürüyen Yunan tanrıçaları Olympos'taki zevk ve neşe meclislerini kuruyorlardı.

Bu anlaşmayı Yahya Kemal, bana şöyle anlattı:

"1912'de Balkan Harbi'nden önce İstanbul'a gelmiştim. Yakub'la tanıştım. O, metinden Fransızca edebiyatını okumuştu, okuyordu. İkimiz de bir hülyaya kapıldık; İran'dan Yunan'a geçmek... Eski edebiyatın mihrâkı, İrandı. Geç olmakla beraber Yunan klâsiklerine dönecektik. Nazariye şuydu: Modern edebiyatımız, gerçi Avrupa'ya dönmüştü. Fakat bu model, Fransızların son şiiri ve son nesri idi. Bu kâfi olamazdı. Bütün Avrupa'yı anlamak için ancak Yunanlılardan başlamak lâzımdı. Biz coğrafyaca, kısmen de medeniyetçe Yunanlıların vârisiyiz. Bu verasete din, mâni olmuştur. Bu hal, 1850-1860 senelerine kadar sürmüştür. Biz, o tarihlerden bu yana hep Fransızlara tâbi olmuşuz. Bütün Fransızların ve onlarla beraber Avrupalıların menbaı olan Yunanlılara dönmeliyiz ki, tam mânasiyle bir edebiyatımız olabilsin. Binaenlaleyh şiir ve fikir telâkkimizi değiştirmek, onların telâkkisini almak lâzımdır.

Dövizimiz olarak Eflâtun'un şu sözünü almıştık:

'Biz medeniler, Akdeniz etrafında bir havuzun kenarlarındaki kurbağlar gibiyiz.'

Estetikte, bilhassa lisan estetiğinde süslü ve boyalı Acem beddiyatından sobre ve beyaz olan lisana döneceğiz. Acemin teşbihli ve istiâreli sa-

natından Yunanın sağlam ve oturaklı cümlesine geçeceğiz. O zamanki müşahedelerimiz de millette bu istidadın bulunduğunu gösteriyordu. Nitekim Türk mimarîsi böyledir. Onda Yunan çeşnisi vardır. Mimarimizdeki asillik ve basitlik gibi; süsten çok boyalı cümleden, çıplak, sağlam cümleye geçeceğiz. Esasen Türkçenin çıplaklığa mâil bir hali vardır. Nesirde Thukydides'in sobre lisanına geleceğiz. Modellerimiz onların epigram, idil, trajedi vesair şiir şekilleri olacaktır.

Hasılı *Renaissance*'da bütün Avrupa milletlerinin ve Fransızların *néo-classique* şiirini vücuda getireceğiz. Felsefede Sokrat'tan ve Platon'dan açılan hatta geleceğiz; Şark felsefesini bırakacağız. Velhasıl bir nevi New-Yunanî edebiyat vücuda getireceğiz. O zaman Yakub, Leconte de Lisle'i okurdu. Emsalsiz bir anlayışla Türkçede çıplak cümleler yazmıştı. Bu fikrimizi Tevfik Fikret'e açtık; buna hararetle iştirak edeceğini söyledi, fakat nazarî taraflarında Cenap'la anlaşmamızı tavsiye etti. Cenap'tan bir mülâkat istedik. Kadıköyü'ndeki evinde bir çay tertip etti. O çaya ayırıca Rıza Tevfik'i de davet etmiş. Biz düşündüklerimizi anlattık. Gerek Cenap, gerek Rıza Tevfik bizim mütaleamıza itiraz ettiler. Ve bizde klâsik nazım ve nesrin bizim için ancak İran numunesine göre olabileceğini söylediler. O sırada Ömer Seyfeddin de *Tanin*'de, maatteessüf, müddeamızı gülünç gösterecek tehlikeli bir makale yazdı. Bizi Yunan donanmasına iane toplıyan ve Yananlılığa hizmet eden iki adam gibi gösteriyordu." (Konuşma tarihi: 14 Ocak 1949)

Bana bunları anlatan Yahya Kemal, *Peyam*'ın edebî ilâvelerinde, fakat adını söylemeden aynı davâyı anlatır yazılar yazmıştı. Edebî şahsiyetini efsâne haline sokan şifahî varlığı içinde daima elden ele gezmekten ziyade dilden dile seyahet etmeyi ihtiyar eden Yahya Kemal'in *Peyam*'daki perdeli ismi, Süleyman Sadi'dir. Bazan Sin. Sin, Yani Süleyman Sadi'nin Arap harfleriyle inisiallerini kullanmıştır. Bazan bunları dahi koymamıştır. Meselâ "Türkçe" başlıklı makalesi bunlardan biridir.

Hâdisat-ı Edebiye klişesi altında yazılan bu makalelerden "Bir Kitab-ı Esatîr" de şöyle söylüyor:

"Seksen sene evvel, dokuz asırdan beri dimağımızı keskin bir buhur kokusiyle bunaltan Asyalılıktan hicret eden biz, Şark Türkleri, Bahr-i Sefit sahilinde çömelmiş, münci (kurtarıcı) şairin gemisini bekliyoruz. Onun için bize artık Şarkta da İntibah devrini uyandıracak her hâdise, bir sevinç ürpermesi veriyor. İnkâr olunamaz ki, ilmin huzuzu devresine gir-

dik. Zemin zemin, neşriyatın etrafında buhranlar var. Kadın, nişan halkasından çarşafına kadar her nasibesiyle ilmî bir güftügûya mevzu... Din, anane, milliyet, ırk, lisan mebâhisi hepimizi sardı. Bu bir mebbedir: Tıpkı, İtalya'da Karnı-Mutavassıtın hâtimesine doğru görünen uyanıklıklar gibi. Henüz tamamiyle bir şey muayyen değil, bir gün gelecek Nasıralı Mesih'in ölümünden sonra ilâhların toprağına yerleşen Cermen, Got, Vandal, Lombar, Çelt göçebelerin evlâdı gibi biz de uyanacağız. Bu toprağa onlardan sonra vardık. Nasıl ki onlar, İntibah devrine kadar eski Barbar medeniyetlerini güttüler, bizim cedlerimiz de Asya medeniyetini güttü. Tarihte hayy ve muhyi (diri ve diriltici) bir insaniyet var: Bahr-i Sefit havzası. Hayat susıyanlar, o havzanın sahiline doğru koşuyor. Tarihin bu karnını fena bulan insanlar, Athene Palas etrafında birleşecek. Renan'ın altmış sene evvel Suryeden dönerken Atina Akropolisi üstünden yükselen münacâtı, beş asr-ı tefekkürün son sözü idi."

Bu satırlarda Yahya Kemal, Asyalı medeniyetten Avrupalı medeniyete artık biz Türklerin de dönme zaruretinde olduğumuzu ve yeniden doğma devrinin bizde de açılacağını, bir zamanlar bizim eski halimiz gibi barbar olan bugünkü medenî Avrupa milletlerinin yaptıklarını yaparak Akdeniz kıyısından hayat suyunu içeceğimizi anlatır.

Yahya Kemal'in bu makalesi Yunan mitolojisi mânasına gelen *Esatîr-i Yunaniyan* isimli eserin müellifi Mehmet Tevfik Paşa'nın bu değerli himmetini övmek için yazılmıştır. Bundan sonra nakledeceğim satırlarda Yahya Kemal, bu fikre çoğu muârız olan o zamanki Turancı milliyetçilerin temsilcisi görünen Celâl Sâhir merhuma taşmalar yaptığı gibi Yunan mitolojisi hakkında neler düşündüğünü de pek canlı anlatır:

"Her kavmin esatîri vardır. Çünki insanlar gözlerini açarken tabiatte ve tabiatin müşâhidi kendilerinde gördükleri kuvvetleri ilâh sandılar. Aksakallar başbuğu Celâl Sâhir Bey'in gazabından, Türk Yurdunda bir köşeye çekilerek, José Maria de Heredia'nın Yunan ve Sicilya madalyonlarını derin gözlerle okuyan Mehmet Ali Tevfik Bey'e, sığınarak diyebiliriz ki, Yunan esatîri, her kavmindir. Medenî insanların ebedî kitabıdır. Geçen gün, âteşin, bir Asya uslûpkârı, gönlünü Yunanî esatîre kaptıran Türk eshâb-ı huzuzuna şetmediyordu. Zavallı bilmiyor ki, Türk, Cermen, Çelt esatîri gibi Yunan esatîri de baştan başa hurâfedir. Milo adasının Afroditesi, samotrake zafer ilâhesi (Semendirek adasındaki Nike), Yunanî temaşa, Theokritos (M.Ö. 310) çoban şiirleri, bütün devr-i intibah res-

mi, heykeltraşîsi, zer-kârî ve sim-kârî sanatı, hasılı Homeros'tan bugüne kadar temaşada, dastanda, rübabî, rustaî, garâmî meviden şiirlerde, musikide beliren o mahlûkat olmasa Yunanî asâtirin ehemmiyeti nedir? Wagner, derin bir ırkiyet sevdasiyle bütün Alman ilâhlarından bir dâstan-i musiki yaptı. Bununla beraber Almanlar, hissen, ruhen, kalben kadîm Atine perestişkârı, bütün medenîler gibi New-Yunanidirler."

Bu izahlar, sırf sanat alanında eski Yunan'ın önemini ve Avrupa medeniyetinin kuruluşunda müşterek bir temel oluşunu açık olarak anlatmıştır. Nitekim yine *Peyam* ilavesinde temaşa vesilesiyle yazdığı bir makalede Yahya Kemal, şunları söylüyor:

"Herhalde Yunanîlerden başlayınız, çünki temaşa Yunanî bir ilâhın mezhebidir. Bizim, ırka tapanlarımızdan çok daha ziyade ırkının dehâsını taşıyan Romalı Plautus, İspanyol Calderon, iliklerine, damarlarına kadar Fransız Molière, hep o ilâhın mezhebindendirler. Oedipos Kral'ı, sahnede ilâhî Türkçemizle oynarsanız, Bilgi derneği belki kızar. Çünki o mahfille, mermer Partenonu yapan Pheidias'la, o bâbedin eteğinde oynanan oyunların şairlerini, bugün ancak bakara kâğıtlarından kule yapan ve bakara kâğıtlariyle oynıyabilen Yunanlıların cedleri sanıyorlar. Onları dinlemeyiniz. Corneille kadar milliyetperver olunuz, kâfi."

Anlaşılıyor ki, Yeni-Yunancılık fikirleri o devrin edebî çevrelerinde bilhassa din ve milliyet bakımından birtakım tepkilere uğramıştı. Yahya Kemal'in bu sözleri onlara cevaptır. Gerçek şudur ki, Yunan modeline göre kurulmuş olan Garp fikir ve sanatı, ona bağlı olmakla beraber onun esiri değildir. Ve böyle olduğu için de her millet, kendi benliğini kaybetmeksizin o modelden istifade eder; hem orijinal olur, hem millî kalabilir. Hakikat da böyleydi.

Yahya Kemal, Yunanlı şiirin numunelerini de vermişti. Üzerinden kırk sene geçtiği halde bunların doğru metinlerini elde etmiş sayılamayız, çünki henüz bitmemişlerdir.. bir zamanlar Yahya Kemal'e Zâhir Güvemli'nin bastırdığı kitaptan bu şiirleri okudum. O günü sefere çıkmak üzere olan Şair, "Aman, pek yanlış, bunlar daha bitmemişlerdir de," dedi ve o şiirleri kendi ağzından düzeltme imkânını da vermedi. Bunlar tam olup da neşredilinceye kadar aşağıdaki metinlerle yetinmekten başka çaremiz yoktur. Ne olursa olsun, üstadın Yunanî şiire Türk dilinde nasıl bir renk ve ahenk verdiği bunlarda görülecektir:

BYBLOS KADINLARI

Mermerde na'şı hâreli bir tülle örtülü,
Byblos ilâhı genç Adonis, bekliyor, ölü...
Matem şeritleriyle sarılmış alınları
Mevkiple geldi lahdine Byblos kadınları.
Afrodit!..
Bir gün peşinde ağladığın mahfeden işit
İskenderiye kızlarının âh ü vâhını,
Ağlarken Ayda dağlarının niym ilâhını.
Giryeyle biz vedâ ediyorken bu beldeye,
Kalsın yanında saçlarımız armağa diye.
Ey genç ölen, adın kalacak dilde zikrimiz,
Byblos'da lâleler gibi soldukça bikrimiz.

SİCİLYA KIZLARI

Sicilya kızları, üryan omuzlarında sebû,
Alınlarında da çepçevre gülden efserler
Yayar bu mahfile âsâbı gevşeten bir bû;
Ve gözleriyle uzaktan bakıp gülümserler
Sicilya kızları, üryan omuzlarında sebû...
Hadikalarda nevâkâr iken şadırvanlar
Somaki kurnalarından gümüş sular dökülür,
Ve hep civara serilmiş kadîfe divanlar,
İçinde bûseden ölmüş vücudlar bükülür,
Hadikalarda nevakâr iken şadırvanlar...
Gerer beyaz kuğular nâzenin boyunlarını,
Füsûn-ı nevm ile görmez bu âteşin ravza
İçinde dalgalanan renk ü bû oyunlarını;
Dalar huzûz-i rahâvetle havzdan havza,
Gerer beyaz kuğular nazenin boyunlarını.

Bu şiirlerde Yahya Kemal, ne kadar genç, ne kadar yenidir. O zamanlar, bunları, mısra mısra kulaktan kulağa duyan biz gençler, bambaşka bir pınarın iksirini bulduğumuz bu şiirleri damla damla tatmıştık. Bunu tadanlar şüphesiz çok azdı. Belki de şair, bunun için o kaynağı bıraktı, Kitabesinde:

Aç besmeleyle iç suyu
Han Ahmede eyle düâ...

yazılı sebili seçti. Onun iksiri de eskiydi ve lezzetliydi. Muhakkak, susuzları daha çoktu. Asırlardan beri hararetimizi giderdiğimiz, oluklarını aşındıra aşındıra akan bu su; tadına alıştığımız su idi. "Açık Denizde" bu iki iksir birleşti. Yahya Kemal, onda kemalini buldu, diyebiliriz. Fakat şairimiz, Rakofca kırlarından Paris'e, Paris'ten Olymp'e, oradan Sa'd-Abâb'a, Sa'd-Abâd'dan Boğaziçi kıyılarına ve nihayet Üsküdar'a geldi. Bu seyyahın ayrı iklimlerde gezip dolaşma süresi yarım asrı geçmiştir.

Onda nesir olarak da Yunanî edebiyata güzel örnekler bulabiliriz. "Çamlar Altında Musahebe" başlığiyle yazdığı bir diyalogdan şu parçaları alayım:

"– Cedlerimiz Etrüskler bu havarîden ne kadar asır evvel Asyadan geldiler. Bu havarî ve tâbileri gibi kısrak sütü içiyor ve bir telli rabap çalıyorlardı. Roma, onların eseridir, değil mi?

– Evet, cedlerimiz Asyadan gelen barbarlardı; lakin bu semâ altında, gözlerini açtılar. Onlardan kalan sebûların (destilerin) üzerinde insaniyete ilk irtişadımızın (doğru yolu bulmamızın, uyanıp kendimize gelmemizin) hatları var. O sebûlara buranın bağ bozumlarından çıkan şarabı koydular. Dionizos'un ruhu onlara hayat verdi. Bu toprağa vardıkları vakit sazdan kulübeler içinde tek telli bir saz çalıyorlardı. Sazlarına dört tel daha ilâve ettiler.

Şiir doğdu. Ben endişeliyim; çünki Röma'nın hâtimesi, insaniyet için feci olur."

Yahya Kemal'in hayalinde Yunan beldesi; fikir, zevk, şiir, kadın, şehvet ve incelik yaşanan, tüllerden vücutlu mahlûkların dolaştığı bir diyardı. Onu da böyle anlatır:

"Burada, güneş, denizden, şarkılarla yükseliyor, şarkılarla batıyor. Hayat, gündüz coşkun, gece seyyâl bir musiki halinde. Erkekler uryan kahramanlar, kadınlar da ince tüllerle örtülü uzun sebûlar gibi. Erkek çocuklar hıyabanlarda demirden daireler atarak uryan koşuşurken, kız çocuklar uryan, bahçelerde raksediyorlar; gözleri çukurlanan yüksek ihtiyarlar da çamlar altında felsefeden konuşuyorlar. Zevce ve zevcleri gördüm, kollarını birbirlerinin omuzlarına atmış, yürüyorlardı. Yirmi yaşında gençler de beyaz nişanlılarını, metin kolları üstünde birer kahraman gibi

götürerek öpüyorlardı. Hepsinin başları açık, ayaklarında beyaz sandallar vardı. Beni bu beldenin saadeti ürküttü. Bu beldîler bu saadetten ürkmüyorlar. Burada aşk, din, sanat; hayat halinde mütecelli. Bu âlem bir sebûtraşın eseridir; bu eseri de eski bir sebûdan nümune alarak yaptı."

Artık şâir, bize dönüyor. Rüyasını gördüğü bu hür, şiir ve güzellik dolu beldenin hayal ettiği bütün inceliklerini bizde düşünmektedir:

"Asya'dan yirmi yaşında gelen aktuğlu genç, hayatı seviyordu. Etrafına, hayatı ve hayatın güzelliklerini sevenler toplandılar. Buralarda o zamana kadar mûtefik (insanlardan uzak, bir köşeye çekilip) yaşıyan heykeltraşlar, madalyoncular, mimarlar, ressamlar, eskilerin kitaplarından haber verenler, birer birer bucaklarından çıktıkça hür bir hayat belirdi. Rahipler Bizans kilisesinin patriğini öne katarak buradan Filoransa'ya gittiler. Yesû'un zuhurundan 14 asır sonra zuhur eden bu vak'a (Y. Kemal İstanbul'un fethini işaret ediyor) ile insaniyetde yeni bir devir açılır. İstanbul'da resim, daha sonra heykeltraşî, sebû-traşlık ve şiirle açılan devre 'Türk İntibahı Devri' derler. Şimdi Şarkta bu gördüğünüz belde gibi boydan boya, içinde hayat, yine böyle saf geçen beldeler var. Hepsinin menşei Ak tuğlu Türk gencinin Bizans'a girdikten sonra açtığı devirdir ki, hassaten resimle belirir. Türk İntibahı Devri'nden sonra Türkler rüşte erdikleri için evvelâ millî bir vahdet kuruldu. Hattâ o zamanın Türkleri bütün kuvveti, Tunadan Çine kadar giden bu millî vahdet kütlesini idâmede görüyorlardı. Türkçe, Türk resmi, Türk heykeltraşisi, Türk sebûtraşlığı gibi öteki Türk sanatları da Türklüğe bir müddet ırkî bir damga oldu. Sonraları bu sanatlar iklim, iklim ayrıldılar. O zaman Türklüğün iklimi, dehâsı başka başka belirdi ve anlaşıldı ki, kuvvet yeknesaklıkta değil, tenevvudadır. Bu tenevvu devrinden evvelki Türk sanatı biraz aynı tarzdadır; bunun için de tenevvu devrinde beliren sanattan dûn sayılır. Hasılı sanatın iklimlere ayrılmasını müteakip hayatta da tenevvu gözetildi; işte millî vahdetten sonra doğan bölgeler, bu hazzın bir neticesidir."

İmzalı veya imzasız, herhalde ondan başkasının yazamıyacağı bu satırlarda Yahya Kemal, rüyasını söylüyordu. O rüya aradan geçen kırk beş senelik bir devre içerisinde zerre zerre hakikat olma yolunda değil mi? Fakat millî hayatın bizde doğuşunu müjdeliyen bu şiir dolu fikirler içinde hâlâ bugün bile bize kendini aratan hakikatler de yok mu?..

Artık, Yakup Kadri'nin Yeni-Yunancılık hareketinde fikirlerini ve bu yoldaki çalışmalarını koyabileceğimiz çerçeve şöyle böyle zihinlerde belirmiştir sanırım. Yakup'un 1912'de bu konuda neler düşündüğünü, 1948 yazında Bern Elçiliği'nin yemyeşil bahçesine bakan daraçasında otururken kendisine sordum. Bana şunları anlattı:

"– Ben o zaman Anatole France'ı okuyordum. Anatole France, *Sur la Pierre Blanche* (Beyaz Taş Üstünde)'ında paganismi müdafaa eder. Anlattıkları, eski Yunan'a ve Roma'ya aittir. Bunda esâtir devrinin ilâhları çok geçer. Ben bunları merak ettim. Homeros, Sophocles, hepsi bu elamanlarla doludur. Bunun üzerine bu türlü eserlere heveslendim. Paris'ten memlekete dönen Yahya Kemal, o sıralarda Greco-Latin dünyasından bahsetmeğe başlamıştı. Hususiyle J.M. de Heredia, onu antik mevzulara götürmüştü. Bu iki şair, aynı menbalardan esintiler alıyorlardı. Bu müşterek ilham kaynağını bulayım istedim. Grek mitolojisi nedir, bu beni onu anlamağa sevketti. Eskilerin tercümelerini, bilhassa Leconte de Lisle'inkilerini okudum. Öbür tercümeler, belki âlimane idi; doğruydu. Fakat Leconte de Lisle'nin tercümelerinde Yunan hayatı ve şiiri canlı olarak vardı. Yahya Kemal, Paris'ten Jean Moréas'lar, Heredia'larla dolu gelmişti. Orada, birer edebî köşe olan kahvelerde hep bunları konuşmuştu. Bunlar, Eski Yunan havasını taşıyorlardı. Ben onunla konuşarak, söylediğim yoldan buraya geldim. Ondan sonraki yazılarında yer yer Grek mitolojisi vardır. Ahmet Haşim, fevkalâde toplayıcı bir zekâsı olduğu için, her güzel şeye olduğu gibi Yunana da muhabbet beslemiştir. Fakat bununla meşgul olmadı. Hattâ, o zaman bu harekete karşı kaldı.

Yakup, yukarıya naklettiğim gibi A. France'a hayrandı. Onu yeryüzüne gelip geçmiş bilgelerin sonuncusu sayar. Tesiri altında kaldığını söylediği kitap, Rus-Japon Muharebesi'nden sonra yazılmıştır. Yarım asırlık bir ömrü olan bu eser, Philopatris'in şu cümlesiyle başlar:

"Tu sembles avoir dormi sur la pierre blanche, au milieu du peuple des songes.
Hayaller kalabalığı ortasında beyaz taşın üstünde uyumuş gibisin!"

Anatole France'ın bu kitabı, Roma'da buluşan birkaç Fransız'ın, önce Roma ve Roma'ya örnek olan eski Yunan hayat ve fikri hakkında görüşlerini ve görüşmelerini, sonra da 20. asır başlarında dünya durumunu gözden

geçirerek insanlığın istikbali hakkındaki idealleri münakaşa eder. Yakup Kadri'nin, kaynaklar meselesini konuşurken bana bu kitaptan bahsetmiş olması daha ziyade kitabın birinci kısmı için vârittir. Çünki orada, Anatole France'ın bugünkü Garp medeniyetinin kaynakları hakkında ileri sürdüğü ana fikirler vardır. İleride "Yakup Kadri'de Hümanisma" bahsinde bu noktaya ve bu kitaba döneceğiz.

Yakup Kadri'nin Yunan modeline göre yazılmış şu diyaloğunu okuyalım:

"SİYAH SAÇLI YABANCI İLE
BERRAK GÖZLÜ GENÇ KIZIN SÖZLERİ

– Genç kız, berrak gözlü genç kız! Nerden geliyorsun? Bir dakika dur; bana cevap ver; berrak gözlü genç kız!

– Bırak beni, siyah saçlı yabancı! Görmüyor musun, ne haldeyim? Saçlarım çözülmüş, belimden kuşak düşmüş; gömleğim omuzlarımdan sarkıyor; koşmadan ayaklarımdaki sandalın bağları koptu. Bak akşam da geliyor, geç kaldım; siyah saçlı yabancı! Beni yolumdan alıkoyma!

– Bir dakika dur; berrak gözlü genç kız! Pek uzaklardan geliyorum; hangi yol üstündeyim, nerdeyim, bilmiyorum. Benim sergüzeştim iki kere Ülis'in sergüzeştine muadildir; berrak gözlü genç kız!

– Bedbaht yabancı!

– Günlerce, heyhat, günlerce yürürdüm; güneş başım üstünden âteşîn gerdunesini (arabasını) kaç kere geçirdi, hatırlıyamıyorum. Sulardan, karalardan, tepelerden, kayalıklardan geçtim. Filvaki pembe sular da içtim; fakat kırk gün, kırk gece, sekiz gürbüz yoldaşla yelkenleri parçalanmış, kürekleri kırılmış bir gemide; kırk gün, kırk gece sekiz gürbüz yoldaşla okyonusun hışmına göğüs gerdik. Bu müthiş kavgadan galip çıkan yalnız ben oldum. Neyse; hikâyem uzundur... Berrak gözlü genç kız, sen bana söyle ki, şimdi hangi yol üstündeyim?

– Hangi stad? Berrak gözlü genç kız... Acaba bir büyük şehrin yakınında mıyız?

– Siyah saçlı yabancı! Ne olursa olsun! İstersen büsbütün gece gelsin de sürülerim kimsesiz, açıkta kalsın, durup sana cevap vereceğim. Çünki, Uranyaların en müthişi, yollar ilâhı Hermes'den korkum vardır: O yolunu şaşırmış seyyahlara mutlaka delâleti emreder.

– Berrak gözlü genç kız! Derbedersin, perişansın: üstün başın ekşimiş üzüm usaresi kokuyor; durduğun yerde sallanacak kadar yorgunsun, adetâ bir fuhuş sofrasından henüz kalkmış gibisin; fakat bu zavahi-

rin altında ne büyük fezailin var! Ne derin hakaika vâkıfsın! Sözlerin ne beliğ! Berrak gözlü genç kız.

– Siyah saçlı yabancı! Denizleri ve karaları kendine hâmetmiş bir kahramansın ama, hâlâ bir çocuk kadar saf ve bîhabersin. Ben Bakhûs'e süt veren o mukaddes kadına benzerim ki, âyin günlerinde fânilerin sefahatine. Sair zamanlarda bâkir ilâheler meclisine iştirak eder.

– Berrak gözlü genç kız! Gerçi, büyük ve mukaddes Helikon Dağı sâkinelerinin menba başlarında kaval çalan masum kalpli haîlere (çobanlara), genç hâiyeler (kız çobanlar) kıyafetinde tecelli ettiklerini işittim, gerçi bu ilâheler Biaman Zeus'un kızları, bu perran olimpiyat perileri çok pürhevestirler. İlk yıllarında sade bir raî olan Eziyodos'un nâyına onlar değil miydi ki mevkiple Helikon'dan inip lâyemutların mefhasını üflediler? Ben, filvaki yolunu şaşırmış, sade, bedbaht bir yabancıyım; fakat sen, meselâ bir âlüfte kisvesine bürünmüş o fettan menba perilerinden biri olmıyasın?

– Heyhat! Siyah saçlı yabancı, hayır, ben fanî bir raînin yine fanî bir hâiyeden doğmuş kızıyım. Bugün şehrin kırlarında âyin vardı. Babam, anam ve ben sürülerimizin selâmeti namına bu âyine iştirake gittik. Fakat onlar âyine o rütbe karıştılar ki âdeta dönemiyecek bir hale geldiler. Ben daha genç olduğum için sahipsiz kalan ağıla koşuyordum; bilirsin ki dağlar hiç bir zaman emin değildir. Emin olsa bile siyah saçlı yabancı; ben gece âyinine kalamazdım. Ebeveyin bütün genç kızları, nedense bundan menederler.

– Berrak gözlü genç kız... Demin gözlerin kadar berrak olan sözlerin bulandı. Neler söylüyorsun? Hangi âyinden bahsediyorsun?

– Hakkın var, siyah saçlı yabancı, filvaki elimde Tirs'im, başımda sarmaşıktan iklilim yok. Nerden anlıyacaksın! Fakat halimden olsun hissetmedim mi, siyah saçlı yabancı, halimden olsun hissetmedin mi?

– Heyhat, esrar içindeyim.

– Evohe!.. Evohe... Siyah saçlı yabancı!

– Heyhat, esrar içindeyim.

– Bugün kendini Tes'it ettiğimiz ilâh da esrar içinden çıktı. Mesut Kadmüs'ün kızı Zemele onu Zeus'un ateşinden doğurdu, ve ilâhi çocuk doğar doğmaz bir insan şeklini aldı. Çok yürüdü, çok gezdi. Lidya ve Frikya'nın altın illerinden âteşîn İran sahralarına geldi, oradan Midya'nın yâbis toprağına geçti; Mesut Arabistanı baştan başa gezdi ve sahilleri tuzlu sularda yıkanan Asyada bir müddet arâm etti. İlâhi genç, valdesinin ortağı Lâyemut Hera'dan kurtulmak için her geçtiği yerden izlerini sildi. Ve ancak Teb'dedir ki ilk defa, âfakı mevkibinin vaveylâsiyle

doldurdu ve fanîlere, fânî şeklinde bir ilâh olduğunu gösterdi. Siyah saçlı yabancı! Bu altın başlı bir genç ilâh idi.

– Heyhat, anladım; Berrak gözlü genç kız, heyhat!

– Ne oldun? Nen var? Bağır. Gül, teganni et, rakset, siyah saçlı yabancı! Sen bir vahşi değilsin? Bağırsana; Evohe!.. Evohe.

– Ey Berrak gözlü genç kız! Bil ki Katmüs'ün küçük oğlu Bakhüs asla bir ilâh değildir. Onun mâderi ki bir alüfteydi, lâhdi İzmenos tepesinde yanan ebedî bir ateşgededir.

– Sus; siyah saçlı yabancı...

– "Bakhüs" Lidyalı bir genç adamdı, ben de oraliyim; Berrak gözlü genç kız; ben de Lidya sahillerinde doğdum. Fakat hiç bir zaman ona ilâh demedim. Memleketin birçok mefahiri vardır; Ezcümle bilirsin ki yüz beldenin benimsediği (Homeros) Lidya diyarından çıktı ve o, belki, bir nîm ilâh idi, fakat 'Bakhüs', fakat 'Dionisos' hayır! Berrak gözlü genç kız, 'Dionizos' hattâ bir nîm ilâh bile değildi. Bu, saçları kokulu, kumral turreli ve siyah gözlerinde Afrodite'nin nazlı nigâhını saklıyan kadın endamlı nârin bir sahtekâr idi. Şehirden şehire gider ve her gittiği yerde sadedil genç kızlara karışır, onlara bir genç kız; muhakkak, sen de bu menhus dinin muattar Brehmen'leriyle raksettin.

– Dionizos namına... Şüphesiz, siyah saçlı yabancı, şüphesiz... Evohe! Evohe!..

– Öyle ise git yoluna, bedbaht kız!.. Eğer, ben de bir 'Pantus' olaydım, bil ki, seni altın saçlarından şu esmer zeytin dalına asardım. Maidesinde kadınların ağzına şarap döken bir ilâh, benim için yüz kere Mel'umdur.

– Ey, siyah saçlı yabancı! Bâri kapısında bulunduğun şu büyük şehrin dinine hürmet et! Sana, deminden beri istihzanın oklariyle göğsünü delmek istediğin ilâhın azametini vasf ve tarife kadir değilim. Yalnız bil ki bütün bu havâli onundur. Burada, fanîleri besliyen ilâh (Demeter)den sonra o gelir ve o, ilâh (Demeter)den daha mübarektir. Çünki üzüm usaresinden faniler ve lâyemutlarca o ana kadar meçhul olan sihirkâr bir mâyi icat eyledi; öyle bir mâyi aynı zamanda, ateştir de... İşidiyor musun? Siyah saçlı yabancı, aynı zamanda ateştir de... (Zemele)nin oğlu, ilk defa âb ile ateşi birleştirendir.

– Bu aradaki âb ile ateş nasıl şeydir?

– Bu, bedbahtlara teselli veren bir sudur. İnsanlara, gözleri setretmiyen bir hab içinde evca-ı eyyâmı feramuş ettirir (uyku içinde günlerin acılarını unutturur).

– Heyhat, daha?

– Vücudda yeri bulunmıyan yaralara bundan başka devâ yoktur.

– Heyhat, daha?

– Ve ihtiyarlara gençlik tâbını ve gençlere kaplan tüvânını verir ve maşuklara 'Nenpho'ların nazını ve âşıklara Satir'lerin bitmez tükenmez ihtirasını verir...

– Heyhat. Daha, daha?

– Bilir miyim ben? Git de gör. Siyah saçlı yabancı! Şehre yarım saat var; git de gör!

– Berrak gözlü genç kız! İyi ama gece oldu.

– Bakanta'lar asıl gece raksa başlarlar... Fon'lar neylerini asıl o zaman üflerler. Zulmetlerde muhteşem bir şey vardır; siyah saçlı yabancı!..

– Fakat zulmetler pür mehâliktir. İnsanı fezahate fuhşa, her türlü fena ihtirasa sevkeder.

– Fena ihtiras mı? Gafil yabancı; siyah saçlı gafil yabancı! 'Fena ihtiras' ne demek? Hiç ihtirasın fenası olur mu? Evohe!.. Evohe!.. Evohe!.."

1330-1314'te *Nevsali Millî*'de neşredilmiş olan bu yazı birkaç bakımdan önemlidir. Bunlardan birincisi şekil ve dildir. Şekil o zamana kadar edebiyatımızda ancak hikâyede kullanılan muhavere: Konuşma tarzından başkadır. Bunda eski Yunan'dan geleneğini alan diyalog şeklini görürüz. Alelâde konuşma ile bu türlü diyaloglar arasında başlıca fark, belli bir konunun iki ayrı cephesini açıklamadadır. Yukarıda bâzı parçalarını naklettiğimiz yazılarında Süleyman Sadi (yani Yahya Kemal) de bu tarzı denemişti.

Dile gelince; siyah saçlı yabancı ile berrak gözlü genç kız, Yahya Kemal'in "çıplak ve beyaz" dediği cümlelerle konuşmaktadır. Bu konuşuş, o zaman bir kısım dil tasfiyecilerinde raslanan bütün Türklerin anlıyacağı bir dile gitme davâsını tutarak alışmadığımız bir ifade tarzına rağbet etmiş görünmüyor. Meselâ "Vücudun toprak rengini almış ama, göğsünde denizlerin acı kokusu var; sesinse bir fırtına uğultusu gibi", "Görmüyor musun, ne haldeyim, saçlarım çözülmüş, belimden kuşak düşmüş; gömleğim omuzlarımdan sarkıyor; koşmadan ayaklarımdaki sandalların bağları koptu", "Derbedersin, perişansın; üstün başın ekşimiş üzüm usaresi kokuyor. Durduğun yerde sallanacak kadar yorgunsun, âdeta bir fuhuş sofrasından henüz kalkmış gibisin", "Bakhüs, Lidyalı bir genç adamdı; ben de oraliyim; berrak gözlü genç kız; ben de Lidya sahillerinde doğdum. Fakat hiçbir zaman ona ilâh demedim". Bu ve buna benzer cümleler, bütün bu yazıda Akropol'ün veya Süleymaniye'nin ziynetsiz, fakat sağlam ve tabiî, güzel üslûbunu andırmaktadır.

Bu yazı içinde Yakup, bulunduğu devrin dil baskısından tamamen kurtulmuş sayılamaz. Pınar veya kaynak diyemiyor, menba; çoban veya çoban kızı diyemiyor râi ve râiye; amansız diyemiyor bîaman, uçan diyemiyor perran, alay diyemiyor mevkip, canlı ve kuvvetli diyemiyor zinde ve tuvanâ; ölümsüz diyemiyor lâyemut; ölümlü diyemiyor fanî, hattâ kuru diyemiyor yâbis demekten kendini kurtaramıyor. Bu kelimeler söylediklerimle veya daha güzelleriyle çok kolay değiştirilebilirdi. Fakat diyaloğun yapısı o kadar güzeldir ve bu içe şekil veren kasılar o kadar ahenklidir ki, bugünün istediği dil değişmeleri nihayet güzel vücutlu bir kadının dudağına süreceği boyanın rengi kadar kolay değiştirilebilir bir halde kalıyor.

Yakup Kadri, bu yazısında o zamana kadar Türk okuyucusunun tarih bilgisi dışında, tamamiyle onun yabancı olduğu birtakım isimler kullanmaktadır. Uranya, Hermes, Zeus, Helikon, Tirs, Türso, Kadmüs, Zemele, Hera, İsmenos, Dionizos Pantus, Penteus, Demeter, Nenpho, Satir, Bakanta gibi. Uranya'nın Gök, Uranyalıların Gök sâkinleri, Hermesin yol tanrısı, Zeus'un tanrılar tanrısı, Heziyodos'un eski bir Yunan şairi, Helicon'un müzlerin toplandığı bir dağ, Kadmüs'ün Teba kıralı, kızı Zemele'nin Dionizos'un anası, Bakhüs'ün, Dionizos'un Romalılarca konmuş şarap tanrısı ismi, Deter'in Toprak tanrıçası... olduğunu bilmek lâzımdı. Bu yazıda bizde olmıyan bir seslenme şekli de vardır ki bu, hele o zamanın yazıcıları için hiç duyulmamış bir sesti. Devlere karşı muharebe ederlerken Zeus, oğlu Dionysos'a Evohe!.. diye bağırıp onu cesaretlendirmişti. Bakhüs âyinlerinde bu çağırış tekrar edilirdi. Okuyucu bu parçayı anlamak için söylediğimiz bilgileri edinirken tabiî olarak Yunan mitolojisine girmiş bulunacaktı. Girdi mi, girmedi mi? Onu sonra söyliyeceğim.

Gelelim yazının konusuna: Bir genç kız, bir delikanlı, kırda yolda karşılaşıyorlar. Yaşları bu kadar birbirine uygun iki genç oldukları halde tarih ve zaman ölçüsüne göre aralarında şöyle böyle 25 asır var. Lidya, Manisa'yı da içine alan İzmir ve dolaylarıdır. Kız, oralı. Fakat anlattığı hayat, dediğim gibi, 2500'den fazla sene önceye ait. Karşısındaki delikanlı, o da Lidyalı. Manisa'dan, İzmir'den. Belki o da içiyor, Bakhüs âyininde değil, ya efelerin arasında, ya bir Bektaşi tekkesinde. Sanki Tarih tezimizin habercisi gibi okuşan bu siyah saçlı yabancı, bence Yakup Kadri'nin kendisidir. Edebiyatımızda en eski medeniyetlere beşik olmuş Anadolu'nun eski sâkinlerine ilk akrabalık duyan, daha doğrusu akrabalığını ilk duyan ve duyuran, Yakup Kadri oldu. Şimdi Sabahattin Eyüboğlu'nda ve onunla beraber pek çok gençlerimizde gördüğümüz Anayurt Anadolu'yu payen geçmişiyle beraber yaşıyarak benimseme fikri, köklerini burda bulur. Okuyucularıma, bir iki

sahife evveli açmak zahmetine katlanarak Yakup'un bu parçasını, anlattığım bakımdan bir kere daha okumalarını tavsiye ederim. Siyah saçlı yabancı Asya'dan gelmiştir. Buraların içen, oynıyan, çalan, söyliyen, seven, her mânasiyle sevişen insanlarına hissettiği yabancılıkta, 1912 Anadolusu'nu tanıyanlar için nasıl bir özlemin şiir olduğu kolay anlaşılır. Beşeri olan her hareketi ve isteği tanrılaştırarak cemiyet geleneklerine sokmuş Eski Yunanlı kızla onları gizlemiş ve açığını günah saymış bir cemiyetin oğlanı bu diyalogda konuşur. Bu diyalog, baskıya isyan, hürriyete özlemdir.

Yakup, bundan sonraki yazılarının bir kısmında eski Yunan hayatını göstermekten ziyade Yunanlı mitolojiden motifler aldı. Yunan modeline göre sanat eseri olarak tam ve bütün denecek şekilde bir emek mahsulü vermedi. Yahut veremedi. "Zoraki Diplomat"ta anlattığı gibi, bu temayı, Tahran Elçilik binasının temizlenmesi hakkında yazdığı resmî bir yazıda bile sarkastik bir üslûpla kullanmaktan çekinmemiştir.

Yahya Kemal'le yukarıda anlattığım konuşmamda, Yakup beraber olarak Cenap Şahabettin'in evine gittiklerini, orada Nev-Yunanîlik meselesini görüştüklerini ve Rıza Tevfik'in de hazır bulunduğunu, her ikisinin bu fikre taraftar olmadıklarını söylemiştim. Bu hususu, kendisine yazdığım bu mektupla Rıza Tevfik'ten sordum. Bu yıl seksenini bitirip seksen birinci yaşının içinde bulunan ve son senelerinde dört ehemmiyetli ameliyat geçirmiş olan bu emektar, fikir ve sanat adamı bana aşağıda okuyacağınız cevabı yazmak nezaketinde bulundu. (Edebiyat tarihimizin, hususiyle yarın için ehemmiyetli görüleceğine emin olduğum bu safhasını anlatan mektubu bugün yayımlarken, sekiz sene önce yazılmış bu satırları gününe göre düzeltmiye gönlüm razı olmadı. Çok dalgalı bir fikrî ve siyasî hayat geçirmiş olan Rıza Tevfik için Tanrı'dan mağfiret dilerim.)

Eski harflerle yazılmış olan mektup, şudur:

"Yahya Kemal Bey'i ilk defa İstanbul'da gördüğüm zaman bana (Şair Kemal) diye tanıttılardı; öyle sanıyorum ki, bu ilk görüşmemiz –hasbettesadüf– Kıbrıslı Mehmet Paşa yalısında (Kandillide) Şevket Bey vasıtasiyle idi. Fakat pek emin değilim. Ben bu genç zatı pek *sympathique* bulmuştum. Münasebetimiz de bu âna kadar o rabıta-i meveddet ile devam etmektedir.

Hatırıma öyle geliyor ki, Kadıköy'ünde Mühürdar yolunun methalinde merhum Cenap Şahap Bey'in evinde buluşmamızdan evvel, yine tesadüfen, bir lâtif yaz günü Boğaziçi vapurlarından birinde Yakub Kemal Bey'le buluşmuştuk. Ben Yeniköy'de Köse Raif Paşa köşküne gidiyor-

dum; büyük oğlu miralay Fuad Bey'le dersimiz vardı. Güvertede yan yana kısa bir sefer ettikti. O sırada da, pek tabiî olarak edebiyata dair bahis açılmış ve Yahya Kemal Bey bana o vakitler zihnini meşgul eden ıslahat fikrini sezdirmişti. Hâlâ Acem mukallitliğinden kendini kurtaramıyan Osmanlı şiirine yeni bir istikamet ve yeni bir ideal vermek lüzumundan söz açmıştı. O zaman kırk dakikalık bir vapur seferi esnasında bu bahis üzerine enikonu mübadele-i efkâra zaman müsait olmadığı için, bu hususta muvaffakiyeti ne vechile temin etmek mümkün olabilecektir, anlamak istedim. *Culture méditerranéenne* zevkine uygun bir şiir nümunesi ibdâ etmek ve bu maksadı (*réaliser*: tahkik) edebilmek için de bu fikre taraftar ve bu niyete mâil olan (ve Avrupa edebiyatına az çok aşinâ bulunan) genç şairleri etrafına toplayıp bir yeni (*école*) tesis etmek emelinde bulunduğunu anladım. Ben Yunan kültürünü ziyadesiyle takdir eden ve sevenlerden olduğumdan dolayı (hattâ Avrupalık, zevk ve üslûb-ü edâ ve tavr-ı tefekkür itibariyle hellenisme demek olduğuna kanaat getirmiş bulunduğum halde!) Yahya Kemal Bey'in bu tasavvur ve arzusunun da (meşru bir ambition olarak kabul edişime rağmen) bu memlekette kök tutabileceğine inanamadığımı derhal söyledim. O vakit söylemiş olduğum sözleri belki bugün harfiyen tekrar edemem, fakat hulâsa-i meâli şudur:

Evvelâ (*méditerranéenne*) vasfını pek müphem bulduğumdan, onu *hellénique* olarak kabulde pek kolay uyuştuk. *Ethnographie*'de şekil ve şemâil-i vechiye (*caractéres physionomique*)'si muayyen öyle bir insan nümunesi varsa da öyle *méditerranéenne* bir şiir nümunesi yoktur. İtalya'nın cenubî kısmı, bütün Anadolu'nun garbi kısmı, Sicilya ve Girit adalariyle beraber bütün Ege denizi adaları o Yunan kültürünün hem menşei, hem sahasıdır. O halde bu yeni şiir modeli ve ideali *néo-hellenique* bir şey olacaktı. Eskisinden âlâsını yapamazdık! Lâkin bizde Acem mukallidi olan klâsik edebiyatımızı kökünden ıslah etmek gayreti ve Tanzimat dalgasiyle ortaya atılan Şinasi ve peyrevleri, sırf bir tesadüf sâikasiyle Fransız edebiyatının romantik tarzını meşk-i taklit ittihaz ederek uğraşa uğraşa ancak Abdülhak Hâmid'e geldikten sonra o romantizmi taklit edebildiler. Fakat pek tabiî olarak bu teceddüt-perverlik gayreti irticaî bir harekete de sebep olmuş ve meydan vermişti ki, *conservation* prensipinin iktizâsıdır. Yahya Kemal, Fikret, Cenap, Yakub Kadri, bu yeni meslek müzakeresine giriştikleri zaman Leskofçalı Galip Bey, Yenişehirli Avni Bey merhumların nüfuzu Abdülhak Hâmid'in nüfuzuna galipti ve mukallitlerini on kere ziyade idi. Hersekli Arif Hikmet Bey ile Naci

Efendi de sağ idiler. Muallim Naci eski klâsik şiirimizi haylı tenkik edip kolaylıyarak *nêo-classique* namına lâyık bir meslek tesis etmişti ve haylı revaç bulmuştu. Çünki hâlâ o zevkte adamlardan mürekkep *intellectuel* bir sınıf vardır. Beri tarafda da merhum Recaizâde Ekrem Bey'in büyük himmet ve gayretleriyle Serveti Fünun'a topladığı mücedditler grubu vardı ki, hemen hepsi de romantisme mesleğini cultiver, tervic ve müdafaa ediyorlardı ve aralarında *coopération* rabıtası estetik bir *doctrine*'in verdiği kanaate müstenit olduğu için kuvvetli idi. Fakat romantizm, –bildiğimiz şekilde romantizm–, Rousseau'nun eseridir. Yunanî olan, klâsisismdir. Size, pek iyi bildiğiniz bu şeyleri söylemiştim beyhude olsa bile, benim için öyle değildir. Niçin Yahya Kemal Bey'in idealini beğendiğim halde teklifini *encourager* etmediğimi haklı gösterecek fikirleri, ancak şimdi, (yani zaman beni bifiil tasdik ettikten sonra) tafsilen arzediyorum.

Evet!.. (Abdülhak Hâmid romantismin Fransızca şeklini bu memleketin yeni fikirlerine –gürültüsüzce!– kabul ettirebildi idi; çünki o üslûp ve şekil üzere pek câzip ve güzel eserlerle, yani kıymetli hediyelerle takdim etmişti. Bütün Avrupa'da şimdi hâkim olan meslek romantismdir. Bizde de en kavi ceryan budur. Bunun istikametini hellenisme hedefine çevirmek mümkün olmaz sanırım) dedim. İşte bütün o müzakerelerde beyan etmiş olduğum dört satırın hedefidir. Daha başka bir şey de söylemek istedimdi, fakat kabalık etmiş olmak korkusiyle vaz geçtim. Diyecektim ki:

Tevfik Fikret, *Serveti Fünun*'da İstanbul'un en işe yarar, müstait gençlerini etrafına toplamış, romantizm prensiplerine ve zevkine göre yeni ve şeklen kusursuz ve güzel şiir nümuneleri arzediyorlar. Hatta bizzat Fikret, *Serveti Fünun*'la kazanmış olduğu mevkii bırakıp da yeni bir meslek tesisine iştirak etmezdi; Cenap Şehabeddin de öyle! Onun *symbolisme*'i de –ekseriya sıfatla mevsuf olarak kullanmağa mecbur olduğumuz kelimelerle yaptığı– bir *technique* hünerinden ibaretti. Yani eskilerin nuru, pervanesi ve Hayyam'ın en yüksek rübailerinde olduğu gibi, hattâ Victor Hugo'nun La Vache, L'âne manzumelerindeki gibi mühim ve felsefi mânasiyle telâkki olunmuş bir *symbolisme* değildi. Yine romantikti ve sermayesini Verlaine'den alır, fakat çok zengin terkiplerle süslerdi. Halbuki Verlaine çok sade ve ekseriya masum bir çocuk ruhu kadar sâdedil bir içli şairdi ve romantiklerin en incesi, en rikkatlisi idi. Bu Fransız şairini İstanbul'a tanıtan Cenap, ne olursa olsun, kim olursa olsun, Fikret'in en muktedir *collaborateur*'lerinden biri ve malûmat-ı edebiye ve ilmiye iti-

bariyle en iyisi idi. Binaenaleyh, o da Fikret'i bırakıp da yeni bir *école* (ve henüz kuvvede, yani tasavvurda olan bir *école*!) e teveccüh etmezdi. Nitekim de öyle oldu: bu memlekette edebî *école* teşkil etmek kanunen yasak olmadığı halde *Nêo-hellenique* bir meslek kurmağa merak eden olmadı. Fakat en genç nesil erbabından bazı kimselerin (Fecr-i Âti) uvanlı bir *école* teşkil etmiş olduklarını işittikti. Nerde? hani? kimler? deyinciye kadar, duman gibi dağıldı gitti. Fecrikâzip kadar devam edemedi. Öyle pek fevkalâde bir şahsiyet de vücuda getiremedi. Benim iyi tanımış olduğum genç şair Halid Fahri Bey ile iyi hikâye ve roman yazan Refik Halid Bey'i çıkarırsanız, değerli bir muharrir kalır mı, bilmem? Halbuki bu iki kişiyi aynı sınıfa dercetmek pek yanlış olur. O kadar birbirine benzemez adamlardır. Bence bunlar müstakil muharrirlerdir.

Bundan sonra (*Dergâh*) namiyle bir de mecmua intişar etmeğe başlamıştı ve o vakit işittiğime göre yeni bir *école*'ün şiirlerini neşredecek bir vasıta imiş, dedilerdi. Alâkadar olmadım. Çünki ben küçüklüğümden beri *individualiste* bir adamım. Müştereken yapılacak işler vardır, onu da itiraf ederim; lâkin, felsefede, edebiyatta, bütün güzel sanatların şubelerinde, muteassıp bir *individualiste*'im. Binaenaleyh *école* teşkiline katiyen hevesim yok, bilâkis nefretim vardır. Çünki benim pek muhlis itikadımca bu şeylere fıtreten meyyâl olan bir insan, tabiî ve (mübrim–*impérieuse*) bir ihtiyac sâikasiyle o vâdiye teveccüh eder ve bu Sevk-i tabiî onun için yanılmaz bir sevk-i tabiîdir. Ve bu haysiyetle onun zihnini faaliyete getirir ve zaten gideceği yola götürür. Kendi kendine bulup seçtiği mesleğin iktizasına göre terbiyesini ikmal edebilmesi için de hürriyet-i mutlaka, bir şart-ı lâbüd (condition sine qua non)dur. Bir artist, bir feylesof için en iyi ve muvafık *discipline* budur. Yani istidatlı ve kabiliyetli zihinlerin bilâ mâni, normal bir surette faaliyette bulunmasını, (*fonctionner*) etmesini emniyet altına almaktır. Şüphe yoktur ki, asker olacak bir adamın terbiyesi bunun tamamen zıddı olmak lâzım gelir. Onun içindir ki, ben öteden beri hiç bir felsefi ve yahut *artistique* mezhebe resmen girmek hevesinde bulunmadım, hattâ en âdi mânasiyle *école*'ü yani mektebi bile sevmem. Okumayı ve öğrenmeyi çok sevdiğim halde!..

Tabiatımın bu uygunsuz cihetini de bilmünasebe size –*confidentiellement*– anlatıyorum ki, bazı kusurların mâzeret sayılabileceğini hatırlıyabilesiniz.

Dergâh mecmuasına gelince, onu hiç görmedim, demiştim; fakat o sıralarda mı idi, neydi bilmem; Cenab'ın bir yerde –hayalen tasavvur ve fantaisiste bir kalemle tasvir etmiş olduğu (Derviş) isimli bir manzume-

sini matbu gördüm. Hakiki bir dervişe benzetemedimdi. İstanbul'u hiç bilmiyen bir Amerikalının, binbir gece hikâyesinden telâkki etmiş olduğu dağınık –yani rabıtasız– *impression*'lardan yapılmış bir İstanbul levhası gibi idi. Yine o sıralarda İbnü-r-Rifat Samih namında –hiç hoşlanmadığım– bir adamın (Hasaneyn) unvanlı bir menzumesini okumuştum ki, pek muhlisâne bir edâ ve hakiki bir derviş lisaniyle yazılmış iyi bir (nefes)di. Yahya Kemal Bey de o manzumeyi –benim gibi ve benim kadar– takdir etmiş olduğundan dolayı tanzir ve nazireyi İbnü-r-Rifat Samih'e (ithaf) etmişti. Bu iki muhlis ve beliğ manzumeye karşı Cenab'ın (Derviş) unvanlı manzumesi –kalp para gibi– göze batıyordu.

Bu bahsimize doğrudan doğruya taallûku olmıyan bu üç manzumeyi yekdiğerine kıyas ettikten sonra bahsimizin kadrosuna idhal edişim, bir hakikate misal olsun diye arzetmek kastiyledir. O da şudur ki: dervişten, teberden, keşkülden, kemerden bahsetmekle, hattâ, Hak, hu! Eyvallah!.. demekle dervişâne şiir yazılmış olmaz. Bunlar zevahirdir. Benim matbû bir (nefes)imde dediğim gibi:

Dervişlik, nefesine hâkim olmaktır,
Esîr-i nefs olan derviş değildir.
Aşkı rehber edip Hakkı bulmaktır,
Keşkül, teber, asâ, tığ, şiş değildir.

Bilmem hangi dervişin sözüdür?!.. Fakat şu basit sözler ki, şair, mâneviyat bahsinde kendini mevzuatın rengine boyanacak kadar onunla identifier etmelidir:

Görmek değil imiş görmek!
Bilmek değil imiş bilmek!
Erenlere gönül vermek
Rengine boyanmak imiş!..

Yahya Kemal ile hellenisme meselesine gelince, verilecek hüküm pek sarih ve pek kolay formuler edilebilir. Ben fikrimi kısaca arzedebilirm.

Eski dostlarımdan olan Yahya Kemal Bey'in bütün eserleri –benim bildiğime göre– şiirlerinden ibarettir. Hepsinin de tab olunup olunmadığını bilmiyorum. Okumuş olduklarım, vezin ve kafiye ve aheng-i nazım ve selâset-i beyan itibariyle kusursuz ve mutenâ (*soignées*) şiirlerdir. Nedimâne bir zevk ile tırâşede (*ciselées*) bu şiirlerin çoğu (lirik)dir. Bir ikisi de (*épique*) bir edâ ile mümtazdır, fakat *épopée* sayılamaz. Çünki (Akıncı) ve (Muhraç Türküsü) gibi beş on beyitten ibaret küçük kıtalardır.

Destanların mevzuunu teşkil eden uzun ve karışık vak'alar yok. Arzettiğim iki misal, ancak güzel ve sipâhiyâne bir tavrın maharetle arzolunmuş bir *revue*'südür. Bu (*beau jeste chevaleresque*) bir tek kahramana atfedilmiş olmadığı halde ona yine bir (*chanson de jeste*) demek yanlış olmasa gerektir. Bu (*genre*)ın en iyi ve meşhur nümunesi, La chanson de Ronald'dır. Malûm!.. Bizde (Köroğlu) da bu sınıftandır, fakat (kıyamet) itibariyle ötekinden çok aşağıdır. Bununla kıyas kabul etmez! Yahya Kemal Bey'in bence malûm olan şiirlerinde hiç hellenisme'in şemmesi yok!.. Çok kolaylıkla his olunan bir şey varsa, --Osmanlı imparatorluğunun inhitatı zamanında– Lâle Devri şenlikleriyle idâme-i hayat eden şehvetperest ve pür-heves bir *Bizantinisme*'in mahmur bir neşesi var ki, şairin fıtrî mizacına pek muvafık bir halet-i ruhiye olduğu için o neşeyi, hemen hemen Şair Nedim kadar güzel tasvir etmiştir. Kendi felsefesi de tamamiye Nedim'in ve Ö. Hayyam'ınki gibi *opportuniste*'dir; "Hayat bir ân-ı fırsattır. Onu mümkün olabildiği kadar hoş geçirmelidir" cümlesiyle çoktan düstur şeklinde ifade etmişlerdi. Yahya Kemal, kendi felsefesini, tarz-ı maişetini ve Osmanlı edebiyatında rolünü pek doğru ve hem de beliğ bir lisan ile şu dört mısrada ifade etmiştir: (Sene 1140) unvanlı şiirinin şu son kıtasını bir daha okuyun, çok beliğdir:

....

Ey Kemâl, eyyâm gördüm meslek-i şûhânede,
Neşve verdim cûşişimden devr-i Ahmet Hâne de;
Dehrden bir gâm alup bir şeb bu matemhânede
Eyledim mehtâbı davet hem düğün alâyına.

Peki iyi değil mi?.. Madem bütün kâinat ile beraber hayat da fânidir, zannederim ki, Nedim devrini bugün tekrar yaşatan ve o devirde yaşıyan bu şuh şairin hayat felsefesi pek doğru ve *opportunisme*'in makul yaşayış tarzı olsa gerek."

Bundan sonra Rıza Tevfik, yaptığı bu açıklamaları ne şartlar içinde yazdığını şöyle anlatıyor:

"Azizim Efendim,

Bu hafta İstanbul'un deniz havası Sibirya soğuğunu ve soğukluğunu bize tattırdı. Hepimiz nezleden bîzar olduk, dışarı çıkamadık ve ben çok yorgun olduğum için size bu müsveddeleri tashih ve tenkih etmeden göndermiye mecbur oldum. Türkiye'de, daha doğrusu Osmanlı şiirinde

bir çok hellenisme fikirleri ve hayalleri vardır. Hattâ bütün tasavvuf felsefesi neo-platonizmin İran'a aksetmiş olan gölgesinin gölgesidir. Halâ merbut bulunduğumuz bâzı âdetler, hurafeler eski Yunan'dan intikal etmiş şeylerdir. Yalnız evvelâ İran'a, İran'dan Selçukîlere, onlardan bize miras kalmış şeyler olduğu için nereden geldiğini bilmiyoruz. Bu bahsi şimdilik bıraktım. Bu yazdıklarım kâfi gelmezse yazınız, bildiğimi söylerim. Bu müsveddelerin vusulünü iki satırla lütfen bildirirseniz çok memnun olurum. Selâm ve müveddet." 6 Şubat 1949

Rıza TEVFİK

Bu mektubu aldıktan sonra kendisine teşekkür etmek ve arzusuna uyup yazıların elime geçtiğini bildirmek üzere bir mektup yolladım. Onda, yazdıklarının benim için aydınlanmamış noktalarını, bilhassa tarih uygunsuzluğu hissini veren cihetlerini (meselâ Muallim Naci ve Hersekli Arif Hikmet Bey'in 1912'lerde sağ zannedilmeleri gibi) ve mektubun sonunda Yunanlılardan bize intikal etmiş "âdet ve hurafe"lerin neler olduğunu sormuştum. Cevap alamadım. Bundan sonra Kadıköy'deki evinde birkaç defa kendisini ziyaret ettim; sabahları bulan uzun konuşmalar yaptığımız halde bu noktaları kendisine tavzih ettirmiye imkân olmadı. Bizde günlük politikanın kıydığı ehemmiyetli insanlardan biri olarak acıdığım merhumun bu mektubundan anlaşılıyor ki, kendisi de Eski Yunan medeniyetini ziyadesiyle takdir etmekte ve sevmektedir. Yahya Kemal'in ve Yakup Kadri'nin o zaman iddia ettikleri "Akdeniz Kültürü" tabirini pek yerinde bulmakta ve bunun ancak *Néo-hellenisme*'le adlandırılacağını söylemektedir. Rıza Tevfik'e göre Avrupalılık, zevk, üslûp ve tefekkür tarzı itibariyle hellenisttir. Bu husustaki tasavvurun ve arzunun yerinde olmakla beraber memleketimizde kök tutacağına inanamadığını da ifade ediyor.

Rıza Tevfik'in mektubunu Yakup Kadri'ye okumuştum. Dinlerken, bazı yerlerinde güldü, bazı yerlerinde "Allah Allah!" diyerek hayret etti ve bitince şöyle söyledi:

"– Adam, bizim söylediklerimize cevap vermiyor ki!.. Akdeniz Medeniyeti değil, Helenik kültür diyelim, istiyor. Onun, Plâton vasıtasile İran'a geçdiğini, oradan bize geldiğini inkâr etmiyor. Yeni bir ekol kurulamaz, böyle şey olamaz, diye iddia ediyor. Bunu yaparken edebî okulu bir iktidar partisi gibi siyasî bir teşekkül sanıyor. Doğrusu bu, dolaşık, çapraşık bir anlayış. Ancak *ironiquement* diye bilirim ki, bizde Neo-klâsisismin tutmıyacağını, Rıza Tevfik, o zaman pek iyi keşfetmiş. Ama onun, ola-

maz demesine senet olan sebeplerle değil. Sebep, maatteessüf kültürümüzün Asyalılıktan bir türlü kurtulamamasıdır. Bunun bir Eğitim dâvası olduğu muhakkak. Sen buna teşebbüs ettindi. Fakat devam edilmedi. Ne yazık, bundan hâlâ uzağız. Fransız kültüründen *aculturel* Amerikan kültürüne kaymaktayız. Bir defa daha sâbit oluyor ki, Türk kültürü, hakikî kültürün temelleri üzerine kurulmamıştır, kurulamıyacaktır. Bunun için ölüyorum. Kötümserim. Bir gölge-kültür içinde yaşamakta devam edeceğiz, demek!.."

Bana bunları söyliyen Yakup Kadri, kırk beş sene önceki fikirlerinden bugün de ayrılmamış görünüyor. Onun durumu, gerçekten değişmemiştir. Halbuki kaynaklara gitme meselesinde beraber yola çıktığı Yahya Kemal, bu ısrarı yapamadı.

Marifet iltifata tâbidir
Müşterîsiz metâ zâyîdir

gerçeğine uydu. Rıza Tevfik'in onda gördüğü oportünistlik de bu olsa gerek!..

Yukarıda, Yahya Kemal'in aleyhte bir yazıdan bahsettiğini görmüştük. Ömer Seyfeddin'in olan bu yazı, bir hikâyedir ve adı "Boykotaj Düşmanı"dır. Onu da şimdiye kadar yeni harflerle bir yerde yayımlanmadığı için buraya olduğu gibi alıyorum:

"Boykotoj Düşmanı

Akşam tam sofraya oturacağı vakit Rum hizmetçi kızın verdiği küçük ve kırmızı bir kitap, bütün sinirlerini alt-üst etmişti. Bu bir propaganda risalesiydi. Her sahifesinde 'Ey Türkler. Paralarınızı yerli Yunanlılara vermeyin, Yunan donanmasının dörtte üçü Türk parasiyle yapıldığını yine kendileri söylüyorlar. Kardeşlerinizle, Türklerle alış veriş edin. Yoksa mahvolacağız, açlıktan öleceğiz, ezan yerine camilerde çanlar uluyacak. Uyanın, uyanın!..' deniliyordu. Bu ne demekti; artık bu heriflerin küstahlıkları nerelere kadar gidicekti? İşte kendisi gibi din ve bilhassa milliyet taassubundan tamamiyle kurtulmuş medeni ve centilmen bir adamın kapısını da çalıyorlardı. İştihası tıkandı. Bir lokma yemek yiyemedi. Hattâ gece hiç uyuyamadı. Sabahleyin erkenden kalktı, bu muzır ve tehlikeli kitabı mahallenin polis komiserine götürdü ve 'Anâsır-ı Osmaniye'nin arasına fesat tohumu eken bu cânileri bulmasını talebetti. Komi-

ser, sarışın ve tombul bir efendi idi. Onun uzun boyuna, dar ve tahta gibi düz göğsüne, kesik bıyıklarına, siyah ve dolgun gözlerine baktı:

– Evvelâ biraz hiddetinizi teskin buyurunuz efendim... dedi ve taaccüple sordu:

– Bu kitabı bırakmak cinâyet midir, beyim?

– Şüphesiz cinâyet... diye haykırdı.

Elleri titriyordu, kolundaki pardesüsünü çiğniyor ve düşmanını yere seren bir kahraman azametiyle başını yukarı kaldırıyordu. Komiser, uykudan yeni kalktığı için hâlâ mahmurdu. Ürktü...; tekrar ona derin derin baktı. Acaba büyük bir adam mıdır?

– Siz kimsiniz, ism-i âliniz efendim?

– Mahmud Yüsri...

– Zabit misiniz efendim?

– Hayır.

– Kâtip mi?

– Hayır.

– Her halde tüccar değilsiniz. Yoksa pansiyoncu musunuz?

– Hayır, ben gazeteciyim.

Komiser onun gazeteci olduğunu duyunca, sanki üzüldüğüne, biraz ehemmiyet verdiğine pişman oldu. 'Aranır, bulunursa bulunur, bulunmazsa ne yapalım? Haydi arş, dışarı! Burada sizin işiniz yok!..' diye onu kovmaktan beter etti.

Karakoldan çıktı. Vapura daha vakit vardı. Orfanidis'in pastacı dükkânına girdi. İki kadeh likör içti. Ah bu Matbuat Kanunu... Büyük Boşu, büyük Kozmidi gibi mebusların sayesinde yaşıyan eski hürriyet olsaydı, bir baş makale ile bu hayvan komiseri ne hale kordu? Bu komiser değil, adeta bir boykotajcı idi. Aleyhinde bulunamıyacağını bildiği için kendisine ıslak bir tavuk kadar ehemmiyet vermemişti. Ve üzerine de zımnî bir hakaret... Yoksa pansiyoncu musunuz ha?... Demek yalnız pansiyoncular Yunanlıları soyuyorlardı. Bu zihniyet ne müthiş bir felâketti. Medeniyet, insaniyet, edebiyat, ilim, felsefe ve fen, Yunan ve Rum muhitinden başka bir şey miydi? Dünyada bu milletten asil, bu milletten necip, bu milletten kibar bir millet daha var mıydı? Likörünü içiyor, dışarıya, geç kalmış tenbel bir baharın hararetsiz güneşiyle parlıyan sokağa bakarak düşünüyordu. Varlık, saadet, şiir, musiki, zevk... Her şey, her şey Yunan'ın Yunanlının idi... Bunu inkâr etmek barbarlıktı. Dedelerimiz şimdiki serseriler gibi 'Turan, Turan...' diye bağırmıyorlar, kendilerine 'Ehl-i Rûm' diyorlar. Şairlerine 'Şair-i Rûm' adını vermiyor-

lardı. Ve Nedim... Artık bugün böyle büyük bir şairin yetişmesine imkân var mıydı? Bu dâhî, 'Yunan Aşkı'nı halis bir Rum gibi Arapça, Acemce terkiplerle ne güzel anlatıyor, hamamdaki genç bir oğlanın vücudunda incilenen terleri nasıl ilâhi ve esatirî bir şevkle terennüm ediyordu. Milliyetperverler, Rum ve Bizans 'Dersaadet'i öldürmek yerine kaba bir 'İstanbul' yapmak istiyorlardı. Bu ne yamyamca bir hareketti. Türklük kabalık demekti; Yunanlılık ise incelik... *Larousse* bile 'Turquerie...' kelimesine kabalık, sabalık mânasını veriyordu. Onların Altay'larına, Turan'larına, Gültekinlerine, Kızıl Elma'larına, Bozkurt'larına, Ala Geyik'lerine, Çamlı Belleri'ne neşideler söylenirken uğursuz boykotaj da mukaddes Yunanlılığın üzerine tüy dikiyordu. Kadehini ağzına götürdü. Nihayetine kadar içti. Dudaklarını mavi kenarlı beyaz mendiliyle silerken alçak sesle:

– Ah zâlim Avrupa, dedi, hâlâ uyuyacak mısın?

Ve büfede mavi gözleriyle müşterisine bakan beyaz esvaplı küçük garsona bir kadeh daha getirmesini işaret etti. Eğer Avrupa biran menfaat kavgasından vazgeçerek birleşse, bu güzel İstanbul'u barbar mutaassıblarının elinden kurtaramaz mıydı? Beş-on kontrol memuru kâfidi. Ah, o vakit Marmara'nın bu narin ve mütekemmil ırkı nasıl sâniye, zevkine, safasına, keyfine dalacaktı. Bizans'ın eski mesut günleri yine bütün şiiriyle doğacak; huzuz ve süruru din olacaktı. Halbuki, heyhat... Hâlâ Avrupa'da yaşamak için onlara para veriyor, kuvvetlenmelerine müsaade ediyordu. İki üç sene içinde İstanbul ne kadar değişmişti! Birkaç serseri yeni lisan, yurd, ocak, fırın, baca gürültüleriyle Bizans'ın şimdiye kadar hiç duymadığı uğursuz bir heyecanı, millet taassubunu uyandırmışlardı. Bunlar, şiarı meşhur 'bilâ tefriki cinsü mezhep' olan Tanzimatın 'Beynelmileliyet', hattâ, 'Beynel-ümemiyet' mânasına kullandığı Osmanlılığa mukabil bir Türklük emeli takip ediyorlar. Bir muharririn yazdığı gibi 'Lisanımızdan ruhumuza' varıncaya kadar biz Osmanlıları büsbütün 'Türkleştirmek' istiyorlardı. İki sene evvel kimsenin ne olduğunu bilmediği 'Turan'ı bugün duymıyan var mıydı? Düşündükçe daha ziyade kızıyor ve hiddetinden titriyordu. Artık kederinden, garezinden, kininden gülmesi tutmuştu. Daima dalgındı. Karasevdaya uğramış gibi pek az lâkırdı ediyordu. Ve daracık göğsünde nihayetsiz bir intikam arzusu çarpardı. Türklük lâfını çıkaranların kafalarını bir nar tanesi gibi ezivermek için Herkülün, esâtirî kuvvetini ister ve dişlerini gıcırdatırdı. Tekrar kadehi ağzına götürdü. Bu sefer hepsini birden içti.

– Boykotaj ha!.. dedi. Sefiller...

Boğazı yanıyor ve midesinde acı bir sıcaklık hissediyordu. İşte kendisi bir Rum evinde oturuyordu. Aşçısı, uşağı, hattâ evindeki süt emen çocukların süt anaları bile Rumdu. Şimdiye kadar bir Türk ve Müslümandan alış veriş ettiğini bilmiyordu ve yine etmiyecekti. Dostları, terzisi, kunduracısı, gündüzleri yemek yediği lokantanın sahibi, kitapçısı, kolacısı, hattâ potinlerinin boyacısı bile Rumdu. Ne yapacaklardı? Öldürseler itiyadını bozmıyacaktı. Kendisi gibi 'Neo-bizantin' arkadaşları da Yunanılardan ve Türk düşmanlarından başka kimseyi sevmiyor, kimse ile münasebette bulunmuyorlardı. Fakat mesleklerini henüz meydana vuramıyorlardı. Daha muhit buna müsait değildi. Şimdi yalnız millî bir edebiyat, yani Arapça, Acemce kelimeler ve terkiblerle bir Bizans, bir Yunan edebiyatı yapmağa çalışıyorlardı. Şiirlerinde hep Yunan esâtirini, Yunan tarihini, Yunan menkibelerini, Yunan ananelerini mevzu olarak kullanıyorlardı. Satyr'ler, Centür'ler, Diana'lar, Theis'ler, Pelos'lar ve ilâh... Bir sütunluk yazıları yoktu ki bu muhayyel Yunan esâtirinden en aşağı onikisinin ismi geçmesin. Durmadan yazıyor ve söylüyorlardı. Lâkin henüz,

– Biz Türkçe ile bir Yunan edebiyatı yapacağız... demiyorlardı.

Soranlara evvelâ herkesin hür olduğunu hatırlatırlar, sonra İskenderiye edebiyatından, Yeni-eflâtunîlikten bahsederler. Nihayet,

– 'Bahr-i Sefit' edebiyatı yapıyoruz, derlerdi.

Bütün medeniyet, insaniyet, şiir, musiki, hayat, oradan çıkmıştır.

'Türklerin Edebiyatı' denilen bu köpeksiz köyde sopasız gezerler. Bütün ruhları, zevkleri, hisleri, emelleri Yunanlılaştırmağa çalışıyorlardı. Ama işte şimdi karşılarında Türkçüleri görüyorlar.

Garsondan bir kadeh daha istedi. Kendisi tam bir neo-'byzantin idi. 'Dilim Türkçe, fakat mutlaka kanım Rum olmalıdır' derdi. Sevdiği milletine, kandaşlarına, yunanlılara yapılan boykotaj onu delirtiyordu. Her halde bu vahşetin önüne geçmeli, İstanbul'da güzel Yunanlılığı zayıf düşürmemeliydi. Garson kadehi getirince birden içti. Para ve bahşiş verdi. Pardösüsünü ve bastonunu alarak dışarı çıktı. Eğri büğrü gölgesine baka baka yürüyordu. Gelen vapurdan çıkanlar iki tarafından geçiyorlardı. Fakat o pek kızgın ve muztarip olduğundan kimseyi görmüyordu.

Milliyetperverlerin sebebine her şeye garez bağlamıştı. Hiç bir şey yoktu ki artık onu hiddetlendirmesin. Kuşlara, kadınlara, erkeklere, çocuklara, denize, vapura, kamaraya, köprüye, hasılı bütün hayata kızıyordu. Bir el kolunu tuttu:

– Nereye Mahmud?

– Matbaaya...

– Bugün pazar yahu...

– Pazar mı?

Kaç gündür geçirdiği buhranlar ona günlerini unutturmuştu. Mensup olduğu Türkçe harflerle neşrolunan gazetenin tatil günü pazardı.

– Sen nereye?

– Moda'ya gezmeğe geldim.

Bu en aziz arkadaşlarından ve neo-byzantinlerin ileri gelenlerinden Nihad'dı. Yunan edebiyatını, Yunan ruhunu, Yunan zevkini neşretmek için kaç senedir önüne gelene propaganda yapıyor, Türkçülüğe karşı insanî ve kozmopolit bir cereyan uyandırıyordu. Gayet zayıf ve gayet esmerdi. Fakat Mahmud'dan boylu idi. Ve onun gibi damarlarındaki kanların Rum kanı olduğunda asla şüphesi yoktu; çünki doğduğu yerdeki ahalinin ekserisi Rumdu. Ve Rumcayı mükemmel konuşabiliyordu. Şairdi. Türkçe yazan bir Yunan şairi idi. Edebî Yunan dininin havarisi idi. Şimdi milliyetini inkâr etmiş gençlerden mürid topluyordu. Ve yazıyor, neşrediyordu. Bir gün gelecek, dehâsının güneşiyle bu büyük Yunanlılığı tekrar Bizans ufuklarında doğuracak, canladıracaktı. Mahmud'un koluna girdi:

– Haydi Moda'ya, dedi, sana dörtte tamamladığım bir *chef-d'oeuvre*'ümü okuyayım.

O şiirlerini yarımşar mısra yarımşar mısra yazar ve daima kafiye tarafından başlardı. Kol kola girdiler. İttihad kulübünün önünden yürüdüler. Rıza Paşa arsasını geçmişlerdi. Mahmud Yüsri dün akşam barbarların bıraktığı kitabı, sonra köy komiserinin muamelesini, sinirlerinin yine perişan olduğunu anlattı. Bu boykotaj vahşeti artık dayanılmaz bir hale gelmişti. Gazetenin baş makalesinde gürültüye başlamalı ve dalgın Avrupa'nın gözünü buraya çevirmeliydi. Yarın başmuharrine söyliyecekti. Ve boykotaj aleyhine yazı yazmazsa, o kadar büyük ve insanî, yani yunanî emellerle girdiği bu gazeteden çekilecekti. Mühürdar'a yaklaşıyorlardı. Nihat ona teselli verdi:

– Nafile üzülüyorsun Mahmud, bu heriflere lüzumundan fazla ehemmiyet vermiyorsun, him... donanma, donanma yapacaklar da Yunanlılık nurunu söndürecekler ha, akıllarına şaşayım... Bir sürü kimse onların kitaplarını, ilânlarını dinlemiyor. Yunanlılar yine eskisi gibi mesut ve zengin... Ama yakında Altaylarını, Kızıl Elmalarını görecekler.

Fakat Mahmud çok sinirlenmişti:

– Ah monşer, ah monşer! diyor, dişlerini gıcırdatıyor, gayet kalın ve sarı ellerini sıkıyordu. O Türklere ve Türklüğe karşı duyduğu nefreti

mümkün değil, anlatamazdı. Gazinoya gelince, yarın kenarında bir masaya oturdular. Arkalarını İstanbul'a çevirmişlerdi. Gözlerini Mermara ile semanın birleştiği mavi beyaz ufka diktiler. Nihad güldü.

– Oturak, oturak... dedi.

Mahmud soluk yüzünü, renksiz dudaklarını buruşturarak tekrar etti:

– Oturak, oturak, pis bir oturak...

Bu 'oturak' lâfı Nihad'ın icadı idi. İstanbul'a "dolu bir oturaktır" derdi. Ve İstanbul'da herkesin pislik içinde yaşadığını iddia ederdi. Türkçe yazan Yunan şairinin İstanbul için bulunduğu bu zarif ve parlak teşbih nev –felâ– tunileri yıldırtmıştı. Oturak... Bu hayali o kadar nefis, o kadar temiz, o kadar fevkalâde buluyorlardı ki hattâ içlerinden birisi milliyetperver muarızlarına: 'Nihad bütün ömründe bir mısra neşretmese, bu 'buluş'u onun dehâsını, şairliğini ispata kâfidir' demişti.

Gelen Rum garsondan bira istediler. Gayet nazik, şık ve centilmen Rumlar kadınlariyle beraber masalarda oturuyorlar, yüksek fakat işitilmez sesleriyle durmadan konuşuyor ve gülüşüyorlardı. Adalardan gelen bir vapur, dursa batıp boğulacakmış gibi silkavî bir acele ile yüzüyor ve denizin açık mavi sathında beyaz ve dalgalı bir çizgi ürpertiyordu. Mahmud fesini çıkardı; başı tıpkı tahtadan bir kukla kafasına benziyordu. Sivri ve eğri büğrü idi. Elleriyle siyah ve yapışık saçlarını düzeltti.

Arkasına dayandı. Nihad kollarını çaprazlamış, uzaklara. edebiyatını yapmak istediği Akdeniz'e, Yunan vatanına bakıyordu. Garson biraları bırakıp gidince, Mahmud'a döndü:

– Monşer, sen çok asabileşmişsin... dedi. Tebdilli havaya gitmezsen, hasta olacaksın.

Onun fikrince oturak, muharebeden sonra bütün bütün kokmağa başlamıştı. Başı dönen, midesi bulanan, üzerine fenalık gelen Avrupa'da, yahut mukaddes Akrepol'de soluğu almalıydı. Biralarını içerek hep bunu konuştular. Mahmud'un karısı zengindi. Ona seyahat parasını verebilirdi. Ah, evet, Akropol... Atina, Argos... Agamemnon'un mezarı... Nihad anlattıkça Yunan duhu galeyana geliyor, taşıyordu.

– Oturmaktan Bilitis'in, Minasidika'nın, Keriton'un mest ve tahrik edici, bayıltıcı kokulariyle, aşk ve lezzet kirleriyle dolu saf ve kasvetli bir güverte... dedi.

Mahmud şimdiye kadar asla düşünmediği bu Yunan seyahatini birden kurmağa başladı. Homeri okuyan ve ezberliyen, Yunaniliğe tapar bir şairin mukaddes Akropol haccını ihmal etmesi revâ mıydı? Hem niçin şimdiye kadar örnek bir ziya memleketine gitmemişti.

– Gitmeliyim, biran için olsun, bu oturağın içinden çıkmalıyım, diye mırıldandı. Ve Nihad şiirini okumağa kalktı.

Kadehlerini sık boşaltıyorlar, sarhoş olmak istiyorlardı. İki martı birbirlerini kovalar gibi uçuyor, yarın dibindeki kayalara konuyor ve hemen yine kalkıp havalanıyorlardı.

Afrodit... Afrodit...
Afrodit...

Nihad ellerini oynatarak iki mısradan ibaret büyük ve uzun şiirini okuyordu. Koşuşan ve oynaşan küçük Rum çocukları durarak arkalarından onlara bakıyorlar:

– Titelis vre, titelis? diye gülüşüyor ve şaşırıyorlardı. Hafif ve serin bir rüzgâr dalgalanıyor, yosun ve deniz kokularına karışık tatlı ve hayali bir esâtir kokusu getiriyordu.

Afrodit... Afrodit...
Afrodit...

Mahmud'un başı dönüyor, kararan gözlerinde mavi bir güneş açılıyor, sonra beyaz ve parlak aydıklıklar içinden Akropol tepesini, Partenon'u Pinakotek'i Erekteion'u görür gibi oluyordu.

Afrodit... Afrodit...
Afrodit...

Hayat; lezzet, şiir, zevk, hakikat, safa, her şey, her şey... orada idi. Oraya koşmalı, şiir ve sanatı menbaından, Yunanilikten almalı idi. Kendisi gibi bir sanatkâr bu oturakta yaşıyabilir miydi? Ona eski ilâhların yıkılmaz ve hakikî mâbedi lâzımdı. Bu mâbede girecek, güzelliği ve sanatın esrarına vakıf olacaktı.

Afrodit... Afrodit...
Afrodit...

Karşısındaki mavi ve beyaz serab eridi. Venüs, mermer vücudiyle önüne dikiliyordu. Etrafında bir çok genç ilâhlar çırçıplak, tıpkı meşhur *maison américaine*'deki kızlar gibi –bellerini çökertiyor ve memelerini dışarı çıkararak şuh, ve nefis reveranslar yapıyorlardı. Venüs işte üzerine yürüyordu. Erguvanî ve gayet şeffaf bir yolda basan beyaz nermin ayakları azıcık daha yüzüne dokunacaktı. Gayri ihtiyarî geri çekildi. Birden gözünü açtı. Uyandı. Kolu dokunan bira şişesi masandan aşağı yuvar-

lanmış ve gürültüden yüreği hoplamıştı. Toplandı. İyice kendine geldi. Nihad hâlâ şiirini bitirmemişti. Hâlâ ellerini oynatarak, gözlerini süzerek, başını sallıyarak ezberden okuyordu:

Afrodit... Afrodit...
Afrodit..."

Bu yazıda yer yer Yahya Kemal'e, Nev-Yunanlılığa telmihler yok değildir. Fakat Ömer Seyfeddin'in hikâyede tasvir ettiği insan, bir Türk olabilir mi, buna "evet" demek çok güçtür. Ömer'in yaptığı, bir hicivdi. Fakat milâttan sekiz dokuz asır önceye ait Yunan medeniyeti meselesiyle o zamanki günlük ve bozuk Türk-Yunan münasebetlerini karıştırması, elbette doğru değildi. Ne Yahya Kemal ne Yakup, bu milliyetsiz duyguda bulunamazlardı. Diyar-ı Rûm, şiir-i Rum, Mevlâna Celâlettin-i Rûmî kadar Türktüler. Bu tarihî kelime ile günlük anlamdakini karıştırarak ondan istifadeye kalkmak, Ömer gibi kültürlü bir adamdan beklenmezdi. "Hürriyete lâyık bir kahraman" da olduğu gibi şahsî propagandaya kızgınlık, bundan daha çok millî bir kırgınlıkla bu satırları yazdığını sandığımız Ömer Seyfeddin, bu defa, bakınız neler söylüyor?

Ömer Seyfeddin, "Garp Edebiyatı ve Yunan Klâsikleri" başlıklı yazısında bizim edebiyatımızın, geniş kütlelerin konuştuğu Türkçe'ye bağlı olmıyan geleneğini uzun uzun tenkid ettikten sonra, sözü Edebiyat-ı Cedide'ye getiriyor, diyor ki:

"... *Mavi Siyah*, *Eylül*, *Hayal İçinde*, *Bir Ölünün Defteri*, *Aşk-ı Memnu*, ilh... teknik itibariyle tam, kusursuz romanlardır. Tertip, hareket, terkip, gayet mahirânedir. Muharrirlerinin asrî bir kavmi tamamiyle anladıkları, asrî sanatın gavâmızına vâkıf oldukları her sahifede göze çarpar. Fakat, Fikret'le arkadaşları en mühim, en esaslı bir şart olan 'Tabiî Lisan'ı ihmal etmişlerdir. Hepsinde tek tük, oldukça Türkçeye yaklaşmış sade sahifeler görebiliriz. Fakat, esas itibariyle İskolâstik lisanı 'Türkçe' zannetmeleri onları ebedî bir ömürden mahrum bırakmıştır. Eğer 'Edebiyat-ı Cedideciler tabiî lisanı yazabilselerdi, bugün klâsiklerimiz olurlardı. Çünki içtimaî, edebî inkilâbımızda bize model onların noktası noktasına tarziyetini kabul ettikleri 'Garp'tır. Biz yazıda 'teknik'i, medeniyeti içine girmek mecburiyetinde bulunduğumuz Garptan alacağız. Kim ne derse desin, artık teknikte model, bize yalnız Garptır. Mâneviyatımız, hislerimiz millî olabilir. Fakat edebiyat nevileri millî olamaz. İçinde yaşadığımız medeniyetin edebiyatlarındaki neviler hep birdir.

Hikâye, Roman, Tiyatro, şiir ilh... kaideleri Garp edebiyatının kaideleridir. Lisan, halkın mânasını hads ile bildiği konuşulan lisandır. Garptaki sanatın disiplinine biz de tâbiyiz."

Edebiyat-ı Cedide'den sonraki edebiyatta Garp edebiyatının verilerini gösterip bizim edebiyatımızdan kimleri okumak gerektiğini gözden geçiren Ömer Seyfeddin, sözü tekrar Garp edebiyatına getiriyor, şunları söylüyor:

"...Halk edebiyatından, edebiyat-ı atikadan, Edebiyat-ı Cedide'den okuyacağınız bu eserler yine size tabiî yazmasını öğretemez. Biz artık mutlaka Garp medeniyetinin içine gireceğiz. Onun için şimdilik mutlaka Garp lisanlarından birini öğrenmek lâzımdır. Ya Fransızca, ya Almanca, ya İngilizce... Yazı yazmasını istiyen behemahal bu üç lisandan birisini bilecektir. Nesrin, nazmın tekniği Garptadır. Modeller Garpdadır. En büyük şaheserler Garpdadır. Bu üç lisandan birisine vâkıf değilsek, cihanın ölmez eserlerini okumak saadetinden mahrum kalacağız. Avrupa lisanlarından birini öğrenince, ilk evvel mutlaka o lisana tercüme olunmuş bulunan şaheserleri okumalıyız. Sanatın sırrı Yunan-Lâtin klâsiklerindedir. Sadelik, sağlık, samimîlik, vuzuh bu büyük eserlerin esasıdır.

Okunacak klâsik muharrirlerin en başına 'Homer'i koymalı, Homer, her devrin, her yerin en büyük muharriridir. Edebiyat muallimlerinden Albala: 'Tasvir içinde hayatın ilk modeli, ancak Homer'de bulunur. Eğer homer'i okumamışsanız hakikî realizmin, yazmak sanatının ne olduğunu aslâ anlıyamıyacaksınız' der. Homer, Türkçeden başka hemen her lisana tercüme olunmuştur. Hattâ Arapçaya bile... Ermeniler bu şaheseri yarım asır evvel manzum olarak lisanlarına geçirmişlerdir. Ben, üstatlarımızın gayretsizliklerinden müteessir olarak 'İliada'yi geçen sene tercüme ettim. Yarısından ziyadesini *Yeni Mecmua*'ya bastırdım. Müsait bir zamanımda 'Odise'yi de tercüme ederek kitap halinde çıkaracağım. Çünki Homer, en faydalı bir 'edebî kıraat'dır. Her edebî mektebin tohumu ondadır. Onda heyecan, belâgat, insanîlik, müşahede, resim, renk, tasvir, hareket o kadar canlıdır ki... Eseri hiç şüphesiz dünyada 'yazmak sanatı'nın ezelî bir modeli halinde kalacaktır. Homer'den bir sahife okuduktan sonra en beğendiğiniz muharriri elinize alın. Hemen onun zaaflarını, acemiliklerini, beceriksizliğini, madunluğunu göreceksiniz.

Yazı yazmıya, hususiyle matbuat için yazmıya başlamazdan evvel derin derin, ders gibi, mukaddes bir kitap gibi Homer'i okumalısınız. Hayatın 'olduğu gibi' satırlara nasıl nakledildiğini görmeli, hissetmelisiniz.

Ancak, o vakit okunacak bir kaç satır yazı yazabilirsiniz..." (*Türk Kadını Mecmuası*, sayı 15, 9 Ocak 1919)

Ömer Seyfeddin, Yeni-Yunancılara bu yazısiyle hak vermiş oluyordu. Balkan Harbi'nden sonra yazılmış olan Boykotaj hikâyesiyle Birinci Dünya Harbi'nde yazılan bu satırlar karşılaştırıldığı zaman Ömer Seyfeddin'e birinciyi kaleme aldıran sebepler açıkça ortaya çıkıyor. Mühim olan, ikinci yazıdır. Esas itibariyle bunda ileri sürdüğü fikirler, Yahya Kemal'le Yakup'un ileri sürdüğü fikirlerden başka değildir. Mesele Garp medeniyetine eski Yunan kapısından girileceğidir ki, Ömer bu yazısında onu söylemiştir.

İşhad'da (10 Temmuz 1330) yayımladığı ve Yahya Kemal'e ithaf ettiği Kır Mektuplarında Yakup Kadri'nin Akdeniz Medeniyetinden ne anladığı pek açık anlaşılmaktadır. *Okun Ucundan*'a nedense eksik alınmış bu yazının tamamını veriyorum:

"Bezgin ve ihtiyar Horatyus ince bir beledî olan muhibbi Foskus Armistiyus'a yazdığı bir mektupta sahrayı şöyle müdafaa ediyor:

'Acaba kırların taze otları Libya mermerlerinden daha az mı parlak, daha az mı rayihadardır? Caddelerin kaldırımları altından, kurşun boruları çatlatacak gibi şiddetle akan sular, bir bayırın eteğinde şırıldıyarak geçenlerden daha mı saf, daha mı berraktır? Bilirim ki, sizin sütunlarınızın ortasında bile ağaçlar yetişir ve uzaktan sahraya nazır olan bir ev medh-ü sena edilir. Sizler, tabiatı, kazma kürek, civarınızdan söküp atmak istersiniz, fakat, o daima tekrar gelir ve hedef olduğu o haksız hakaretten gizlice öç almasını bilir...

Sen de tantana ve debdebelerden uzaklaşmasını bil! İnsan rusitaî bir evin sâkin çatısı altında hükümdarları ve hükümdarların dostlarını pek kolay unutuyor.'

Bilmem ki senin gibi, bir belediye sahrayı bu tarzda sena etmeğe lüzum var mıdır? Toprağın kokusunu benden iyi hissedersin. Ağaçların esrarına benden çok vukufun var. Bir tepeden inen sürülerin çan sesleri sende hemen Virgilius'un ruhunu uyandırır. Bakhus'un hâfâyasına sen değil misin ki, beni elimden tutup yavaş yavaş isal ettin? Bundan başka pek iyi bilmiyorum ki, sen de şu saatte küçük bir adada, küçük bir korunun eteğinde sakinsin. Pencereni açınca denizin sayısız seslerini işitiyorsun ve saçlarının ondan gelen acı nefeslerle ürperdiğini hissediyorsun. Buna rağmen sana yine kırlardan, sana yine tabiattan bahsedeceğim; zira; nerede olursan ol, Çamlıca'da değilsin, yani kır ilâhlarının

meclisinden uzaksın. Senin her yere tercihan mesken ittihaz ettiğin ve kendilerine ilâhi vasfını verdiğin adalar, emin ol ki, bu tepelerin yanında, insanları, ağaçları, sahilleriyle beraber âdeta nârin bir Japon vazosunu süsliyen resimler kadar cansız kalır. Burada saatler ırmaklar gibi serin, saf ve berrak geçiyor; siz ise orada Epikür'ün bahçesindeki ruhlar gibi karışık ve râşedar yaşıyorsunuz. İşte bunun için sana kırlardan bahsedeceğim; zira pek iyi bilirsin ki Epikür'ün bahçesini Diyonizos'un bağından ayıran hudut, aşılmaz bir uçurum kadar derindi ve bence 'Büyük pan' Mâsrıalı naaşın taaffününden evvel ve münhasıran bu bahçeden esen hava içinde boğuldu.

'Büyük pan' boğuldu, dedim. Fakat bu söz acaba ne dereceye kadar doğrudur; hakikaten siyah tırnakları Suriyeli rahipler ve âbidleri yer altına çektiği günden beri, dünya bu ilâhın müncî nefhasından ebediyen mahrum mu kaldı? Doğrusu, bu tepelerde dolaşmağa başlıyalı son kayserlerin benzini solduran bu ölüm haberine pek o kadar inanmaz oldum; nasıl inanayım, madem ki kaç zamandır, gece, gündüz, 'O'nun, tâ yanı başımda, tatlı bir vahşetle soluduğunu hissetmedeyim.

Hayır, 'Büyük pan' öldü, o hâlâ yaşıyor, senden bir saat ötede, kayserlerin devrilmiş tahtı karşısında ve Lidyalı bir genç barbarın yanında o hâlâ yaşıyor. İki bin senedir, insanların ruhunu medid bir heras ve matem sıtmasiyle ürperten o ölüm haberi yalandı; bu tebşirime itimad et, rusitai ilâhlarla diz, dizeyim.

Akşam üzerleri, râkid gözlü ineklerle, zengin postlu koyun sürüleri patikalardan ağır, ağır iner ve çılgın ayaklı keçiler kayadan kayaya atlarken ufuk kaval sesleriyle doluyor ve bu ilâhlar etrafımda el ele vererek cuşâcûş bir raksa başlıyor. Bu raks kekik ve merzengûş kokulariyle meşbu bir girdibâdı andırır. Ve bütün tepeler tâbesabah bu girdibâd ile muattar râşeler içinde kalır. Fakat bu toprağa mûnis ilâh ve ilâheler meyanında en çok nenfolardır ki sesleri bütün gün bütün gece nârin kayacıklara çarpar ve berrak mırıltılar halinde gölgeli, serin bayırlardan akar; çünki buralarda tatlı su menbaları pek sıktır. Uzun deyneklerine dayanmış çobanlar, desti yüklü merkepleri sırtında bağdaş kurmuş köylüler ve akşamları dut ağaçları altında saz dinliyen veya yüksek sedler üstünden İstanbul'u kuş bakışı temaşaya dalan beyaz maşlahlı kadınlar –yani bütün Çamlıca'da halk– iddia ederler ki, bu menba surlarının her biri bir ayrı derde devadır. Onun için, kırlarda kendine şifa arıyan solgun ve bî tuvan muhibbîn, bütün günü o menbadan bu menbaa gitmekle imrar ediyor ve her oluğun önünde birer kere diz çöküp avuç açıyor. Bu, bü-

tün meşâgılin en tatlısı... Vücut her yudumda ve her yüze serpilen sudan sonra, uzun bir müddet, sanki Bernaiyadın busesine nail olmuş gibi serapâ nuşin ürperişler içinde kalıyor.

Fakat, ne yazık ki, ruha en yakın olan bir lâyemuta buralarda pek seyrek müsadif oluyorum: Zemele'nin altın başlı oğlu genç Diyonizos... Filvaki, Çamlıca'da bağlar pek nâdir. Mevcut asmalarla kütüklerin üstündeki salkımlar da henüz hiç olgun değil... Zira her salkımın taneleri bir genç kızın meme başları gibi sert ve kuru...

Lâkin bazı sıcak ve durgun öğle saatlerinde hangi havârîden çıktığı bilinmiyen bir Bakanta sürüsü korkunç bir sar'a-i hiyam içine saçlar dağınık, göğüs açık, nagihan, bir bayırın eteğinden tepelere doğru koşuşmağa başlayıveriyor; ben, buralara hiç süphesiz biraz rüzgâr ve biraz şikâr aramağa çıkmış, bu ateşin sürüyü uzaktan görür görmez, hemen titriyerek bir çitin ardına saklanıyorum; çünki, Pantos'un akibetini hatırlıyorum.

Görüyorsun a, şehirlerden uzak, insanlardan uzak, tek başıma kırlarda dolaşmama rağmen her saatim başka bir hâdise, her günüm bir başka macera ile doluyor; zira tabiatın sinesinden her dakika, bin çehreli, bin renkli, bin türlü hayatlar nebean ediyor.

Burada her saniye, Hérédia'dan bir mısrâ gibi..."

Bu yazıda Yakup Kadri, Çamlıca Tepesi'nden Olympos'a nasıl sefer edilmesi gerektiğini anlatmıştır. Bundaki Yunan-perestlik, Boykotaj hikâyesindeki Rum hayranlığı ile hiçbir noktadan ilgili değildi. Onun havasını uyandırmak istediği Yunan, başka Yunan'dı. Eski Yunan. O zamanki deyişle: Yunan-i Kadîm!..

Yakup Kadri, Garp medeniyetini Yunan'dan, Yunan medeniyetini Homeros'tan çıkmış beller. Şimdi onun şu duygularını görelim:

"– Bütün kitaplarımı yaktım.

– O neden? Yeniden başlamak için mi?

– Hepsini fakir, sönük ve cılız buldum. Kaybettiğim zamana ağlıyorum. Dar ve karanlık yollarda, kaç senedir nafile yere tâb ve tuvânımı heder ettim. Nihayet menbaa vasıl oldum; nihayet menbaı buldum. Fakat, heyhat, neden sonra...

– Herhalde şu bulduğun menba, bir menba-i sihr-ü füsun (sarhoşluk ve büyü) olsa gerek. Sana, bütün mâmelek-i dımağını (beyninin varını yoğunu) yaktırmış, gözlerine yeni bir mezhep sâliklerine hâs öyle bir şûle vermiş. Sesin, gizli bir kanaatin şevkiyle ihtizaz ediyor.

– Evet kendimi genç, kavi, yüksek ve geniş buluyorum. Kanıma, sanki başka bir iksir-i hayat (içene ölümsüz bir yaşama veren içki) karıştı. Yeni bir tuğyan-ı zindegî (canlılık taşkınlığı) ile biyhuşum. Cismim marazî bir hümmâ ile kavruluyordu, ayaklarım yorgun ve tozluydu. Nihayet öyle bir suda yıkandım ki...

– Sözüm ne kadar doğruymuş. Evet, sende yeni bir imana kavuşmuş bir adam hali var. Lisanın, tıpkı ilk Havarî'lerin lisanı gibi esrarlı, maverâ ve hafâ ile memlû...

– Meverâ... işte tam kelimeyi buldun... Filhakika ben maverâ-i edepden (edebiyatın öbür tarafından) geliyorum. Lisanım sana esrarengiz (sır dolu) göründü. Çünki ben artık başka bir âleme mensubum. Gözlerim başka semalar gördü; başka denizler dinledim; ben sana, başka tepelerden geliyorum. Heyhat, zavallı dostum, sen ne ıssız, fersiz bir âlem içindesin!

– Bulunduğum âlem, ıssız ve fersiz olabilir. Fakat bu bir âlem-i hakayiktir (hakikatler âlemi). Sen ise ummân-ı hayalâta dalmış, kendinden geçmiş bir bedbahta benziyorsun.

– Doğru söyledin, bir ummana daldım, nihayetsiz bir ummana... Fakat bir hüsün ve hakikat ummanına... İlk defa olarak hudutsuz bir manzaranın karşısına çıktım. Kalb-i beşerin en samimî musikisini ilk defa olarak dinledim. İhtirasın, kinin, şecaat ve cesaretin, süfliyat ve maaliyâtın ilk defa olarak, elle tutulur bir halde en ayan ve en doğru şekilleriyle birer birer önümde dizildiklerini gördüm. Cihan-ı bedâyiin (güzellikler dünyası) bütün usaresini sanki bir bardak suda içtim, nûrânur bir şehrah (ışıklı bir ana yol) üzerinde ilâhlar ve kahramanlarla rû-béru (yüzyüze) geldim. Bâdemâ, artık, biliyorum: Güneş niçin tulû eder, semada niçin bulutlar koşuşur? Gökler neden gürler? Neden şimşekler çakar? Yıldırımların mânası nedir? Okyanos neden müteheyyiçtir? Bazı dağlar tepeleri niçin cehennemî buhurdanlar gibi yanar? Gece neden gelir, gündüz neden gider? Bâdemâ, bütün bunlar bana artık hafî değildir. Bütün bu sırr-ı bedâyie (güzelliklerin sırrına) vâkıf ve vâsılım. Anlamıyor musun, hâlâ anlamıyor musun? Öyle ise ben izah edeyim. Çünki kırık rebabının beş teli üstünde bundan iki bin yedi yüz sene evvel cûş-u-huruş-ı hilkati (yaradılışın coşup taşmasını) bestelemiş ağmâ (kör) ve serserî bir şairin şarkılarını dinledim.

– Homeros! Neticede sadece 'Homeros'u okudum' diyebilmek için bu ne uzun bir mukaddeme! Ne itnâb-ı şairâne (şairce lâfı uzatma)... Bu tarz-ı beyanı İlyada destanından mı öğrendin?

– İtalyada her türlü kusurdan, hele itnaptan külliyen münezzehtir. Bu o kitaplardandır ki, milyonca kelimelerinden hiçbiri ne fazla, ne eksik gelir. Mûciz (kısa ve mânalı söz) ve iycazkâr (dinliyeni veya okuyanı acze düşüren) bir sehl-i mümteni (yapılması kolay gibi görünen, fakat yapılmıyan güzellikler)dir. Ve lisan-ı insaniyetin, emsalsiz, ebedî Parthenon'udur. Homeros'tan sonra, tâ Virgiliyus'tan Hugo'ya kadar, bütün şairler asırlarca ne yaptılar; bilir misin? Onun sözlerini kekelediler.

– Bir heyulâ-i hurâfât (aslı olmıyan hikâyeler ve masallar heyulâsı) ile bütün ebdan-ı beşeriyeti (insanlığın bedenlerini) yıkmak! Sen Cengiz'den daha zalimsin!

– Eğer Homeros bir heyulâ-i hurâfât ise, sana sorarım; acaba tarih, tarih-i medeniyet baştan nihayete kadar nedir? O da bir hurâfe, bir masaldır. Hayır, azizim hayır, Homeros bir heyulâ-i hurâfât değildir; bu, insanların yolunu tenvir eden ilk şafak, ilk büyük şafaktı. Zaten Homeros bir adamın değil, bir büyük hâdisenin ismidir. İşte bu hâdisedir ki, hâlâ devam ediyor. Âsârdan âsâra (asırlardan asırlara), tâ şu bulunduğumuz asra kadar ziyasını temdit eden, o sabahtır; Homeros ismindeki sabahtır. Zavallı dostum bil ki, tarihi, tarih-i medeniyeti Homeros yaptı. Tek başına o yaptı. İskender onun eseridir. Ondan sonra edvâr-i kurunu, sanki ağızlarına gem takılmış mutî atlar gibi, istedikleri yere sürükliyen kahramanlar da İskender'den çıktı. Homeros'tur ki, Atina'yı, Roma'yı, Paris'i doğurdu. Eğer bazı kimseler gibi sen de medeniyeti buhar ve demirle karıştıranlardan isen, hattâ diyebilirim ki, tayyarenin mucidi de Homeros'tur.

– Bu Homeros hastalığı seni zayıflatıyor; ne mubalâğa, ne mubalâğa...

– Bilâkis ondan bahsederken kullandığım lisan, bu azametin yanında küçücük kalıyor. Bu ilâhî şairden bahsedebilmek için ilâhi bir lehçeye, onun lehçesine ihtiyaç var. Binaenaleyh bundan vazgeçiyorum. Sana şimdilik, yalnız pek mubâlâğalı bulduğun iddiâmı riyazî bir katiyetle ispat etmek isterim. Evet Homeros her şeyin menbaıdır. Her şey Homeros'tan çıktı. Evet, bu 3.000 senelik mehîp (heybetli) şelâle-i hâaısat (olaylar çağlıyanı) o berrak, dalgalı gölgeden nebean etti. Zira...

– Biliyorum, neler diyeceğini biliyorum; şimdi bana uzun uzadıya malûm ve mükerrer bir takım farzıyât-ı mevzua (ortaya atılmış hipotezler) ispatına başlıyacaksın. Meselâ diyeceksin ki, Yunan-ı âtik mâder-i medeniyettir (eksi Yunan, medeniyetin anasıdır); Barbar Roma ki –bugünkü medeniyetin mehdidir (beşiğidir)– terbiye-i fikriyesini oradan aldı. Ba'süba'del-mevt (ölümden sonra dirilme) dedikleri Devr-i İntibah

(*Renaissance*), eski Yunan âsârının tetebbuu ile vücut buldu. Binaenaleyh Homeros da bu Yunan'ın ilk ve en büyük şairi olduğu için...

– Bu mühim hâdisat-ı tarihiyeden ne istihfafkâr (hafif görücü o aşağılatıcı) bir lisanla bahsediyorsun! Belli ki sen, bu yâbis fen asrının ümitten, imândan, gaye-i bedî'den (güzel ideali), hülâsa ateşten mahrum cılız çocuklarından birisin. Eğer müddet-i hayatında, göğsünü bir ân için olsun Olympos tepesinden dökülen muhabbetler ışığına karşı açsaydın Dâstan-i beşeriyetin herhangi bir mısrasını söylerken bî ihtiyar (kendi elinde olmıyarak) kalbinin çaptığını hissederdin. Homeros, yalnız beşeriyeti ibdâ (yaratmak) ile kalmadı; beşeriyete beşeriyet muhabbetini öğretti. Ondan evvel insanlar, insan değildiler, insanî değildiler. Fikirlerinde sadelik, hislerinde asalet, kalplerinde ateş yoktu. Onlar yılanlardan ve canavarlardan farklı değildiler. Homeros mucizesi, Yunan mucizesidir ki, ilk defa olarak bu garip mahlûkatın gözlerinde ulûhiyetin şulesini verdi. Sana Homeros'un destanlarını okuduktan sonra bir kere de ondan evvelkilere dönmeni tavsiye ederim. Meselâ Hindu'ların *Mahyaharata*'sına. Bu eser zannedersin ki ya bir devri, ya bir İblis'in dimağından çıkmıştır; o kadar insanlığın haricindedir, o kadar insanlığa mal olmıyan bir şeydir. Bu kitabın icadettiği âlem, sanki bir cehennem gibidir; okurken kendini başka bir küreye gitmiş sanırsın. Orada, dağlar kadar câmit (donmuş katı) ilâhlarla, zebâni gibi kahramanların döğüştüğünü görürsün. Ruhuna haşyet ve istikrah dolar. Halbuki Homeros'ta kahramanlar birer yâr, ilâhlar birer insan kadar enîs-i ruhtur (ruha yakın, ruh arkadaşı). Dilnişin (gönül hoşlanan) bir tabiat içinde, onlar da –fakat necip hamlelerle– çarpışırlar.

– O da, demek ki Hind'in şairi gibi aynı şeyleri terennüm etmiş. Cenk-ü vega (döğüş ve kavga)!..

– Ayni şeyleri, evet, o da ilâhlarla nîm ilâhların (yarı tanrıların), nîm ilâhlarla kahramanların cenk-ü vegasını terennüm etti. Belki hattâ aynı ilâhlarla, aynı kahramanları terennüm etti. Çünki derler ki, ehalî-i esatîrin (mitoloji halkının) ilk vatanı Hindistan'dır. Fakat Homeros, Hind'in, yani vahşetin korkunç ilâhlarını insanîleştirmesini bildi: onlara ruh nefheyledi (üfürdü). O devleri birer birer avucunun içine aldı, onlara dil-firib (gönül çeken) şekiller verdi. Ve bu suretle hüsün denilen şeyi ibdâ etti. İşitiyor musun? Hüsnü, hüsn-i bedîi (estetik güzel).

– Bu kadar mı?

– Hayır... bir taraftan ilâhları insanîleştirirken, diğer taraftan insanların ihtiraslarını ilâhileştirdi. Şehvetten intikama kadar en âdi hislere bir

mahiyet-i ulviye (yüksek bir mahiyet) bahşetti. Ahfadına 'çirkin görünmeden çıplak gezebilmek' sihrini öğretti. Zira onun âleminde çirkinlik ve fenalık mevcut değildi. Zira Homeros'un nefesi, Bahr-i Sefit havzası üstünde, her taaffünü def'e kaadir ve ceyyid bir rüzgâr idi. Bu büyük rüzgârdır ki, beşeriyeti kaç kereler ölümden kurtardı, hastalanan ciğerlerine yeniden şifa verdi. Meselâ Epir sürülerinin başına İskender gibi bir muhteşem çoban halketti. Hâşin Lâtyum dağlarının başına Vergiliyus gibi bir kâşane kurdu. Ve Kurun-i Vustâ denilen herâs ve cinnet (korku ve delilik) gecesinin ortasında birden *Renaissence* isminde bir meşale yaktı. Epir sürüleri İskender'siz, mâbed-i akl-i beşer (beşerin akıl tapınağı) Parthenon'u yıkacaktı. Lâtium dağlarındaki akvam, melcesiz birbirini yiyecekti. Ve kurun-ı Vustâda cevher-i hayat (hayatın özü), kesif bir bulut içinde göçüp gidecekti. Her gümrâha (yolunu kaybedene) yol gösteren Homeros'un şuâıdır. Askerlere zafer yolunu, âlimlere fikir yolunu, yorgun ve bitik akvama ümit ve itilâ yolunu o gösterdi. Rababının iki nâmesinde Caton gibi kayalara râşe verdi. Asırlardan beri kanlı bir çarmıhın gölgesinde titriyen milyonca esirden bir ân içinde milyonca hükümdar çıkardı. Ve Renan gibi reyb ve ilhat (şüphe ve dinsizlik) âleminin âsi ve âbûs hükümdârânını en tıfıî (çocukça) itikadâta muti bir alay esire çevirdi.

– Daha daha

– İnsanlara yaşamak sikrini (sarhoşluğunu) verdi. Güneş altında raksetmenin, denizlere karşı şarkı söylemenin, gülmenin, ağlamanın, sevmenin, ezmenin, ezilmemek için çarpışmanın hazzını telkih (aşılama) etti. Kalplere heyecan denilen kuvveti verdi. Ve gözlerde ebedî bir şebâb alevi iykat eyledi. Ümitsiz, bezgin, yorgun ve ihtiyar mısın? Kalbin yâbis ve çorak mı? Artık sende hiç bir râşe kalmadı mı? Hemen git, hemen git, Homeros'un suyundan bir avuç iç. Zira o menbaların menbaıdır. Bu suyun bakiyye-i sikri (sarhoşluğunun artığı)dır ki bazı milletlere, sana hayret veren şeyleri yaptırıyor. Avrupa deyip de başını eğdiğin şu mesut kasr içindeki sûr ve sürür sesleri, bu çenk-ü çegâne, bundan ikibin yediyüz sene evvel Homeros'un icad ettiği bir oyunun devamıdır. Homeros ulvî bir hâile (trajedya) yazdı; ara sıra bazı kavimler çıktı, bu ulvî hâileyi oynadı. İşte medeniyet denilen şey!..

– Daha, daha...

– Daha mı? Homeros'un mucizeleri lâyuhsa (sayısız)dır. İnsanlara ruhun ebediyetine inanmaksızın mevti istihkar edebilmek kuvvetini verdi. Vatan için ölmek, fikir için ölmek, muhabbet için ölmek, ölmek için ölmek lezzetini verdi."

Yakup, *Peyam* edebî ilâvesinde çıkan bu diyalogta Diyonizos âyininden dönen bir sarhoş gibi konuşuyor. Mest, ama bedmest değil!.. Genç Yakup'un sesi, o zaman, sağır bir ufka aksetti, yine kendine göre döndü. Döndü ve sustu. Yok oldu mu? Onu ilerde söyliyeceğim. Şu kadarını şimdi diyivereyim ki, bu yazı Türk edebiyatında bir dönüm işaretidir. Yirmi yaşındaki Yakup'un, irfan istikameti belirsiz bir topluluk içinde Homeros'u bu açıklıkla keşfetmesi, kültürlü başına torun elleriyle defne dalından bir iftihar çelengi koyduracaktır.

Homeros'a hayran Yakup Kadri, bu diyalogdaki tezi tutan, onu ilk defa bu kadar açık ve cüretli söyliyen bir aydınımız olarak, Odisiya'nın tam tercümesini gördüğü zaman, otuz yıl önceki heyecanını tekrar yaşamıştır. Yakup, Ahmet Cevad'ın dilimize verdiği bu ölmez eserin tercümesine yazdığı önsözde şöyle der:

> "'Homeros'un bu ilk tercümesi için şu satırları yazarken kalem, elimde titremektedir. Kendimi güzellik denen yegâne hakikatin, yegâne hikmetin tâ ilk kaynağı başında hissediyorum ve bu tanrısal pınarın bütün tazeliği, bütün serinliği vücudumu kaplamışcasına ürpermeler içinde kalıyorum."

Kaynaklara gitme konusunda pek çok sözü geçen İlyada, bildiğimize göre ilk defa Sadullah Paşa (1839-1890) tarafından tercümeye teşebbüs edilmiştir. On beyti manzum (Mef'ûlü mefâilün faûlün vezninde), geri kalan 46-47 sahifesi mensur olarak Türkçe'ye çevrilmiştir. Bunları rahmetli Mithat Cemal Kuntay da görmüş ve müsaadesiyle kopye etmiştim. Ne zaman ve ne maksatla yazıldığını bilmiyorum. Muhakkak olan şu ki, bizde şimdiye kadar ki bilgimize göre ilk *İlyada* mütercimi olma şerefi, Sadullah Paşa'nındır. Hiçbir yerde yayımlandığını görmediğim bu tercümenin manzum kısmını vereceğim.

"İLYAD
Muhâsara-i Turuva
Birinci manzume

Ey vâhibe-i füyûz-ı eş'ar
Eyle gazab-ı Aşil'i tezkâr

Öyle gazab-i kedûret-âver
Yûnanlılara belâ-yi ekber

Gitti nice kahraman bu yüzden
Ervâhına dûzeh oldu mesken

Yani Pelus'un karârgâhı
Ervâh-ı lâtifenin penâhı

Ecsâd-ı kesire kaldı yerde
Murgan u kilâba oldu ta'me

Vaktaki Aşil'le Agamemnun
Yekdiğere oldu kini efzun

Emr-i ezelî-i rabbül-erbab (Zeus)
Buldu yerini bu idi icab

İmdi bu nifaka kim sebeptir
İyi Leton olduğu aceptir

Serdâra kızıp o zât-ı kutsî
Yağdırdı vebâyı şasd-ı kavsi

Yûnanlıları kırıp geçürdü
Ordularına belâ üşürdü."

Mensur kısmı bir az daha açık Türkçe ile yazılmışsa da "sahipteber-i kaza-tesir Apollon" gibi dördü beşi bir arada terkipler sık sık geçmektedir.

Bundan hemen otuz sene sonra Ömer Seyfeddin'in *Yeni Mecmua*'da çıkan tercümesini görüyoruz (sayı 45'ten 64'e kadar 12 tefrika, 23 Mayıs 1918-3 Ekim 1918). Türkçesi'ne esas, *Leconte de Lisle*'in Fransızca tercümesidir. Aralarında kısaltılmış özetler vardır ve onlar da başka bir tercümeden alınmıştır. Sadullah Paşa'nınki gibi yarım kalmıştır. İfade, tabiî, daha açık ve güzel Türkçe'dir. Karşılaştırmağa yarar düşüncesiyle ilk cümlelerini buraya alıyorum:

"SALGIN - GAZAP

Söyle, ey mâbud, Pele oğlu Aşil'in gazabını söyle; Akhalıların başına o kadar belâ getiren, bir çok kahramanın cesur ruhlarını cehennemlere götüren, vücutlarını köpeklere, yırtıcı kuşlara yediren o uğursuz gazabı söyle!.. İnsanların padişahı Ağamemnun'la ilâhi Aşil'in fena bir kavgadan sonra araları açılmıştı, işte o günden beri Zeus'un meramı böyle yerine geliyordu."

Odise'den sonra *İlyada*'yı da nesir olarak tam tercüme, Ahmet Cevat Emre'ye nasip olmuştur. Tercüme hakkında mütalâa ileri sürecek durumda değilim. Varlık yayınları arasında çıkan *İlyada* tercümesinin başından şu satırları, başlayıp bitirilmiş ilk emek olarak göstermek üzre, alıyorum:

"ŞAN: 1

Başlangıç
Söyle bize tanrıça, Peleoğlu Ahilleus'un uğursuz öfkesini ki, Ahaylılara sayısız acılar getirdi, nice kahramanların ruhlarını Hades'e attı, özlerini kurtlara kuşlara yem etti-böylece Zeus'un iradesi yerine gelmiş oluyordu. En önce o atışmadan başla ki, budunlar hanı Atreoğlu ile tanrısal Ahilleus'un arasını açtı.

Acaba hangi tanrı onları böyle birbiriyle kavgaya tutuşturmuştu?

Leto ile Zeus'un oğlu! İşte bu tanrı krala darılarak ordunun içine zalim hastalığı getirmişti, o yüzden adamlar sürü sürü kırılıyordu; çünki Atreoğlu tanrının duacısına, Hryses'e hakaret etmişti."

Son teşebbüs, A. Erhat ile A. Kadir tarafından manzum olarak yapılan tercümedir. Henüz yayımlanmamış olan bu tercümeden de örnek olmak üzre şu birkaç mısrayı alıyorum:

Söyle Tanrıca, Peleusoğlu Akhileus'un öfkesini söyle.
Acı üstüne acıyı Akhalılara o kahreden öfke getirdi,
ulu canlarını Hades'e attı nice yiğitlerin
gövdelerini yem yaptı kurda kuşa.
Buyruğu yerine geliyordu Zeus'un,
ilk açıldığı günden beri araları
erlerin başbuğu Atreusoğlu ile tanrısal Akhilleus'un.
Onları birbirine düşüren hangi tanrı?
Apollon, Leto ile Zeus'un oğlu.

Bu küçük örnekler bile göstermiştir ki, Sadulla Paşa'dan bu son tercümecilere, yetmiş yıl önceden bugüne gelince, Yunanca aslından anlayış, yorumlayış ve söyleyişte yüzümüzü güldürecek bir ilerleme vardır.

Her ne kadar 1912'deki Nev-Yunanîlik Hareketi, hattâ 1898'deki klâsikler münakaşası, bu yolda büyük eserlerle göze çarpacak bir netice vermemiş gibi görünürse de son yirmi yıl içinde edebiyat fakültelerimizdeki klâ-

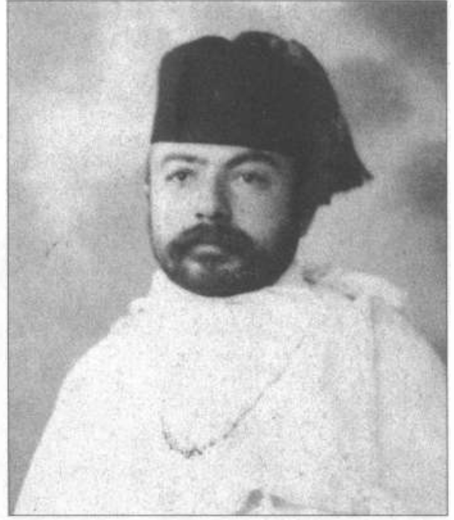
sik öğretim, bu konudaki yayımlar, bazı liselerimize Yunanca ve Lâtince derslerinin konulması teşebbüsü (hattâ son yıllardaki ihmal zihniyetine uğramış olsalar dahi), dünya klâsikleri içinde Eski Yunan eserlerinin önemli yer alması, sahnelerimizde Eski Yunan trajedyalarının oynanması, bunun okul sahnelerine kadar yayılması, hep bu unutulmuş, lâkin yok olmamış gayretlerin devamıdır. Bu harekette Yakup'un hizmetini ve öncülüğünü hürmetle anmalıyız.

Birinci Cildin Sonu

DİZİN

Yakup Kadri'nin annesi İkbal Hanım.

Yakup Kadri'nin babası Kadri Bey.

Küçük Yakup,
ablası Zahide'yle.

Yakup, okulda öğrenci iken.

Yakup Kadri, yazarlığa başladığı yıllarda.

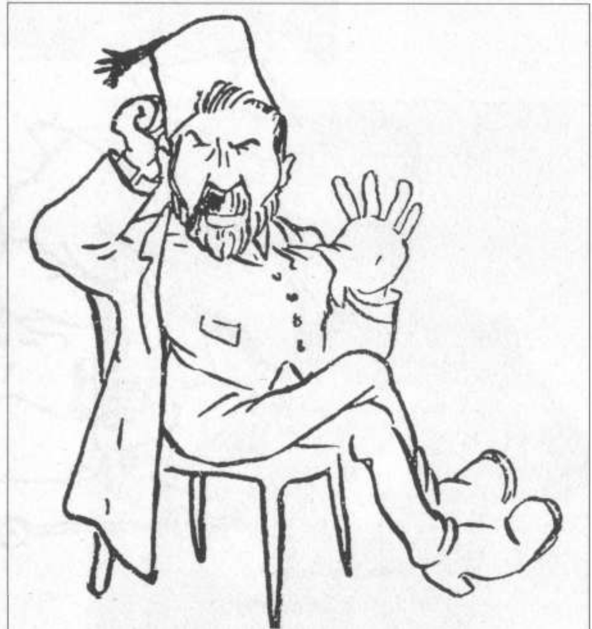
Abdülhak Hâmid, Recaîzâde Üstad Ekrem. (*Peyam*'ın edebî ilâvesinden. Çizen: Sedat Nuri.)

صوك كوپریلی توران سفرنده ...

Son Köprülü Turan seferinde...

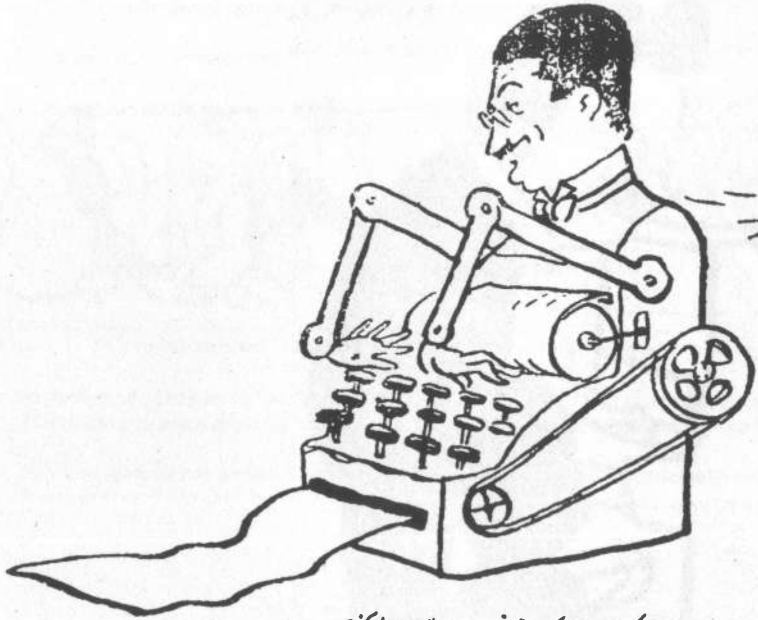

Sedat Nuri'nin kalemiyle
Ahmet Hâşim.

Râ'tler, zincîrler, zindanlar, istihkâmlar...

Sedat Nuri'nin
Abdullah Cevdet'i.

سكسان بكير قوتنده بر يازى ماكنەسى

Seksen beygir kuvvetinde bir yazı makinesi.

غلطه‌ده ، هزاران سوقاغنده لازاريدى خانى

Galata'da Hezaran Sokağı'nda Lâzaridi Hani.

Sedat Nuri'nin kalemiyle Celâl Nuri.

Soldan sağa: Halid Ziya Uşaklıgil, Yücel, şair Mehmet Emin Yurdakul, İbnül-Emin Mahmut Kemal İnal.

Sedat Nuri'nin kalemiyle
Cenap Şehabettin:

Tâ uzaklarda işte bir piyano,
İnce parmakların temâsile,
İnleyor bir hazan havâsile...

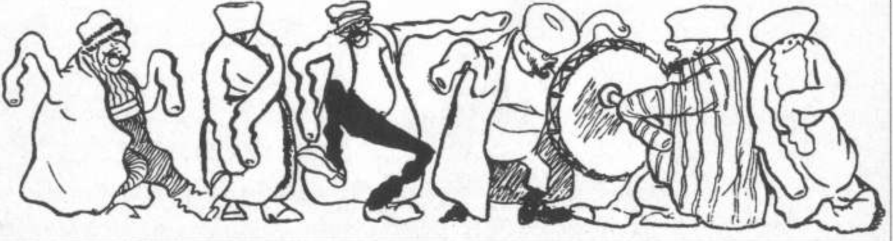
Sedat Nuri'nin kalemiyle 1912'de şair Mehmet Akif.

Sedat Nuri'nin kalemiyle Yahya Kemal.

تورانلره، آلتايلره طوغری

Turanlara, Altaylara doğru

Sedat Nuri'nin Turancılığı hicv için yaptığı bu karikatürün altında şu mısralar vardı:

Ferasetli yaratmışsa eğer bizi yaradan,
Türkün aklı gelir zaten demezler mi sonradan.

Firkaların cümlesile hoş geçinmek dileriz,
İsterseniz (Ocak) lara birer incir dikeriz.

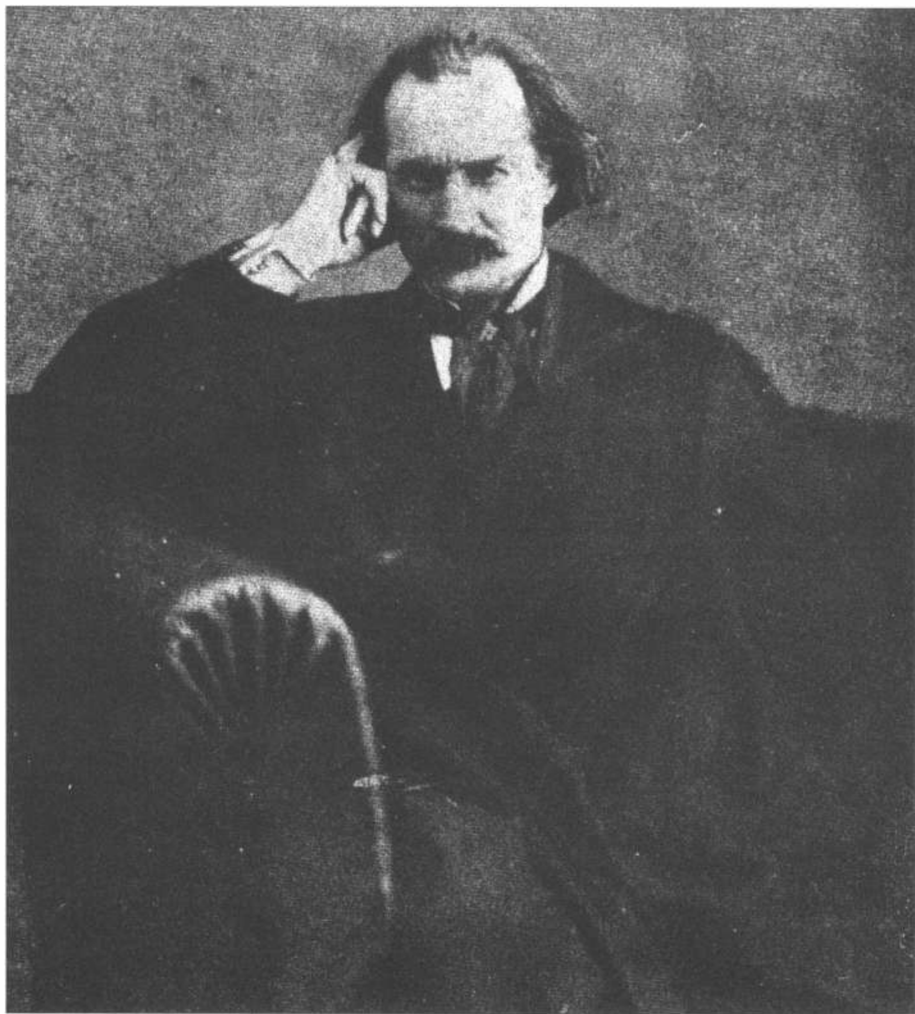
Her yanını bu âlemin uzun uzun dolaştık,
Nice orman, yayla gezdik, nice yüce dağ aştık.

Ferenk eli görmedikse (Beyoğlu) na erdik a,
(Mantinota) tutmadıksa balozlara girdik a...

– Kızım, bu züppe herifler bana mı bakıyorlar, sana mı?
– Sana anne, sana; anlamıyacak ne var?

Çizen
Sedat Nuri.

1918'de Rıza Tevfik.

محترم عالی بکه .

۱۶ شباط ۱۳۳۴ سنه

رضا توفیق

"Bu kitaba 'Yakup Kadri - Hayatı ve Eserleri' adını verebilirdim. Onun etrafında, yine onu incelerken toplanan şahıslarla olaylar hayli kalın bir çerçeve olunca fikir, sanat ve umumiyetle sosyal hayatımızın bir safhasını gösteren bu denemeğe (essai) 'Edebiyat Tarihimizden' adını verip kesmeyi daha uygun buldum. Bu denemede hiç değilse tarihten ziyade edebiyat ve hayat vardır. Misal ve konu olarak alınan pek çok metinlerin yeni harflerle basılmamış olması, onları olduğu gibi kitaba almağa beni mecbur etti. Bu bakımdan kitap bir antoloji vazifesini de görecektir."

Edebiyat Tarihimizden'de Yakup Kadri, kitabın merkezinde yer alır, ama onun etrafında edebiyat tarihimizin uzun bir dönemi, tartışma ve analizlerle okuyucunun karşısına çıkar. Gelmiş geçmiş milli eğitim bakanlarımızın en ünlüsü Hasan Âli Yücel, aynı zamanda sahip olduğu edebiyatçı yönüyle, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nu incelerken, 20. yüzyıl Türk edebiyatı üstüne yaptığı bu karşılaştırmalı çalışma ile çağdaş bir klasik yaratmıştır. Yücel, kitabın ikinci cildini ise hazırlamaya fırsat bulamamıştır. Edebiyat araştırmacıları ve akademisyenler kadar meraklı okuyucuların da ilgisini çekecek bu eseri yayımlamaktan onur duyuyoruz.

İLETİŞİM 91
ARAŞTIRMA
İNCELEME 13

